Vedecký redaktor Jozef Mistrík
Lektoroval Ján Horecký

Účelová publikácia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Vydala ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, Bratislava

Redakcia interných publikácií - vedúca redaktorka RNDr. Eva Danišová

© ALFA, Bratislava 1990

ISBN 80-05-00717-5

Tento zborník obsahuje texty prednášok, ktoré odzneli na 26. ročníku Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca v Bratislave, konaného v čase od 1. do 25. augusta 1990. Autori textov sú prominentní slovenskí vedci a pracovníci seminára. Tematicky a svojou koncepciou aj tento zborník nadväzuje na predchádzajúcich jeho 18 ročníkov, *ktoré vychádzali pravidelne každoročne od roku 1972.* Prílohou odborných textov je zoznam všetkých doterajších absolventov Studia Academica Slovaca od vzniku podujatia.

Texty sú adresované všetkým slovakistom doma i v zahraničí.

Vedecký redaktor

K histórii Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca

Jozef Mistrík, FFUKo Bratislava

Na všetkých známejších univerzitách vo svete sa konajú letné semináre a kurzy, cieľom ktorých je rozširovať a pestovať jazyk príslušného národa a prehlbovať vedomosti z histórie, národopisu a kultúry krajiny. Tieto podujatia sú adresované zahraničným záujemcom, ktorí majú pracovný, osobný alebo akýkoľvek iný vzťah k príslušnej krajine.

Podujatie takéhoto typu vzniklo aj na Karlovej univerzite v Prahe už roku 1957 pod názvom Letní škola slovanských studií (LŠSS). Stredom pozornosti LŠSS od začiatku bol nielen český jazyk a kultúra, ale aj ostatné slovanské jazyky, včítane a najmä slovenčiny. Členmi vedeckej rady LŠSS v Prahe boli od začiatku aj pracovníci Filozofickej fakulty Univerzity Komenského z Bratislavy (A. Mráz, E. Pauliny, J. Stanislav, M. Tomčík a neskôr aj Š. Ondruš). Pre takzvaný slovenský týždeň LŠSS bol roku 1962 ako vedúci menovaný E. Pauliny, tajomníkom pre tento týždeň sa stal Rudolf Krajčovič a neskôr aj H. Urbancová, Ján Štibraný a Michal Čabala. Ďalšími spolupracovníkmi od roku 1962

boli N. Laťáková, Konštantín Palkovič, Ján Matejčík a lektorom slovenčiny LŠSS bol Peter Baláž. Účastníci školy boli ubytovaní vo vysokoškolskom internáte Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Počas pobytu frekventantov slovenčiny v Banskej Bystrici sa konali exkurzie v stredoslovenskom kraji, napríklad do Harmaneckých jaskýň, do Martina a na Oravu. V správe o priebehu slovenského týždňa z 11. 9. 1963 E. Pauliny nastoľuje požiadavku preniesť tento týždeň do Bratislavy.

V roku 1965 sa letná škola (ako tzv. extenzia LŠSS) konala už v Bratislave po celý mesiac. Frekventanti boli ubytovaní v internáte N. Belojanisa na Bernolákovej ulici č. 3. Neskoršie bývali účastníci vo vysokoškolskom domove na Suvorovovej ulici. Prednášky a cvičenia sa vtedy konali v miestnostiach Filozofickej fakulty UK. Od roku 1972 bývali na Lafranconi a potom v internáte Družba. Tu sa konali aj prednášky, cvičenia a semináre. Okrem spomínaných funkcionárov pribudli lektori M. Darovec, M. Majtanová, J. Svetlík a H. Ivaničková. V kurze začiatočníkov bolo v tom roku 6 a v kurze pokročilých 11 účastníkov. Veľká exkurzia bola dvojdňová (Piešťany - Trenčín - Žilina - Martin). Malé exkurzie sa konali na Devín a do Nitry. V rámci kultúrneho programu sa konali návštevy múzeí, galérií, filmov a spoločenských večierkov. Zoznamovací večierok bol v zasadačke FFUK a rozlúčkový v univerzitnej chate v Harmónii. V zápisnici sa spomína nezabudnuteľný večer vo vile E. Suchoňa, kde sa konalo predstavenie Divadla poézie a kde E. Suchoň a jeho rodina urobili z tohto večera veľmi príjemné stretnutie. Z prednášateľov tohto pr-

vého ročníka seminára na Slovensku sa okrem iných spomínajú D. Tatarka, J. Stanislav, M. Pišút, J. Števček, J. Minárik, J. Noga, J. Mistrík, M. Gašparík, R. Krajčovič, J. Ružička, S. Falťan, L. Mokrý, A. Melicherčík, J. Butvin. Roku 1965 bolo v Bratislave 18 účastníkov, z toho 2 externisti.

Od roku 1966 (II. ročník) sa toto podujatie koná pod menom Studia Academica Slovaca (SAS). Záujem o slovakistiku narastal takou mierou, že roku 1967 (III. ročník) sa na SAS-e zúčastnilo už 58 posluchačov z 13 krajín a napríklad roku 1969 (V. ročník) mal SAS 79 účastníkov z 15 krajín. Funkcionármi SAS boli: Eugen Pauliny riaditeľ do roku 1971, Šimon Ondruš ako zástupca do r. 1969, potom ako druhý riaditeľ, resp. riaditeľ do roku 1971, M. Čabala a I. Slimák ako vedeckí tajomníci do roku 1969; Jozef Mistrík ako riaditeľ od roku 1972, P. Baláž ako vedecký tajomník do roku 1975 a od roku 1976 ako zástupca riaditeľa, Oľga Kovačičová ako vedecká tajomníčka v rokoch 1972, 1973, Júlia Lauková ako vedecká tajomníčka v rokoch 1974 a 1975, Jozef Vatrál ako vedecký tajomník v rokoch 1973, 1974 a 1975 a od roku 1976 do roku 1989 ako zástupca riaditeľa. Od roku 1972 do roku 1988 pracovala už ako interná tajomníčka SAS Daniela Augustínska a od roku 1988 Oľga Hazuchová. Podľa zborníka SAS sa v období od roku 1977 do roku 1981 vystriedalo 30 lektorov, potom pribúdali ďalší už aj zo stredných škôl, pretože počet účastníkov sa vysokým tempom rozrastal a vyučovanie v kurzoch sa bohato členilo.

Podstatný zlom v histórii SAS nastal roku 1972. Seminár dostal internú silu - Danielu Augustínsku - a nové vedenie začalo budovať stály štáb lektorov.

V tomto roku nový riaditeľ Jozef Mistrík založil zborník prednášok, ktorý vychádza dodnes. Zborník vychádza každý rok. Frekventanti ho dostávajú zdarma hneď po skončení a berú si ho so sebou ako základnú vedeckú slovakistickú publikáciu. V zborníku sa publikujú prednášky, ktoré odzneli v tom ktorom roku na seminári. Rozsah zborníka sa pohybuje od 300 do 600 strán. Doteraz sa v ňom publikovalo vyše 600 vedeckých textov od vyše 200 autorov.

Od roku 1979 sa koncepcia seminára orientovala tak, že sa viac pozornosti než predtým venovalo krajinovednej problematike. Súvisí to so zložením účastníkov. V prvých rokoch to boli prevažne slovakisti, ktorí boli orientovaní filologicky, neskôr začali dochádzať na SAS účastníci so širšou orientáciou (prekladatelia, spisovatelia, novinári, učitelia, ale aj poslucháči inžinieri, umelci a takí vysokoškoláci, ktorí sa zaujímali o všestranné poznanie krajiny). Preto sa v programe prednášok vyskytovali aj témy o kúpeľníctve, o cenných drevených konštrukciách, o ľudových tancoch, o čipkách, o vinárstve, o vodnej energii, o múzejníctve, o slovenských jaskyniach, o Habánoch, o školstve a pedagogike, o slovenskej dedine, o architektonike, o hudobných nástrojoch, o kaštieľoch, o slovenskej kuchyni, o umeleckých remeslách na Slovensku, o heraldickom a genealogickom bádaní na Slovensku, o ovčiarstve, o knižniciach, o drevopriemysle, o maľbách na skle, o minerálnych a termálnych vodách, o bábkárstve, o vegetácii a flóre Slovenska, o insitnom umení, o časopisoch, o urbanizácii atď. Pravdaže, najviacej tém bolo každý rok zo slovakistiky, najmä z jazykovedy a literatúry. Od roku 1972 sa

vo zvýšenej miere začali využívať dialógy so spisovateľmi a s vydavateľstvami, ako aj vlastivedné exkurzie. Samotným exkurziám sa venoval väčší časový priestor, spolu 5 až 6 dní, a umožnila sa pestrejšia voľba navštevovaných miest, pretože v rámci veľkej exkurzie sa umožňuje furkácia účastníkov podľa vlastných záujmov.

Prednášateľmi bývali popredné osobnosti slovenskej vedy a umenia. Vo funkcii prednášateľov sa vystriedali také - už nežijúce - osobnosti, ako A. Bagin, J. Ferenčík, E. Holéczyová, V. Kochol, J. Kotoč, J. Kresánek, J. Mátej, J. Mišianik, Š. Pasiar, E. Pauliny, Š. Peciar, M. Pišút, J. Ružička, V. Schwanzer, J. Stanislav, J. Štolc a ďalší.

So zreteľom na zloženie a na jazykové schopnosti frekventantov SAS lektoráty vytvorili bohatšie členenie. Okrem typov začiatočníci - mierne pokročilí - pokročilí vznikal špeciálny kurz pre prekladateľov a tlmočníkov, konverzačný kurz, kurz gramatický, štylistický, interpretačný a iné.

Od roku 1972 existuje pedantne vedený archív seminára, vedú sa bohato ilustrované a faktograficky doložené kroniky a vznikli špeciálne učebnice slovenčiny pre cudzincov najmä od P. Baláža, M. Darovca a J. Mistríka.

Počet účastníkov z roka na rok silno vzrastal. Rozširoval sa aj počet krajín, z ktorých prichádzali záujemci o našu krajinu. Dnešné zloženie je približne také, že jednu tretinu tvoria klasickí slovakisti, asi jednu tretinu účastníci so širšou odbornou orientáciou, najmä kultúrni a osvetoví pracovníci a novi-

nári, takmer celú jednu tretinu tvoria potomkovia našich krajanov z Európy i zámoria. Priemerný vek poslucháčov je okolo 30 rokov. Sú to zväčša vysokoškoláci. Doveďna absolvovalo SAS 2 678 poslucháčov zo 41 krajín. Viacerí z nich už účasť opakovali 2 až 6 ráz, a tak index opakovania je 1,71. Informácie a zoznam absolventov za uplynulých 25 rokov sa uvádza na konci tohto zborníka. Stále viac sa ukazuje, že absolventi po skončení SAS-u kontakty so Slovenskom neprerušili - Slovensko navštevujú, propagujú a prekladajú slovenskú literatúru do cudzích jazykov. Dnes je už vyše 30 lektorátov slovenčiny v zahraničí a na viacerých vysokých školách sa slovenčina pestuje ako odbor.

Gestormi podujatia sú ministerstvá školstva a kultúry, spisovateľské zväzy, Matica slovenská. Školiacim pracoviskom je Filozofická fakulta UK. Gestorské inštitúcie prispievajú na výdavky podujatia osobnými štipendiami a aj samy sa osobitne starajú o svojich štipendistov. Vedú s nimi konzultácie a venujú im knižné dary.

V našom stručnom a iba orientačnom pohľade na históriu a dnešný stav Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca sme mnohé údaje mohli uviesť iba sporadicky (chýbajú staršie archívne materiály). Ide totiž o špecifickú inštitúciu a či podujatie, ktoré je organizačne i obsahovo flexibilné, pretože počet a zloženie účastníkov prichádzajúcich z cudziny sa z našej strany nedá regulovať. Z tohto hľadiska ťažko predvídať a naznačovať jeho perspektívy. O jeho ďalšej existencii niet po-

chýb, avšak pre budúcnosť je nejasná jeho organizačná štruktúra a čiastočne aj proporcie jeho obsahovej náplne. Slovensko ako také ostane navždy atraktívnou bádateľskou a vlastivednou krajinou. Prežilo bohaté sociálne zmeny, existuje v centre Európy na priesečníku rôznych kultúr a politických variácií, ktoré na ňom zanechali svoje stopy. Viac ako milión príslušníkov slovenského národa žije za hranicami, a to predpokladá osobitný bádateľský prieskum našich krajanov, vysťahovalcov, ktorí už stáročia žijú mimo slovenského územia. Ale aj u nás vznikajú nové a pritom priaznivejšie podmienky pre budúce kontakty nielen s krajanmi, ale s celou Európou a svetom. Možno, že Studia Academica Slovaca bude iba kvapkou v mori našich budúcich medzinárodných kontaktov. Kiežby.

Príspevok k triedeniu zámen v spisovnej slovenčine

Eugénia Bajzíková, FFUKo Bratislava

Zámená majú v systéme slovných druhov určené osobitné postavenie. Vyplýva to z toho, že zámená (pronominá) predstavujú skupinu slov s vysokým stupňom zovšeobecnenia a abstrakcie, keďže majú schopnosť "stáť" namiesto štyroch plnovýznamových slovných druhov: podstatných mien, prídavných mien, číslovíek a príslovíek.

Pri vymedzení miesta triedy slov, ktoré zaraďujeme do slovného druhu zámená, vyjdeme z ich hodnotenia v akademickej Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 233). Ich postavenie v rámci slovných druhov je v tejto základnej morfologickej práci slovakistiky zvýraznené tým, že zámená zaraďuje do osobitnej roviny, do roviny deiktických pomenovaní na základe lexikálnej stránky tohto slovného druhu (tamže, s. 27). Na druhej strane podľa lexikálneho významu sa slovné druhy rozdeľujú na plnovýznamové čiže autosémantické a gramatické alebo pomocné čiže synsémantické, pričom sa zámená zaraďujú k plnovýznamovým slovným druhom. Tento rozpor medzi deiktickosťou a autosémantickosťou

zámen rieši P. Ondruš (1978, s. 84) tým, že zámená na základe všeobecného gramatického významu poukazovania začleňuje do systému pomocných slovných druhov, k neplnovýznamovým slovám. V podstate taký istý názor na zaradenie zámen v systéme slovných druhov má F. Miko (1980, s. 62). Zámená nepokladá za slovný druh na úrovni základných typov slov (podstatné mená, prídavné mená, slovesá, príslovky), keďže majú funkciu čisto odkazovaciu, a preto ich zaraďuje k pomocným slovám ("slovciam"). F. Miko uvádza, že v podstate vychádza z koncepcie E. Paulinyho.

Cieľom príspevku je uviesť názory na vymedzenie zámen ako slovného druhu v slovenčine, ako aj na ich vnútorné členenie.

V Slovenskej gramatike Anton Bernolák (Grammatica Slavica auctore Antonio Bernolák, 1970) rozdeľuje zámená do 7 tried: 1. osobné, 2. privlastňovacie, 3. ukazovacie, 4. opytovacie, 5. vzťažné, 6. kmeňové, 7. neurčité a vymedzuje ich ako slová, ktoré sa kladú namiesto podstatných mien, alebo vedľa nich (Bernolák, 1964). Osobnými zámenami nazýva tie, ktoré označujú tri osoby: hovoriaceho, ku komu sa hovorí a o ktorej je reč. Patrí k nim aj zvratné sebe (si), pri ktorom "osoba zasahuje seba" (tamže, s. 195). Privlastňovacie zámená označujú majetok čiže vlastníctvo (môj, tvoj, náš), ukazovacie ukazujú akoby prstom na osobu alebo vec (je tu uvedená z dnešného hľadiska ich mimotextová funkcia), opytovacími zámenami sa pýtame kto? čo? ktorý? Vzťažné zámeno v reči poukazuje na niečo predchádzajúce, je len jedno: ktorý vo všetkých rodoch. Pod kmeňovými zámenami chápe A. Bernolák zámená "našinec", "wašinec", ktoré označujú kmeň, vlasť,

skupinu alebo rodinu. Neurčité zámená sú také, ktoré označujú niečo neurčité: číkoľvek, iný, jediný a i. Autor vysvetľuje význam zámen podľa ich pomenovania (ukazovacie ukazujú a pod.), ich konkrétne použitie v texte uvádza v kapitole venovanej syntaxi.

Ľ. Štúr v Nauke reči slovenskej (1846) sa venuje skloňovaniu všemien (zámen), ktoré rozdeľuje na osobné, ku ktorým zaraďuje aj zvratné seba a podstatné zámeno sám. Ďalej uvádza privlastňovacie zámená, v ich rámci aj vzťahovacie (vzťažné), ukazovacie a pýtacie, zámeno každý ako "úhrnkové", zámeno všetok, nič ako neurčité (Štúr, 1957, s. 222). V práci autor neuvádza kritérium, či kritériá pre vymedzenie zámen ako slovného druhu.

M. Hattala v Srovnávací mluvnice (1857) rozdeľuje zámená podľa významu na: 1. osobné, 2. prisvojovacie, 3. ukazovacie, 4. tázacie, 6. vzťažné a 7. obecné (vlastne neurčité). Osobitne uvádza zámeno sa, svoj ako zvratné. V tejto porovnávacej gramatike sa primárne venuje tvoreniu a skloňovaniu zámen.

V Rukoväti spisovnej reči slovenskej (1902, 1915, 1919) Samo Czambel píše o zámenách v kapitole Z náuky o význame slov a ich viazaní, kde už názov kapitoly naznačuje zameranosť jeho opisu čiastok reči. Zámená rozdeľuje na osobné, prisvojovacie, ukazovacie, vzťažné a neurčité. Pri osobných zámenách ide podľa autora o nahradzovanie "dajakým titulovým alebo oddanosť prejavujúcim iným podstatným menom a prisvojovacími zámenami" (Czambel, 1902, s. 154), napr. miesto ty: Tvoja Milosť. Pri prisvojovacích zámenách uvádza, že majú často význam podstatných mien, napr. moja (muž

o žene). Pri ukazovacích zámenách podľa významu zámeno ten, tá, to ukazuje vôbec, tento, táto, toto ukazuje do bezprostrednej blízkosti a zámeno tamten, tamtá, tamto ukazuje do vzdialenosti (aj onen). Pri zámenách sám, samý vysvetľuje ich konkrétne využívanie. Pri vzťažných a neurčitých zámenách uvádza S. Czambel len ich využívanie. Celý výklad o zámenách je u autora zameraný na praktické používanie s upozorňovaním na správnosť, pričom autor vychádza z konkrétnej reči, opiera sa o bežnú komunikáciu.

U J. Damborského v Krátkej mluvnici slovenskej (1935) v časti Tvaroslovie nájdeme konštatovanie o zástupnej funkcii zámen, ktoré zastupujú podstatné a prídavné mená. V práci sa stretávame s rozdelením podľa významu na dve základné skupiny: na určité a na neurčité, čo autor explicitne vyjadruje. K určitým patria osobné, ktoré zastupujú mená osôb, patrí k nim aj zvratné sa. Privlastňovacími (prisvojovacími) privlastňujeme osobám. Ukazovacími ukazujeme na osoby a veci. Tento-na podmet prítomný a bližším ten-na vzdialenejší onen, tamten. Zámenom ten istý sa vyjadruje zhoda, totožnosť, podobne zámenami tenže vo všetkých troch rodoch. Tázacími (opytovacími) sa pýtame na osoby, veci, vlastnosti a vlastníka. Osobitne sa uvádzajú vzťažné zámená, ktorými pripojujeme vedľajšiu vetu. Pri neurčitých zámenách autor konštatuje, že zastupujú mená predmetov a vlastností, ak ich nepoznáme, alebo nechceme určite pomenovať.

J. Mihál (1943) nazýva zámenami slová, ktoré zastupujú podstatné a prídavné mená. Podľa ich úloh rozdeľuje zámená na osobné - zastupujú osoby, prisvojovacie - nimi prisvojujeme nejakú vec, ukazovacie - nimi

ukazujeme, opytovacie - nimi sa pýtame. Neurčité zámená zastupujú podľa autora neznámu osobu, zviera, vec a vzťažné sa vzťahujú na to, o čom sa hovorilo, resp. sa bude hovoriť. Osobitne uvádza zvratné, ak osoba vykonáva dej sebe: umýva sa.

B. Letz (1950) ako aj predchádzajúci autor vymedzuje zámená ako slová zastupujúce mená: prídavné mená a podstatné mená. Všetky zámená podľa významu člení na určité a neurčité. Podľa svojho zástoja delí zámená na osobné, zvratné, prisvojovacie - pri všetkých bližšie sémanticky určuje, čo všetko môžu zastupovať. Pri ukazovacích uvádza, že na niečo poukazujú, opytovacie delí na vlastné a prevzaté, vzťažné uvádzajú vedľajšie vety. Neurčité zámená označujú mená neznámych osôb, vlastností a vecí.

Z uvedeného prehľadu vyplýva, že sa zvýrazňovala zástupná funkcia zámen (Bernolák, Damborský, Mihál, Letz), pričom išlo o túto funkciu vo vzťahu k podstatným a prídavným menám. Význam ako základné kritérium *triedenia uvádza M. Hattala pri rozdelení* zámen na ich základné skupiny (osobné, ukazovacie atď.), a Damborský pri delení na dve základné skupiny: určité a neurčité.

Zámenám ako slovnému druhu sa venovala pozornosť aj v ďalšom období. Všimnime si ich hodnotenie, resp. vymedzenie v Morfológii slovenského jazyka a u niektorých vybraných autorov.

V Morfológii slovenského jazyka (1966, ďalej MSJ) spracoval zámená J. Oravec. Tu sa definujú zámená ako slová so všeobecným významom, ktoré javy skutočnosti označujú alebo naznačujú tak, že ukazujú alebo odka-

zujú na ne. Konštatovaním, že príslušný jav presne označujú v prehovore, konkretizujú sa situáciou, kontextom a gestom, zvýrazňuje sa textová a mimotextová funkcia zámen. Podľa vecného významu sa rozdeľujú do 6 skupín: 1. osobné (základné a privlastňovacie), 2. zvratné (základné a privlastňovacie), 3. ukazovacie, 4. opytovacie, 5. neurčité, 6. vymedzovacie. Podľa gramatických významov na substantívne, adjektívne a adverbiálne. Ako nový druh medzi zámenami sa vyčleňujú vymedzovacie zámená, ktoré nielen naznačujú isté substancie, kvality, kvantity a okolnosti deja, ale ich aj ohraničujú kvalitatívne a kvantitatívne; preto sa vnútri členia na kvalitatívne (stotožňovacie: ten istý, odlišovacie: iný) a na kvantitatívne (súhrnové všetok, obmedzovacie sám, popieracie nik). Ich "zástupná" funkcia sa popri substantívach a adjektívach "rozširuje" na numeráliá a adverbiá. Pri zámenách sa popri vecnom význame uvádza aj význam gramatický.

P. Ondrus (1978) na základe všeobecného gramatického významu poukazovania začleňuje zámená do systému pomocných slovných druhov ako neplnovýznamové slová. Členenie zámen na substantívne, adjektívne, číslovkové, slovesné a príslovkové pokladá za prvé pomocné klasifikačné kritérium, vyplývajúce zo všeobecného gramatického významu predmetnosti, kvalitatívnosti, procesuálnosti a okolností. Za druhé pomocné hľadisko pokladá významové, funkčné, pomocou ktorého zaraďuje zámená do dvoch veľkých skupín: opytovacie (typ kto, koľko) a neopytovacie čiže poukazovacie (typ ja, tak, nikde). Gramatické kritérium pokladá za základné, preto zámená rozoberá podľa tohto

triedenia. Vymedzovacie zámená zaraďuje spolu s neurčitými do ukazovacích (demonstratívnych) zámen. Je otázne jeho vymedzenie slovesných zámen ako skupiny ukazovacích neurčitých zámen (tentovať, ondiať, onačiť) na základe troch slovies so všeobecným významom.

Keďže v slovenskej lingvistike sa dlhé obdobie používala Slovenská gramatika (Pauliny, Ružička, Štolc) ako základné východiskové dielo pri štúdiu a praktickom používaní slovenčiny, všimneme si vyčlenenie a delenie zámen aj v tejto práci. Slovenská gramatika (V. vyd., 1968) definuje zámená ako slová, "ktoré naznačujú alebo poukazujú na osoby, veci, vlastnosti atď. ako na všeobecné pojmy) (tamže, s. 213). Keďže nemajú konkrétny význam, vyjadrujú všeobecné, abstraktné kategórie, sú to teda mená najvšeobecnejších, najabstraktnejších pojmov gramatických a významových kategórií. Zámená sa delia na 1. určité - ak naznačujú vo forme zisťovacej otázky a pozitívnej odpovede osobu, vec, vlastnosť ako všeobecné pojmy - a patria k nim: osobné, privlastňovacie, ukazovacie, opytovacie, 2. *neurčité - ak poukazujú neurčito. Ukazovacie* zámená sa vnútorne sémanticky diferencujú na určovacie (ten, istý, sám) a na akostné alebo vlastnostné (taký, iný). K opytovacím zámenám sa zaraďujú aj záporné zámená (nikto, nijaký).

E. Pauliny (1978) v zhrňujúcom príspevku o podstate čiastok reči konštatuje, že k substantívam, adjektívam a adverbiam sa priraďujú zámená aj číslovky, ktoré ich rozličným spôsobom zastupujú, alebo na ne ukazujú. Keďže ich gramatické významy sa vyjadrujú tiež formálne, morfologickým stvárnením, flektívnosťou a majú svoj osobitný (vlastný) lexikálny význam nazývajú sa plnovýznamovými.

F. Miko (1980), ako sme už uviedli, nepokladá zámená za slovný druh na úrovni základných typov slov, preto ich zaraďuje medzi pomocné slová, keďže majú funkciu poukazovaciu. Autor navrhuje nové triedenie zámen, keďže je proti doterajšej "pozitivistickej bravúre" členenia zámen. Jeho pracovný návrh rozdeľuje zámená do dvoch základných skupín:

A. (určité) 1. osobné (zvratné) - prisvojovacie (ja, my, sa, svoj)
2. ukazovacie (ten, taký, tu, toľko)

B. (neurčité) 1. opytovacie - vzťažné (kto, kedy, koľko)
2. polourčité (niekto, voľačo, všetok, každý)

Pri tejto schéme, ktorú autor nazýva zjednodušenou (a takou sa aj ukazuje), je práve vhodné pričlenenie niektorých zámen k tým, ku ktorým patria, resp. z ktorých sa odvodzujú, napr. prisvojovacie zámená významovo z osobných, vzťažné z opytovacích. Pojem polourčité (do ktorých sa zahŕňajú neurčité a vymedzovacie zámená) vystihuje fakt, že tieto zámená sa v kontexte či v situácii dajú (ale nemusia) identifikovať a samy osebe - teda v systéme - majú istý všeobecný význam.

E. Bajzíková vo vysokoškolskej učebnici (Oravec, Bajzíková, Furdík, 1984) k zámenám prihliada popri ich úlohe v morfologickom systéme aj na úlohu z hľadiska jazykovej komunikácie, preto sa pri zámenách zdôrazňujú dve ich funkcie: ukazovacie - exoforické, mimotextové a odkazovacia v texte: anaforická a kataforická. Pritom obidve tieto funkcie sa považujú za primárne. Podľa všeobecného sémanticko-gramatického významu roz-

deľujú sa zámená na substantívne (ja, sa, ten, nikto), adjektívne (taký, iný, toľký), adverbálne (ako, tam, vtedy), numerálne (koľko, niekoľko). Pri funkčnej klasifikácii sa v práci vychádza z lexikálno-sémantických a funkčných rozdielov medzi zámenami. Preto na základe týchto rozdielov sa zámená delia do týchto skupín: ukazovacie, opytovacie, osobné (základné a privlastňovacie), zvratné (základné a privlastňovacie), vymedzovacie (kvalitatívne a kvantitatívne) a neurčité.

V posledných prácach o zámenách v slovenskej lingvistike sa tento slovný druh vymedzuje jednak na základe jednej funkcie poukazovať (Pauliny, 1958; Ondrus, 1978; Miko, 1980;) alebo na základe dvoch funkcií ukazovať, odkazovať (Morfológia slovenského jazyka, 1966; Pauliny, 1978; Bajzíková, 1984). V slovenských prácach prevažuje zaraďovanie zámen k plnovýznamovým slovám, napriek ich poukazovacej, odkazovacej či ukazovacej funkcii. Zaradenie zámen k plnovýznamovým slovným druhom najlepšie vystihuje Pauliny, ktorý zdôrazňuje ich vlastný lexikálny význam ako aj fakt, že majú gramatické *významy, ktoré vyjadrujú formálnymi prostriedkami*. Napr. ukazovacie zámeno tento bez vzťahu k antecedentu označuje význam blízky. Uvedená sémantická črta je ich všeobecným významom, na základe ďalšej identifikácie zámeno tento označuje všeobecne substanciu až po konkrétnu sémantickú identifikáciu v texte alebo v situácii (Bajzíková, 1980). Pojem poukazovacia funkcia zámen možno hodnotiť ako nadradený pojem, v ktorom by boli zahrnuté pojmy odkazovacej a ukazovacej funkcie zámen, čím by sa zvýraznila funkcia zámen v jazyku i v mimojazykovej situácii.

Hoci vnútorné členenie zámen v podstate vychádza

zo slovenskej jazykovednej tradície, má pri niektorých autoroch modifikácie vyplývajúce z osobitného prístupu príslušného autora. V podstate však členenie zámen ostáva v slovenskej lingvistike rovnaké.

Záver: Vymedzenie zámen ako slovného druhu resp. kritériá na ich vymedzenie sa v slovenskej lingvistike postupne prehlbovalo, ich vnútorné členenie sa spresňovalo, modifikovalo. Novým je najmä vyčlenenie typu vymedzovacích zámen, ktoré sa tradične zaraďovali k ukazovacím zámenám.

Jazykové tabu v medzijazykovej komunikácii

Viera Budovičová; FFUK Praha

S termínom a pojmom tabu, tabuizovaný, odtabuizovať sa stretáme čoraz častejšie v dnešnej publicistike. Používa sa hlavne vo význame spoločenského zákazu hovoriť a písať otvorene a kriticky na niektoré spoločensky a politicky chúlostivé témy. Aj takto široko chápaný pojem má priamy vzťah k jazykovému vyjadreniu. Ide teda aj o otázku lingvistickú, zasahujúcu do mnohých oblastí spoločenského a jazykového styku, vyžadujúcu interdisciplinárny prístup. V počiatkoch skúmania tohto javu sa uplatňoval najmä prístup etnolingvistický a psycholingvistický. Z lingvistického hľadiska je najzávažnejší sociolingvistický aspekt otázok tabu a zároveň aspekt komunikačný. P. Trost v najzávažnejšej práci venovanej otázkam jazykového tabu v českej jazykovede (Trost, 1936) zaraďuje tento jav do oblasti parole, rečovej činnosti, jazykového správania sa v spoločenskom styku. V dnešnom chápaní môžeme určiť tabu ako jav jazykový, sociolingvistickej povahy, prejavujúci sa v oblasti komunikačnej, a to v komunikácii vnútrojazykovej, ako aj v komunikácii medzijazykovej.

Chceme sa zamerať aj na prejavy medzijazykového tabu, na ktoré narážame pri skúmaní medzijazykovej komunikácie medzi rozličnými, najmä však blízko príbuznými jazykmi ako na jeden z dôsledkov nedokonalej komunikácie (semikomunikácie) (Budovičová, 1987). Táto stránka tabu sa zatiaľ nepodrobovala samostatnému skúmaniu, hoci v spomínanej štúdii Trostovej sú isté náznaky aj medzijazykového aspektu.

I. Všeobecné črty jazykového tabu. Treba rozlíšiť pôvodný význam a použitie tohto pojmu-termínu a jeho významy prenesené, a to na rozličnom stupni abstrakcie. Dnes môže byť tabu dotýkanie sa istých spoločenských tém s politickým pozadím, teda "tabu-tabu". Diplomatická reč podobne ako žurnalistika si takéto tabu kladie profesionálne. Aj v jazykovej oblasti sa uplatňuje tento vyšší stupeň abstrakcie. Preto môžeme vydeliť: 1. tabu mimojazykové (rituálne, napr. alimentárne); 2. tabu jazykové, týkajúce sa slovného vyjadrenia rituálneho tabu alebo priamo používanie istých jazykových prostriedkov v istých sférach spoločenského života a v istých komunikačných situáciách; 3. tabu medzijazykové, vylučujúce isté výrazy alebo spôsoby vyjadrenia z bezpríznakovej medzijazykovej komunikácie; 4. tabu lingvistické - zákaz dotýkať sa určitých tém a podrobovať ich verejnej jazykovej kritike (v oblasti vnútrojazykovej), ale najčastejšie vo sfére medzijazykových vzťahov). Antonymom tabu v jeho prenesenom význame je otvorenosť, ako i termín z ruštiny glasnosť. Požiadavka otvorenosti jazykovej kultúry a jazykovej politiky vo vzťahu k používateľom jazyka, ako aj v otázkach medzijazykových vzťahov je v jazykovej situácii naliehavou (Budovičová, 1986).

Pokúsime sa určiť a delimitovať skúmaný jav presahujúci oblasť jazykovú, prepojený na sféry zvykové, na oblasti spoločenských konvencií, kultov a mravov. Jazykové tabu je zakotvené v archaickej viazanosti reči (Trost, 1936). Pôvodne polynézske slovo tapu s významom "zakázaný, posvätný" prešlo do francúzštiny ako tabou (očtiaľ asi do našich jazykov) z anglického taboo v cestopise J. Cooka z roku 1777. Označuje v celom rade etník dodnes jestvujúci systém magicko-náboženských rituálnych zákazov, ktorých porušenie sa trestá zo strany nadprirodzených síl. Tabu znamená zároveň zákaz i ochranu tabuizovaného predmetu (osoby, činnosti) (IES, 1982). Rozlišuje sa sociálne tabu (exogénne normy), alimentárne tabu, tabu týkajúce sa vlastných mien osôb či názvov niektorých zvierat (vlastné jazykové tabu). Môže sa vzťahovať na veci posvätné alebo nečisté. Rituálny zákaz sa definuje ako spadajúci pod tabu, vylúčený z bežného používania zákazom. Prenesene "negatívny kategorický imperatív" (Robert, 1970), v platnosti adjektíva - o čom sa mlčí, nehovorí zo strachu alebo z ostychu: sexuálne tabu, človek, miesto je tabu, autor je tabu, témy sú tabu; veci telesné sú niekedy tabu. Ďalšie prenesenie: o veci, ktorú nemožno podrobiť kritike, o ktorej sa nemožno slobodne kriticky vyjadriť, ktorú nemožno zmeniť, napr. pravidlo, nariadenie je tabu (DFC, 1966). Nechceme mať z literatúry tabu. (A. Mráz, SSJ, 1964.)

Ako vidno, pojem zaznamenal značné rozšírenie od pôvodného významu, a to zhodne v rozličných jazykoch. SSJ vydeľuje výraz "tabu" ako lingvistický termín, definuje ho značne široko ako "výraz, ktorému sa jazyk vyhýba z dôvodov estetických, náboženských alebo

iných". Táto neurčitá definícia však naznačuje, že obsah pojmu sa neustále rozširuje aj v jazykovede. Jazykové tabu (JT) sa vzťahuje na rozličné jednotky jazyka, pre ktoré platí isté komunikačné obmedzenie dané spoločenskou konvenciou a vyvolávajúce isté spoločenské sankcie. JT môžeme definovať ako jazykové vyjadrenie spoločenských zákazov a obmedzení. Väčšinou sa týka lexikálnej oblasti - slovného vyjadrenia javu alebo veci, pomenovania bytosti (ľudskej, zvieracej, mýtickej), ale medzi javy JT sa zaraďuje aj používanie gramatickej kategórie čísla, pádu (tabu vokatívu - Trost 1948), kontaktové formy tykania, vykania, onikania a onkania a aj vynechanie mena, nemenovanie, nahrádzanie zámenom (Komárek, 1987). Medzijazykové tabu je ďalším rozšírením pojmu JT. Vždy však ide o oblasť komunikačnú a o formy spoločenského styku (kontaktové, apelové, plurál úcty či naopak skromnosti a pod.).

Jazykové tabu sa uplatňuje ako faktor pri vývinových zmenách slov a významových posunoch. Tabuované pomenovania môžu zmiznúť z jazyka bez stopy (ako inde. ursus, pater v slovanských jazykoch), alebo sa ich platnosť a používanie obmedzí na úzku sféru neoficiálneho, súkromného styku (vulgárne, obscénne výrazy (Mistrík, 1986), ale aj slová cudzieho pôvodu vysunuté na periférium nižšej hovorovej vrstvy). Tabuované slovo vyžaduje náhradu - krycí výraz, ako je eufemizmus alebo naopak disfemizmus, čím vyvoláva dynamický pohyb v slovnej zásobe. Pri nahrádzaní tabuovaných pomenovaní nejde iba o zmeny slov spôsobené psychickými činiteľmi, ako uvádza K. Habovštiaková (1987, s. 252): "... tabu, to jest pomenovanie obávanej bytosti alebo prírodného javu, napr. rastlín s čarovnou a liečivou

mocou alebo aj chorôb inými názvami, a to najmä z poverčivého strachu vyplývajúceho z predpokladu mystického vzťahu medzi skutočnosťou a jej pomenovaním." Psychické je tu podmienené spoločenským, kultúrnou a civilizačnou úrovňou, ale aj oblasťou vymedzenou etnicky a dobovo. V modernej spoločnosti je tabu dané skôr spoločenskou konvenciou. Tradične sa napr. v slovenčine hodnotia ako názvy tabuového pôvodu slová ako medveď, nárečové názvy netopiera, rastliny imelo a pod. (Habovštiak, 1977, 1978). Oblasť tabuových výrazov sa veľmi rozšíri, keď sem zahrnieme aj štylistické synonymné eufemické alebo disfemické výrazy a frazeologické spojenia - opisné krycie vyjadrenia tabuovaných skutočností. Týmto procesom slovo nezaniká, ale sa odsúva do patrične uzavretej štýlovej oblasti.

Jazykové tabu je určované územne zvykmi určitého kultúrneho priestoru a prejavuje sa ako sociálna norma reči (Trost, 1936). Od tzv. primitívnych etník, kde boli tieto javy mimoriadne výrazné, takže sa stali predmetom pozorovaní a opisu etnografov (najmä v oblasti magicko-rituálnej a s ňou súvisiacich rodinných vzťahov a názvov), prenáša sa tento pojem aj na určité prejavy rozvinutých kultúrnych spoločenstiev, kde sa menia formy a prejavy i spoločenské sankcie späté s porušovaním tabu - nemusí ísť o sankcie priame, ale dôsledky porušovania konvenčných tabu zasahujú jednotlivca v jeho profesionálnom i osobnom živote. Teda podstata javu trvá, i keď sa s vývinom civilizácie a kultúry formy spoločenského tabu menia a vznikajú formy nové, zodpovedajúce spoločenským formáciám a útvarom (kastové, triedne, konfesionálne priehrady). Napriek spoločenskému pokroku pretrvávajú aj v moder-

ných spoločnostiach mnohé relikty a rezíduá starobylých tabu v poverách, superstíciách a jazyk ich často konzervuje v zmeravených, petrifikovaných ustálených frazeologických výrazoch. (Frazeologické a idiomatické celky zaraďuje P. Trost do oblasti folklóru, podobne ako ľudovú slovesnosť.)

Dve stránky tabu nachádzajú svoj jazykový výraz: zákaz niečo urobiť alebo niečo pomenovať, vysloviť - tu slovo supluje vec, ako znak veci stáva sa symbolom, zástupcom, teda vzťahuje sa naň rovnaký zákaz ako na samu vec (osobu, činnosť); druhá strana tabu značí ochranu tabuovaného predmetu, jeho nedotknuteľnosť, teda nepomenovateľnosť a v ďalšom procese jeho negovanie, popretie.

Pri skúmaní jazykového tabu sa pohybujeme na zatiaľ nepreskúmanej pôde. Môžeme si všímať a analyzovať len jeho jazykovo-spoločenské črty a ich funkčnú platnosť, významovú a štýlovú hodnotu. Ale je to len vrchol ľadovca. Korene javu siahajú hlboko do minulosti ľudskej kultúry. Zo synchrónneho hľadiska zasahujú hĺbkové štruktúry jazykových významov a jazykového správania (rečovej komunikácie). Konzervujú zdedené rezíduá starých povier a kultov, starobylého strachu v podvedomí človeka nachádzajúce v jazykovom vyjadrení nadindividuálne formy späté s kultúrou etnika. Samo slovo tabu sa stalo krycím názvom pre nedotknuteľnosť. Skúmanie tabu značí jeho porušovanie, nevyhneme sa tomu, že pri analýze odhaľujeme skryté a zahalené a dotýkame sa nedotknuteľného.

Mnohé staré tabu v reliktoch pretrvali až do našich čias. Ich porušovanie býva často príznakové alebo sa prehodnocuje, čo však nepopiera ich jestvovanie.

Napr. staré prikázanie židovsko-kresťanskej vierouky "nevezmeš meno božie nadarmo" má dnes opačný zmysel než nábožensko-mystický: je neslušné, nevhodné používať kliatby s menami božstiev (bohovanie v rozličných formách, do paroma, aby ťa parom vzal) nie ako výraz neúcty k božstvu, ale ako jeho negovanie; ide o ateistické tabu proti predsudkom a reliktom príslušného chápania sveta.

Ďalšie príklady takýchto reliktov z nejazykovej oblasti, ale s jazykovým vyjadrením nachádzame vo frazeológii, ale aj v jednoduchých pomenovaniach, ktorých etymológia je dnes čiastočne zastretá. Napr.: čierna mačka (prebehne cez cestu), piková dáma (v kartách), urieknuť niekoho (pohľadom, rečami škodiť), z toho príbuzné výrazy neúrekom, neurečný s významom veľký, hojný, zdravý, silný, napr. o dieťati; aby sme to neuriekli nehovoriť dopradu o svojich zámeroch, nechváliť predčasne. Podobne uhranúť, uhrančivý (napr. pohľad). Dnes je význam týchto výrazov oslabený, ako ukazuje ich metaforické využitie v poézii: čes. příroda mu uhranula (ČSS), v slov. učarovala, počarila. Zrak urknul jeho (Hviezdoslav, Pozdrav z Hájnikovej ženy). Podobnú platnosť majú výrazy čary, čarovať, počariť, porobiť, ale pren. čaro, čarovný čes. kouzlo, kouzelný. Staré krycie názvy nachádzame v kresťanskej mytológii: diabol - čert (čierny), krycí výraz rohatý; boh - vyššia bytosť, všemohúci a pod.

II. Tabu ako sociálne normy reči. Pri klasifikácii súčasných prejavov tabu ako sociolingvistického javu rečovej komunikácie vyjdeme z citovanej štúdie P Trosta, ktorý uvádza tieto príklady jazykového tabu:

1. zákaz rozprávať na určitom mieste;

2. podriadený má hovoriť, len keď sa ho pýtajú;

3. vlastnenec nehovorí jazykom nepriateľa;

4. v dome obesenca sa nehovorí o povraze;

5. o určitých témach sa môže hovoriť len v rámci humoru;

6. má sa hovoriť priamo k veci, nemá sa chodiť okolo horúcej kaše;

Na sociálne normy reči možno nájsť ďalšie príklady a situácie:

7. mať právo udeliť slovo alebo hovoriť bez udelenia slova - diskusia, verejná schôdza;

8. jazykový aspekt nerovnosti pohlaví: žena nehovorí na verejnosti - dodnes prežíva v niektorých situáciách, napr. platí v oblasti náboženskej; v orientálnych kultúrach žena nehovorí vôbec alebo sa ani neukáže hosťom; ženské hnutie sa domáha jazykovej rovnoprávnosti, napr. zrušenia prednosti mužského gramatického rodu, nahradenia slova mann v nemčine, nahradenia vo verejných nápisoch mužského rodu ženským a pod. (Bergmann, 1988); nerovnosti pohlaví sa týka dnes už veľmi porušované tabu týkajúce sa mládeže: dobre vychované dievča používa jemný spôsob reči, nemôže si dovoliť rozprávať ako chlapec (najmä na verejnosti). Tieto zákazy sa porušujú opačným extrémom, dokazovanie rovnoprávnosti a slobody dievčat aj v rečovej oblasti - avšak používanie vulgarizmov je viac príznakové u ženy než u muža. Podobne Trostov bod 5. - humor na tabuované témy je vecou výlučne pánskej spoločnosti;

9. je zakázané hovoriť nahlas, kričať (napr. v dome chorého, v dome smútku, pri rituálnych obra-

doch, ale aj v múzeu a pod. - pozri Trostov bod 1.); opačná forma tohto tabu - nemá sa hovoriť potichu s vylúčením tretieho (čo je šeptom, to je s čertom), hovoriť za chrbtom, teda ohovárať; to isté platí o anonymoch - utajená difamia písomnou formou;

10. zákaz počúvať ako opozitum predošlého, napr. za dverami, za chrbtom, čo nie je určené pre dotyčného (často sa týka detí); variant tohto tabu - počúvanie nepriateľskej propagandy (zasahuje do ideovo politického tabu);

11. tabu týkajúce sa písaného jazyka, najmä tlače: čo možno vysloviť, povedať, nemožno vždy alebo vôbec napísať, vytlačiť, publikovať; týka sa najmä vulgarizmov a výrazov z intímnej oblasti, vystihuje ho frazeologizmus, "papier to neznesie", "papier by sa červenal"; v širšom chápaní sa toto tabu vzťahuje na vnútornú cenzúru a disciplínu v publicistike;

12. výrazom tabu v literárnej oblasti sú od najstarších čias v literatúrach sveta bájky (pôvodne útvary ľudovej slovesnosti). V nich zvieratá symbolizujú ľudí a spoločnosť. V bájkach je dovolené zosmiešňovať a kritizovať negatívne ľudské vlastnosti a slabosti i spoločenské neduhy a nedostatky (Ezop, Krylov). V klasickej európskej literatúre sú pledom spoločenského tabu aj väčšie literárne útvary, v ktorých sa pomocou alegórie a satiry, napr. vo fingovaných cestopisoch z ďalekých alebo fantastických krajín podrobuje kritike spoločenský poriadok (Voltaire, Candide; Swift, Guliverove cesty; u nás J. A. Komenský, Labyrint světa a ráj srdce; J. I. Bajza, René mládenca príhody a skúsenosti; S. Čech, Výlety pana Broučka a ďalšie). Bájky, alegórie a satiry sú charakte-

ristické pre spoločnosť, v ktorej je obmedzená či potláčaná sloboda prejavu.

Podľa oblastí spoločenskej komunikácie možno rozdeliť jazykové tabu na niekoľko okruhov:

a) oblasť magicko-sakrálna - tabu priameho označenia božstiev (krycie názvy epitetom, opisom, zámenom), ale aj vyslovovanie v nevhodnom prostredí a kontexte - blasfémia, kliatby, hrešenie; sem patria aj povery, superatície (pozri vyššie); základom tabu je magická sila slova, starobylá viera v magickú silu slova - tu pramení prosba, modlitba, zaklínanie, invokácia, inkantácia; v modernej podobe prežíva vo verbalizme, slová miesto činov, riešenie problémov "na schôdzi, na papieri" a pod.; do tejto sféry patrí aj reklama, propaganda, sugescia;

b) oblasť základných prejavov ľudského života: narodenie, smrť, choroba, vek, manželstvo; sem patrí intímna oblasť ľudských vzťahov, sex a jeho prejavy, ako aj somatické názvoslovie častí tela a telesných orgánov; krycie názvy majú ráz eufemizmov alebo disfemizmov;

c) oblasť profesionálna a záujmová: tradičné záujmové činnosti a povolania zachovávajú archaické tabu, napr. poľovníctvo (krv - farba), vojenský slang, kartársky slang, divadelný slang - zákaz želať úspech, popľuvať herca pred vystúpením - prenáša sa aj do študentskej alebo vôbec profesijnej sféry ako rituál pred skúškou alebo dôležitou udalosťou; profesijné tabu je živé najmä v povolaniach prichádzajúcich do styku so životnými prejavmi a kritickými situáciami človeka, ako je zdravotníctvo (lekári, ošetrovateľky);

základné tabu lekárskej etiky je nebrať nemocnému nádej na uzdravenie, teda možno, ba treba zatajovať pravdu; veľmi časté sú krycie názvy nebezpečných nemocí, pričom sa uplatňujú väčšinou cudzie odborné výrazy, pacientovi neznáme. So zdravotníckou osvetou sa však stávajú významovo priehľadné a nahrádzajú sa ďalšími krycími výrazmi: mŕtvica - iktus; rakovina - postupne karcinóm, nádor, neoplazma; ožarovanie - terapia; operovať - otvoriť a pod. V tejto oblasti sa uplatňujú eufemizmy pre spoločensky handikapujúce ochorenia alebo telesné defekty: slepý - nevidomý, škúlenie - strabizmus, tupozrakosť; mrzák - telesne postihnutý; hluchonemý - nedoslýchavý, blázinec - asyl, ústav, psychiatrická liečebňa, slang. podľa miesta ústavu Bohnice, Kateřinky, Pezinok, Petrohrad; väzenie (slang. a argot. krycie názvy árešt, basa, lit. chládok atď.) - dnes nápravno-výchovné zariadenie;

d) oblasť spoločenská a sociálna: uplatňujú sa eufemizmy zakrývajúce spoločenské nedostatky, názvy na navodzujúce pesimistické, chmúrne asociácie sa nahrádzajú optimistickými: nemocnica - špitál (hospitale - útulok) - ústav národného zdravia; starobinec, chudobinec - domov dôchodcov; nalezinec - detský domov, polepšovňa - ústav pre mladistvých, slang. pasťák, internát; domov mládeže; niektoré názvy povolaní stratili spoločenskú prestíž a nahrádzajú sa neprízvukovými výrazmi: domovníčka - správkyňa domu; slúžka - pomocnica v domácnosti, pani (k deťom), teta; hasič - požiarnik; poslík, kancelársky sluha - zriadenec a pod.; odpad, smeti - sekundárne suroviny; niektoré tituly nadobudli depreciatívny nádych: kolega, madam, milostpani, kišasonka, frajla, slečinka; podobne star-

šie pozdravy, ako služobník, poklona, servus, ruky bozkávam.

Prostriedkom krycieho názvu môže byť: 1. eufemizmus, zjemnenie drsnej skutočnosti, a to buď opisom alebo figuratívnym výrazom (metafora): napr. zomrel - opustil nás, odišiel, zosnul; tučný - má nadváhu, je okrúhly, bucľatý; chudý - štíhly; 2. deisfemizmus, hrubé, vulgárne vyjadrenie, ktoré má zľahčiť, zosmiešniť tragickú alebo nevýhodnú situáciu: natiahol kopytá, fialky voňať, čes. je pod drnem; bachratý, bečka, sud, pivný mozoľ; metla, ohreble, napuchnutá cverna; 3. cudzie slovo: tučný - molet, smrť - exitus, padúcnica - epilepsia, ľud. mrcha choroba.

III. Tabu medzijazykové. Prejavuje sa v oblasti medzijazykového styku v medzijazykovej komunikácii. Týka sa všeobecných čŕt jazykového tabu v jeho širokom chápaní, ktoré sme načrtli, ale prejavuje sa v osobitnom stvárnení.

1. Medzijazykové tabu týkajúce sa expresívne a štýlovo príznakových výrazov z oblasti intímnej, medziľudských a spoločenských vzťahov. Vydeľujú sa tu dva aspekty:

a) vulgarizmy, obscénne výrazy, nadávky a kliatby tabuované v rámci jedného jazykového spoločenstva sa nepociťujú v svojej plnej štýlovej a emocionálnej hodnote u bilingvistu, ktorý nemá v svojom jazykovom povedomí tieto normy reči, teda nemá jazykovú kompetenciu umožňujúcu vážiť všetky hodnotové etické-estetické príznaky rečových elementov. Je známe, že v cudzej reči sa ľahšie a bez zábran hovorí o chúlostivých veciach. Cudzie slová sa najčastejšie využíva-

jú ako krycie názvy tabuových výrazov hlavne v odbornej terminológii, ako je anatomická, lekárska a ďalšie. V nadávkach sa v slovenčine hojne uplatňujú hungarizmy (ištenem, azapát, basomti a pod.), v češtine germanizmy (krucinál, himllaudon, hergot, majnget a pod.), ale na druhom mieste v slovenčine sú aj germanizmy a v češtine niektoré hungarizmy. Tieto výrazy prechádzajú z najbližších kontaktových jazykov, zo vzdialenejších, ako je francúzština, angličtina, iba sporadicky, ako výrazy knižné (franc. parbleu, fidonc, mondieu, angl. damned), podobne by sme našli aj z ruštiny (durak, sukin syn), ale aj veľmi silne vulgárne, ktoré papier neznesie (tu by sme mohli vydeliť ďalšie tabu týkajúce sa písaného jazyka, ktoré sa tiež prehodnocuje v súčasnej literatúre).

V nepríbuzných jazykoch sa môže medzijazykové tabu týkať ako okrajový jav náhodne rovnako alebo podobne znejúcich slov navodzujúcich nežiadúce asociácie, ako napr. časovanie franc. slovesa être - je serai atď. najmä v školskej praxi alebo v nedokonalej domácej výslovnosti. Maďarský často používaný výraz spoločenského kontaktu je spoločensky veľmi nebezpečný: na tvoje, vaše zdravie - mad. egésségedre v slovenskej alebo českej nedokonalej výslovnosti úzkeho zatvoreného é vyznie vulgárne s následným spoločenským strápnením a zosmiešnením.

Iná je situácia v blízko príbuzných jazykoch. Pôvodne silné emocionálne zaťažené výrazy sa častým používaním opotrebúvajú, ich expresivita sa zotiera a oslabuje. Avšak tento proces sa môže týkať iba jedného jazyka. V blízkom jazyku sa paralelné výrazy (s rovnakým, a teda zrozumiteľným slovotvorným zákla-

dom) môžu naďalej pociťovať ako vulgarizmy, a to úplne alebo čiastočne. Napr. české výrazy sranda, srandista, průser (syn. průšvih) sa prestávajú pociťovať ako tabuované, čoho dokladom je tendencia zaviesť pojem sranda ako termín pre istý druh zábavy (Kořenský, 1988). V slovenčine tieto výrazy nie sú spoločensky tolerované (zatiaľ, v slangovom prostredí, vymkýnajúcom sa z konvenčných spoločenských a jazykových noriem, sú ako kontaktové bohemizmy naopak veľmi obľúbené a frekventované). Výraz průser prevedený do slovenčiny ako prieser sa považuje za medzijazykovú hru. Česko-slovenský slovník uvádza výrazy sráč, zasran, posero ako ekvivalenty českých sráč, sralbotka, srágora, označených v obidvoch jazykoch ako pejor. vulg. Na rozdiel od týchto sa pri odvodených výrazoch s expresívnym príznakom z obecnej češtiny uvádzajú ekvivalenty z rozličných štýlových oblastí (aj na ose časovej) bez vulgárnej príznakovosti: čes. sranda - slov. pestvo, kanada, komédia, cirkus, paina; čes. srandista - slov. komediant, furták, bežtár (nie je ekvivalencia na ose aktuálnosť-zastaranosť); pri čes. srandovný - slov. podarený, komický, smiešny je expresivita ekvivalentov celkom zotretá. Čes. sloveso srát se (s něčím) označené ako vulg. má v slovenčine štýlovo paralelný ekvivalent srať sa (s niečím), doplnené v zátvorke neutrálnymi vysvetľujúcimi synonymami hnevať sa, babrať sa s niečím; v druhom význame s väzbou na někoho, príkl. kam sa na nás sere je v slov. časti uvedený odpovedajúci ekvivalent kam se na nás hrabe, škrabe s veľmi oslabenou expresivitou bez vulgárneho príznaku. Ukazuje to, že ani v oblasti expresivity, podobne ako pri štruktúre významovej, nie je

medzi blízko príbuznými jazykmi úplný paralelizmus. V tejto sfére sa výrazy blízkych kontaktových jazykov nekryjú aj pre odlišnú mieru spoločenského a jazykového tabu konvenčne zasahujúceho výrazy inak formálne paralelné alebo s významovo priehľadným slovotvorným modelom slov zo spoločného základu. Asymetrický paralelizmus sa teda týka aj emocionálno-expresívnej a štýlovej hodnoty príbuzných jednotiek slovnej zásoby.

b) Medzijazykové homonymá alebo tzv. dvojstranné výrazy. V medzijazykovej komunikácii nie je prípustné používanie výrazov, ktoré majú v jednom z jazykov emocionálne zaťažený význam alebo vulgárny štýlový príznak, pretože si ich jeden z účastníkov komunikácie bude alebo môže vysvetľovať podľa sémantickej a štýlovej platnosti v svojom jazyku. Vzniká riziko buď čírehо nepochopenia alebo spoločenskej trápnosti a zosmiešnenia. Preto je z medzijazykovej komunikácie vylúčený celý rad slov, ktoré sa v každom z jazykov bežne používajú, neutrálne alebo len mierne expresívne a sú tabuové iba z hľadiska medzijazykového vzťahu. O týchto výrazoch sa používateľ našich jazykov nedozvie v žiadnej učebnici. Nepoučený a nepripravený na toto úskalie medzijazykovej komunikácie musí si tieto porušenia tabu zažiť na vlastnej, často nemilej a spoločensky nepríjemnej skúsenosti. Napr. slovenské výrazy sprostý človek, sprosté reči s významom "hlúpy, nejapný" bude český používateľ chápať podľa sémantiky svojho jazyka ako výrazy etického hodnotenia s významom "hrubý, neslušný, vulgárny", teda spoločensky urážlivé. U slovenského používateľa nastane opačný proces, nepostrehne silný etický náboj týchto výrazov,

nevníma ich ako hrubé nadávky. Naopak slovenské výrazy ako kadiť (napr. cigaretou pod nos) s významom "dymiť, čadiť" bude český spolubesedník chápať ako vulgarizmy s významom a expresívnou platnosťou prislúchajúcim týmto výrazom v češtine (čes. kálet - slov. špiniť, fákať, vymešovať, pozri ČSS). Naopak slov. kálať (drevo) - čes. rubat, sekat. Neprimeranú reakciu vyvolá aj odvodenina okiadzať niekoho - čes. pochlebovat, podkuřovat někomu, pričom slov. podkurovať značí zakladať oheň v kachliach (čes. kamnech). Tu sa už týkajú nedorozumenia samej významovej podstaty týchto slov. Podobne chúlostivo dvojznačné a medzijazykovo absolútne tabuované sú výrazy slov. mrdať (plecom) s významom pohadzovať, mykať ramenom (gesto vzdorovitých detí) alebo české drbat s významom "pomlouvat", slov. ohovárať niekoho. V druhom jazyku si tieto výrazy vymenili významy zo sexuálnej, spoločensky tabuovanej oblasti. Príklady by sme mohli rozmnožovať. Žiadúce je aj z tohto ohľadu spracovanie medzijazykovej homonymie medzi slovenčinou a češtinou. Pravdaže, podobné prípady sú aj medzi ďalšími slovanskými jazykmi, a bolo by potrebné ich uvádzať napr. v konverzačných príručkách.

O tejto stránke medzijazykovej komunikácie sa v našej jazykovej situácii cudne mlčí, celá táto oblasť spadá pod lingvistické tabu. Na tieto úskalia bilingválnosti treba používateľov našich jazykov pripraviť aj za cenu, že sa bude jazykovede vyčítať, že poukazuje na diferencie medzi našimi jazykmi, teda že porušuje tabu, chrániace domnele blízkosť, zrozumiteľnosť a takmer zameniteľnosť našich jazykov. Predovšetkým však musí ísť o zvyšovanie zrozumiteľnosti, o zni-

žovanie semikomunikácie a posilňovanie komunikačnej kompetencie, ktorá sa v našej jazykovej situácii bilingválnosti (používanie dvoch spisovných alebo národných jazykov v celospoločenskej nadnárodnej komunikácii) vzťahuje aj na schopnosť obsiahnuť diferenčné významové štruktúry a štýlové hodnoty výrazov v obidvoch jazykoch. Nemožno takúto schopnosť očakávať od všetkých našich hovoriacich v celej šírke jazykovej diferenčnosti, treba sa sústrediť aspoň na spoločensky vypäté javy.

c) Medzijazyková komika má menej katastrofálne, ale tiež závažné spoločenské dôsledky. Humor môže využívať medzijazykové slovné hry len po určitú hranicu, ktorá nesmie prekročiť tabu jazykového taktu voči príslušníkovi druhého národa a blízkeho jazyka. Na hodnoty svojho jazyka sú citliví všetci ľudia bez výnimky. Čo sami môžu kritizovať alebo humorne znevažovať vo vlastnom jazyku, nemôžu si dovoliť o jazyku druhého národa. Jazyková príbuznosť a blízkosť môže zvádzať k pocitom nadradenosti svojho jazyka, ktorý poznáme najlepšie, a je teda pre nás najbohatší, najvyspelejší a najkrajší. Hláskové a tvarové rozdiely v blízkom jazyku sme pri neznalosti jeho noriem a štruktúr náchylní vnímať ako varianty, ako "nárečie" alebo ako "verziu" nášho vlastného spisovného jazyka, ktorý poznáme v jeho historickej kontinuite a funkčnej vyspelosti a prepracovanosti, zatiaľ čo druhý jazyk takto nepoznáme a nevnímame. Z neznalosti, ale aj z odlišnej hláskovej stavby a kombinatoriky hlások môže vznikať komický efekt pri nezvyčajne znejúcich slovách a výrazoch. V našej česko-slovenskej jazykovej komunikácii treba komickým efektom predchádzať najmä

v školskej, ale i širšie kultúrnej sfére, kde môžu viesť k skreslenému vnímaniu najmä poetického alebo inak vážneho textu (i odborného, napr. slov. cicavec - čes. savec). Vývin našich jazykov a česko-slovenských jazykových vzťahov ukazuje, že medzijazykové tabu sa ruší, dochádza k väčšej otvorenosti pri lepšom vzájomnom poznávaní kultúrnom aj jazykovom. Prestíž blízkeho jazyka sa zvyšuje s jeho poznávaním. Vzájomnosť treba chápať aj ako odstraňovanie jazykových priehrad a nahromadených medzijazykových tabu.

2. Puristické a štylistické tabu. Pojem medzijazykového tabu možno rozšíriť na oblasť medzijazykových vzťahov aj na poli jazykovednej teórie (lingvistické tabu). Patria sem aj obranné postoje k cudzím jazykom zahrnované pod pojem jazykový purizmus. Presnejšie by bolo treba používať názov m e d z i j a z y k o v ý p u r i z m u s na rozdiel od vnútrojazykového, ktorý nie je namierený proti vplyvom iných jazykov (napr. francúzsky purizmus 17. - 18. storočia až do romantizmu zameraný na presnosť výrazov a jasnosť (clarté) vyjadrenia bol vnútrojazykový, dnešný odpor proti tzv. franglais - nadmerným anglicizmom možno označiť ako medzijazykový, pričom obidve formy purizmu sú obmedzujúce pre prirodzený jazykový vývin). Formulácia P. Trosta (1936) "vlastenec nepoužíva jazyk nepriateľa" obsahuje už tento medzijazykový aspekt a dovedená ďalej zahrnuje aj odmietanie výrazov (slov, slovotvorných modelov i syntaktických postupov) cudzieho jazyka ohrozujúceho za súčasného politického nátlaku aj čistotu a svojskosť (rečitosť) národného jazyka, a tým aj národnú identitu. V našich jazykoch sa medzijazykový purizmus (ktorý však vždy

obsahoval aj značný podiel purizmu vnútrojazykového - tieto dve súčiastky by bolo treba oddeľovať) zameriaval proti germanizmom a hungarizmom v rámci národného zápasu proti germanizácii a maďarizácii. Tieto cudzorodé prvky, pokiaľ boli ľahko rozpoznateľné alebo pokiaľ sa na ne zameriavala pozornosť zo strany jazykovedných a kultúrnych pracovníkov (mnohé skryté kontaktové germanizmy či hungarizmy fungujú ako plnohodnotné), boli vytláčané na periférium nižšej hovorovej vrstvy výrazov (v slovenčine subštandard, v češtine obecná vrstva). Toto tabu v slovenčine sa netýka napr. výrazov z rumunčiny, súvisiacich s valašskou kolonizáciou (napr. bača, koliba, bryndza, cap atď.), podobne ako galicizmov alebo anglicizmov. Je tu zreteľná súvislosť jazykovej a spoločenskej situácie.

Puristické tabu sa v minulom období dotýkalo aj pomeru slovenčiny a češtiny. Bolo to v obdobiach, keď išlo o snahu delimitovať najmä slovnú zásobu dvoch blízkych a po dlhé veky spoločne sa vyvíjajúcich jazykov (máme na mysli fungovanie češtiny ako spisovného jazyka Slovákov). Tabu bohemizmov bolo výraznejšie zo strany slovenčiny, ktorá sa konštituovala v priebehu tohto spoločného vývinu ako samostatný spisovný jazyk. Ale na druhej strane sa ani menej početné slovakizmy v češtine neprijímajú nekriticky. Súčasná jazyková politika a jazyková kultúra vyvíja obojstrannú snahu po zachovaní jednak blízkosti, jednak identity a povedomia odlišnosti obidvoch partnerov. Odstránenie puristických tabu je podmienkou dobrého fungovania medzijazykovej komunikácie.

V protiklade k purizmu je dnes živý celý rad procesov, ktoré sú pokračovaním starej tradície spi-

sovného jazyka. Prejavuje sa to najmä v odbornom jazyku ustaľovaním a tvorením pokiaľ možno paralelnej odbornej terminológie, ale aj v iných funkčných sférach spisovnej slovenčiny a čiastočne aj češtiny. Napr. v jazyku krásnej literatúry sa jednotlivé bohemizmy využívajú vo funkcii poetizmov nielen v klasickej, ale aj v dnešnej básnickej reči. Bežný hovorový jazyk a publicistika prijíma kontaktové neologizmy stále v hojnom počte, bez zábran ich prijímajú najmä nespisovné útvary profesionálnych a záujmových slangov, najviac reč mládeže. Chceli by sme však v tejto súvislosti poukázať na jeden typ takéhoto prijímania. Bohemizmy môžu slúžiť ako krycie názvy tabuovaných výrazov, ako zjemnenie, eufemizmus či zastretie nežiadúcej etymológie niektorých spoločensky chúlostivých výrazov. Napr. slov. dojčiť, dojča, dojčenský, dojka z ľudového jazyka má spoločný koreň pre činnosť človeka i zvierat (dojiť, nadájať, pridájať). Pri slovese sa v konverzačnej mestskej reči dáva prednosť staršiemu spoločnému výrazu kojiť, ktorý puristické zásahy zo spisovnej kodifikácie vytlačili. Podobne z tejto oblasti výrazy ťarchavosť, ťarchavá (ľud. samodruhá, hrubá, hovor. v druhom stave) sa nahrádzajú bohemizmom tehotnosť, tehotná, tehotenský. Je tu výhoda aj možnosti tvorenia adjektíva. Odborné výrazy gravidita, gravídna sa dostávajú do konkurenčného postavenia s kontaktovými výrazmi z češtiny. Túto tendenciu by sme mohli ilustrovať aj na ďalšom príklade. V odbornej prednáške v TV použil slovenský popredný odborník v lekárstve výraz potriesnený krvou. V odbornom prejave dal prednosť kryciemu menej konkrétnemu výrazu potriesnený proti slovenským ustáleným výrazom pofr-

kaný, zafŕkaný krvou, zašpinený od krvi. Pravda, môže tu ísť aj o ohľad na českého diváka v celoštátnom TV vysielaní (tu by však použil výraz slovenský a český iba na vysvetlenie, ako sa to často deje).

Purizmus sa môže sám stať tabu, ako napr. v 30-ych rokoch v jazykovej kultúre moderne češtiny pražskej jazykovednej školy namierenej proti obmedzujúcemu tzv. brusičstvu. V inej forme a pre iné príčiny sa to stalo aj v slovenskej jazykovede. Tabu purizmu sa však môže preniesť aj na iné metódy a postupy jazykovej kultúry - plášťikom mlčania sú najmä pred verejnosťou zahalené napr. kontaktové procesy medzi slovenčinou a češtinou. Otvorenosť na tomto poli by isto viedla k diskusiám a polemikám, ale bola by plodnejšia a viedla k uvedomelejšiemu prístupu k jazyku najmä mladej generácie. Naša teória jazykovej a medzijazykovej komunikácie sa nevyhnutne musí zamerať na živé procesy dynamiky jazyka v dnešnej spoločenskej a jazykovej situácii bez obmedzujúcich medzijazykových lingvistických tabu.

Literatúra

1. B e r g m a n n , Ch.: Specifika mluvy žen, prednáška na konferencii o slangu a orgotu, Plzeň 1988 (vyjde v pripravovanom zborníku).

2. B u d o v i č o v á , V.: Semikomunikácie ako lingvistický problém. In: Studia Academica Slovaca 16, Bratislava 1987.

3. B u d o v i č o v á , V.: Koexistencia a interakcia dvoch národných jazykov a jej dôsledky pre jazykovú politiku a jazykovú kul-

túru. In: Jazyková politika a jazyková kultúra, SAV Bratislava, 1986, s. 125 - 134.

4. F e l d e k , Ľ.: O předbíhání, Kmen č. 17, Praha 1988, str. 1.

5. H a b o v š t i a k , A.: Tabuové slová v slovanských jazykoch. In: Československé príspevky pro VIII. medzinárodní sjezd slavistů, Zagreb 1978, Praha Academia 1987, s. 55 - 65.

6. H a b o v š t i a k o v á , K.: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska, Pedagogická fakulta v Nitre, 1987, s. 252n.

7. K o m á r e k , M.: Zu einigen Socialaspekten der "Nichtnennung". Explizite Beschreibung der Sprache und automatische Textbereitung, XIV. Probleme und Perspektiven der Satz und Textforschung, Matematicko-gyzikální fakulta UK, Praha 1987, s. 23 - 26.

8. K o ř e n s k ý , J.: Čeština pro praxi, televízna jazyková relácia, marec 1987.

9. M i s t r í k , J.: Štylistika, SPN Bratislava 1985, s. 99n. [Travaux du Cercle Linguistique de Prague.]

10. T r o s t , P.: Bemerkungen zum Sprachtabu, [TCLP] 6, 1936, s. 288 - 294.

11. T r o s t , P.: Tabu vokativu, Listy filologické 72, 1984, s. 33 - 38.

12. Česko-slovenský slovník, Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava 1979.

13. Ilustrovaný encyklopedický slovník, Academia, Praha, III. zv. 1982.

14. P e t i t R o b e r t : Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française, Paris 1970.

15. Dictionnaire du français contemporain, Larousse, Paris 1966.

Mnohovýznamové slová v slovenčine

Juraj Dolník, FFUKo Bratislava

Odhaduje sa, že "v slovnej zásobe slovenčiny pripadá na 100 slov asi 150 významov, pričom v celej slovnej zásobe slovenčiny je do 75 percent monosémantických a 25 percent polysémantických slov" (Mistrík, 1985, s. 134). Pravda, treba brať do úvahy, že polysémia, ako aj istý význam slova sa v mnohých prípadoch vyznačujú neurčitosťou, takže sa slovníky v niektorých prípadoch rozchádzajú pri vymedzovaní počtu významov toho istého slova. Napríklad kým Slovník slovenského jazyka (1959 - 1968; ďalej SSJ) uvádza pri hesle aktualita dva významy, a to 1. časová vec, časovosť: politické, kultúrne a-y; 2. druh prednášky v rozhlase al. článku v novinách o časových otázkach, Krátky slovník slovenského jazyka (1987; ďalej KSSJ) pripisuje tomuto heslu len jeden význam: aktuálna, časová vec, správa (s príkladom filmová a.). V niektorých prípadoch rozdielne údaje o počte významov istého slova súvisia s tým, že sa v jednom slovníku narába s týmto slovom ako s polysémickým, zatiaľ čo v druhom slovníku sa rozčleňuje na homonymá, čo je objektívne

odôvodniteľné neurčitosťou hranice medzi polysémiou a homonymiou; napr. v KSSJ sa pri hesle drhnúť uvádzajú štyri významy, kým v SSJ sa stretávame s homonymami drhnúť s tromi významami a drhnúť s dvomi významami. Prejavom neurčitosti polysémie je aj nejednotnosť slovníkov pri oddeľovaní významového odtienku od samostatného významu; napr. v KSSJ je metonymický význam slova čaj fixovaný ako samostatný (heslo čaj má tu dva významy), ale v SSJ sa ten istý jav posudzuje ako významový odtienok (slovo čaj sa tu považuje za jednovýznamové). Neurčitosťou polysémie, resp. hraníc významu slova sa teda objektívne odôvodňuje fakt, že sa možné údaje o rozsahu mnohovýznamových slov v slovenčine budú rozchádzať. Pritom treba mať na mysli aj dynamiku slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, v ktorej zohráva sémantické rozvíjanie slov dôležitú úlohu (pribúdanie sémantických neologizmov, tzv. neosémantizmov).

Podkladom všeobecne prijímanej definície lexikálnej mnohovýznamovosti je opozičný vzťah: na jednu lexikálnu formu sa viaže niekoľko významov, ktoré popri rozdielnych komponentoch majú aj istú spoločnú zložku. Hovorí sa o vzájomne súvisiacich významoch, o sémantickom spektre. Presnejšia definícia poukazuje na to, že nie všetky významy musia byť v bezprostrednej súvislosti; postačujúcou podmienkou polysémie je, aby každý význam bol spätý s jedným z ďalších významov (na tomto predpoklade definuje lexikálnu mnohovýznamovosť napr. Apresian, 1974, s. 187). Táto definícia naznačuje už aj základné štruktúrne typy mnohovýznamovosti, totiž reťazovú, rozvetvenú (radiálnu) a miešanú (reťazovo-rozvetvenú) polysémiu. Táto typológia má zrejme univerzálnu platnosť; všetky tri typy nachádzame aj v slovenčine:

a) reťazový typ

ľan:
1. druh poľnej rastliny - 2. vlákna - 3. tkanina

(pestovať ľan) (česať ľan) (plachta z ľanu)

čelo:
1. časť hlavy - 2. predná časť niečoho - 3. vedúce miesto

(nízke čelo) (čelo sprievodu) (stáť na čele)

b) rozvetvený typ

hriať:
1. vydávať teplo (pec hreje)
   - 2. ohrievať (vodu)
   - 3. tešiť, oblažovať (úspechy hrejú)

hríb:
1. druh jedlej huby (hríb obyčajný)
   - 2. hovor. jedlá huba vôbec (rôzne hríby)
   - 3. čo má podobu hríba (atómový hríb)

c) miešaný typ

piecť:
1. pripravovať jedlo priamym pôsobením vysokej teploty (mama pečie koláč)
   - 2. expr. veľmi hriať (slnko pečie)
   - 3. expr. pripravovať, chystať (tí čosi pečú)
   - 4. pejor. paktovať s niekým (pečie s našimi neprajníkmi)

Pri znázorňovaní týchto typov sa ukazuje aj prvotnosť a druhotnosť významov, čiže popri tom, že sa ilustrujú bezprostredné opozičné vzťahy, poukazuje sa aj na motivovanosť a tým aj odvodenosť druhotných významov. Vzhľadom na podobnosť s odvodzovaním slov druhotné významy sa spravidla chápu ako výsledky sémantického odvodzovania. Ak pri tvorení slov hovoríme o základových a odvodených slovách, pri vnútroslovnom (sémantickom) odvodzovaní je vhodné hovoriť o základovom a odvodenom význame. Logický základ, na ktorom spočíva obsahový vzťah medzi základovým a odvodeným slovom na jednej strane a základovým a odvodeným významom na strane druhej, je spoločný. Týmto spoločným základom je logický vzťah implikácie a klasifikácie. Slovenčina sa v tejto oblasti odlišuje od iných jazykov iba v tom, že sa vyznačuje iným pomerom medzi odvodzovaním slov a vnútroslovnou deriváciou. Na ilustráciu zhodného logického základu obidvoch druhov odvodzovaní uvedieme niekoľko príkladov.

Implikácia. Zreteľne sa tento logický vzťah prejavuje pri jazykovom stvárnení vzťahu medzi (statickým alebo dynamickým) príznakom a objektom (príznak implikuje objekt, na ktorý sa viaže):

slovotvorné stvárnenie

divý ⟶ divoch (divý človek)
dobrý ⟶ dobrák (dobrý človek)
spať ⟶ spáč (spiaci tvor)
loviť ⟶ lovec (kto loví)
čerpať ⟶ čerpadlo (čerpací stroj)
čakať ⟶ čakáreň (miestnosť pre čakajúcich)
prvý ⟶ prvák (žiak 1. triedy)

vnútroslovné stvárnenie

obrana: 1. obraňovanie, obránenie (obrana štátu), 2. obraňujúci útvar (obrana hrá dobre)

sladkosť: 1. sladký (sladkosť medu), 2. sladké jedlo (zákusky, cukríky a pod.)

autorita: 1. uznávaná vážnosť (rodičovská autorita), 2. uznávaný znalec, odborník (odvolať sa na autoritu)

Podobnosť medzi slovotvorbou a vnútroslovnou deriváciou je ešte výraznejšia, keď pozorujeme ich súčasný výskyt v konkrétnejších vzťahoch, napr. dej ⟶ nositeľ deja, dej ⟶ výsledok deja, dej ⟶ miesto deja a pod.:

strážiť ⟶ strážca (kto stráži)
strážiť ⟶ strážnik (kto služobne stráži)
vyrobiť ⟶ výrobok (vyrobená vec)
vytlačiť ⟶ výtlačok (vytlačená vec)
vykŕmiť ⟶ výkrmňa (zvierat)
výkup ⟶ výkupňa (papieru)

stráž: 1. stráženie (byť na stráži), 2. ozbrojený strážca (vojenská stráž)

výroba: 1. vyrábanie (strojová výroba), 2. súhrn výrobkov (hrubá výroba)

výkop: 1. vykopávanie, vykopanie (výkop zeminy), 2. takto vzniknutý priestor (zavalený výkop)

Tvorenie slova a vnútroslovné odvodzovanie sa v istých prípadoch dokonca vyskytujú ako dve možné jazykové stvárnenia toho istého obsahu, napr. "zaja-

čia kožušina": zajačina - zajac (čiapka zo zajaca), "spevák so stredným mužským hlasom": barytonista - barytón (hovor.), "kto vykonáva návštevu": návštevník - návšteva (čakať návštevu), "kto vykonáva kontrolu": kontrolór - kontrola (hovor. očakávať kontrolu), "kto pracuje v divadelníctve alebo v divadle": divadelník - divadlo (celé divadlo sa vzbúrilo - všetci divadelníci sa vzbúrili) a pod.

Klasifikácia. Zo slovotvorných javov sa na logickom vzťahu klasifikácie zakladajú slová utvorené podľa modelov v rámci transpozičného a mutačného typu onomaziologickej kategórie. Ide o odvodzovania ako krutý - krutosť, hrať - hra, snívať - snívanie, dlhý - dĺžka, hladný - hladovať; herec - herečka, stôl - stolček, strom - stromisko, les - prales, dávny - predávny atď. Klasifikácia pri vnútroslovnom odvodzovaní je logickým podkladom zužovania, resp. rozširovania (denotačného) významu a metaforizácie; patria sem prípady ako hríb: 1. jedlá huba s bielou dužinou a obyčajne s hnedastým klobúkom, 2. hovor. jedlá huba vôbec; vojak: 1. príslušník armády, 2. príslušník armády bez hodnosti; noha: 1. jedna z končatín živých tvorov, 2. podpera na predmete pripomínajúca dolnú končatinu; hladina: 1. povrch tekutiny, 2. miera, stupeň niečoho, úroveň (cenová hladina).

Na všeobecnej rovine miera organizovanosti vnútroslovného odvodzovania sa neodlišuje od odvodzovania slov. Odvodzovanie slov prebieha v rámci mutačnej, transpozičnej a modifikačnej onomaziologickej kategórie, resp. slovotvorných kategórií (ide o termíny zo známej teórie M. Dokulila, 1962), kým sémantická derivácia je ohraničená semaziologicko-onomaziologický-

mi kategóriami metonymie, konverzie (napr. hemžiť sa: 1. Ľudia sa hemžia na uliciach; 2. Ulice sa hemžia ľuďmi), špecifikácie, resp. zovšeobecňovania a metafory. Rozdiely sa prejavujú na nižšom stupni abstrakcie, ktorá je rozhodujúca pre utváranie jednotiek. Zatiaľ čo odvodzovanie slov je vo vysokej miere regulované slovotvornými typmi (modelmi), čo zabezpečuje značný stupeň pravidelnosti v tejto oblasti slovnej zásoby, vnútroslovné odvodzovanie sa vyznačuje oveľa nižším stupňom pravidelnosti. Podobne ako aj v iných jazykoch pravidelná mnohovýznamovosť sa aj v slovenčine vyskytuje predovšetkým v rámci metonymie, sporadicky aj v rámci metafory. Niektoré modely sémantického odvodzovania sú produktívne, podobne ako sú produktívne niektoré slovotvorné typy. Nevyužité možnosti produktívnych slovotvorných typov sú v nich zafixované ako potenciálne slová; napr. v slovenčine mnoho potenciálnych slov "skrýva" v sebe slovotvorný typ s príponou -osť, podľa ktorého sa utvárajú abstraktné názvy vlastností (podľa vyjadrovacích potrieb sa ľahko *dotvárajú slová s touto príponou od prídavných* mien alebo príčastí), alebo potenciálnymi slovami sú slovesá ako ^{x}odsmoliť, ^{x}odmúčiť, ^{x}odcukriť a pod. utvorené podľa slovotvorného typu reprezentovaného napr. slovesom odvápniť (= zbaviť vápna). Podobne odhaľujeme aj nevyužité možnosti produktívnych typov vnútroslovného odvodzovania čiže potenciálne významy jestvujúcich slov. Tieto významy sa v prípade vyjadrovacej potreby bez ťažkostí realizujú; napr. metonymicky použité slová označujúce miesto nadobúdajú význam "ľudia, ktorí sa tam nachádzajú" (celá chata jasala, štadión burácal, celé námestie umĺklo a pod.); každé

slovo označujúce nádobu môže vyjadrovať aj význam množstva (napr. podľa metonymického významu "pohár vody" sa uplatní aj význam "džezva vody"); slová vzťahujúce sa na isté príznaky nadobúdajú význam intenzívnosti tohto príznaku (ten má ale vôľu, pamäť, výdrž, trpezlivosť... dôvtip).

Z funkčného hľadiska odvodzovanie slov a vnútroslovné odvodzovanie majú spoločné to, že sa uplatňujú s dvojakým zámerom: buď sa použijú na utvorenie pomenúvacej jednotky, ktorá vypĺňa medzeru v sústave pomenúvacích jednotiek, alebo na utvorenie lexikálnosémantickej jednotky, ktorá len umožňuje diferencované vyjadrovanie v pomere k jestvujúcej jednotke. V oblasti tvorenia slov sa pomenúvacia funkcia najvýraznejšie realizuje pri mutačnom type, ktorý tvorí jadro lexikálnej derivácie. Diferenciačná funkcia sa prejavuje pri transpozičných derivátoch, pri ktorých dochádza iba ku kategoriálnej zmene už pomenúvaného pojmu (X je múdry človek - Jeho múdrosť zaujala všetkých; Čítava dlho do noci - Čítanie ho nikdy neunavuje), a pri niektorých prípadoch modifikačného typu, napr. voda - vodička, sladký - sladučký, list - lístie, plakať - plačkať a pod. Zaujímavé sú prípady viacstupňového odvodzovania, pri ktorom nedochádza k výraznej zmene významu východiskového slova (tento jav skúmala u nás K. Buzássyová, 1985), napr. hazard - (hazardér) - hazardérstvo, výtržnosť - (výtržník) - výtržníctvo, násilie - (násilník) - násilníctvo, rutina - (rutinér) - rutinérstvo. Pri vnútroslovnom odvodzovaní sa pomenúvacia funkcia realizuje pri všetkých typoch, najčastejšie pri nominatívnych a pojmových metonymách a metaforách, ako napr. talent: nadanie - nadaný človek,

hruška: strom - plod, krídlo: lietací ústroj vtákov - vec pripomínajúca krídlo, tepna: cieva - dôležitý dopravný spoj, úroveň: myslená vodorovná rovina - stupeň vývinu (životná úroveň). Diferenciačná funkcia sa uplatňuje v prípadoch, keď výsledkom derivácie sú druhotné významy, prostredníctvom ktorých príslušné slová vstupujú do synonymných vzťahov so sémantickou expresívnou alebo štylistickou diferenciáciou; napr. drevený: 2. meravý, strpnutý (jazyk); expr. drevené (neobratné) pohyby; vrieť: 2. expr. (o citoch a pod.) kypieť, búriť sa, hus: pejor. hlupaňa, rýpať: expr. kritizovať, zlato: publ. zlatá medaila.

Tvorenie slov aj sémantické odvodzovanie sú prejavom princípu racionálnosti, ekonomickosti rozvíjania slovnej zásoby: zo známych jednotiek sa odvodzujú nové. Z princípu racionálnosti vyplýva, že obidva jeho prejavy na seba nadväzujú. Vnútri odvodených aj zložených slov sa rozvíjajú nové významy a metonymické a metaforické významy sú zasa s príslušnými lexikálnymi formami východiskom odvodzovania slov. V prvom prípade môže ísť o vplyv analógie (o tomto jave sa zmienime ďalej), alebo o samostatné sémantické rozvíjanie odvodeniny (zloženiny), čiže odvodené (zložené) slovo nadobudlo význam(y), ktorého niet pri základovom slove (jestvuje len potenciálne, resp. uplatňuje sa len v reči), napr. silák (človek vynikajúci silou) ⟶ silácky: 1. veľmi silný, svedčiaci o veľkej sile (silácky výkon), 2. obyč. pejor. nápadne predstierajúci silu, zveličený (silácky postoj; koža ⟶ kožený: 1. vyrobený z kože, 2. upätý, odmeraný (kožený výraz tváre); hladný ⟶ 1. expr. hladoš (hladný človek; kto býva často hladný, nenásytník),

2. bedár, chudák. Samostatné sémantické rozvíjanie je príznačné pre odvodeniny s abstraktným významom, na ktorý sa navrstvuje špecifický význam. Typickými reprezentantmi tohto prípadu sú odvodeniny s významom abstraktnej vlastnosti, napr. podstatné mená s príponou -osť alebo vzťahové prídavné mená (ktoré nadobúdajú akostný význam): múdrosť: 2. súhrn vedomostí, poznatkov (životná múdrosť), ťažkosť: 2. čo sťažuje priebeh, fungovanie (zdravotné ťažkosti), drahocennosť: 2. drahocenná vec (vlastniť drahocennosť), nepríjemnosť: 2. nepríjemná situácia, udalosť (zažiť nepríjemnosť), ničomnosť: 2. ničomný, podlý čin (dopustiť sa ničomnosti), večnosť: 2. náb. posmrtný život, 3. expr. veľmi dlhý čas (trvalo to celú večnosť); železný: 2. pevný, tvrdý, nezlomný (železná disciplína), detský: 2. naivný, dôverčivý, detinský (detský rozum), ľadový: 2. studený ako ľad (ľadové ruky). V slovenčine sú v hojnom počte zastúpené aj odvodeniny a zloženiny, ktorých základ je významovo posunutý; napr. sukničkár: hovor. pejor. záletník, frajerkár; chlebodarca: zastar. al. pejor. kto poskytuje prácu, živiteľ; jazyčnica: jazyčnatá žena; trepák: expr. táračka, táraj; niktoš: pejor. bezvýznamný človek; hrdlorez: pejor. vrah, zločinec; papuľnatý: expr. odvrávajúci, hašterivý; bratríčkovať sa: hovor. priateliť sa, kamarátiť sa; rozkmotriť sa: hovor. expr. pohnevať sa, znepriateliť si; jahňada: bot. strapcovité súkvetie, klas, ktorého hlavná os je mäkká a obyčajne ovisnutá (napr. na topoli, vŕbe); ježovka: ostnatý morský živočích (zool. Echinus, Spatangus), sirôtka: záhradný a parkový pestrofarebný kvet (bot. Viola wittrockiana); ľadovka: obyč. mn. č. -y tvrdé cukríky

s priehľadným povrchom; lavórovica: hovor. po domácky vyrobený destilát atď. Odvodeniny tohto druhu sú dokladom prítomnosti obrazných slov v slovnej zásobe slovenčiny, teda takých výrazov, ktoré sú súčasťou lexikálnosémantického systému a pritom si zachovávajú príznak obraznosti čiže zreteľnú, živú súvislosť s motivačným významom.

V súvislosti s motiváciou treba pripomenúť, že tak ako pri slovotvornej motivácii nie je očividné, ktoré slovo je motivačné a ktoré motivované, čiže ktoré je základové a ktoré odvodené (napr. pri dvojiciach ako loviť - lov, dobrý - dobro oproti zreteľným dvojiciam ako úrad - úradník, čaj - čajník), aj pri sémantickej motivácii sa stretávame s prípadmi, keď sa zdá, že motivácia môže byť obojsmerná, čiže nie je jasné, ktorý význam je základový a ktorý odvodený. Typický príklad predstavuje metonymický vzťah medzi názvami stromov, resp. krov a ich plodov: slivka, hruška, marhuľa, orech, egreš, šípka, trnka (v slovníkoch sa spravidla fixuje na prvom mieste názov stromu, resp. kra a na druhom mieste názov plodu; iba v prípade štylistickej príznakovosti niektorého z významov je poradie opačné; porov. napr. výklady z KSSJ: trnka: 1. divo rastúci pichľavý ker s trpkými guľkovitými plodmi, bot. Prunus spinosa, 2. plod tejto rastliny; šípka: 1. červený plod šípovej ruže, 2. hovor. šípový ker). V tomto prípade sa tiež prejavuje "súčinnosť" slovotvorby a sémantického odvodzovania: Pretože isté prípady odvodzovania v tomto významovom okruhu zreteľne ukazujú, že smer motivácie je plod ⟶ rastlina (jablko ⟶ jabloň, figa ⟶ figovník, kokos ⟶ kokosovník; výnimočný je opačný smer: lies-

ka: 1. ker alebo strom ⟶ lieskovec: 1. plod liesky), takto chápeme aj smer odvodzovania vnútri slov v tomto okruhu (porov. Dokulil, 1962, s. 109).

V úvode spomínaná klasická definícia lexikálnej mnohovýznamovosti, ktorá sa zakladá na pojme opozičného vzťahu, neobmedzuje polysémiu na prípady predstavujúce vnútroslovnú deriváciu. Mnohovýznamovosť istých slov nie je výsledkom sémantického odvodzovania, ale vedľajším produktom iných procesov. Dalo by sa hovoriť o pravej a nepravej lexikálnej mnohovýznamovosti. Pravá polysémia zahŕňa tie prípady, keď mnohovýznamovosť slova je následok jeho zámerného sémantického rozvíjania na základe nenormatívneho uplatňovania lexikálnej formy čiže na základe porušovania pomenúvacej normy: podľa pôvodnej pomenúvacej normy príslušníci jazykového spoločenstva spájajú lexikálnu formu s tým výsekom skutočnosti, resp. pojmom, ktorý je ustáleným korelátom formy; porušením tejto normy sa utvára a postupne ustaľuje nový pomenúvací vzťah, ktorý rozširuje rozsah pôvodnej normy. Tento výsek mnohovýznamových slov reprezentuje derivačnú polysémiu (teda pravú polysémiu). Nepravú polysémiu, t. j. mnohovýznamové slová bez odvodzovacieho vzťahu medzi významami sme označili termínom kosémia (Dolník, 1989, s. 323). Týmto termínom chceme vyjadriť, že ide o paralelný výskyt, koexistenciu významov bez kauzálnej spätosti. V ďalšej časti poukážeme na výskyt kosémie v súčasnej slovenčine.

Prechodnú zónu medzi pravou polysémiou a kosémiou tvoria mnohovýznamové slová, pri ktorých sa prejavuje osobitný druh analógie, a to sémantická analógia. Je dobre známe, že analógia má v organizácii ja-

jazyka kľúčové postavenie. Dôležité je, ako na to upozorňuje najnovšie A. A. Taranenko (1989), rozlišovať medzi analógiou, ktorá konštituuje jazykové modely, a analógiou, ktorá rozširuje ich platnosť, rozsah. V súvislosti s javom, ktorý tu sledujeme, je aktuálna táto "rozširujúca" analógia, konkrétnejšie "rozširujúca" sémantická analógia, ktorú nazveme sémantický paralelizmus. Sémantický paralelizmus sa zakladá na tom, že slovo, ktoré má istý spoločný významový komponent s iným slovom, súbežne s ním nadobúda druhotný význam. Najznámejšie príklady sémantického paralelizmu, ktorého skúmanie má najdlhšiu tradíciu, predstavujú mnohovýznamové slová späté so synonymickou deriváciou, ktorá sa tiež nazýva synonymická analógia alebo synonymická iradiácia. V slovenčine je dostatok dokladov na tento jav, napr. pichať: klať = piché ma v boku : kole ma v boku; kĺzať sa : šmýkať sa = kĺže sa (je klzko) : šmýka sa (je šmykľavo); ochutnať : okoštovať = ochutnať koláč (zjesť malé množstvo) : hovor. okoštovať koláč; plakať : nariekať = husle plačú : husle nariekajú; opojiť : omámiť = krása ho opojila : krása ho omámila; kričať : revať = kričať od bolesti : revať od bolesti; šomrať : hundrať = šomrať si popod nos : hundrať si popod nos; holý : nahý = holá skutočnosť : nahá skutočnosť atď. O prechodnej zóne tu hovoríme preto, lebo sa sémantické odvodzovanie spája s analógiou (do tejto zóny môžeme zaradiť aj tematické skupiny slov s paralelnými odvodenými významami, napr. spomínanú triedu názvov nádob s metonymickým významom množstva). Popri synonymickom paralelizme sa v slovenčine - podobne ako v iných jazykoch (len distribúcia je, prirodzene, odlišná) - stretávame v hojnom počte

s prípadmi antonymického paralelizmu: bohatý : chudobný = krajina bohatá na nerasty : krajina chudobná na nerasty; dlhý : krátky = dlhý život : krátky život; čierny : biely = čierny chlieb : biely chlieb; mladý : starý = mladé víno : staré víno; silný : slabý = silné nervy : slabé nervy (plus ďalšie významy, napr. silná streľba : slabá streľba, silná povaha : slabá povaha, silné zastúpenie : slabé zastúpenie, silný čaj : slabý čaj); smutný : veselý = smutný pohľad : veselý pohľad; ťažký : ľahký = ťažký problém : ľahký problém; živý : mŕtvy = živý jazyk : mŕtvy jazyk atď. Azda bližšie ku kosémii sa primykajú prípady slovotvorného paralelizmu, pri ktorých pozorujeme, že do odvodeného slova sa premietajú významy základového slova, napr.

dlžný		dlžník
1. povinný platiť dlh	⟶	1. kto má peňažný dlh
2. majúci istý (morálny) záväzok	⟶	2. kto má (morálny) záväzok

kronika		kronikár
1. podrobný opis historických udalostí podľa časového sledu	⟶	1. autor kroniky
2. systematické zachytávanie udalostí z istej oblasti	⟶	2. kto píše, vedie kroniku

maľovať		maliar
1. zobrazovať farbami	⟶	1. umelec maľujúci farbami

2. farbami ozdobovať alebo upravovať ——→ 2. odborník na maľovanie bytov a pod.

Pravda, každý význam motivačného slova sa nepremieta vždy do významového spektra odvodeného slova (hoci niekedy je to potenciálne realizovateľné). Napríklad zo štyroch významov slova pestovať (1. sadiť a ošetrovať, opatrovať, 2. rozvíjať, zúšľachťovať, 3. *zaoberať sa niečím, venovať sa niečomu*, 4. *starať sa* o niečo najmä z hľadiska pekného vzhľadu) sa v odvodenine pestovateľ objavujú dva významy: 1. kto pestuje, dorába plodiny, 2. kto sa vytrvalo a so záľubou niečím zaoberá, o niečo sa stará. Dobré predpoklady na paralelnú mnohovýznamovosť odvodenín nachádzame, prirodzene, pri transpozičnom odvodzovaní, napr.

kyslý	kyslosť
1. kyslé ovocie	kyslosť ovocia
2. kyslé pôdy	kyslosť pôd
3. kyslý úsmev	kyslosť úsmevu

hustý	hustota
1. hustá kaša	hustota kaše
2. husté vlasy	hustota vlasov

Poznamenávame, že popri slovotvornom paralelizme sú aj v slovenčine zastúpené prípady paralelnej slovotvorby. Tento jav skúmal u nás J. Furdík (1970) v spätosti s termínom analogická slovotvorba. Poukázal na výskyt odvodenín, ktoré vznikli napodobnením morfematickej štruktúry jestvujúcich derivátov bez zreteľa na základové slovo; napr. slovo nádrž vzniklo na základe morfematickej štruktúry podstatných mien z od-

vodzovacích vzťahov, ako naložiť - nálož, vyplniť - výplň, spustiť - spúšť, zaťažiť - záťaž atď., pretože v slovenčine nejestvuje sloveso nadržať, ktoré by slovo nádrž lexikálne motivovalo. Podobne sa utvorili aj slová ako úkon, zástup, nájazd, nadjazd, podjazd, prejazd, úmera, predsudok, výsledok, dôsledok, popevok, servírka, upratovačka a pod. Treba len dodať, že z motivačného hľadiska osobitosť týchto odvodením spočíva v ich jednostrannej, a to štruktúrnej motivácii. Kým "normálne" odvodeniny sú motivované lexikálne aj štruktúrne, teda komplexne, odvodeniny tohto druhu sa vyznačujú neúplnou motivovanosťou. Blízko k tomuto javu stojí tzv. medzistupňové odvodzovanie, ktoré na slovenskom materiáli preskúmala K. Buzássyová (1985, s. 103 - 106); porov. niektoré citované príklady:

prospech ⟶ prospechár ⟶ prospechársky ⟶ prospechárstvo

zárobok ⟶ ^{x}zárobkár ⟶ ^{x}zárobkársky ⟶ zárobkárstvo

rodina ⟶ rodinkár ⟶ rodinkársky ⟶ rodinkáratvo

známy ⟶ ^{x}známostkár ⟶ ^{x}známostkársky ⟶ známostkárstvo (známosti)

za pecou ⟶ zápecník ⟶ zápecníctvo

pod pultom ⟶ ^{x}podpultovník ⟶ podpultovníctvo

Po tejto poznámke sa vrátime k problematike mnohovýznamovosti. Čistú kosémiu zastupujú mnohovýznamové slová bez vplyvu sémantického odvodzovania. Výdatným zdrojom kosémie je nejednoznačnosť niektorých slovotvorných prvkov, najmä predpôn. Napríklad nejednoznačnosť predpony na- spôsobuje kosémiu v odvodenine

nakrájať: 1. krájaním nazhromaždiť isté množstvo, 2. krájaním upraviť (nakrájať niečo na kolieska). Ukazujú to aj odvodeniny s touto predponou z príslušnej lexikálnosémantickej skupiny: narezať, nastrihať, nastrúhať, napíliť. Podobnú na predponu do- sa neviaže iba jeden význam, a preto je odvodenina dopísať kosémická: 1. skončiť písanie, prestať písať, 2. pripísať a tým doplniť; porov. aj odvodeniny dokresliť, dokŕmiť a pod. Nejednoznačná je predpona pre- v slovách ako preleštiť: 1. znova naleštiť, 2. zľahka vyleštiť; prekypriť, premaľovať a pod. Ďalšie príklady: odmaľovať: 1. maľovaním znázorniť (odmaľovať krajinu - odfotografovať krajinu), 2. urobiť kópiu (odmaľovať obraz - odkopírovať obraz); vytlačiť: 1. tlačením dostať von (vytlačiť auto - vytisnúť auto), 2. tlačením dostať, dopraviť do vyššej polohy (vytlačiť vozík na násyp - vytisnúť vozík na násyp); popritískať: 1. distrib. k pritískať - pritláčať, 2. viackrát, dôkladnejšie pritisnúť - pritlačiť; zosypať: 1. sypaním dať dolu, odstrániť (zosypať uhlie z auta), 2. sypaním zhromaždiť (zosypať zrno na kopu), 3. sypaním spojiť (zosypať viaceré druhy zemiakov). Osobitné prípady predstavujú predponové odvodeniny, v ktorých koexistujú významy protikladnej povahy, a preto sa považujú za prejavy vnútroslovnej antonymie, resp. enantiosémie; napr. v Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989; s. 335 - 336 a s. 339) sa uvádzajú takéto príklady: postlať (ustlať): 1. pripraviť lôžko na spanie, odostlať, 2. upraviť lôžko po spaní, zastlať; obieliť: 1. natrieť na bielo, 2. zbaviť škrupiny (obieliť vajce); prehliadnuť: 1. dôkladne preskúmať (prehliadnuť batožinu), 2. nevšimnúť si (prehliadnuť chy-

bu); odizolovať: 1. oddeliť pomocou izolácie (odizolovať kontakt, t. j. obaliť ho izoláciou), 2. zbaviť izolácie (odizolovať miestnosť); zastriekať: 1. obnoviť farbu (zastriekať karosériu, t. j. obnoviť jej farbu striekaním), 2. znečistiť striekaním (zastriekať chodca); predčasný: 1. predčasné splnenie úlohy (hodnotí sa pozitívne), 2. predčasná smrť (hodnotí sa negatívne). Pravda, s protikladnými významami sa nestretávame iba pri predponových odvodeninách, porov. napr. pach: 1. zápach (pach krvi), 2. vôňa (príjemný pach jedla).

Kosémia býva aj dôsledkom mnohovýznamovosti slovotvorných prípon. Príklady: teľacina: 1. teľacie mäso, 2. vypracovaná teľacia koža; bravčovina, hovädzina, konina (so zhodnými významami mäso - koža); baranina: 1. baranie, ovčie mäso, 2. pach po baranoch alebo ovciach; mliekáreň: 1. podnik na spracúvanie mlieka a mliečnych výrobkov, 2. predajňa mlieka a mliečnych výrobkov; pekáreň: 1. výrobňa chleba a pečiva (pekárstvo), 2. predajňa chleba a pečiva (v týchto prípadoch sa špecifikuje všeobecný význam miesta, ktorý sa viaže na príponu -áreň). Zaraďujú sa sem aj prípady formálnej zhody prechýlených ženských názvov a pomenovaní, ktoré vznikli kompresiou nazývanou univerbizačné odvodzovanie, napr. umývačka: 1. osoba zamestnávajúca sa umývaním niečoho, 2. umývací stroj; podobne triedička, ladička, oberačka. Inokedy v jednom slove nachádzame významy, ktoré koexistujú len na základe univerbizácie, napr. desiatka: 1. beh na 10 km, 2. desaťčlenná skupina; diaľkár: 1. pretekár v skoku do diaľky, 2. kto študuje popri zamestnaní, 3. vodič na diaľkových tratiach.

Slovotvorný význam (t. j. význam, ktorý vyplýva zo slovotvornej štruktúry odvodeniny) mnohých odvodených slov je taký všeobecný, že ich možná špecifikácia je predpokladom kosémie. Veľmi markantne sa to prejavuje pri tzv. konateľských menách (názvy osôb odvodené od podstatných mien), napr. slovo družinár so slovotvorným významom "osoba majúca istý vzťah k družine" má dva lexikálne významy odlišne špecifikujúce všeobecné komponenty "osoba" a "vzťah" (komponent "družina" špecifikujú zhodne): 1. žiak chodiaci do školskej družiny, 2. učiteľ v školskej družine (takto by sme mohli interpretovať aj spomínané slová s príponou -áreň). Stretávame sa aj s prípadmi, keď sa vo významoch odvodeniny diferencuje široký vecný (denotačný) význam motivačného slova. Napríklad význam slova chodba sa vykladá ako "pozdĺžny priestor (v budove, pod zemou) určený ako priechod" a pri odvodenom slove chodbár sa zapisujú dva významy: 1. baník raziaci chodby, 2. kto má na starosti poriadok na chodbe. Tieto dva významy sú špecifikáciou slovotvorného významu "osoba majúca istý vzťah k chodbe" a súčasne vecného významu motivačného slova. Výskyt špecifikácie slovotvorného významu pri neosobných názvoch ilustrujeme odvodeninou medník: 1. bot. ústroj na rastlinnom kvete vylučujúci nektár, 2. včel. časť úľa, kde včely ukladajú med. Špecifikáciu pozorujeme aj pri odvodenine s dejovým významom: medovať: včel. 1. (o rastlinách) vylučovať nektár, 2. (o včelách) znášať med.

V mnohých prípadoch sa mnohovýznamovosť odvodeného slova dá dobre vysvetliť pomocou pojmov motivácie a vnútornej formy. Pri zhodnej motivácii kosémických významov pozorujeme rozdiely vo vnútornej forme. Vnú-

tornú formu chápeme v humboldtovskom zmysle, a to ako zmyslový vzťah medzi motivovaným a motivačným slovom. Vnútorná forma zahŕňa motív plus to, aký zmysel nadobudol objekt, ktorý je pomenovaný motivačným slovom, pri pomenúvaní objektu odvodeným slovom. Napríklad dva významy slova srdciar (1. kardiológ, 2. chorý na srdce) sú v zhodnej motivačnej súvislosti so slovom srdce a ich diferenciácia je podložená odlišnou vnútornou formou. Kým prvý význam sa opiera o vnútornú formu "liečiaci srdce", druhý význam sa zakladá na vnútornej forme "majúci choré srdce" (poznamenávame, že vnútorná forma je často zahrnutá do lexikálneho významu, resp. je s ním totožná).

Napokon uvedieme príklady, ktoré znázorňujú, že predpoklad kosémie vzniká pri viacstupňových odvodeninách, a to v spätosti s viacnásobnou motiváciou. Bezprostredná a sprostredkovaná motivácia môže byť spojená s dvojznačnosťou odvodeniny (tento jav v slovenčine vysvetlila K. Buzássyová; Bosák - Buzássyová, 1985, s. 89 - 94). Napríklad odvodené slovo mäsiarstvo má dva významy: 1. mäsiarsky odbor, 2. predajňa mäsa; podobne bavlnárstvo: 1. zamestnanie bavlnára, 2. pestovanie bavlny; farbiarstvo: 1. zamestnanie farbiara, 2. výroba farieb. Je zrejmé, že ani v týchto prípadoch nejde o odvodzovanie druhotného významu, ale o významovú diferenciáciu odvodeniny zviazanú s bezprostrednou a sprostredkovanou motiváciou.

Poukázali sme na výskyt pravých polysémických aj kosémických slov v slovenčine. Slovná zásoba slovenčiny poskytuje množstvo dokladov na súčasnú prítomnosť odvodenosti aj paralelnosti v jednom slove. Na označenie tohto zmiešaného typu mnohovýznamovosti sme použili termín multisémia. Z koexistujúcich významov sa

môžu odvodiť nové významy, a tak sa môže v jednom slove vyskytnúť lexikálna aj sémantická motivácia. Napríklad významy slovesa vyhodiť sú organizované tak, že sa na dva základné, koexistujúce významy (podmienené dvojznačnosťou predpony) derivačne viažu ďalšie významy:

vyhodiť

1. hodením dostať do výšky
2. pružko trhnúť smerom nahor (pyšne vyhodiť hlavu)
3. výbuchom zničiť (vyhodiť dom do vzduchu)
4. hodením dostať smerom von
5. expr. prinútiť na odchod (vyhodiť z práce)
6. odstrániť niečo nepotrebné (vyhodiť staré veci na smetisko)
7. expr. stroviť, premárniť (vyhodiť peniaze za niečo)
8. uviesť do hry (pri *hre v karty*)

Našou úlohou bolo podať ilustračný prehľad o lexikálnej mnohovýznamovosti v súčasnej slovenčine. Znázornili sme derivačnú polysémiu s poukazom na jej vzťah k slovotvorbe a všimli sme si kosémiu ako prejav púhej koexistencie významov vnútri slova. Medzi pravou polysémiou a kosémiou sme zistili prechodnú zónu, v ktorej sa nachádzajú mnohovýznamové slová späté so sémantickým a slovotvorným paralelizmom. Ak vyjdeme z toho, že sila zviazanosti významov v rámci derivačnej polysémie klesá, keď sa v jazykovom vedomí potláča objektívna sémantická motivácia, kosémiu,

v ktorej niet derivačného vzťahu, kladieme medzi derivačnú polysémiu a homonymiu. Kým derivačná polysémia sa vyznačuje spoločným komponentom a sémantickým odvodzovaním, kosémia je charakterizovaná len spoločným komponentom a pri homonymii chýba aj tento komponent. Hranice medzi týmito tromi triedami javov sú však plynulé.

Na záver však treba pripomenúť, že ani hranica medzi jednovýznamovosťou a viacvýznamovosťou na jednej strane a medzi systémovým, resp. uzuálnym a rečovým významom na strane druhej tiež nie je ostrá. Máme na mysli tradičnú problematiku významového odtienku. Ako je známe, pojem významového odtienku je sporný, ale napriek tomu sa ho hlavne lexikografi pridržiavajú a vo výkladových slovníkoch popri samostatných významoch uvádzajú aj odtienky. Uvádzajú sa aj v našich dvoch výkladových slovníkoch - v SSJ aj KSSJ; opis významového odtienku je tu súčasťou širšieho, združeného opisu základného významu. V týchto slovníkoch sa explicitne neurčuje pojem významového odtienku, ale zo spracovania hesiel vyplýva, že sú tu zastúpené obidve známe poňatia odtienku: 1. odtienok ako dôsledok významového prechodu pod vplyvom aktualizácie istých potenciálnych významových komponentov a 2. odtienok ako dôsledok významového prenosu, ktorý sa nezafixoval v systémovej lexikálnosémantickej jednotke. Napríklad v KSSJ nachádzame takéto združené opisy (významový odtienok je oddelený bodkočiarkou): 1. obecenstvo: ľudia zhromaždení na nejakom verejnom podujatí, publikum; diváci, poslucháči: koncertné, športové obecenstvo, vkus obecenstva; ocukrovať: pridať cukor, osladiť; posypať cukrom, pocukrovať: ocukrovať rezance; 2. he-

rec: kto hrá na javisku, v rozhlase, televízii, vo filme a pod., dramatický umelec; prenes. obyč. pejor. kto niečo predstiera, pretvaruje sa, hrá. Často sa takto zachytávajú metonymické prenosy, najčastejšie bez označenia pren., napr. obeť: dar božstvu; obrad odovzdávania tohto daru, obeta, sporadicky s týmto označením: obec: 1. územnosprávna jednotka charakterizovaná súvislým domovým osídlením a vlastným názvom; pren. celá obec sa zišla (jej obyvatelia), obec s tým nesúhlasila (jej vedenie). Príklady obidvoch typov znázorňujú, že sa lexikograf často subjektívne rozhoduje, či vyčlení významový odtienok alebo samostatný význam (pravda, niekedy sa dá rozhodnúť na základe objektívneho kritéria, ale pri slovníkovej práci je prakticky nemožné osobitne skúmať každý prípad). K týmto príkladom sa pridružujú heslá, pri ktorých sa stretávame s tým, že slovo sa vzťahuje na relatívne nerovnorodú triedu denotátov (objektov v najširšom zmysle), čo sa vo výklade významu prejavuje prítomnosťou spojky alebo, napr. vyklonit: nakloniť smerom von alebo nabok: vyklonit hlavu z obloka; vyklonit kyvadlo (vychýliť); burič: kto sa búri proti spoločenským poriadkom, autorite a pod. alebo poburuje iných, rebelant, vzbúrenec, povstalec. Tento dosť široký druh problematických prípadov sme mali na mysli, keď sme v úvode naznačili ťažkosti pri posudzovaní rozsahu lexikálnej polysémie v súčasnej slovenčine. Jej rozsah sa neustále zväčšuje v dôsledku rozširovania použitia slov pri uspokojovaní nových vyjadrovacích potrieb. Sémantické rozvíjanie slov v rámci synchrónnej dynamiky súčasnej slovnej zásoby si však vyžaduje spracovanie v osobitnom článku.

Literatúra

1. Apresian, J. D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 367 s.
2. Bosák, J. - Buzássyová, K.: Východiská morfémovej analýzy. Bratislava, Veda 1985. 134 s.
3. Dolník, J.: Mnohovýznamovosť a sémantické odvodzovanie. Kultúra slova, 23, 1989, s. 321 - 329.
4. Dokulil, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 264 s.
5. Furdík, J.: Slovotvorná analógia a analogická slovotvorba. Jazykovedný časopis, 21, 1970, s. 54 - 59.
6. Horecký J. - Buzássyová, K. - Bosák, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.
7. Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
8. Mistrík, J.: Štylistika. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
9. Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958 - 1969.
10. Taranenko, A. A.: Jazykovaja semantika v jejo dinamičeskich aspektach. Kijev, Naukova dumka 1989. 256 s.

Jarmočné a púťové piesne na Slovensku

Ľubica Droppová, FFUKo Bratislava

Jarmočné piesne nepatria do folklórnej piesňovej tvorby, hoci z nej občas čerpali a niektoré vo folklórnom prostredí zľudoveli. Sú to piesne, ktoré stáli aj na okraji literatúry - bádatelia ich zväčša zaraďujú medzi žánre poloľudovej piesňovej tvorby, alebo do tzv. literatúry pre ľud, podobne ako knižky ľudového čítania, poloľudové hry, ľudové kalendáre a podobne. (Beneš, B. 1970, s. 10.)

Jarmočné piesne neboli typické len pre územie Slovenska, ale v rôznych podobách boli známe v celej Európe približne do konca 17. stor. do prvých rokov 20. storočia. Pod pojem jarmočné piesne zahrňujeme žánrovo rôznorodé piesne vytlačené na lístkoch papiera, často zdobené ilustráciou, ktoré sa predávali na trhoch, jarmokoch a púťach, alebo podomovým obchodovaním. Predchodcami jarmočných piesní v európskej piesňovej kultúre boli pravdepodobne piesne stredovekých potulných muzikantov a komediantov, jokulátorov, aj igricov, ktoré tiež sprostredkovali informácie o skutočných i vymyslených udalostiach, nešťastiach, či

módnych novinkách a boli súčasťou zábavy ľudových vrstiev.

Jarmočné piesne boli teda predovšetkým predajný artikel a ich rozmach súvisí nielen s rozvojom knihtlačiarstva v Európe, ale aj s rozvojom obchodu a dopravy, ako aj so vznikom stálych obchodných centier. Predaj jarmočných piesní sa rozvinul do špecifickej formy ľudovej živnosti. Predávali ich zvláštni priekupníci často spolu s obrázkami svätých, ružencami, modlitbami, knižkami ľudového čítania a pod. Úloha týchto priekupníkov bola pomerne náročná, lebo piesne nielen predávali, ale ich aj predspevovali a ukazovali ich dej na obrázkoch vyčlenených na väčších tabuliach. Niekedy títo predavači - speváci boli aj autormi textov piesní, niekedy ich zas rozpredávali tlačiari, ktorí piesne vydávali.

Pri charakteristike jarmočných piesní a ich šírenia sa teda stretáme s viacerými druhmi umenia: slovesné a hudobné (text a nápev piesní), výtvarné (ilustrácie tlačí a spomínané obrázky na tabuliach) a dramatické (predvádzanie deja počas predaja). Tieto vzájomne sa dopĺňajúce druhy umenia, ktoré sa zúčastnili na vytváraní špecifického útvaru jarmočných piesní, majú spoločnú jednu základnú črtu: vyznačujú sa predovšetkým určitou naivitou, ba až primitivizmom vo vyjadrovaní. Často používajú strnulé veršovnícke a výtvarné klišé, vyjadrujú sa príliš ozdobným štýlom a mnohými zveličeniami. Tieto štýlotvorné prvky boli výrazom špecifickej estetiky jarmočných piesní. Sme si vedomí toho, že jarmočné piesne nepatrili medzi umelecky prvoradé javy v našej kultúrnej histórii. Nemožno však poprieť, že boli všeobecne veľmi obľúbe-

né v širokých ľudových vrstvách a nepochybne vplývali na ich estetické cítenie a piesňový repertoár.

Jarmočné piesne majú v európskej kultúre mnoho spoločných čŕt od vonkajšej, technickej stránky, cez stránku formálnu a obsahovú až po funkcie, ktoré v národných kultúrach zastávali. Okrem toho majú však jarmočné piesne každej krajiny špecifické črty, ktorými sa navzájom líšia, v niektorých prípadoch veľmi výrazne. *Spomeňme napr. nemecké piesne (v nemeckej a rakúskej* literatúre sa používa názov "Bänkelgesang", alebo "Flugblattlied"), pre ktoré je charakteristické spojenie piesne s neveršovaným textom. Próza je pritom dominantná, pieseň jej zväčša obsahovo zodpovedá, ale sú aj výnimky, kde neveršovaný text dopĺňa vôbec s ním nesúvisiaca dobové obľúbená pieseň. Niektorí bádatelia tu uvažujú o nadväznosti na nemecké letákové noviny zo 16. storočia a pokladajú pieseň s jej dramatickým predvádzaním pri predaji len za prvky reklamy (Naumann, H., 1920 - 22, 1).

Celkom odlišnú podobu mali napr. ruské "lúbočnyje pesni". Tu nie je pieseň ani próza hlavným artiklom kúpy a predaja, ale obrázok. Piesne, prípadne aj príslovia, porekadlá a krátke texty obrázok len dopĺňali, vysvetľovali, vždy s ním však tvorili nedeliteľnú jednotu. Ruský "lúbok" bol teda predovšetkým obrázok sprevádzaný piesňovým alebo neveršovaným textom, ktorý tvoril v 17. - 18. storočí nevyhnutnú súčasť výzdoby dedinských domov (Moldavskij, D. 1959, s. 192).

V Čechách sa pre typ piesní, o ktorom hovoríme, používalo viacero názvov: píseň jarmareční, trhová, poutní. Postupne sa však ustálil názov "kramářské pís-

ně", pretože v Čechách šírili tieto piesne aj podomoví obchodníci - kramári. Jarmočné piesne vydávané v Čechách a na Slovensku mali mnoho spoločných znakov. Predovšetkým nikdy neboli len doplnkom k nejakej správe, alebo vysvetlením k obrázku, ako sme to uvádzali vyššie. Predávala a kupovala sa predovšetkým pieseň, doplnená ilustráciou, názvom, niekedy krátkym úvodom. Dlhší úvodný text bol iba výnimkou. Zväčša majú aj spoločnú alebo príbuznú tematiku: piesne o hrôzostrašných príbehoch a udalostiach (táto tematická skupina je ostatne charakteristická pre jarmočné piesne v celej Európe), piesne historické, vlastenecké, žartovné, satirické, vojenské, ako aj lyrické piesne ľúbostné. Slovenské tlačiarne hojne čerpali z bohatstva piesní českých a prvé výtlačky niektorých kníhtlačiarní (napr. Škarnicľovskej Skalice) boli asi aj určené pre Čechy a Moravu (Droppová Ľ., 1970, s. 307).

Na rozdiel od Čiech na Slovensku vychádzalo málo piesní s tematikou historickou a vlasteneckou. Naši národní buditelia nevyužívali popularitu jarmočných piesní na šírenie svojej tvorby a svojich myšlienok, ako to bolo niekedy v Čechách, hoci mnohí tlačiari s nimi spolupracovali. Pokiaľ sa u nás podobné piesne vyskytli, boli to piesne vyslovene české (napr. "Spi, Havlíčku, v svém hrobečku...).

Na Slovensku majú jarmočné piesne relatívne kratšiu históriu ako v okolitých krajinách. Možno to vysvetliť predovšetkým rôznou intenzitou hospodárskeho a kultúrneho rozvoja. Nevyhnutnou podmienkou existencie jarmočných piesní bolo totiž predovšetkým zavedenie kníhtlače. Okrem toho boli jarmočné piesne závislé aj od úrovne gramotnosti širokých ľudových vrstiev.

Najstaršiu zachovanú jarmočnú tlač máme z prvej polovice 18. storočia (Bálent, B., 1947). Ak by sme však porovnávali mnohé zhody medzi jarmočnými piesňami a tzv. historickými spevmi zo 17. stor., ktoré sa u nás zachovali v opisoch, môžeme usudzovať, že jarmočné piesne tiež existovali na Slovensku už skôr. Počet tlačí zachovaný v archívoch však svedčí, že najväčší rozmach jarmočnej piesňovej produkcie na Slovensku bol v 19. storočí. Začiatkom 20. storočia počet tlačí pomaly klesal, hoci ani po 1. svetovej vojne neboli vzácnosťou.

Vydávaním jarmočných piesní sa zaoberali mnohé tlačiarne na Slovensku: v Púchove, Levoči, Trnave, Banskej Štiavnici a inde, pričom napr. rodiny Macholdovcov v Banskej Bystrici a Škarniclovcov v Skalici sa tým zaoberali po niekoľko generácií. Po prvej svetovej vojne vychádzali pod firmou bansko-bystrickej Slovenskej Grafie, v Spolku sv. Vojtecha v Trnave a pod.

Prevažnú väčšinu jarmočnej piesňovej produkcie tvoria piesne nábožné, ktoré nazývame aj piesňami púťovými. Napr. v Skalici vyšlo vcelku 1281 titulov piesní, z toho 160 svetských - pravdaže v mnohých vydaniach. Púťové piesne boli lokalizované na rozličné pútnické miesta (Šaštín, Staré Hory, Marianka a p.) a vydávané s povolením katolíckej cirkvi. Boli to predovšetkým rôzne opisy zázrakov, modlitby k svätým a časté boli aj typicky barokové piesne o svetskej márnosti s nádejou na lepší život po smrti:

Koho Pán Boh tu miluje,
s krížom ho navštevuje,

koho chce do slávy prijať,
takto ho vždy probuje.

Niektoré púťové piesne-legendy sa stali integrá
nou súčasťou ľudovej spevnej tradície, podstatne sa
menili vo variačnom procese a podnes tieto varianty
nachádzame v zápisoch z terénu. Jednou z najrozšíre-
nejších bola najmä "Príkladná píseň o jednom mládenc
s smrtí se domlouvajícím", výtlačky ktorej sa nám za-
chovali z mnohých slovenských tlačiarní, ale aj z ús
nej tradície vo veľkom množstve variantov z celého
Slovenska. Základná dejová osnova piesne: smrť sa po-
núka mládencovi za nevestu, ale ten sa vyhovára, že
je ešte mladý, že nemá kuchárku, ani muziku na sobáš.
Smrť ho však presvedčí, že jej nikto neujde:

... čo by si ty tajšou cez celý rok
a ja ťa dohoním na jedon krok.
Čo by si ty išieu vo dne v noci
a ja ťa dohoním o pounoci.

V ľudovej tradícii sa táto rozsiahla pieseň pod-
statne skracovala, menili sa výrazy cudzie ľudovému
jazyku a z pôvodnej piesne sa zväčša zachovala iba
základná myšlienka, forma dialógu a málo pozmenená
prvá strofa: "Počul som novinu prežalosnú, že má prí
smrť ku mne na námluvu..."

Spomínali sme už vyššie, že na Slovensku vychá-
dzalo podstatne menej jarmočných piesní s nenáboženskou, svetskou tematikou, ako piesní púťových. Jarmočné piesne svetské môžeme rozdeliť na epické, lyrické a baladické. Pre materiál zo Slovenska je však charakteristické, že tu, na rozdiel od iných európskych krajín, majú lyrické piesne, najmä ľúbostné,

koho chce do slávy prijať,
takto ho vždy probuje.

Niektoré púťové piesne-legendy sa stali integrálnou súčasťou ľudovej spevnej tradície, podstatne sa menili vo variačnom procese a podnes tieto varianty nachádzame v zápisoch z terénu. Jednou z najrozšírenejších bola najmä "Príkladná píseň o jednom mládenci s smrtí se domlouvajícím", výtlačky ktorej sa nám zachovali z mnohých slovenských tlačiarní, ale aj z ústnej tradície vo veľkom množstve variantov z celého Slovenska. Základná dejová osnova piesne: smrť sa ponúka mládencovi za nevestu, ale ten sa vyhovára, že je ešte mladý, že nemá kuchárku, ani muziku na sobáš. Smrť ho však presvedčí, že jej nikto neujde:

... čo by si ty tajšou cez celý rok
a ja ťa dohoním na jedon krok.
Čo by si ty išieu vo dne v noci
a ja ťa dohoním o pounoci.

V ľudovej tradícii sa táto rozsiahla pieseň podstatne skracovala, menili sa výrazy cudzie ľudovému jazyku a z pôvodnej piesne sa zväčša zachovala iba základná myšlienka, forma dialógu a málo pozmenená prvá strofa: "Počul som novinu prežalosnú, že má príť smrť ku mne na námluvu..."

Spomínali sme už vyššie, že na Slovensku vychádzalo podstatne menej jarmočných piesní s nenáboženskou, svetskou tematikou, ako piesní púťových. Jarmočné piesne svetské môžeme rozdeliť na epické, lyrické a baladické. Pre materiál zo Slovenska je však charakteristické, že tu, na rozdiel od iných európskych krajín, majú lyrické piesne, najmä ľúbostné,

omnoho širšie zastúpenie. Súvisí to pravdepodobne so situáciou v slovenskom ľudovom speve, pre ktorý je tiež charakteristická prevaha lyriky a ľúbostná tematika sa vlastne prelína všetkými tematickými skupinami slovenských ľudových piesní. Jarmočné a ľudové piesne boli v minulosti súčasťou spevného repertoáru ľudových vrstiev a vzájomne na seba pôsobili. Tak sa vo forme jarmočných tlačí vydávali niektoré obľúbené ľudové piesne v pôvodnej podobe, alebo len málo pozmenené. Autori textov jarmočných piesní využívali aj niektoré motívy, alebo tzv. "loci communes" ľudových piesní. Ako príklad môžeme uviesť motív vtáčieho posla prinášajúceho pozdrav od milého, milej.

Jarmočná pieseň zas spätne pôsobila na ľudovú piesňovú tvorbu, najmä na ľudovú baladu. Tento vplyv nie je badateľný na baladách vývojovo starších, napr. s tureckou tematikou, no jeho stopy nájdeme v niektorých baladách zbojníckych a predovšetkým v skupine balád o najrôznejších miestnych nešťastných udalostiach o tom, že "zabil Janík manželku pre druhú frajerku..." alebo "skočela Zuzanka, skočela do studne..." a pod. Balady tejto skupiny sú zväčša menšieho rozsahu, vyjadrujú sa jednoducho a úsporne a prostý opis nešťastnej udalosti je doplnený len jedným, dvoma motívmi, ktoré udalosť vysvetľujú, alebo ukazujú jej dôsledky. Majú teda inú stavbu ako balady staršie, sú stručnejšie, majú menej básnických ozdôb, nespomaľujú dej opakovaním, alebo gradáciou. Napriek tomu sú to ucelené umelecké výtvory, ktoré najsilnejšie pôsobia práve svojou prostotou a hutnosťou.

Z jarmočnej piesne prevzala táto skupina balád aj niektoré formálne znaky. Veď začiatok toľkých balád

"Čo sa stalo nové..." možno iste pričítať jej vplyvu tak isto ako obmeny tohto incipitu ako: "Čo sa stalo v noci...", alebo "Stala sa v Tisovci, stala sa novina..." atď. A začiatky ako "Počúvajte, moji ľudia, málo, čo sa stalo v Hornej Krupej dávno..." svedčia už o vplyve jarmočných piesní celkom zreteľne.

S jarmočnou piesňou majú tieto balady príbuznú snahu o presné určenie miesta nejakej udalosti, napr. v Žiline pri bráne, v Pazovskom hostinci, v Gajari, v tem domečku na kraji atď. Niektoré balady dokonca pomenúvajú aj zúčastnené osoby celým menom: "Zuza Lukášovie, muža si zabila...", "Joženku Turečku porúbali v huavu..." atď.

Mravoučné závery jarmočných piesní sú v baladách zriedkavejšie. Väčšinou majú formu:

Z toho si rodičia z toho príklad berte,
keď sa dvaja ľúbia, nikdy nezbraňujte.

alebo:

Ach, ľudze, preľudze, na mne še kajajce,
chto še rado vidzi, pobrac še jim dajce.

Baladám je väčšinou cudzie duplikovanie poučenie, ktoré vyplýva z obsahu. Začiatky jarmočných piesní, ktoré v niektorých baladách nachádzame, nie sú natoľko rušivým prvkom, vedia stručne a jasne vytvoriť atmosféru, ujasniť situáciu a často tvoria s baladou jednoliaty celok. Mravoučné závery sa pociťujú v baladách ako čosi pridaného, preto sú takou zriedkavosťou.

Do tejto skupiny balád sa včlenili aj niektoré pôvodné jarmočné piesne. Variačný proces ich už síce

obrúsil a vylepšil, no predsa svoj pôvod nemôžu celkom zatajiť. Ľudové balady tejto skupiny sú, ako sme už spomínali, krátke. Preto medzi nimi vyniknú jarmočné piesne, ktoré mávajú aj viac ako 10 strof. Prezrádzajú ich aj niektoré výrazy, prípadne bohemizmy. Najviac týchto pôvodne jarmočných piesní zaznamenal vo svojej zbierke balád K. Medvecký už v roku 1923. Ako príklad môžeme uviesť jarmočnú pieseň s názvom "Nová píseň všem bohatým rodičům na svetlo vydaná. V Skalici u dedičů J. Škarnicla 1878".

Je to pieseň o nešťastnej láske chudobného remenára Vilhelma a mlynárskej dcéry Agnešky, ktorým bohatí rodičia bránili v láske, čím zapríčinili ich smrť. Rozvláčny dej sa v ľudovom variante (Medvecký K. 1923, s. 18) skracuje, zbavuje popisnosti a nadobúda rýchly spád:

1. Počujte panny, aj vy mládenci,
   čo sa stalo v meste Jimnici.
2. Láska spoločná, radi sa mali,
   len im rodičia veľmi bránili.
3. Najväčšmi bránil ten starý mlynár:
   radšej utopiť, nežli privoliť.
4. Keď to remenár, keď to uslyšal,
   pobrau své šaty a na vandry šiel.

Vidíme, že pôvodná jarmočná pieseň tu už nadobudla znaky ľudovej balady, ktorá tiež často zamlčuje niektoré detaily a všíma si také, ktoré dej dramaticky zauzľujú, alebo urýchľujú jeho spád. Spomínaný variant z Liptova vynecháva siahodlhé popisy stavovských a sociálnych rozdielov remenára a mlynárskej dcéry, popis jeho vandrovania až do Terstu a podobne. Sleduje

konanie osôb, ich vzťahy a subjektívne pocity bez zdĺhavej popisnosti a vysvetľovania. V ústnej tradícii sa zmenili aj mená hlavných hrdinov piesne: remenár zostal bez mena, z Agnešky sa stala Anička.

V Medveckého zbierke nachádzame ešte viaceré varianty dochovaných jarmočných piesní. Je zaujímavé, že nech sa jarmočná pieseň v ústnom podaní akokoľvek premieňala, jej začiatok sa menil len veľmi zriedka. Príčiny sú asi v tom, že práve pre svoju rázovitú formu a časté opakovanie v jarmočných piesňach zostal tento začiatok ľuďom v pamäti aj po tom, keď pokračovanie piesne už presne neovládali.

Domnievame sa, že v počiatočných fázach variačného procesu ľudoví tradítori prispôsobovali jarmočnú pieseň predovšetkým jazyku slovenského ľudu toho ktorého kraja. Spočiatku asi celkom mechanicky menením koncoviek, alebo prekladom, pokiaľ bola pieseň pôvodne napísaná v češtine. Ďalej proces pravdepodobne pokračoval vynechávaním cudzích a neľudových slov, potom vynechávaním zbytočných častí spomaľujúcich dej rozvláčnymi opismi. V tom, nakoľko sa jarmočná pieseň v ústnej ľudovej tradícii zbavila tejto opisnosti, nakoľko ju nahradila lyrickými prvkami a nakoľko tým urýchlila dej a urobila ho dramatickejším, poznávame dĺžku a intenzitu pôsobenia ľudového variačného procesu na jarmočnú pieseň. Pozorujeme tu, ako sa jarmočná pieseň, útvar zväčša epický rozprávačsko-opisný mení na útvar lyricko-epický, plný vnútorného napätia.

Na niekoľkých príkladoch sme sa tu snažili ukázať a dokázať vzájomné pôsobenie jarmočnej a ľudovej piesňovej tvorby v ľudovej spevnej tradícii na Slovensku. Ako sme to v krátkosti načrtli, ľudová pieseň pô-

sobila na jarmočnú troma smermi: jarmočná pieseň preberala z ľudovej niektoré motívy alebo spoločné miesta ľudových piesní; ďalej preberala niektoré známe a obľúbené piesne celé alebo len málo pozmenené; po tretie ľudová pieseň pôsobila na jarmočnú piesňovú tvorbu tým, že ju priviedla k rozšíreniu tematických okruhov.

Jarmočná pieseň vplývala najmä na epickú tvorbu ľudovú, najmä na baladu. Pravdepodobne pôsobením jarmočných piesní sa vytvorila spomínaná skupina balád o miestnych tragických udalostiach. Okrem toho jarmočná pieseň dala niektorým ľudovým baladám znaky svojej formy (začiatky, závery atď.). A konečne, niektoré jarmočné piesne sa v ľudovom prostredí vžili natoľko, že sa dostali do neustávajúceho variačného procesu a časom zľudoveli.

Jarmočné piesne v tej podobe, v akej existovali u nás najmä v 19. storočí a začiatkom 20. storočia, patria už len minulosti. Tradície jarmokov a trhov síce ešte pokračujú, majú však už iný význam, inú funkciu a spomínaných jarmočných predavačov-spevákov tu zastupuje už len reprodukovaná hudba. Jarmočné piesne dnes teda môžeme spoznávať predovšetkým z ich výtlačkov, ktoré sú v tisíckach uložené v archívoch a knižniciach, alebo sú spracované v súpisoch tlačí z rôznych kníhtlačiarní na Slovensku. Porovnávanie týchto tlačí s ľudovými piesňami publikovanými v zbierkach, alebo aj zaznamenávanými v súčasnosti v teréne, umožňuje slovenskej folkloristike sledovať miesto a význam jarmočných piesní v piesňovom repertoári na Slovensku. Umožňuje tiež sledovať proces zľudovenia jarmočných piesní v ústnej tradícii, uchovávania týchto zľudovených variantov až do dnešných čias.

Jarmočné piesne nemali v našej kultúrnej histórii prvoradý význam, stáli na okraji folklóru aj dobovej literatúry. Nemožno však poprieť ich pôsobenie na slovenskú ľudovú pieseň a ich obľubu v piesňovom repertoári. Jarmočné piesne spolu s bábkovým divadlom spestrovali rôzne obchodné centrá a ľudové zhromaždenia a vytvárali z nich nielen obchodné, ale aj kultúrne udalosti svojho druhu. Jarmočné piesne boli tiež, spolu s knižkami ľudového čítania a kalendármi, po dlhý čas jedinou literatúrou ľudu nielen zrozumiteľnou, ale aj cenove prístupnou.

Literatúra

1. B á l e n t , B.: Najstaršia púťová tlač na Slovensku je z Púchova. Slovenská národná knižnica, č. 4 - 5, Martin, 1947.
2. B e n e š , B.: Světská kramářská píseň, Brno, 1970.
3. D r o p p o v á , Ľ.: Príspevok k problematike porovnávacieho štúdia jarmočných piesní. In: Slavistika. Národopis. Bratislava 1970, 299 - 309.
4. M e d v e c k ý , K.: Sto slovenských ľudových balád. Bratislava 1923.
5. M o l d a v s k i j , D.: Narodnyj lubok, Neva 1959, č. 4.
6. N a u m a n n , H.: Studien über den Bänkelgesang. Ztschr. des Vereins für Volskunde, 30 - 32, 1920 - 22.

Alternácie dvoch spoluhlások v spisovnej slovenčine

Ladislav Dvonč, SAV Bratislava

1. V spisovnej slovenčine podobne ako v niektorých iných jazykoch nastávajú pri tvorení tvarov slov (pri ich skloňovaní alebo časovaní) a pri tvorení nových slov odvodzovaním zmeny samohlások a spoluhlások, čiže striedania alebo alternácie, napr. pracovník - pracovníci (alternácia k/c), orol - orla (alternácia o/Ø, t. j. vokálu o a nuly), vidiek - vidiečan (alternácia k/č) atď.

Najpodrobnejší a najprepracovanejší pohľad na striedanie hlások v spisovnej slovenčine podáva vo svojej Fonológii spisovnej slovenčiny E. Pauliny (Pauliny, 1968, s. 99 - 118). O týchto zmenách sa tu hovorí v kapitole Nekombinačné zmeny čiže alternácie. Alternácie (striedanie foném) autor vymedzuje ako nahradenie jednej fonémy v koreni alebo kmeni inou fonémou, spojením foném alebo fonematickou nulou. Toto nahradenie, píše ďalej, sa deje v súvislosti s nasledujúcou príponou (odvodzovacou, kmeňotvornou, menej často ohýbacou) a je pre daný typ odvodeného slova alebo pre daný tvar záväzné alebo najobvyklejšie. Uvádza tiež,

čím sa líši alternácia od neutralizácie. Z hľadiska historickej gramatiky ide aj pri alternácii pôvodne o neutralizáciu, ale zmenami fonologickej štruktúry a rozličnými morfologickými vyrovnaniami sa pri dnešných alternáciách pôvodný charakter neutralizácie zrušil, pretože sa zrušili príslušné fonologické protiklady pri fonémach. Alternácie teda predstavujú prehodnotenie pôvodných neutralizácií. Podľa druhu alternujúcich foném E. Pauliny rozdeľuje alternácie na konsonantické a vokalické (na prvom mieste sú u neho konsonantické alternácie). Podľa druhu prípony, ktoré spôsobuje alternáciu, sú alternácie v odvodzovaní a alternácie v ohýbaní. Konsonantické alternácie sú podľa autora dvojaké: A. alternácie korelovaných konsonantov, B. alternácie nekorelovaných konsonantov. V rámci prvej skupiny sa tu vydeľujú tieto prípady: a) ď/d, ť/t, ľ/l, b) ň/n, c), t/ť, d/ď, n/ň, l/ľ, d) s/š, z/ž, c/č, dz/dž. V rámci druhej skupiny sú zas tieto alternácie: a) k/č, g/ž, h/ž, ch/š, sk/šť, šk/šť, zg/žď, b) k/c, z/z, h/c, ch/s, c) t/c, ť/c, d/dz, ď/dz, d) ť/s, d, ď/s. Ako vidíme, vydeľujú sa tu aj alternácie dvoch spoluhlások sk/šť, šk/šť a zg/žď. Ide pritom o alternácie nekorelovaných konsonantov. Na rozdiel od Slovenskej gramatiky, v ktorej sa hovorí o alternáciách sk/šť, zg/žď, vo Fonológii spisovnej slovenčiny sa spomína aj alternácia šk/šť.

1.1. Alternácia ck/čť. - O alternácii ck/čť sa zmieňuje J. Horecký (Horecký, 1959, s. 108; 1971, s. 120) pri tvorení názvov jazykov, ktoré podľa neho predstavujú samostatnú a živú skupinu v rámci názvov vecí s príponou -ina. Tvoria sa podľa neho od prídavných mien, pričom sa skupina sk mení na šť, napr.

francúzsky - francúzština, lotyšský - lotyština, kirgizský - kirgizština, český - čeština, ruský - ruština. Podobne sa podľa neho skupina ck mení na čť: turecký - turečtina, anglický - angličtina, biblický - bibličtina. Pretože sa tu hovorí o tvorení slovotvornou príponou -ina, musíme predpokladať, že slovotvorným základom sa stáva časť prídavného mena po odtrhnutí koncového -ý/-y, teda francúzsk-, kirgizsk-, česk-, tureck- atď. (J. Horecký výslovne o základe nehovorí). O alternácii ck/čť v prípade anglický - angličtina sa hovorí aj v českej základnej práci o odvozovaní slov (Tvoření slov, 2, 1968, s. 379). V Pravidlách slovenského pravopisu (1971, s. 46) sa uvádza, že od príd. mien na -cký tvoríme názvy jazykov na -čtina, napr. anglický - angličtina. Vec vyzerá na prvý pohľad tak, akoby Pravidlá mali na mysli prípony -cký a -čtina. Zdá sa však, že majú na mysli iba zakončenie -cký a -čtina. V každom prípade Pravidlá nehovoria o tvorení príponou -ina so sprievodnou alternáciou ck/čť. Otázku alternácie ck/čť musíme si bližšie všimnúť. O jej existencii môžeme hovoriť iba v tom prípade, že predpokladáme tvorenie príponou -ina od základov, ktoré dostávame po odtrhnutí koncového -ý/-y: tureck-ý - turečt-ina. Nie vždy sa pri tvorení názvov jazykov počíta s touto príponou a s takýmto slovotvorným základom. J. Horecký zároveň hovorí o tom, že popri podobe -ina jestvuje aj podoba -čina, ktorá je v názvoch ako slovenčina, latinčina, maďarčina atď. V prípade tvorenia slovenský - slovenčina slovotvorným základom už nie je slovensk- (časť po odtrhnutí koncového -ý), ale sloven- (časť po odtrhnutí -ský). Ak prijmeme tieto výklady, znamená to potom, že názvy jazykov sa raz

tvoria príponou -ina od dlhšieho slovotvorného základu (so sprievodnými alternáciami), druhý raz príponou -čina alebo podobou -čina od kratšieho slovotvorného základu (bez sprievodných alternácií). V súčasnej spisovnej slovenčine je veľmi produktívna prípona -čina, ktorá sa dnes stáva vlastne základnou príponou na tvorenie názvov jazykov. Produktivita slovotvornej prípony -čina súvisí s produktivitou iných slovotvorných prípon začínajúcich sa na -č, napr. -čan, -ček, -ča, čík atď. (Dvonč, 1973, s. 3 - 11). Produktívnosť prípony -čina vedie k prehodnoteniu slovotvornej štruktúry iných pomenovaní jazykov, v ktorých nie je prípona -čina. Aj v prípade tvorenia francúzsky - francúzština, turecký - turečtina sa ako slovotvorný základ začína vydieľať nie časť prídavného mena, ktorá ostáva po odtrhnutí koncového -ý/-y (čo je inak tvarotvorný základ), napr. francúzsk-, tureck-, ale časť, ktorá ostáva po odtrhnutí slovotvornej prípony prídavného mena. V spisovnej slovenčine existujú vzťahové prídavné mená s príponou -ský a závislým variantom -ký (Horecký, 1959, s. 150; 1971, s. 173), resp. s príponou -ský/sky a závislým variantom -sky/-ky. Prípona -ský/sky je nielen v prípadoch slovenský, španielsky s názvami jazykov slovenčina, španielčina, ale aj v prípadoch francúzsky, kirgizský s názvami jazykov francúzština, kirgizština. Pod vplyvom derivátov s príponou -čina sa deriváty francúzština, kirgizština začínajú pociťovať ako deriváty, ktoré sú utvorené od prídavných mien po odtrhnutí prípony -ský/-sky. Slovotvornými základmi sú potom časti francúz-, kirgiz-, príponou sa stáva -ština. Podľa toho nejde o deriváty s príponou -ina a alternáciou sk/šť. V prípade turecký -

turečtina, grécky - gréčtina ide o prídavné mená s variantom -ký/-ky, základom je tu časť turec-, gréc-. Od nich sa tvoria názvy jazykov pridaním prípony -tina (je to variant prípony): gréc-ky - gréč-tina. Nastáva pritom alternácia c/č. Takto sa všetky názvy jazykov tvoria od základov, ktoré dostávame po odtrhnutí slovotvornej prípony prídavného mena alebo jej variantu. V takomto prípade niet alternácie ck/čť, pri tvorení názvov jazykov od prídavných mien turecký, grécky a pod. je alternácia c/č.

1.2. Alternácia čk/čť. - Túto alternáciu spomína v slovenskej jazykovednej literatúre J. Jacko (Jacko, 1976, s. 109). Hovorí o nej v prípade Potočok - Potočťan. V súčasnej spisovnej slovenčine táto alternácia nie je podľa neho produktívna. V skutočnosti o alternácii čk/čť nemožno hovoriť, a to preto, lebo sa tu nestriedajú dve spoluhlásky s inými dvoma spoluhláskami. Tak ako v prípade striedania jednej spoluhlásky s jednou spoluhláskou ide vždy o striedanie jednej spoluhlásky s jednou inou spoluhláskou, napr. k/c, k/č, tak aj v prípade striedania dvoch spoluhlások musí ísť o striedanie dvoch spoluhlások s inými dvoma spoluhláskami. S existenciou alternácie čk/čť v spisovnej slovenčine podľa toho nemožno počítať.

1.3. Alternácia ch/šť. - Túto alternáciu, pri ktorej ide o striedanie jednej spoluhlásky s dvoma spoluhláskami, spomína J. Horecký (1971, s. 166). Hovorí o nej pri tvorení deminutív príponou -ček. Podľa autora prípona -ček má aj samostatný závislý variant -tek vyskytujúci sa po spoluhláske h, ch, z, s, ž a po skupinách st, sk, pričom nastávajú alternácie s/šť, ch/šť, z/šť, napr. krčah - krčiažtek, orech - orieštek, pe-

niaz - peniažtek, agnusok - agnuštek, dúšok - dúštek, prst - prštek, pysk - pyštek. O alternáciu ch/š zrejme ide v prípade orech - orieštek. V prvom vydaní tej istej práce (Horecký, 1959, s. 144) sa nehovorí o alternácii ch/št, ale o alternácii ch/š. Ak ide o tvorenie príponou a či závislým variantom -tek, nemôže byť reč o alternácii ch/št. Začiatočná spoluhláska z prípony -tek sa nemôže zarátavať do alternácie. Pri orech - orieštek ide o tvorenie príponou -tek so sprievodnou alternáciou ch/š. S alternáciou ch/št v spisovnej slovenčine nemožno počítať.

1.4. Alternácia s/št. - Túto alternáciu tiež spomína J. Horecký vo vydaní publikácie z roku 1971. Predpokladá ju tu v prípade agnusok - agnuštek, pričom tu má na mysli tvorenie príponou, resp. závislým variantom -tek. Ani o tejto alternácii vo vydaní tej istej publikácie J. Horeckého z roku 1959 niet zmienky. Tu sa zase do alternácie neodôvodnene zarátava aj spoluhláska, ktorá je na začiatku prípony. Najprijateľnejší je výklad, že od slova agnusok sa tvorí deminutívum agnuštek príponou -tek ako variantom slovotvornej prípony -ček, pričom na konci základu slova pred príponou -tek nastáva alternácia s/š. To vedie k záveru, že nemožno hovoriť o alternácii s/št v spisovnej slovenčine.

1.5. Alternácia sk/č. - Alternácia sk/č je podľa J. Horeckého (Horecký, 1959, s. 182; 1971, s. 210) pri tvorení slovies od prídavných mien, napr. slovenský - slovenčiť. Pri výklade o alternácii sk/č sa predpokladá tvorenie pomocou slovotvornej prípony -iť od základu zakončeného na sk: slovensk-ý (základ slovensk-) - slovenč-iť. Je tu však možný aj iný výklad.

Pri názvoch jazykov slovenčina, španielčina, maďarčina atď. sa hovorí o tvorení slovotvornou príponou -čina od základov sloven-, španiel-, maďar- (ktoré dostávame po odtrhnutí slovotvornej prípony -ský/-sky). O tvorení od týchto základov môžeme hovoriť aj pri derivátoch slovenčiť, maďarčiť a pod. Podľa toho ide tu o tvorenie príponou -čiť. Táto prípona -čiť patrí k iným slovotvorným príponám začínajúcim sa na spoluhlásku č, ktoré sú v súčasnej spisovnej slovenčine veľmi produktívne. Ak pri slovese slovenčiť ide o tvorenie príponou -čiť od základu sloven-, nejde o alternáciu sk/č.

1.6. Alternácia sk/šč. - Táto alternácia sa spomína v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 204) pri výklade o tvorení privlastňovacích prídavných mien druhových: treska - treščí, blysk - blyščí. V súčasnej spisovnej slovenčine sa táto alternácia oslabuje. Napr. namiesto podoby treščí sa veľmi často používa podoba trescí: trescia vojna (Pravda, 25. 4. 1983, s. 2), trescieho šalátu (Roháč, 1977, č. 3, s. 12). Tu už nejde o alternáciu sk/šč, ale k/č. Alternácia sk/šč sa zanedbáva aj v iných prípadoch, napr. lásčisko ako hrom (Roháč, 1976, č. 42, s. 16). Alternácia sk/šč sa v súčasnej spisovnej slovenčine vyskytuje, ale je na ústupe.

1.7. Alternácia sk/šť. - Táto alternácia sa bežne spomína vo výkladoch o fonologickom systéme spisovnej slovenčiny alebo v prácach o tvorení slov. Venovala sa jej už aj osobitná pozornosť (Dvonč, 1982, s. 41 - 50). Spomedzi alternácií dvoch spoluhlások je to najviac využívaná alternácia. Vo viacerých prípadoch však zaniká. Napr. slovo ploštica sa uvádza ako deri-

vát príd. mena ploský s alternáciou sk/šť pred príponou -ica. Slovo ploštica sa však už dnes nepociťuje ako odvodené slovo, je to izolované slovo podobne ako napr. slovo ulica. Zánik vedomia slovotvornej štruktúry (odvodenia príponou) vedie k zániku alternácie. Slovesá pišťať a trešťať sa uvádzajú ako deriváty slovies pískať a trieskať alebo substantív pisk a tresk. Aj tieto výrazy sa začínajú chápať ako nederivované, čím sa tiež ruší alternácia sk/šť. Alternácia sk/šť sa ďalej spomína pri tvorení obyvateľských mien, napr. Konská - Konšťan. V súčasnej spisovnej slovenčine sa dnes obyvateľské mená najčastejšie tvoria príponou -čan. To vedie k tomu, že podoby Konšťan, Uhoršťan sa prehodnocujú. Tieto podoby sa začínajú chápať nie ako deriváty príd. mien, ktoré sú utvorené slovotvornou príponou -an so sprievodnou alternáciou sk/šť, ale ako deriváty s príponou -šťan. V takomto prípade už nejde o alternáciu sk/šť. V súčasnej spisovnej slovenčine sa však obmedzuje aj tvorenie obyvateľských mien na -šťan, pretože od názvov, ktoré majú podobu prídavných mien na -ský, sa už tvoria obyvateľské mená na -čan, napr. Partizánske - Partizánčan. Alternácia sk/šť sa spomína aj pri tvorení názvov jazykov, napr. francúzsky - francúštiť, kirgizský - kirgizština. V skutočnosti dnes tu ide o tvorenie pomocou prípony (variantu prípony) -ština bez alternácie sk/šť. Alternácia sk/šť sa dnes uplatňuje v malej miere, napr. pysk - pyštek. Táto alternácia je teda na ústupe.

1.8. Alternácia sl/šť. - Táto alternácia sa spomína pri časovaní slovies vzoru česať: poslať - pošlem (Pauliny - Ružička - Štolc, 1968, s. 271; Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 446). Vyskytuje sa aj

v prípadoch oboslať - obošlem, odoslať - odošlem, rozoslať - rozošlem, vyslať - vyšlem, zaslať - zašlem. Táto alternácia sa nevyskytuje v tvaroch 3. os. mn. č. obošlú, odošlú, pošlú, rozošlú, vyšlú, zašlú (je tu alternácia s/š). Alternácia sl/šť v uvedených slovesných tvaroch je pevne ustálená, ale inak je neproduktívna.

1.9. Alternácia st/šť. - Táto alternácia sa spomína pri výklade o mužských obyvateľských menách odvodených od miestnych názvov príponou -an (Slovník slovenského jazyka, 6, 1968, s. 307). Vyskytuje sa aj pri tvorení apelatív na -an, napr. mesto - mešťan, alebo napr. apelatív na -iak, napr. mesto - meštiak, hoci sa alternácia st/šť výslovne vždy nespomína, podobne pri názvoch na -ina, napr. krst - krštiny (tiež sa alternácia nespomína). Alternácia st/šť sa spomína pri tvorení zdrobnených názvov príponou -ček/-tek (Horecký, 1959, s. 144; 1971, s. 165 - 166). Hovorí sa o tom, že prípona -ček má samostatný závislý variant -tek, vyskytujúci sa po spoluhláskach h, ch, z, s, ž, ako aj po skupinách st, sk, pričom tu nastávajú alternácie s/šť, ch/šť, st/šť, sk/šť, napr. prst - prštek. V alternácii st/šť, o ktorej sa tu hovorí, by išlo o st v korennej morféme, alternujúce šť by predstavovalo spojenie alternujúceho š a začiatočného ť z prípony -tek. V prípade prst - prštek treba hovoriť nie o tvorení príponou -tek od slova prst, resp. základu prst-, ale o tvorení príponou -ek s alternáciou st/šť. Celkove možno povedať, že alternácia st/šť sa využíva pri tvorenie slov niektorými slovotvornými príponami, takýchto prípadov je však vcelku dosť málo.

1.10. Alternácia šk/šč. - Táto alternácia sa spo-

vát príd. mena ploský s alternáciou sk/šť pred príponou -ica. Slovo ploštica sa však už dnes nepociťuje ako odvodené slovo, je to izolované slovo podobne ako napr. slovo ulica. Zánik vedomia slovotvornej štruktúry (odvodenia príponou) vedie k zániku alternácie. Slovesá pišťať a trešťať sa uvádzajú ako deriváty slovies pískať a trieskať alebo substantív pisk a tresk. Aj tieto výrazy sa začínajú chápať ako nederivované, čím sa tiež ruší alternácia sk/šť. Alternácia sk/šť sa ďalej spomína pri tvorení obyvateľských mien, napr. Konská - Konšťan. V súčasnej spisovnej slovenčine sa dnes obyvateľské mená najčastejšie tvoria príponou -čan. To vedie k tomu, že podoby Konšťan, Uhoršťan sa prehodnocujú. Tieto podoby sa začínajú chápať nie ako deriváty príd. mien, ktoré sú utvorené slovotvornou príponou -an so sprievodnou alternáciou sk/šť, ale ako deriváty s príponou -šťan. V takomto prípade už nejde o alternáciu sk/šť. V súčasnej spisovnej slovenčine sa však obmedzuje aj tvorenie obyvateľských mien na -šťan, pretože od názvov, ktoré majú podobu príďavných mien na -ský, sa už tvoria obyvateľské mená na -čan, napr. Partizánske - Partizánčan. Alternácia sk/šť sa spomína aj pri tvorení názvov jazykov, napr. francúzsky - francúštiť, kirgizský - kirgizština. V skutočnosti dnes tu ide o tvorenie pomocou prípony (variantu prípony) -ština bez alternácie sk/šť. Alternácia sk/šť sa dnes uplatňuje v malej miere, napr. pysk - pyštek. Táto alternácia je teda na ústupe.

1.8. Alternácia sl/šľ. - Táto alternácia sa spomína pri časovaní slovies vzoru česať: poslať - pošlem (Pauliny - Ružička - Štolc, 1968, s. 271; Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 446). Vyskytuje sa aj

v prípadoch oboslať - obošlem, odoslať - odošlem, rozoslať - rozošlem, vyslať - vyšlem, zaslať - zašlem. Táto alternácia sa nevyskytuje v tvaroch 3. os. mn. č. obošlú, odošlú, pošlú, rozošlú, vyšlú, zašlú (je tu alternácia s/š). Alternácia sl/šľ v uvedených slovesných tvaroch je pevne ustálená, ale inak je neproduktívna.

1.9. Alternácia st/šť. - Táto alternácia sa spomína pri výklade o mužských obyvateľských menách odvodených od miestnych názvov príponou -an (Slovník slovenského jazyka, 6, 1968, s. 307). Vyskytuje sa aj pri tvorení apelatív na -an, napr. mesto - mešťan, alebo napr. apelatív na -iak, napr. mesto - meštiak, hoci sa alternácia st/šť výslovne vždy nespomína, podobne pri názvoch na -ina, napr. krst - krštiny (tiež sa alternácia nespomína). Alternácia st/šť sa spomína pri tvorení zdrobnených názvov príponou -ček/-tek (Horecký, 1959, s. 144; 1971, s. 165 - 166). Hovorí sa o tom, že prípona -ček má samostatný závislý variant -tek, vyskytujúci sa po spoluhláskach h, ch, z, s, ž, ako aj po skupinách st, sk, pričom tu nastávajú alternácie s/šť, ch/šť, st/šť, sk/šť, napr. prst - prštek. V alternácii st/šť, o ktorej sa tu hovorí, by išlo o st v korennej morféme, alternujúce šť by predstavovalo spojenie alternujúceho š a začiatočného ť z prípony -tek. V prípade prst - prštek treba hovoriť nie o tvorení príponou -tek od slova prst, resp. základu prst-, ale o tvorení príponou -ek s alternáciou st/šť. Celkove možno povedať, že alternácia st/šť sa využíva pri tvorenie slov niektorými slovotvornými príponami, takýchto prípadov je však vcelku dosť málo.

1.10. Alternácia šk/šč. - Táto alternácia sa spo-

mína v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 204), napr. líška - líščí. Pretože v skupine šk aj v skupine šč je na prvom mieste tá istá spoluhláska, nejde o alternáciu šk/šč, ale v skutočnosti iba o alternáciu k/č. Alternácia šk/šč sa podľa toho v spisovnej slovenčine nevyskytuje.

1.11. Alternácia šk/šť. - O tejto alternácii hovorí E. Pauliny (Pauliny, 1968, s. 105; 1971, s. 105). Zrejme ju má na mysli v prípade valaška - valaštica, ktorý uvádza pri prípone -ica, a v prípade hruška - hruštička, ktorý uvádza pri prípone -ička. Pretože v skupine šk a aj v skupine šť je na začiatku tá istá spoluhláska, nemožno hovoriť o existencii alternácie šk/šť v spisovnej slovenčine.

1.12. Alternácia z/zľ. - Spomína ju G. Horák (Horák, 1957, s. 311) pri rozbore pomenovaní mláďat. Hovorí o prípone -ľan, ktorá je len v sleve kozľa. K tomu pripája, že z dnešného hľadiska tu treba hovoriť o alternácii z/zľ pred "zmäkčujúcim" -a. Ak tu ide o príponu -ľan, potom nemožno hovoriť o alternácii z/zľ, lebo by sa do alternácie započítavala spoluhláska z konca slovotvorného základu a spoluhláska zo začiatku slovotvornej prípony, čo odporuje vymedzeniu alternácie. Do alternácie patria spoluhlásky, ktoré sa menia pred slovotvornou príponou alebo pred tvarotvornou príponou. O alternácii z/zľ nemožno hovoriť ani preto, že sa spoluhláska z nemení (proti sebe sú tu spoluhláska z a spojenie zľ so začiatočným z). V spisovnej slovenčine niet alternácie z/zľ.

1.13. Alternácia zd/žď. - Táto alternácia sa v príručkách nespomína. Vyskytuje sa v prípadoch hvíz-

ďať - zahvižďať, hvizdať - zhvižďať (Slovník slovenského jazyka, 5, 1965, s. 432, 608). Alternácia zď/žď je podobná alternácii zg/žď. Je to neproduktívna alternácia.

1.14. Alternácia zg/žď. - Zaznamenáva sa v Slovenskej gramatike (Pauliny - Ružička - Štolc, 1968, s. 53) s príkladmi drúzgať - družďať, vŕzgať - vržďať, rázga - raždie. E. Pauliny (Pauliny, 1968, s. 105) uvádza rázga - raždie. Pri drúzgať - družďať a vŕzgať - vržďať sa pociťuje súvislosť týchto slovesných foriem, a tak sa pociťuje aj alternácia zg/žď. Pri rázga - raždie sa už súvislosť nepociťuje, slovo raždie treba už dnes pokladať za nederivované, izolované slovo. Alternácia zg/žď v súčasnej spisovnej slovenčine nie je produktívna, je skôr na ústupe.

1.15. Alternácia zg/ždž. - Zmieňuje sa o nej Morfológia slovenského jazyka (1966, s. 204) v prípade glezg - gleždží. Alternácia zg/ždž je známa iba v tomto prípade. Je to minimálne využívaná alternácia.

3. V slovenskej jazykovednej literatúre sa popri alternáciách, pri ktorých ide o zámenu jednej spoluhlásky nejakou inou spoluhláskou (napr. k/č, h/ž, t/ť atď.), spomínajú aj alternácie so spojeniami spoluhlások, a to (1) dve spoluhlásky/dve spoluhlásky: ck/čť, čk/čť, sk/šč, sk/šť, sl/šľ, st/šť, šk/šť, (2) jedna spoluhláska/dve spoluhlásky: ch/šť, s/šť, z/zľ alebo dve spoluhlásky/jedna spoluhláska: sk/č. Podrobnejší pohľad na tieto alternácie ukazuje, že viaceré takéto prípady treba z repertoára alternácií v spisovnej slovenčine vylúčiť. V doterajšej literatúre sa nespomína alternácia zď/žď. V súčasnej spisovnej slovenčine

existujú tieto alternácie s dvoma spoluhláskami: sk/šč, sk/šť, sl/šľ, st/šť, zd/žď, zg/ždž. Vo všetkých týchto prípadoch ide o zámenu spojenia dvoch spoluhlások spojením dvoch iných spoluhlások. Spojenie spoluhlások sk sa v istých prípadoch nahrádza spojením šč a v istých prípadoch spojením šť (alternácie sk/šč, sk/šť), podobne spojenie zg sa v istých prípadoch nahrádza spojením žď a v inom prípade spojením ždž (alternácie zg/žď, zg/ždž). Všetky tieto alternácie patria medzi alternácie nekorelovaných konsonantov. Najsilnejšie sú zastúpené alternácie sk/šť a st/šť, iné alternácie sa využívajú len v malej miere. V súčasnej spisovnej slovenčine možno pritom pozorovať ústup od takýchto alternácií, čo súvisí predovšetkým so stále väčším využívaním slovotvorných prípon so začiatočným č. Alternácie dvoch spoluhlások bývajú predovšetkým v derivácii, v morfológii (formálnej morfológii) majú malé zastúpenie. Ústup od týchto alternácií vedie k oslabeniu rozdielu medzi deriváciou a morfológiou (formálnou morfológiou) z hľadiska využívanie takýchto alternácií. V súčasnej spisovnej slovenčine sa nevyskytuje striedanie jednej spoluhlásky s dvoma spoluhláskami alebo dvoch spoluhlások s jednou spoluhláskou.

Literatúra

1. D v o n č , L.: O produktivite niektorých slovotvorných prípon. Slovenská reč, 38, 1973, s. 3 - 11.

2. D v o n č , L.: Alternácia sk/šť v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 47, 1982, s. 41 - 50.

3. Horák, G.: Poznámka o menách mláďat. Slovenská reč, 22, 1957, s. 310 - 312.

4. Horecký, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 220 s.

5. Horecký, J.: Slovenská lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.

6. Jacko, J.: Obyvateľské mená a prídavné mená od deminutívnych názvov typu Kremnička a Divinka. Slovenská reč, 40, 1976, s. 102 - 109.

7. Kráľ, Á. - Sabol, J.: Fonetika a fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 392 s.

8. Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

9. Ondruš, Š. - Sabol, J.: Úvod do štúdia jazykov. 2., copl. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 344 s.

10. Pauliny, E.: Fonológia spisovnej slovenčiny. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 128 s.

11. Pauliny, E. - Ružička, J. - Štolc, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 600 s.

12. Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

13. Sabol, J.: Syntetická fonologická teória. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1989. 256 s.

14. Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959 - 1968. 6 zv.

15. Tvoření slov v češtině. 2. Odvozování podstatných jmen. Red. F. Daneš, - M. Dokulil - J. Kuchar. Praha, Academia 1967. 780 s.

Slovenská rozprávka – výrazný fenomén ľudovej slovesnosti

Anton Habovštiak, SAV Bratislava

1. Jedným z najcharakteristickejších žánrov ľudovej tvorby na Slovensku je rozprávka. Z obsahového a formálneho aspektu sa medzi túto prozaicko-epickú časť ľudovej slovesnosti zaraďujú najmä tzv. fantastické a zvieracie rozprávky, potom aj realistické rozprávky s tematikou redukovanou často na konkrétny život, a napokon legendárne rozprávky a démonologické poviedky. Naším cieľom na tomto mieste nie je podať rozbor a klasifikáciu jednotlivých útvarov, chceme iba poukázať na podaktoré črty príznačné pre slovenské ľudové rozprávky. Zároveň radi by sme sa aspoň čiastočne zamysleli nad tým, čím slovenská rozprávka najviac upútavala svojich čitateľov a prečo dodnes patrí medzi najobľúbenejšiu a najčítanejšiu časť literárnej tvorby.

2. Napriek tomu, že sa genéze rozprávok venovala rozsiahla odborná a vedecká pozornosť, predsa sa pri ich analýze poukazuje skôr na ich neurčitosť i neistý pôvod ako na vyriešenie tejto zložitej otázky. Po podrobných rozboroch spomenutej problematiky sa zvyčajne konštatuje, že rozprávky sú starý slovesný útvar,

a že je možno aj taký starý ako samo ľudstvo.

O slovenských rozprávkach dnes už vieme, že ich veľká časť - známa u nás i u okolitých národov - pochádza z Indie. Do Európy si tieto rozprávky kliesnili cestu prostredníctvom kníh, rozličnej literatúry i priamo ústnym podaním. Pri vzájomných stykoch s Indiou i s inými ázijskými krajinami, predovšetkým však s národmi Malej Ázie, aj Európania sa oboznamovali s týmito rozprávkami, a potom ich ochotne prenášali do svojich krajín. Množstvo rozprávok u nás a v ostatnej Európe rozšírili osobitné zborníky, ktoré sa predkladali do našich jazykov. Tak napr. indické zborníky boli podkladom pre preklady najprv do perzského jazyka, neskôr do arabštiny a hebrejčiny, odtiaľ zasa do gréckeho a potom aj do latinského jazyka. Texty preložené do latinčiny sa stali akoby vzorom a v istom zmysle aj materiálovou bázou pre adaptáciu rozprávok v celej Európe, a teda aj u slovanských národov.

Pri zovrubnom klasifikovaní možno slovenskú ľudovú rozprávku zaradiť do tzv. stredoeurópskeho okruhu, no badať v nej aj vplyvy iných národov a kultúr. Nie sú však produktom iba cudzieho, t. j. neslovanského prostredia. V našich rozprávkach nachádzame veľa z toho, čo by sme darmo hľadali v rozprávkach iných národov, napr. u južných Slovanov alebo u národov žijúcich na severe Európy. Slovenský človek si tvoril rozprávku aj sám; a tie, čo prenikli k nám z cudziny, domáci tvorcovia a rozprávači často prispôsobovali svojmu prostrediu. Aj postavy, ktoré vystupovali v jednotlivých rozprávkach, vykresľovali v zmysle predstáv slovenského človeka. Preto napr. chlapec, ktorý v slovenskej rozprávke odchádza zo salaša do ďalekého sveta,

na svojich cestách rozmýšľa, uvažuje a nakoniec aj bojuje, zápasí s divokými, skutočnými či neskutočnými bytosťami presne tak, ako by to robil za tých istých okolností rozprávač, ktorý rozprávku tvoril, alebo aj ľudia, ktorí ju počúvali pri kozube za zimného večera.

Postavy s vlastnosťami, psychickým ustrojením, myslením, jazykom a konaním, príznačným pre slovenské prostredie a celá prírodná scenéria, do ktorej je zakomponovaný dej rozprávky, sú tou zložkou, ktorá robí rozprávku ustavične príťažlivou a aktuálnou aj pre čitateľa dnešných čias, jej aktuálnosť v porovnaní s inými slovesnými žánrami je aj v slovenskom kontexte priam jedinečná.

3. Slovenské rozprávky v porovnaní s rozprávkami iných národov charakterizujú viaceré zvláštnosti vyplývajúce tak zo psychiky domácich tvorcov ako aj z prostredia, kde vznikali. Istá diferenciácia sa však zaznamenala na Slovensku aj z geografického aspektu, t. j. prejavili sa v nich aj niektoré regionálne zvláštnosti. Poukazujú na to niektoré reálie, s ktorými sa môžeme stretnúť v rozprávkach. Tak napr. rozprávkové poklady, bohatstvá v zemi i v skalách, alebo jaskyniach, či pod prahmi domov a kdekoľvek v múroch a stenách nemali rovnakú hodnotu. Bohaté mestá a kraje si predstavovali poklady ukryté v tajomných skrýšach trocha inakšie ako pastieri na svahoch beskydského pohoria alebo na Lazoch pod Ďumbierom, či v Jasovskej jaskyni.

Ako majú svoj osobitný habit mestá a dediny, rieky i potôčiky, či vrchy a horstvá, mnohé osobitosti môžeme zistiť aj v tejto rozprávkovej oblasti. Rozma-

nité motívy z Oravy, Liptova alebo Kysúc či Spiša alebo Abovskej stolice nás presviedčajú nielen o obsahovej členitosti, ale napr. aj o psychickej či inej rozmanitosti.

Aj rozprávkové, resp. fantastické bytosti môžu mať v tomto slovesnom útvare neraz veľmi diferencovanú tvár. Známa rozprávková (i povesťová) bytosť, ako je napr. vodník, má veľmi výrazné krajové či regionálne podoby. Hornooravský vodník - pod Babou horou ho volajú topelec - nesie znaky horšieho sociálneho prostredia. Je to vlastne bedár potulujúci sa medzi ľuďmi v zlom odeve, chýba mu dokonca obuv na nohách i doplnkové oblečenie, ako napr. čiapka či klobúk. Celý život ho sprevádzala bieda, musel sa plahočiť iba v plytkých vodách, na väčší, mohutnejší príbytok ani pomyslieť!

Bratislavský vodník v Dunaji vlastnil závideniahodné bohatstvo, býval vo veľkolepom kaštieli a vedelo sa o ňom, že má aj zámožných príbuzných. Svojich priaznivcov mohol obdarúvať zlatom či peniazmi, preto sa odporúčalo uchádzať o jeho priazeň.

Zámožnejší vodnári, vodní chlapi, hastrmani žili v rieke Morave i vo Váhu, na Kysuciach a na Orave už nebolo možno hovoriť o ich blahobyte. Niektorých z nich sa ľudia ani neľakali, ale napr. brestovanský vodník v Dudváhu bolo veľmi zlomyseľné chlapčisko, najlepšie bolo sa ho vždy čím skôr zbaviť.

4. Pre staršiu slovenskú rozprávku - ak chceme pre tú najstaršiu a prapôvodnú, ktorá zachováva reziduá z čias 8. - 12. stor. (tak sa nazdávajú aj niektorí etnografi) - sú príznačné viaceré zvláštnosti. Jed-

nou z nich napr. je, že rozprávka, obrazne povedané, nestojí obidvoma nohami na zemi. Javí sa nám v pohybe, pripravená urobiť krok vpred. Chce vystúpiť vyššie, usiluje sa dôjsť ďalej, vojsť dokonca do ríše najfantastickejších bytostí a do šťastnej, vlastne najšťastnejšej krajiny...

Rozprávka ako slovesný útvar je na prvý pohľad sťaby niečo zázračné. Ale najzázračnejšie je na nej vari iba to, - ako to napísal raz aj Štefan Krčméry, - že v rozprávke napokon nič nie je zázračné. Takzvaná zázračnosť v nej je vlastne iba čosi ako jedna milá, sympatická metafora. Čarovný prútik, ktorého jediným šibnutím sa zapĺňajú prázdne stoly bedárov najvyhľadávanejším jedlom i nápojmi, a ktorý priodieva chudobné dievčatko do zlatých, mesiačikových, slnkových a ktohovie ešte akých šiat, nám predstavuje celkom zvyčajnú, ľudskú, t. j. reálnu nádej. A či sa nám pravá nádej nezačína vždy tam, kde sa nám vidí, že už naskrz niet nádeje? Či sme sa v našom živote nestretli s takýmto čarovným prútikom práve vo chvíli, keď sa nám zdalo, že je už všetko stratené, že už niet východiska? V tejto situácii nám rozprávka otvára oči, ukazuje človeka, prírodu, okolitý i vzdialený svet v inom svetle. Akoby nás naozaj šibla čarovným prútikom, počujeme jej hlas, čo nám dodáva odvahu: "Pozri sa, ukážem ti svet, po akom túžiš! Svet krásy, radosti i blahobytu, naozajstného pokoja a trvácej spokojnosti."

5. Pre slovenskú rozprávku s charakteristickými znakmi staršieho obdobia, - teda tak ako aj pre rozprávky iných národov - je príznačné, že sa rozprávač

pri opise prostredia obmedzil na skúpe, priam redukované topografické informácie. Deskripcia prostredia sa jednoducho zanedbáva, celkom zreteľne sa dáva najavo, že opis nie je podstatný, ba že je to skôr akýsi sekundárny činiteľ. Autor či rozprávač takéhoto útvaru poukazuje na miesto deja iba potiaľ, pokiaľ je to nutné na orientáciu v prostredí, v ktorom sa odohráva istý dej. Dolina či pole široké a dlhé je miestom putovania bez podrobnejšej charakteristiky, hora ukrýva zlé, démonické sily, v záhradách rastú rajské stromy a dozrievajú plody, po ktorých musí zatúžiť každá ľudská duša.

Je pozoruhodné, že samotná krajina neraz autora akoby nezaujímala. Rozprávkové bytosti a rozprávkové postavy charakterovo výrazne diferencované sa v nej pohybujú rýchlo a bez dôkladnejšieho záujmu o okolie. Po cestách sa chodí priamo bez zbytočného vybočovania, hrdina má ustavične cieľ svojej cesty pred očami. Vzdialené veci a okolie sa síce všíma a opisuje, ale tak, akoby ich pozorovateľ videl zblízka. Rozprávkový svet je zmenšený, ba celkom neveľký, no pre čitateľa zrozumiteľný, sotva by bolo treba v ňom niečo vysvetľovať. V takomto svete je všetko na svojom mieste, niet v ňom nepotrebných vecí a zbytočností. Ide tu teda o postup vnímaný akoby zmyslami stredoveku, štylistické zvláštnosti majú nám aj takouto cestou priblížiť čosi aj z tej najdávnejšej minulosti.

6. Vo svete rozprávok vládne vždy istý poriadok, ľudia a veci majú svoje ustálené miesta, každému človekovi sa vyhradzuje práca i česť vyplývajúca zo zaradenia sa do ľudskej spoločnosti. A priam matematická

presnosť je neraz jej charakteristickou črtou! Čísla v rozprávkach sú naozaj jednými z veľmi závažných činiteľov. Sú plné tajomstiev, čitateľ ich môže vnímať, naraz sa nám vidí, akoby práve v nich bola obsiahnutá podstata kozmu. Veľmi časté je najmä číslo tri, akoby symbol všetkého duchovného vo svete (napr. pravda, dobro, krása; rozum, vôľa, cit; prítomnosť, minulosť, budúcnosť ap.). Číslo štyri je zasa symbolom materiálneho sveta (štyri svetové strany alebo rozmery: hĺbka, šírka, výška, dĺžka ap.). Súčet 4 + 3 dáva číslo sedem, čo značí úplnosť. Sedmička je symbol celku, úplnosti i nedeliteľnosti. Z tohto aspektu predstavuje akoby tajomstvo ľudskej bytosti i jej harmonický vzťah k vesmíru.

Čísla v rozprávke sú vyjadrením filozofického pohľadu na svet, ich neadekvátna interpretácia v akomkoľvek adaptovanom útvare by znamenala nežiadúcu deformáciu rozprávky.

7. Z našich rozprávok sú veľmi sugestívne tie, v ktorých sú hlavnými hrdinami širšiemu okoliu neznámi ľudia, jednoduché osoby a neraz aj skôr bojazlivé ako zbytočne odvážne a smelé postavy. Zo sociálneho hľadiska patria často medzi najostatnejšiu skupinu ľudí: drobní sedliačikovia, chudobní chlapci a známi popolvári, živorieci na spoločenskej periférii, rozumní a pokojní bačovia, roztopašní, no aj mocní valasi i nedorastení a večne hladujúci či aspoň nedojedení honelníci, otrhaní vojačikovia, po svete sa túlajúci a vševediaci tovariši, sluhovia, slúžky i najzaznávanejšie, zato však statočné dievčence z konca dediny. Slovom ľudia, ktorých spoločnosť a mocenské triedy nesmierne

podceňovali, ponižovali a zároveň bezohľadne exploatovali z viacerých aspektov. V rozprávkach ich vídavame ustavične behať i ponáhľať sa, akoby cítili za chrbtom švihajúci bič. Ale náhlenie na tomto i inom mieste je vlastne príznakom chudoby. Biedny človiečik sa jednostaj bál, že nedôjde všade načas, že ho budú karať, keď dačo nevykoná k úplnej spokojnosti. Vždy však konal statočne i čestne a múdro, v rozhodujúcich chvíľach zasa nebojácne a s obdivuhodnou smelosťou. Vo chvíli činu padá z neho strach, nerozhodnosť sa premieňa na racionálny čin.

Veľmi dôležité je, že hlavným motívom pri takomto konaní je láska, a nie slepá vášeň, že tu nedominuje zaťatá pýcha alebo nekritická stoická nepoddajnosť. Hrdina tu víťazí rozumom i srdcom, jednoznačnou rozhodnosťou práve vo chvíľach, keď treba konať aj za cenu sebaobetovania. My však cítime, ako v jeho mysli strach a odvaha stoja na jednej rovine, možno s cieľom zotierať hranicu medzi týmito dvoma protikladnými pojmami. A predsa postavy v rozprávkach konajú vždy priamočiaro a čestne, preto sú nám blízke, iné by sme ani nechceli mať, jednoducho nesmú byť inakšími.

V myslení i konaní najjednoduchších ľudí zo slovenských rozprávok je príznačný bystrý, rozvážny a presvedčujúci úsudok. Jednoduchosťou myšlienkového postupu sa často víťazí aj nad najmúdrejšími hlavami v krajine, bez väčších ťažkostí sa porážajú najcvičenejšie rozumy.

8. Pri rozbore slovenskej rozprávky sa nám dakedy vidí, akoby sa činy v nej realizovali iba na základe tzv. zdravého rozumu a že sa v nej zavrhne všetko,

čo sa rozumom dostatočne nezdôvodní. A predsa sa táto teória neuplatňuje do dôsledkov. Skôr opak býva pravdou. Špecifickou črtou rozprávky je, že sa v nej myslí, rozhoduje i koná úplne inak, ako by sme predpokladali pri maximálne reálnom a rozumovom úsudku. Pre ľudské povedomie je príznačné, že sa v ňom hromadia myšlienky i názory a porovnania, ktoré ľudia získali prostredníctvom návykov. Tieto všeobecné, v mysli človeka ustálené záznamy utvárajú skúsi zvykovú stopu. Človek býva často v jej zajatí, nevie a ani sa jej nemôže vytrhnúť z náručia. Stíska ho a stláča aj vtedy, keď chce stoj čo stoj konať inakšie. Marienke, ktorá v treskúcej zime mala priniesť zlej sestre Holene čerstvé fialky, jahody a jablká, zdravý rozum kázal, aby sa radšej vzdala takejto cesty. A predsa sa rozhodla ísť s vedomím, že sa azda nájde niekto, čo jej pomôže. A nesklamala sa. Keby sa bola sestrička, čo mala dvanásť stratených bratov, držala iba zdravého rozumu, bratov by si jakživ nebola videla, ani nikdy viac by nepanovali "dlho a mocne".

Rozprávka nám teda dáva na vedomie, že ak ide o česť, pravdu, či spravodlivosť alebo iné trváce hodnoty, vtedy treba konať bez rozpakov a s vedomím, že priaznivý výsledok musí byť nakoniec zabezpečený. Tak káže etický zákon, tu niet inej cesty!

9. Pre rozprávku je príznačná svojská, nie celkom zvyčajná etika. V nej sa jakživ nepohŕda životom, ale sa pohrdne najradšej smrťou. Naozajstný hrdina z rozprávky sa nevyvyšuje, nevypína prsia pred ľuďmi, ani veľa nerozpráva, skôr sa však chytá činov. Keď sa chlapec zo slovenského salaša rozhodne, že princeznú

oslobodí, už sa neľaká príkoria, len koná. Málo slovami, ale vždy taktne sa opýta napr. kráľa, či môže oslobodiť jeho dcéru. A potom už bojuje, tvrdo, i odvážne, ale vedome pohŕdne smrťou, aby zachránil život. A naisto zvíťazí. A taký je, hľa, aj zákon ľudského bytia!

Aké myšlienky, záujmy a predsavzatia prijímame do svojho vedomia, takými vlastnosťami sa prejavujeme aj navonok. A nemôžeme mať neúspech. Iba sa netreba vzdávať, nemali by sme zbytočne pochybovať. Lebo pri silnej vôli podstata nášho bytia je nedotknuteľná, naše rozhodnutie má charakter vykonaného činu. Vždy sa však musí bojovať iba o pravé hodnoty, všetko ostatné je druhoradé, nepodstatné. A práve preto sa v rozprávkach s najpresvedčivejšou samozrejmosťou mení zlato na blato, predstavitelia zla sa prepadajú pod čiernu zem.

Za nepodstatnú sa pokladá i kategória času a priestoru. Hrdina preukrutne ľahulinko za tri dni a tri noci (tento čas možno ešte skrátiť) v boji za pravdu obehne celý, celučký svet. Nie je však najpodstatnejšie obehnúť zemeguľu za tri dni a tri noci, či za tri mesiace alebo za taký čas, že by človek nestačil ani do troch narátať. Dôležité je to, aby sa dosiahla spravodlivosť, aby sa pomohlo trpiacemu, aby zvíťazila pravá hodnota. Na celej čiare tu víťazí morálny princíp. Ten je základný a podstatný. Etický kánon v rozprávkových útvaroch nemožno kriviť, nesmieme mu dávať inú podobu, ktorú mu vtlačil stáročný vývin.

10. Inou charakteristickou stránkou rozprávok je ich chápanie sústavy života. Pri ich rozboroch ustavične pozorujeme, ako sa tu stráca deliaca čiara me-

dzi tzv. hmotným a duchovným, medzi viditeľným svetom, medzi realitou a snom. Hmota a duch sú v nej jedno, neuznáva sa tu tzv. prirodzený a nadprirodzený svet. Božiu všadeprítomnosť cítime ako adekvátnu súčasť rozprávky.

Ideový monizmus je pre rozprávku charakteristický. A preto sa napr. mlynárov syn celkom spokojne vyberie rovno k samotnému Luciferovi. Vlastne musí ta ísť, ak si chce otca zachrániť. A tak sme sa z rozprávky dozvedeli, že sa ani nedal zdržať od tejto cesty. Iba "objal otca a šiel vo meno Božie hľadať to peklo".

Hrdina potom vstupuje do neho, ako kdeinde do domu. No neraz v ňom urobí poriadny hurhaj, kým nedostane dlžobný úpis, ktorý diabol vydrel od človeka. Dakedy sa zasa takejto osobe znevidí motať sa po hrbolatej zemi i hybaj rovno pred nebeskú bránu. Do jedného i druhého sveta sa prechádza voľne, bez akýchkoľvek zábran, nikto sa nečuduje, že sa bytosť zo sveta reality objaví zrazu kdesi za slnkom a hviezdami.

Rozprávka neznáša svet obmedzených možností, v nej sa bez rozpakov, radikálne a bezprostredne lámu i rúcajú všetky bariéry, vyhľadávajú sa akoby skryté rezervy, hodnoty i myšlienky, ľudským túžbam sa tu dáva voľné pole. Rozprávka je svet utajených možností, za ktorými detská a vari aj ktorákoľvek ľudská myseľ tak nesmierne baží. A práve tým, že sa v rozprávke predpokladá táto maximálna potencionalita, oslobodzuje človeka od strachu, nikto sa v nej neľaká, že sa hádam neurobí to, čo je nevyhnutnosťou. Človek v nej prekonáva sám seba, zbavuje sa úzkosti, zabúda na obmedzenosť ľudskej podstaty.

No aj športovci prekonávajú rekordy a získavajú medaily iba vtedy, keď v istom zmysle prekonajú seba. A práve v takomto, seba samého prekonávajúcom stave kráča človek k najfantastickejším výšinám, vtedy sa rodia nové objaviteľské myšlienky. V rozprávke sa nemožno ľakať planých výsledkov alebo nepriaznivého konca. Čitateľ sa v nej dáva uniesť celkom jednoduchým vedomím a neotrasiteľnou istotou, že sa dobrý zámer nemôže zle skončiť. Pri konaní istého poslania sa neprizerá na vlastnú úzkosť, trápenie i strach, pred očami je vždy ten druhý, ktorý napr. trpí pre pravdu; bolesť a utrpenie iných sú v popredí. Vždy vyhráva česť, víťazí dobro, i spravodlivosť, lebo svet dieťaťa nie je ochotný ani prijať iný koniec. Detská duša by sa vzbúrila, nedovolila by zabiť v sebe "najvzácnejší obsah človeka". Na celej čiare musí zvíťaziť obdivuhodná odvaha, bezmedzná istota vo víťazstvo dobra i vedomie za požiadavku obetovať vlastný život za iného človeka.

11. Ako pre iné rozprávky na svete i pre slovenské rozprávkové útvary je typická, udivujúca a nezvyčajná sila slova. Pri ich analýze zistíme, že každé slovo v tomto slovesnom útvare má osobitnú váhu, hodnotu, že slovo tu obsahuje aj kus ľudskej existencie. Poslaním slova vo funkcii znaku a jazykovej komunikácie je sprístupniť i uľahčiť stretnutie človeka s človekom, ale nie akéhokoľvek... Iba človeka s najvýraznejšími etickými hodnotami, s nezvyčajnou, ale vždy pozemskou krásou, so srdcom človeka, ktoré vie cítiť, milovať, ale aj nenávidieť zlo, ako naozajstní, skutoční ľudia tohto sveta. Každé slovo v rozprávke sa váži, vyberá i uprednostňuje alebo aj vynecháva, ale

vonkoncom sa ho nikto v tomto slovesnom útvare neodváži znehodnocovať.

Veľká, ohromujúca a priam desivá sila i moc je v slove rozprávky. Jej reč má nielen hodnotu absolútnej pravdy, ale sa stáva uskutočňovateľkou vysloveného želania a rozkazu. Čo sa v rozprávke vysloví, všetko sa musí splniť, vykonať do bodky, hoci aj za cenu vlastného života. Keď sa sestrička rozhodne vyslobodiť bratov, svoj úmysel splní, aj keď ju tri razy rozsekajú na kusy. A beda tomu, na koho sa vzťahuje kliatba alebo zlé žičenie. Aj to sa splní do písmena. Ak nebodaj dakto vyriekne, aby napríklad skamenela zlá macocha, namiesto nej sa na druhý deň stretneme naisto s čudesným bralom na úbočí alebo inde v poli. Keď sa v rozprávke zaklína, dôsledkom kliatby sa nikto a nič nevyhne. Lenže šťastlivcom, ktorým sa v rozprávke žičí, treba len závidieť. Dlho sa im potom nikto nevyrovná na širom okolí v ich šťastí, hojnosti a blaženosti.

V rozprávke sa všetko dôsledne realizuje, vykonáva sa ortieľ podľa obsahu slov, vyjadrených ústami žičlivca alebo pomstiteľa. Sila a moc slova v rozprávke oddávna liečila, uzdravovala, privolávala dobrých i zlých duchov, otvárala najtajomnejšie skaliská a ukazovala skryté bohatstvá a poklady. Rečou sa dali zahnať víchrice, búrky i metelice, privolávali sa krupobitia. Ani kráľ sa neopovážil nedodržať slovo v rozprávke. Kráľovská reč - aj tá najhlúpejšia - stala sa nakoniec faktom v skutkoch. Ak by sa slovo zneužilo alebo neuskutočnilo to, čo zaznelo z kráľovského stolca, porušila by sa existencia kráľovskej osobnosti.

Opis reálií je v rozprávke nesmierne jednoduchý, nič tu netreba podrobne vysvetľovať, ľahko sa kadečo pochopí.

Jazyk v rozprávke má svojské črty, nikdy nie je suchý, vyžmýkaný a bezcitný, priam arogantný pre svoju "dokonalosť". Pre rozprávkovú reč je charakteristická jednoduchosť i krása, zrozumiteľnosť a ľudské teplo, využívajú sa v ňom všetky štylistické prostriedky. A nie je to ani nijaká starina. Ten rozprávač, čo svoj slovesný prejav adresoval svojim súčasníkom, podával ho vždy jednoducho a zrozumiteľne i s citom, no aj s veľkou dávkou rozumového uváženia. Ako pravý, dobový a moderný útvar využíval prostriedky, ktoré sem-tam ktosi nechápal, azda pre vysokú umeleckú úroveň, pre poéziu, ktorú hocikto nestrávil. "Siala mak cez oblak... Len po jeden bobok, a vše pozerala, kde krajší parobok," hundrala si vyšívačka v jednej rozprávke. Takúto štylizáciu by mohol závidieť autorovi nejeden impresionista.

Aj v úspore slov je rozprávka príznačný slovesný útvar. Využíva sa v nej napríklad jazyková skratka, aká sa len tak ľahko z ničoho nič nevymyslí. Upozornil na ňu už aj Š. Krčméry, keď nám sprítomnil slová jedného otca, ktorý sa takto lúčil so synom pred odchodom do sveta: "Choď s Bohom, dobre sa drž a nikomu neubliž!" Hľa, celoživotné skúsenosti, otcovská rada vyjadrená jedným, jediným súvetím s troma najobyčajnejšími, voľne priradenými vetami. A práve vtedy sa mohlo nahromadiť množstvo slov ako nikdy inokedy. Aj dlhočiznú kázeň mohol otec vysúkať synovi! Ale nie, stačí tu pár slov, jedna jediná veta, oslepujúca oči nesmiernym jasom, jasnosťou myšlienky.

Rozprávka si osvojila slovo dobré, pravdivé i čisté. Nijaký jazykový smog ani slovné panely. Deťom treba dávať aj z jazykového hľadiska čistý "pokrm" vysokej hodnoty a taký, čo budú neskôr používať na všetkých miestach, kde ich budú viesť budúce životné cesty.

12. Je viac ako pozoruhodné, že mnohé literárne útvary časom ostareli, stali sa iba faktom, dokladom o tom, že existovali. Naše slovenské rozprávky podané v ich staršej (ľudovej) podobe i prerozprávané na základe požiadaviek spisovného jazyka nás všetkých starších i mladších i veľmi maličkých uchvacujú práve tak ako tých, čo ich počúvali v prítmí sliepňavých lampášov, lojových sviečok, ampuliek či petrolejových lámp. Stali sa základnou kultúrnou potravou drobného človiečika, ktorý sa pokúšal vnímať kultúru a s ňou spojený svet okolo seba. Rozprávka mu v tom vždy pomáhala. Veď ktože lepšie učí poznávať pravé hodnoty ako tento slovesný útvar!

A tak vidí sa nám, že rozprávky budú tomuto cieľu slúžiť aj v budúcich storočiach a vekoch, nepretržite až do konca sveta. Rozprávka nie je vždy a dôsledne najlogickejší útvar, neraz sa "nekriticky" tlačí až kdesi nad oblaky. No vždy vedome a úmyselne, a len preto, aby nás dvíhala, tlačila nahor. Pre túto črtu je logickejšia ako iné najlogickejšie ľudské výmysly, práve preto je aj nesmrteľná.

Z problematiky slovenských priezvisk

Katarína Habovštiaková, Pedagogická fakulta, Nitra

V dávnej minulosti postačilo na jednoznačné označenie a rozlíšenie osoby iba jedno meno, lebo počet osôb, ktoré sa navzájom stýkali nebol veľký. O pôvodne jednomennej sústave u našich slovanských predkov svedčia aj najstaršie slovanské mená zapísané v druhej polovici IX. stor. v tzv. Cividalskom evanjeliári na okrajoch latinského evanjeliára zo VI. stor. (Rastislav, Mórědrag6, Nitrabor6). Podobne dokumentujú jednomennú sústavu osobných mien aj mená Pribinových veľmožov zúčastnených 24. januára 850 na vysviacke Pribinovho kostola Panny Márie pri Blatenskom jazere (Ľutěmir6, Žilic).

Pôvodne meno nemalo iba funkciu rozlišovať a pomenúvať ľudí; meno sa pokladalo za realitu, za dvojníka človeka. Slovám i menám sa pripisovala nadprirodzená sila, predestinačný účinok, schopnosť určovať osud a vlastnosti človeka. Verilo sa, že s menom sa prenášajú vlastnosti a osud predkov na dieťa, že menom dieťa získava ochranu predkov. Tým sa vysvetľujú staré slovanské mená od základov ded a baba dávané aj novorodeniatkam.

Primitívny človek bol presvedčený o magickej sile mena. Preto je pomerne veľa mien, z ktorých sa neskôr vyvinuli aj priezviská, motivovaných zvieracími názvami. Doklady na to, že názov zvieraťa sa stal menom siahajú až do 11. stor. (Vlk, Vlčan, Čajka, Žaba). Osobné mená zo zvieracích názvov sa pokladajú niekedy za metaforické (Vrabec - človek malý ako vrabec, Medveď - človek mocný ako medveď), iní bádatelia sa zasa nazdávajú, že názvy zvierat ako osobné mená majú predestinačnú a ochrannú funkciu. Napríklad obľúbenosť slovanských mien od základu vlk- sa vysvetľuje predstavou o vlkovi ako ochrancovi pred démonmi a slabšími zvieratami. Podobné ochranné poslanie mali aj mená podľa vtákov. Podľa primitívnych predstáv našich predkov duše zomrelých odletúvali v podobe vtákov. A v podobe vtákov sa aj vracali a objavovali. Tieto predstavy dali podnet k vzniku osobných mien ako Číž (-ik), Holub, Orol, Slávik, Sokol, Vrana, Havran, Straka ai.

Takisto z ochranných pohnútok stávali sa osobnými menami aj názvy rastlín. Mená tohto druhu dostávali najmä slabé, chorľavé deti. Pri voľbe týchto mien pôsobila predstava, že démon choroby bude oklamaný tým, že človeka pomenovaného ako rastlina alebo zviera bude pokladať za rastlinu alebo zviera. Starého pôvodu sú osobné mená ako Dub, Kalina, Klen, Vrban, Vrbata a i. Aj mnohé iné názvy rastlín sa využívajú ako priezviská (Zelin/ka/a, Ružička, Lipa, Smrek, Svrčina, Jedlička).

Ochranné poslanie mali aj starobylé mená, ktoré sa nám zdajú byť potupné, hanlivé. Dávali sa deťom, aby nevzbudzovali závisť démonov a aby na nich pôsobi-

li odpudzujúco. Medzi také mená patria slovanské mená ako Hlupoň, Hlupata, Potvor, Mrzena, Nekrasa, Nelepa, Nelepec a i.

V mnohých starých osobných menách sa vyjadroval aj vzťah k dieťaťu: Drahoš, Čakan, Kochan, Ľuben, alebo niektorá jeho vlastnosť (Mlad, Star, Vesel, Hrdoň, Skor, Slábek).

Jedno meno, zvyčajne krstné meno, bolo dlho jediným alebo aspoň hlavným označením osoby. K úradnému zavedeniu priezvisk došlo až koncom 18. stor. Dedičné priezviská sa u nás postupne vyvíjali z nededičných prímení v čase, keď začalo dochádzať k opakovaniu toho istého krstného mena v tej istej obci. Jednotlivé osoby sa sprvoti rozlišovali pomocou domáckych podôb krstného mena (Ján - Janek - Janík - Jančo), neskôr aj inými rozlišujúcim príznakom podľa vzrastu alebo vzhľadu (Jakub - Jakub Malý), podľa veku (Jakub Starý) i podľa zamestnania (Matej Súkenník), či istou prezývkou (Hanuš Čakan) alebo podľa bydliska (Ján Horný, Ján Hrabovský).

Najstaršie prímená, z ktorých sa vyvinuli priezviská, boli tzv. patronymiká, to jest mená, ktoré označovali otca. V slovenčine a ani v češtine nie je však tento typ priezvisk (Michalov, čes. Martinův) častý. Častejšie sú priezviská z domáckych tvarov rodného mena (Vavro, Lavro, Lavčo, Lauko). U južných Slovanov alebo v severogermánskych jazykoch (napr. vo švédčine) sú priezviská z otcovho mena veľmi frekventované (srbochorv. Ivić, Ivanović, Pavlović; švéd. Peterson, Jacobson).

Súčasné priezviská poukazujú na to, že sa stávali

priezviskami krstné mená v základnej podobe (Adam, Ivan, Andrej, Jakub) alebo v skrátenej podobe, či už zo začiatku mena (Vavro, Lauro, Zachar, Zach) alebo z konca mena (Kubo, Kubík, Brož, Brožík). Tvorenie priezvisk od rodných mien je v slovenčine veľmi produktívne. Napríklad od mena Michal (ktoré bolo v Bratislave u voličov r. 1964 desiatym najčastejším rodným menom) je odvodených 127 rozličných priezvisk. Pri odvodzovaní priezvisk od rodného mena sa využíva vyše 100 rozličných prípon. Napríklad od základu Michal máme priezviská ako Michalák, Michalčák, Michalčík, Michale, Michalec, Michalečko, Michalek, Michalffi, Michalica, Michalič, Michaliček, Michalíček, Michalička, Michalíčka, Michalides, Michalik, Michalík, michaling, Michalka, Michalko, Michalkovič, Michalovič, Michalský, Michalus a i. Priezviská odvodené od mužských rodných mien sú v slovenčine veľmi frekventované. Výrečne o tom hovorí napríklad aj počet nositeľov priezvisk odvodených od rodného mena Michal, R. 1964 malo 1027 dospelých Bratislavčanov priezvisko odvodené od rodného mena Michal. Zriedkavejšie sa však tvoria priezviská od ženských rodných mien (Zuzák, Zuzaňák, Zuzánek; Katuščák, Katrinec, Katerinec, Katerinčin).

Ďalšiu výraznú skupinu slovenských priezvisk tvoria priezviská odvodené od miestnych mien, poukazujúce na pôvod osoby z istého kraja (Oravský, Trenčiansky), či z istého mesta alebo obce (Košický, Turiansky). Vo funkcii priezvisk sú časté aj obyvateľské názvy (Lipták, Spišiak i Spišák, Oravec, Lehoťan, Kubínčan, Kubinec). Ojedinelé sú priezviská zhodné s formou miestneho mena (Nitra, Varín) alebo vodného toku (Hron, Dunaj). K priezviskám tohto typu možno priradiť aj prie-

zviská z názvov národov (Horvát, Maďar, Nemec, Poliak, Uhrín, Tóth).

Bohato sú zastúpené medzi slovenskými priezviskami priezviská utvorené od všeobecných podstatných mien (od tzv. apelatív). Z nich najpočetnejšiu, z významového hľadiska najpriezračnejšiu a z hľadiska pôvodu najmladšiu skupinu tvoria priezviská podľa pôvodného zamestnania istej osoby (Kováč, Tkáč, Pekár, Kuchár). Medzi priezviskami tohto druhu je veľa dnes už zaniknutých názvov remeselníkov (Blanár, Brdár, Drotár, Olejár, Olejník, Páleník, Papiernik, Plátenník, Rešetár, Súkenník, Uhliar, Zábojník a i.) i názvov osôb v rozličných funkciách a hodnostiach bývalej štátnej, mestskej a obecnej správy (Kráľ, Knieža, Gróf, Špánik, Richtár, Starosta, Fojtík, Šoltýs, Pisár).

Základom niektorých priezvisk sú prezývky. Napríklad remeselníci často dostávali prezývku podľa nástrojov, s ktorými pracovali (Šidlo, Sekáč, Sekera, Sekerka, Varečka) alebo podľa materiálu, ktorý vyrábali či spracúvali (Múčka, Otruba, Krúpa, Žemlička, Buchta, Smetana, Tvarožek).

V priezviskách našla v istom rozsahu odraz aj náboženská sféra (Apoštol, Pilát, Čertík, Sodoma, Biskup, Pleban, Kaplán, Pohan, Židek, Modlitba, Otčenáš, Svatý).

Slovenské priezviská vznikali aj z prídavných mien označujúcich istú vlastnosť človeka (Ryšavý, Čierny, Múdry, Veselý). Deriváciou od prídavných mien vznikli priezviská ako Veselka, Veselič, Veselík, Veselovský, Veselský a i. Priezviská charakterizujúce istú vlastnosť človeka mohli byť vyjadrené aj podstatným menom. Napríklad priezviskom Kučera sa označoval kučeravý človek.

Zriedkavejšie sa stali priezviskom slovesné tvary ako Idem, Podskoč, Poprac, Píš, Skovajsa. Priezviská z iných slovných druhov a z determinatívnych syntagiem a viet sú zriedkavé (Bú, Hopko, Kopka, Hoja, Hipp, Hok; Novykmeth, Novýsedlák, Brzobohatý, Dajsamibože, Vytrimiska).

V slovenských priezviskách sa neraz odzrkadľujú krajové nárečové prvky. O západoslovenskej nárečovej proveniencii hovoria priezviská ako Svíčka, Pátek, Dzedzina, Cehlárik, Chlup, Sčeřík. Na východoslovenský pôvod poukazujú priezviská Dzesatnik, Sarna, Verba, Blicha, Bliha. V priezviskách sa zachovali aj nárečové lexikálne prvky ako Borsuk (severovýchslov. "jazvec"), Parobek (výchslov. "mládenec"), Džatko (výchslov. "tulák, žobrák"), Kovaľ (výchslov. "kováč").

V priezviskách dožívajú viaceré zastarané lexikálne prvky, napr. Burda ("silný zavalitý človek"), Kleskeň ("druh koláča"), Perlík ("kladivo i nebožiec na prebíjanie").

Mnohé priezviská poukazujú na slovensko-inojazyčné kontakty, dobové kultúrne vplyvy, kolonizačné prúdy, fluktuáciu obyvateľstva, styky našich predkov s inými národnosťami.

V slovenských priezviskách je podnes zjavný podiel latinčiny ako kultúrneho jazyka na Slovensku v minulosti (porov. napr. priezviská Adamus, Clemens, Markus, Michalus, Paulus, Petrus, majúce pôvod v latinskej podobe rodného mena). Priezviská latinského pôvodu zachovali sa často aj v tvare 2. p. jedn. čísla, napr. Clementis (= Klementov), Michaelis (= Michalov), Molitoris (= mlynárov).

V slovenských prizviskách sa v istom rozsahu odrazila aj skutočnosť, že Slovéci žili po stáročia s Maďarmi v spoločnom štáte. Ako na to poukážeme ďalej, v slovenských priezviskách sa podnes zachovali stopy maďarského pravopisného úzu.

Slovensko-nemecké jazykové kontakty našich predkov, majúce historické korene ešte v nemeckej kolonizácii slovenských miest v 13. stor., ako aj v účasti nemeckého živlu v správe miest i pri rozvíjaní remesiel a baníctva, zanechali stopy v priezviskách, ktoré sú neraz graficky celkom alebo čiastočne poslovenčené ako Burger (= mešťan), Richter (= richtár), Fleischer, Fleischmann, Fleischacker (= mäsiar), Tischler, Tišler (= stolár), Schmiedt, Šmid (= kováč) a i.

Okrajovo, len na juhozápadnom Slovensku, poznačila podobu slovenských priezvisk i chorvátska kolonizácia. Zanechala stopy nielen v priezviskách typu Horvát(h), Chorvát(h), ale najmä v priezviskách na -ič, -evič, -ovič ako Bernardič, Kovačič, Kovačevič, Lančarič, Michalič, Mihalič, Mihalčič, Pavlovič a i.

V menšom rozsahu sa vyskytujú medzi slovenskými priezviskami priezviská českého pôvodu (Vyskočil, Vyvíjal, Procházka), (Bianchi, Rusó, Michajlov, Michajlovskij), poľského pôvodu (Kovalský, Znachor) a iného pôvodu).

O pôvodnej motivovanosti priezviska (napr. istými fyzickými či duševnými vlastnosťami človeka, jeho zamestnaním, správaním a pod.) hovorí aj motivovanosť priezvisk v literárnych dielach. Napr. Martin Kukučín vo svojich drobných prózach metaforicky poukazuje na

zamestnanie alebo vlastnosť osoby priezviskami ako Pleva (ide tu o mlynára), Ján Dorúbaný (bol tesárom), Ján Rázvora - Točiar (bol to rázovitý furman z povolania) či Janko Verný (ktorý aj po rokoch vandrovky nezabudol na svojho majstra a na jeho chovanicu a ostal im verný) alebo starý mládenec Kremeň (čo ako skala či kremeň odolával náporom susediek majúcich dievky na vydaj). Výstižne ilustroval motivovanosť priezviska Krt M. Kukučín v poviedke Rysavá jalovica, keď charakterizoval Adama Krta takto: "Jeho čierne očičky, aj inak dosť malé, od užitého nápoja ešte väčšmi sa zúžili a blyšťali, ani u opravdivého krta, čo pod zemou ryje."

Napokon žiada sa nám povedať niekoľko slov o pravopise a skloňovaní slovenských priezvisk.

Pri písaní slovenských priezvisk sa prejavuje akoby istá pravopisná licencia. Daktoré pravopisné poučky platiace v apelatívnej slovnej zásobe sa v priezviskách vždy nedodržiavajú (porovnaj napr. lysý - Lisý, pyštek - Pištek; veľký - Veľký i Velký; kováč - Kováca i Kováta; krížik - Krížik i Križik). V pravopise niektorých priezvisk sa zachováva zjednodušená výslovnosť spoluhláskových skupín (Ščasný, Novomeský) a znelostná a sykavková asimilácia (Hupka od Hubka; Nedecký od Nededza). Daktoré pravopisné odlišnosti priezvisk od apelatív sú podmienené nárečovou proveniencíou istého priezviska, jeho zaznačením podľa miestnej výslovnosti. Na západoslovenskú jazykovú oblasť poukazujú istými hláskoslovnými a pravopisnými zvláštnosťami priezviská ako Bílý, Kuchar, Pisarčík, Svatý, Masár i Mesár. Východoslovenské nárečové prvky sa zasa odzrkadľujú v podobe a v pravopise priezvisk ako Dzurik,

Cehelnik, Cihy. Istý pravopisný problém predstavujú stredoslovenské (napr. oravské) priezviská vyslovované v domácom nárečovom prostredí s hláskou ä, ktorá je v týchto nárečiach v tých pozíciách ako v spisovnom jazyku ia alebo v západoslovenských nárečiach á (porovnaj napr. oňi robä, päťok, spis. oni robia, piatok). Tak napríklad priezviská z obce Krivá (okres Dolný Kubín) vyslovované ako Maruňäk, Marušäk, zapisovali sa v matrikách ako Maruňák, Marušák i Maruniak, Marušiak.

Mnohé rozdiely v grafike rovnozvučných priezvisk (porovnaj napr. Fargách - Forgács - Forgáč; Košút - Košúth; Clementis i Klementis) súvisia so starším grafickým úzom, s inojazyčnými pravopisnými interferenciami podmienenými životom našich predkov vo viacnárodnostnom uhorskom štáte i s postupnou pravopisnou slovakizáciou priezvisk cudzieho pôvodu. V slovenských priezviskách podnes pretrvávajú prvky maďarského zložkového pravopisu, a to neraz aj pri priezviskách pochádzajúcich od slovenských apelatív a proprií (Szedlák, *Cservenka*, *Kostyal*, *Zsilka*; *Gyetvai*, *Gyurík*). *Na druhej strane badať v priezviskách maďarského pôvodu tendenciu po ich pravopisnej i hláskoslovnej adaptácii:* Szarvas - Szarvaš - Sarvaš (z maď. szarvas "jeleň"), Szucs - Síč - Syč (z maď. szűcs "kožušník"), Török - Terek (z maď. török "Turek, turecký"). Podobne sa poslovenčujú v pravopise (úplne alebo čiastočne) aj priezviská nemeckého pôvodu (Schneider - Šnajder, Šnajdr, Šnajdar; Weiss - Vajs), priezviská latinského pôvodu (Clementis - Klementis, Cikatricis od cicatrix "ranený") a chorvátskeho pôvodu (Petrovič, Lančarič, Kovačevič; ć > č). Existencia pravopisných variantov pri rovnozvučných priezviskách však neoprávňuje písať

priezvisko tej istej osoby striedavo viacerými spôsobmi (Kováč - Kovács - Kováts); pri priezviskách je záväzný pravopisný úzus v matrike a v občianskom preukaze. V pravopise priezvisk sa neraz tradujú i zjavné matrikárske pravopisné chyby (Knieza), či maďarská (alebo východoslovenská nárečová) výslovnosť (Hudoba, Humaj).

Pri skloňovaní slovenských i cudzích priezvisk je isté kolísanie, ak pred koncovou spoluhláskou priezviska je -e- alebo -o. Tzv. pohyblivé -e- alebo -o- je v priezviskách zakončených na -ec (Adamec, Hudec), -ek (Ďuríček, Javorek), -ok (Dudok, Pastorok). Skloňuje sa teda: Hudca, Javorka, Dudka. Ak sa však nepociťuje živo vzťah priezviska k všeobecnému podst. menu, hláska -e- sa ponecháva: Hudek - Hudeka, Perec - Pereca. V priezviskách zakončených na -ček alebo -čok, pred ktorým je spoluhláska, ako aj v priezviskách na -štek, hlásky -e-, -o- v skloňovaní stávajú: Cvinček - - Cvinčeka, Urbančok - Urbančoka, Valáštek - Valáštека. V cudzích priezviskách zakončených na -er, -el sa samohláska -e- zvyčajne zachováva, napr. Fischer, Fischera, Nobel, Nobela. V zdomácnených a zaužívaných priezviskách nemeckého pôvodu sú prípustné dvojvary: Schneider - Schneidra/Schneidera, Czambel - Czambla/ Czambela. Podobne sa vynecháva -e- v srbochorvátskych priezviskách zakončených na -eac: Berac - Berca.

Poučky o pohyblivom -e-, -o-, resp. -a- sa vzťahujú aj na tvorenie podoby priezviska pre ženy; správne má byť pani Hučcová, Škorcová, Javorková, Dudková, Bercová, hoci z niektorých podôb ženského priezviska možno vydedukovať aj viaceré podoby mužských priezvisk: Javorek, Javorok, Javorka; Berec i Berac a pod.

Dvojtvary sú aj pri skloňovaní slovenských priezvisk typu Jurčo, a to v 2. a 4. p. jedn. č.: Jurča i Jurču (podobne aj Krasko - Kraska ± Krasku).

Odchýlky od skloňovania všeobecných podst. mien sú pri skloňovaní priezvisk typu Kurča (2. p. Kurču, 3. p. Kurčovi...). Podobne sa skloňujú aj slovenské priezviská Kura, Knieža, Mláka, Malina a i. Podľa vzoru hrdina sa skloňujú aj české priezviská ako Porkyně, Krekule, Večeře a i. (2. p. Porkyňu, Krekulu, Večeřu).

Pri skloňovaní priezvisk adjektívneho pôvodu vznikajú problémy pri českých priezviskách typu Vážný, poľských priezviskách typu Słowacki a ruských priezviskách ako Tolstoj (v gen. sg. je Vážného - so zachovávaním tzv. rytmického zákona -, Słowackého a Tolstého i Tolstoja). Slovenské priezviská utvorené z menných tvarov príd. mien (Vesel, Nerád) a z privlastňovacích príd. mien (Miškov, Miškuf, Miškech) sa substantivizujú a skloňujú podľa vzoru chlap.

Substantivizácia nastala aj pri pôvodom nárečových priezviskách typu Mišeje, Šovdoje a pri priezviskách z iných slovných druhov (Bú, Hrk, Skovajsa), syntagiem (*Novysedlák, Dobrovoda*) a vetných celkov (*Dajsamibože*). Tieto priezviská sa skloňujú podľa vzoru chlap (gen. Búa, Hrka, Novysedláka), podľa vzoru hrdina (gen. Skovajsu, Dobrovodu) a podľa vzoru kuli (gen. Mišejeho, Šovdajeho, Dajsamibožeho).

Priezviská cudzieho pôvodu sa najčastejšie skloňujú podľa vzoru chlap, pričom pri priezviskách zakončených na -ó- -ő, -au, -u, -ú, -us, -ides, -os sa koncovka pridáva k celému menu, napr. Szabó, Szabóa, Gerő - Gerőa, Lenau - Lenaua, Nehru - Nehrua, Varjú -

Varjúa, Michalus - Michalusa, Papagos - Papagosa (ale Herakles - Heraklesa i Herakla). K celému menu sa pridáva koncovka aj pri francúzskych priezviskách, ktorých koncová spoluhláska sa nevyslovuje: Bourget - Bourgeta, Dumas - Dumasa). Cudzie priezviská zakončené na -o (Hugo, Michelangelo) ako aj anglické a francúzske priezviská na -e, ktoré sa nevyslovuje (Shakespeare, Robespierre, Lafargue), nemajú v skloňovaní -o a -e (Huga, Michelangela, Shakespeara, Robespierra). Písmeno -e sa však ponecháva vtedy, ak sa ním označuje výslovnosť predchádzajúcej spoluhlásky, napr. ce ako s: Laplace - Laplacea.

Iné priezviská cudzieho pôvodu zakončené na -e, -y a -i sa skloňujú podľa vzoru kuli, napr. Hrabě - Hraběho, Priestley - Priestleyho, Révai - Révaiho, Matulay - Matulayho (ale aj Révaia, Matulaya).

Záverom chceli by sme ešte zdôrazniť, že priezviská predstavujú veľmi početnú skupinu slov v slovnej zásobe. Zo súpisu voličov v Bratislave r. 1964 sa zistilo, že v Bratislave bolo v tom čase medzi 170.248 voličmi zastúpených 32.763 rozličných priezvisk. Pre zaujímavosť možno spomenúť, že v prvej desiatke najfrekventovanejších priezvisk boli Horváth (777), Kováč (703), Varga (492), Nagy (477), Novák(457), Zeman (428), Molnár (416), Takáč (331), Baláž (327) a Tóth/ Toth (321). Počet priezvisk v celoslovenskom rozsahu však presahuje 40.000 priezvisk. Variabilita slovenských priezvisk nie je podmienená iba odlišnými lexikálnymi základmi slovenských priezvisk (porov. Tkáč / Kadlec /Takács / Drexler Sutor z lat. sutor = tkáč; Krčma, Krčmár / Šenk, Šenkár; Kováč/Kovaľ/Schmiedt)

s výraznou slovotvornou potenciou slovenčiny uplatňovanou i pri tvorení priezvisk (napríklad od rodného mena Michal, od základov Mich-, Mih-, Miš- bolo r. 1964 v Bratislave 127 odlišných priezvisk), ale aj pravopisným úzom v rovnozvučných a blízkozvučných priezviskách (Takáč - Takács; Murin - Murín - Muríň; Mlkvý - Mlkvy).

Literatúra

1. B u f f a , F.: K charakteristike vlastných mien v Kukučínových prózach. In: Jazykovedné štúdie 5. Red. J. Ružička, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 29 - 39.
2. IV. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov. Usporiadal PhDr. Milan Majtán, CSc. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1973, 234 s.
3. B e n e š , J.: O českých příjmeních. 1. vyd. Praha. Nakl. ČSAV 1962, 355 s.
4. B l i c h a , M., M a j t a n , M.: Metodika výskumu vlastných mien. Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1975, 104 s.
5. H a b o v š t i a k o v á , K.: Mikrosystém priezvisk odvodených od mena Michal. Onomastica 25, 1980, s. 183 - 195.
6. H a b o v š t i a k o v á , K.: Nárečové prvky v slovenských priezviskách. - In: IX. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987, s. 239 - 244.
7. H a b o v š t i a k o v á , K.: O pravopise slovenských priezvisk. Nedeľná Pravda, 17, 1984, č. 46, s. 7.

8. H a b o v š t i a k o v á , K.: Rodné mená a priezviská Bratislavčanov. - Zpravodaj Místopisné Komise ČSAV, 21, 1980, s. 274 - 283.

9. H a b o v š t i a k o v á , K.: Typy slovenských priezvisk odvodených od mužských rodných mien. - In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava - Banská Bystrica - Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave - Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 244 - 247.

10. K r i š t o f , Š.: Osobné mená bývalej Tekovskej stolice. Bratislava 1969.

11. S v o b o d a , J.: Staročeské osobné jména a naše příjmení. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964, 317 s.

Humanizmus a reformácia na Slovensku vo vzťahu k antickej kutlúre

Milan Hamada, SAV Bratislava

V dejinách kultúry na Slovensku sa obdobie stredovekej kultúry končí krátkou etapou predrenesančného myslenia charakterizovaného hnutím devotio moderna v súvislosti s pôsobením Academie Istropolitany (1465)[1], básnickou tvorbou Jána Pannonia, niektorých členov Dunajskej spoločnosti, napr. bratislavského prepošta Hieronyma Balba, Konrada Celta a iných.

Zvláštnu kapitolu tvorí opäť krátke obdobie, ktoré možno nazvať kresťanským humanizmom a spojiť s myšlienkovým pôsobením Erazma Rotterdamského. Mám na mysli činnosť Erazmových stúpencov Jána Antonina Košického, Jána Henckela, Mikuláša Oláha[2] v prvom období jeho pôsobenia atď. Kresťanský humanizmus nazývam predohrou reformačného humanizmu, pretože v ňom okrem erazmovského prehĺbenia zbožnosti v duchu devotionis modernae, jej oddogmatizovania, antropomorfizmu a spojenia s hodnotami antickej kultúry a vzdelanosti zohráva u nás významnú funkciu aj Erazmovo poslanie zabrániť cirkevnému rozkolu spôsobeného Lutherovou reformáciou. Pre tento kultúrny pohyb je charakteristický návrat k sta-

rým vzorom (antiky a pôvodného kresťanstva), ktoré majú byť prostriedkom formujúcim súčasnosť. Sledoval sa tu cieľ sľubujúci čistejšie a hlbšie postavenie kresťanstva, nedeformovaného zovňajškovosťou, obradnosťou a legalizmom.

Erazmovu náboženskú reformu spojenú so sprostredkovaním autentickej zvesti evanjelia a neoceniteľnej antickej kultúry Lutherova reformácia u nás nezastavila, ale ešte väčšmi vystupňovala v reformačnom humanizme. Od momentu prenikania reformácie do kultúry na Slovensku nemožno už hovoriť o humanizme bez prívlastku. V každom prípade to bude buď pokračovanie erazmovského kresťanského humanizmu, ktorý predstavuje najvýraznejšie Ján Sambucus[3] (jeho kontakty s nemeckým reformačným humanizmom sú nesporné, ale nikdy nenadobudnú prevahu), alebo reformačný humanizmus wittenberského typu.

Jeho klasickú podobu stelesňuje u nás na začiatku kultúrna a vzdelanostná (najmä pedagogická a teologická) aktivita Leonarda Stöckela, ktorá tlmočí kultúrno-vzdelanostný model syntetizujúci erazmovský humanizmus, zhodnocujúci nenahraditeľný význam antickej kultúry, a Lutherov náboženský protischolastický a neraz aj protikultúrny pátos neutralizovaný v Melanchtonovej verzii. L. Stöckel v Predhovore k Všeobecným zásadám kresťanskej náuky (1561) vyslovuje apológiu svetského vzdelania proti nepriateľom profánnych vied, ktorí používajú argumentáciu vyjadrenú v zásade sola Scriptura, čo znamená, že sa tieto vedy - odkaz pohanskej antiky - v Starom ani Novom zákone nevychvaľujú, a preto ich kresťanská pospolitosť nepotrebuje. Ide najmä o názory anabaptistov a námietky charakterizujúce aj počiatočný postoj Lutherovej reformácie. Stöckel zaujíma

umiernené stanovisko, ktoré možno považovať za dominantné pre reformačný humanizmus. Odsudzuje bludy (errores), ba dokonca šialenstvo (furores) stoicizmu a epikureizmu; prvého za fatalizmus a druhého za praktické popieranie jestvovania božstva. Na druhej strane však zdôrazňuje, že "pohanskí spisovatelia sú plní ľudských myšlienok"[4], pričom má na mysli Ciceróna, Terentia, Hesioda, Xenofonta, Platóna a Aristotela, ktorých hodnotí ako zdravých filozofov (philosophi saniores). Nezabúda však dodať, že "cnosti pohanov neslobodno priveľmi prehnane ceniť". Nebráni mu to však vysloviť mienku, že "nie je iba mylná, ale otvorene bezbožná mienka ľudí, ktorí si vymýšľajú, že Cirkvi Božej nie je potrebné štúdium tých umení, ktorým sa okrem prorockých kníh vyučuje v správne zriadených školách. Bez nich nevyhnutne panuje v pokolení ľudskom barbarstvo a neznalosť všetkých dobrých vecí. Avšak nič nie je menej kresťanské ako tá ukrutná neznalosť umení, na ktorých sa zakladá ozajstná kultúra."[5] Rovnako definujú humanizmus v českej kultúre Řehoř Hrubý z Jelení a Jan Blahoslav, keď prvý si v komentári k prekladu Erazmovej Chvály bláznovstva položil otázku o vzťahu medzi duchovnou a svetskou literatúrou aj medzi tvorbou kresťanskou a pohanskou, t. j. antickou, a vyslovil presvedčenie, že jedna oblasť nestojí proti druhej, že znalosť jednej prispieva k pochopeniu druhej, ba dokonca *odporúča, aby mladý človek najprv zvládol svet*skú, či presnejšie antickú literatúru, ak chce pochopiť teologickú literatúru.[6] S analogickým postojom sa stretáme v Blahoslavovej Filipike,[7] kde sa odvoláva na bibliu a súveké reformačné a humanistické vedy s takou istou argumentáciou, akú uplatnil u nás Stöckel.

Z toho vidieť, že integrálnou súčasťou reformačnej kultúry, náboženskej a s ňou súvisiacej sociálnej reformy, bola okrem idey pôvodného kresťanstva aktívna recepcia antickej kultúry, pochopiteľne, podriadená požiadavkám a potrebám reformačnej ideológie. Preto v syntéze reformačného humanizmu dochádza ustavične k uplatňovaniu metódy expurgovania, očisťovania kultúrnej (literárnej, filozofickej a inej) tvorby od nežiadúcich, napríklad ateistických a agnostických tendencií prejavujúcich sa v epikureizme, pyrrhonizme a pod., ďalej očisťovania literárnych diel od mytológie alegorezou, s čím sa stretáme v českej kultúre už v Obrane básnictví (1492) Augustina Olomouckého a na Slovensku v Chvále básnického umenia (Laudes artis poeticae, 1461) od Christophora Petschmesingsloera v tzv. predhumanistickom období. Obaja autori dokazujú, že básne majú skrytý, väčšinou morálny zmysel. "Básnická lýra rozozvučí výmysel, aby po odhalení škrupiny vonkajšej nepravdivosti dosiahla sladšie jadro pravdy",[8] hovorí náš autor.

Stöckelove názory predznamenávajú na dlhé obdobie podobu našej kultúry a vzdelanosti, ba možno povedať, že svojím spôsobom modelujú aj formovanie nášho osvietenstva a klasicizmu. Nie náhodou je najvýraznejším predstaviteľom reformačnohumanistickej literatúry Stöckelov žiak Martin Rakovský,[9] reprezentujúci svojím dielom funkčný synkretizmus básnickej a náukovej tvorby, ktorá symbiózou antických a kresťanských prvkov rieši základné etické-sociálne a politické otázky v intenciách protestantského aristotelizmu do podoby, akú mu dal F. Melanchton, Rakovského najväčšia autorita.

Popri sociálno-politicky orientovanej tvorbe re-

formačného humanizmu s vrcholným dielom Juraja Koppaya Vita aulica (1580)[10] konštituuje sa najmä v okruhu školskej vzdelanosti akýsi akademický filologicky ponímaný humanizmus, v ktorom dochádza k takmer úplnému odtrhnutiu studiorum humanitatis od politiky. Tieto štúdiá sa osamostatňujú, sústreďujú na jazyk a čistotu latinitatis. Nie náhodou sa ako predstaviteľ tohto typu humanizmu uvádza v nasledujúcich dvoch storočiach Ján Sambucus. Matej Bel v tejto súvislosti hovorí: "Nedá sa mi vypovedať, koľko úsilia a horlivosti vynaložili (humanisti, pozn. M. H.) na to, aby sa latinčina, ktorú si osvojili, podľa možnosti vrátila k pôvodnej čistote, bohatosti a elegancii. Mnoho preslávnych mužov to vykonalo s úspechom až zázračne šťastným a s takou priazňou Minervy, že mohli, ako sa verilo, súperiť s Cicerónom a s najúspešnejšími mužmi minulosti."[11] Popri všetkej chvále si však Bel neodpustil ani kritické slová: "V takomto nepochybne užitočnom počine, pretrvávajúcom až do nášho veku, treba im pripísať za vinu, že navnadení, či zvedení krásou latinskej reči si vážia iba takú učenosť, ktorá sa zameriava výlučne na výber slov, cibrenie jazyka a obnovenie antického spôsobu dikcie."[12] Najmä školská humanistická vzdelanosť sa zredukovala na také štúdium, ktorého obsahom bola len gramatika, rétorika a klasická poézia; pretrval jedine literárny a estetický typ humanizmu, ktorému zodpovedala kvantitatívne bohatá učenecká, ale často básnicky sterilná poetická produkcia prevažne príležitostného charakteru, v ktorej sa antická kultúra zredukovala na bezobsažné rekvizity. Výnimku tvorí iba básnická tvorba Jána Bocatia, Jána Filického a niekoľkých ďalších.

Výnimočné postavenie zaujíma v tomto kontexte súbor slovenskej svetskej ľúbostnej poézie vo Fanchaliho kódexe (1595 - 1608), ktorého výskyt sa spája s tvorbou renesančného básnika Bálinta Balassiho. Okrem súvislosti so stredovekou kurtoáznou poéziou a ľudovou slovesnou tvorbou zaznamenávame tu aj vplyvy humanistickej poézie.[13] Najpozoruhodnejšie sú však Balassiho slová: "Viem, čo hovoria neprajníci proti mne; totižto, že nie o láske, ale o inom som mal rozjímať, lebo takto len pohoršenie budím medzi mládežou a nežným pokolením. Týmto odpovedám, že histórie som nemohol písať po prvé preto, že tie má kto písať, po druhé preto, že ja nie som na to súci; nemohol som písať ani Písmo svätě, lebo o ňom už dosť písali aj píšu. Ale musel som písať to, čo by prinieslo aj smutným radosť a dobrú náladu."[14] Ide tu o vyslovenie renesančného názoru, ktorý zanedbáva poslanie poučovať v prospech zábavnej funkcie literárneho diela.

V našom reformačnom humanizme však neplatí iba vzťah medzi kresťanstvom a antikou, ako ho formuloval Leonard Stöckel. V prvej tretine 17. storočia začína pôsobiť aj iná, teoretická i praktická podoba tohto vzťahu, ktorú veľmi pregnantne a autoritatívne formuloval Juraj Tranovský, autor Cithary sanctorum, v rozprave Dissertatio de Christiano-gentilismo, kde sa postavil proti kresťanskému pohanstvu na pozíciu ortodoxného biblizmu. Prakticky ju realizoval v zbierke Odarum sacrarum sive hymnorum... Libri tres (1629). Tranovského výzva Pro Jove iam pure disce sonare Jovem najlepšie charakterizuje jeho básnickú prax. Odstránil veľmi úzkostlivo všetko, čo len trochu pripomína antickú mytológiu. Len Orcus, satyrovia a daemoni smú repre-

zentovať pekelný svet. Ináč je v Tranovského nábožných piesňach veľmi málo klasicko-humanistického aparátu. Klasická poézia poskytla básnikovi iba latinskú formu. Duch tejto poézie bol Tranovskému úplne cudzí. Bližšie si to všimol Jaroslav Ludvikovský, ktorý do tohto prúdu reformačnohumanistickej kultúry s extrémne kritickým vzťahom k antike zaraďuje aj J. A. Komenského.[15]

Žiadnu z uvedených koncepcií reformačného humanizmu *nenapĺňa* tvorba takých básnikov, ako sú napríklad Ján Silván a Eliáš Láni. Rozsahom skromná básnická tvorba Eliáša Lániho mu zabezpečuje významné postavenie v dejinách našej barokovej poézie, vyjadrujúcej myšlienkovú a citovú atmosféru reformačného kvasu, ktorý nenadobudol ešte ustálenú dogmatickú podobu. Lániho piesne sú výrazom autentického luterského postoja, ponímajúceho človeka ako dedične hriešnu bytosť, ktorá môže dosiahnuť stav spásy a blaženosti len cestou sola fide, a nie prostredníctvom záslužných skutkov. S nevšednou básnickou silou, opierajúcou sa o biblické podnety, vyslovuje svoju osobnú skúsenosť na pozadí nepriaznivých vojnových a náboženských pomerov (turecké nebezpečenstvo, protihabsburské povstanie Š. Bocskaya, náboženské nepokoje, rozpory vovnútri vlastnej cirkvi). Vďaka hlbokému osobnému zážitku jeho duchovná lyrika nadobúda nadkonfesionálnu a všeľudskú platnosť, pretože vychádza z ponímania prvotného kresťanstva a bezprostredného vzťahu človeka k Bohu, v ktorom je jediným sprostredkovateľom Písmo a Kristus. Preto má jeho duchovná pieseň povahu osobnej výpovede človeka, a nie cirkevne normovaného spevu. Napriek tomu sa však väčšina piesní dostala do Cithary sanctorum a tri z nich aj do katolíckeho spevníka Cantus catholici.

Ide teda o reformačných tvorcov - biblistov, u ktorých nenachádzame ani formálne spojenie s antikou, ako je to v prípade básnickej tvorby J. A. Komenského, ktorý je stúpencom časomiery. Voľba časomiery u Komenského nesie so sebou vysokú sémantickú a estetickú hodnotu. Za postulátom časomiery treba vidieť úsilie o vyššiu úroveň básnictva.[16] Tak chápal časomernosť v poézii aj Komenského rovesník, tiež Alstedov žiak, banskobystrický Ján Duchoň, ktorý je pokračovateľom stöckelovského zhodnocovania antickej kultúry a vzdelanosti. U Duchoňa na rozdiel od Alsteda a Komenského sa ani raz nestretáme s príkrym odsúdením antických básnikov (Vergilia, Horatia, Ovidia), kým Alsted svoj "drzý a skazený vek" porovnáva s dekadentným rímskym svetom, keď vraj mnísi radšej čítali komédie než evanjeliá a šľachtické dámy dávali prednosť Horatiovej lýre pred Šalamúnovými sentenciami a viac sa cvičili v umení Ovidiovom než v čítaní apoštola Pavla.[17] Duchoňov obdiv Ciceróna, Aristotela, kráľa filozofov, Platóna, Vergilia, kráľa básnikov, Plauta a iných je jednoznačný.

Súhrnne možno povedať, že reformačný humanizmus vo svojej klasickej fáze ovládanej melanchtonovskou inšpiráciou potvrdil nenahraditeľný význam svetskej, to znamená časti antickej kultúry, ale na druhej strane upevnil podmienky pre afirmáciu novoscholastického myslenia - pre protestantský aristotelizmus. Teda aj v reformačnom humanizme vznikajú takto podmienky pre cirkevný monopol kultúry. Tento je však rôznym spôsobom narúšaný, a to najmä tým, že náboženská reformačná myšlienka, ktorá vznikla z odporu voči mocenským cirkevným ambíciám, proti redukcii Božieho slova na

nástroj politickej moci, nepresťáva žiť a pôsobiť aj napriek tomu, že oficiálne cirkevné myslenie ju odsudzuje a prenasleduje. Máme na mysli prejavy kryptokalvinizmu a neskôr pietizmu, ktoré otvárajú nové obzory ľudského myslenia, a nie sú len cirkevnou záležitosťou.

Veľkým retardačným zásahom do diferencujúceho sa reformačného hnutia bola protireformácia. Reštaurovala základné piliere narušované reformáciou - upevnenie cirkevnej organizácie ako vnútrosvetskej mocenskej inštitúcie pomocou obnovenia a upevnenia dogmatickej základne cirkevného učenia s použitím učenecky najprepracovanejšieho nástroja - scholastiky, ktorá disponovala vysokou intelektuálnou úrovňou a univerzalistickým charakterom. Poskytovala totiž upevňujúcej sa cirkevnej inštitúcii vyspelú ideologickú výzbroj, ktorá bola schopná obsiahnuť všetky vedecké potreby. Jezuitský rád vzal do svojich rúk "monopol vied" a podriadil ich reštaurácii cirkevného mocenského postavenia. Napriek tomu, že disponoval veľkou mocou, nepodarilo sa mu napríklad v Uhorsku a najmä na Slovensku zlikvidovať pohyb reformačnohumanistického myslenia. Rozhodujúci úder sa dostavil až v 70. rokoch, ale v tom čase už reformačná kultúra na Slovensku dosiahla až takú vysokú úroveň, že v ideovom boji obstála a mocensky mohla byť, ako je to pri pokusoch o mocenskú likvidáciu všeobecne platné, zatlačená iba do defenzívy, ostala však nezničiteľná, ako je nezničiteľné myslenie zodpovedajúce oslobodzujúcej sile človeka a ľudského spoločenstva.[18]

Poznámky

1. K a r d o s , Tibor: Devotio moderna na Academii Istropolitane. In: Humanizmus a renesancia na Slovensku. Bratislava 1967, s. 25 - 39.
2. Jan Antoninus z Košíc a Erazmus Rotterdamský vo svetle korešpondencie (Daniel Škoviera). In: Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka. Bratislava 1986, s. 31 - 62. - Bucko, Vojtech: Mikuláš Oláh a jeho doba (1493 - 1568). Bratislava 1940, s. 24 - 32.
3. V a n t u c h , Anton: Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca. Bratislava 1975.
4. S t ö c k e l , Leonard: Predhovor k Všeobecným zásadám kresťanskej náuky (Bazilej 1561). In: Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka. Bratislava 1986, s. 112 - 118.
5. Tamže, s. 116 - 117.
6. K o p e c k ý , Milan: Český humanismus. Praha 1988, s. 59.
7. Tamže, s. 142 - 143.
8. Christophorus Petschmessingsloer "Laudes artis poeticae" (1461). In: Mišianik, Ján: Pohľady do staršej slovenskej literatúry. Bratislava 1974, s. 118 - 125.
9. Vyčerpávajúci výklad Martina Rakovského podal Miloslav Okál v dvojzväzkovom diele Život a dielo Martina Rakovského. Martin, Matica slovenská, I. diel 1979, II. diel 1983.
10. Georgii Koppay Opera omnia. Juraj Koppay. Zobrané spisy. Preložil Miloslav Okál. Bratislava 1980.
11. B e l , Matej: O osudoch zemepisu od najstarších čias. Martin 1984, s. 9 - 10.
12. Tamže, s. 11.
13. H a m a ď a , Milan: Od baroka ku klasicizmu. Bratislava 1967, s. 38 - 46.
14. C s a n d a , Alexander: Objavné diela maďarskej a slovenskej literatúry zo 16. storočia. In: Slovenská literatúra 10, 1963, č. 2, s. 213.

15. L u d v i k o v s k ý , Jaroslav: Tři kapitoly o Trenovského latinské duchovní lyrice. In: Jiří Tranovský. Sborník k 300. výročí kancionálu Cithara sanctorum vydala Učená společnost Šafaříkova v Bratislavě. Bratislava 1936, s. 1 - 38.

16. H a m a d a , Milan: Estetické (poetické) názory 17. storočia a Jan Amos Komenský. In: Studia comeniana et historica 19, 1989, č. 38, s. 134 - 138. Pozri tiež Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka, Bratislava 1986, s. 276 - 288.

17. M i k l e š , Ján: Reformačný humanizmus a vecný encyklopedizmus v diele Jána Duchoňa. In: Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka. Bratislava 1986, s. 177.

18. H a m a d a , Milan - N o v a c k á , Mária: Matej Bel v kontexte školy, vzdelanosti a kultúry od reformačného humanizmu k osvietenstvu. In: Pedagóg Matej Bel (1684 - 1749). Bratislava 1985, s. 26 - 66.

O jazykovej politike v r. 1948 až 1988

Ján Horecký, SAV Bratislava

Na konferencii o jazykovej politike a jazykovej kultúre v r. 1985 (Horecký, 1986) som sa pokúsil vymedziť rozdiel medzi jazykovou a jazykovednou politikou v tom zmysle, že cieľom jazykovej politiky je aplikovať všeobecné politické princípy danej spoločnosti do preskriptívnej lingvistiky (pričom tieto princípy aplikujú politickí činitelia, nie jazykovedci), kým jazykovedná politika je činnosť jazykovedcov pri realizovaní úloh daných jazykovou politikou a pri usmerňovaní spisovného jazyka podľa intencií politických činiteľov.

Prirodzene, hranice medzi jazykovou a jazykovednou politikou nie sú priamočiare, preto sa ani na uvedenej konferencii nedosiahla zhoda. Do ovplyvňovania môžu zasahovať aj jazykovedci ovplyvnení politikmi, ako aj jazykovedci - príslušníci iného národa (v našej situácii konkrétne českí jazykovedci) a napokon aj výkonní politici. Z obdobia od r. 1945 možno na to uviesť viac príkladov.

V oblasti jazykovej kultúry na Slovensku sa hneď po r. 1948 začali črtať dve protikladné tendencie: na jednej strane úsilie vypracovať hodnotiace kritériá vychádzajúce z domácej tradície, na druhej strane tendencia prísne kritizovať túto domácu tradíciu, merať ju nedomácimi (v našej situácii českými) kritériami a vnášať pritom predovšetkým politické kritériá.

Už v r. 1950 (Peciar, 1950) Š. Peciar, opierajúc sa o nastupujúce ideologické kritériá, alebo skôr o panujúcu ideologickú frazeológiu, začal uplatňovať tézu, že "spisovný jazyk je vždy produktom vládnúcej triedy a že hlavnou ideológiou buržoáznej spoločnosti je vyhranený nacionalizmus". Úsilie o "národnú čistotu" označil za nacionalistický purizmus a teóriu H. Bartka priamo za šovinistickú. Na druhej strane však uznal, že slovenský jazykový purizmus bol aj obrannou reakciou na český nátlak a že v slovenskej situácii má zásluhu o určitú stabilizáciu spisovnej normy. Sám bol veľmi pedantným a prísnym apretorom a jazykovým redaktorom.

Od tohto článku sa začína problém purizmu spájať aj so vzťahom slovenčiny a češtiny, lebo Peciar vyhlasuje slovenský purizmus za krížovú výpravu proti čechizmom.

O. Pavlík to výslovne formuloval na aktíve o pravopise v r. 1953, keď jazykový purizmus označil za "dieťa protičeského, ľudáckeho separatistického nacionalizmu, prejav bezuzdného ľudáckeho klerikalizmu, za konzervativizmus a za snahu zastaviť vývin, obnoviť temné sily stredoveku".

Je zaujímavé, že českí jazykovedci zúčastnení na

spomenutom aktíve o pravopise (F. Trávníček, B. Havránek a J. Bělič) sa ani náznakom nedotkli otázok purizmu; obmedzili sa na úvahy a poznámky o konkrétnych navrhovaných pravopisných úpravách, prirodzene, aj v porovnaní s češtinou.

Svoje názory na purizmus Š. Peciar (1962) podrobnejšie rozviedol na bratislavskej konferencii v r. 1962. Poukázal najmä na tri tézy purizmu: požiadavka "historickej čistoty", zásada jazykovej svojskosti a teória ľubozvučnosti jazyka. Konštatoval, že tieto tézy nezodpovedajú dnešným teoretickým zásadám jazykovej kultúry, ktoré sú založené na funkčnom chápaní jazyka ako nástroja myslenia a dorozumievania.

Na upozornenie J. Horeckého, že v Európe temer niet jazyka, ktorý by neprešiel istým obdobím purizmu a že Peciar neuvádza analýzu skutočného stavu vo vtedajšej slovenčine, odpovedal dosť neurčito, že nevie, čím bolo motivované toto vystúpenie (s. 50).

Otvorený zámer zbližovať češtinu a slovenčinu, resp. približovať slovenčinu k češtine sa prejavil na konferencii o marxistickej jazykovede v r. 1960 v Libliciach. (Zámer bol už aj v tom, že J. Horecký dostal odkaz, že na konferencii nemôže predniesť referát o najpálčivejšej otázke vzťahu českej a slovenskej terminológie, ale že musí byť na nej prítomný.)

J. Bělič (1962) označil na tejto konferencii purizmus (prirodzene, že slovenský) za šovinistickú obmedzenosť a za prejav buržoázneho nacionalizmu, upozornil na nedôslednosti pri kodifikovaní niektorých slov (napr. zavrhuje sa dopis, ale schvaľuje sa dopisovateľ), poukázal na podvratnú činnosť J. Horeckého

(ktorý obhajuje točovku v porovnaní so sústruhom) a A. Habovštiaka (ktorý pokladá rascu za slovenskejšie slovo než kmín). Forsíroval zásadu, aby nové výrazy boli v maximálnej miere v zásade totožné a stavia sa za uvážlivé zámerné zbližovanie oboch jazykov. O aký smer zbližovania mu išlo, možno ilustrovať poznámkou v súkromných rozhovoroch o organizácii terminologickej práce, že Slováci ako malý národ by nemali trvať na svojej terminológii, zrejme s podtextom, že len Česi sú veľký národ.

Š. Peciar (1962) znova objasňoval zvyšky purizmu a nepotrebný obranný postoj Slovákov. Zdôrazňoval potrebu jednotnej československej terminológie a postavil sa za zbližovanie a neskoršie vytváranie podmienok na splývanie češtiny a slovenčiny.

V diskusii sa prejavili rozličné postoje. E. Pauliny napr. konštatoval, že dnes prevažujú zrejmé tendencie zbližovať obidva jazyky (424), E. Jóna žiadal pri nových termínoch zastávať stanovisko jednotnej českej a slovenskej terminológie (427). J. Horecký však zdôraznil potrebu pri úvahách o slovenskej terminológii vychádzať z historického vývinu a dbať na systémové zaradenie termínu v odbore i v celej slovnej zásobe (428). J. Kuchař poukázal na jestvujúce rozdiely v stave a normalizácii terminológie v Čechách a na Slovensku (429). J. Ružička sa sústredil na otázky koordinácie jazykovednej terminológie; ukázal, že isté zbližovanie možno odhaliť aj v gramatickej stavbe (437). L. Doležel navrhol podporovať česko-slovenskú komunikáciu, pri posudzovaní slovenčiny vylúčiť ako kritérium odlišnosť od češtiny (432).

V závere diskusie B. Havránek zdôraznil, že kodifikácia a spisovný jazyk musia vychádzať z nich samých, z ich súčasnej normy aj z ich vývoja (435). Upozornil, že v českej spoločnosti sa ešte prejavujú zvyšky dvojjediného chápania jazyka československého, ako aj názor o nadradenom postavení češtiny voči slovenčine, alebo sa aspoň niektoré fakty prechádzajú mlčaním. J. Bělič však znova zdôraznil, že treba vybojovať boj proti zvyškom purizmu na Slovensku a proti ignorovaniu zreteľa na slovenčinu v Čechách, ale že treba pomôcť vývoju v smere zbližovania oboch našich národov a ich jazykov (435). Š. Peciar sa zhodol s J. Běličom v tom, že purizmus zanechal v našej práci isté rezíduá a že naša marxistická jazykoveda musí bojovať proti zastreným prejavom purizmu (438).

Jedným z konkrétnych záverov konferencie bolo zrušenie Slovenského odborného názvoslovia, resp. jeho zmena na Československý terminologický časopis, ktorý sa stal orgánom mŕtvonarodenej ústrednej komisie pre terminológiu a začal publikovať aj české príspevky.

Ďalším záverom bolo odporúčanie usporiadať špeciálnu slovenskú konferenciu o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problematike jazykovej kultúry na Slovensku. Na príprave tejto konferencie sa zúčastnilo päť českých a päť slovenských jazykovedcov. Výsledky rokovania sú hrnuté v rezolúcii Perspektívy vývoja spisovnej slovenčiny (Perspektívy, 1963), ktoré vypracoval Š. Peciar za spolupráce členov predsedníctva konferencie. Konštatuje sa tu stav na jednotlivých rovinách slovenského jazyka ako aj to, že ustavičný priamy styk českého a slovenského jazyka vedie

k ich vzájomnému ovplyvňovaniu. Za hlavné kritériá spisovnosti sa vyhlasuje zásada funkčnej oprávnenosti čiže účinnosti a zásada ústrojnosti čiže zásada, že jazykový prostriedok nemá narúšať hláskoslovné, gramatické a slovotvorné zákonitosti spisovného jazyka v príslušnom štádiu jeho vývinu.

Treba konštatovať, že nielen referáty, ale aj diskusné príspevky na obidvoch spomenutých konferenciách boli poznačené voluntarizmom, prenášaným sem z vtedajšej politickej situácie, ale aj ahistorizmom, keď sa žiadalo mladšiu spisovnú slovenčinu dotvárať podľa vzoru staršej spisovnej češtiny napr. pri kritike purizmu. Dosť malá bola aktívna účasť slovenských jazykovedcov a na bratislavskej konferencii aj pozvaných účastníkov z kultúrnej oblasti.

Zato sa však títo pracovníci vehementne hlásili o slovo v diskusii, ktorú v r. 1964 otvoril Kultúrny život. Diskusia sa začala tézou o jazyku starých matérí a antitézou o nehatenom vývine slovenčiny. V závere diskusie (na besede v redakcii Kultúrneho života) sa konštatovalo, že otázky jazyka sa vlastne stali ventilom na riešenie politických otázok, najmä postavenia slovenského národa v Československu po ústavnom oklieštení slovenských národných orgánov v r. 1960. Z vecného hľadiska sa v diskusii venovalo veľa pozornosti hodnoteniu niektorých bohemizmov v Slovníku slovenského jazyka a hodnoteniu mnohých zaregistrovaných slov ako zastaraných a ľudových.

Podrobné posúdenie Slovníka slovenského jazyka sa stalo témou osobitnej konferencie v r. 1965, ktorou sa vlastne otvorila séria konferencií o spisovnej

slovenčine a jej kultúre. Popri jazykovedcoch sa na nej zúčastnili aj viacerí kultúrni pracovníci (napr. Zora Jesenská, Ján Marták, Ján Ferenčík). V závere konferencie sa konštatovali isté chyby vo výbere slov a pri ich štylistickom hodnotení, pričom niektoré chyby sa hodnotili ako neúmyselné, ale iné ako zámerné, vyplývajúce z celkovej koncepcie slovníka a celkového chápania spisovnej slovenčiny. Ďalej sa konštatovalo, že v slovníku sa spisovná norma (predovšetkým lexikálna) posúva smerom k češtine.

Ďalšia v rade konferencií bola venovaná v r. 1966 kultúre spisovnej slovenčiny. Jej výsledkom boli Tézy o slovenčine, široko publikované - s jasným zámerom - v Kultúre slova, v Jazykovednom časopise v nemčine, v Ružičkovej knihe Spisovná slovenčina v Československu, ba aj ako novoročenka Tatranu (Ružička, 1970).

Hlavné myšlienky téz, ktorých návrh vypracoval J. Ružička a ktoré boli zrevidované širokým kolektívom pracovníkov Jazykovedného ústavu, možno zhrnúť takto: Slovenčina má úlohu štátneho jazyka, je celonárodný komunikačný prostriedok a jej súčasná etapa sa začína štyridsiatymi rokmi. Najmä proti tejto téze sa zdôrazňovalo (Š. Peciar), že základným medzníkom je rok 1948, hoci je zrejmé, že v dejinách nijakého jazyka sa základné zmeny nedejú skokmi, ale ich zárodky sa objavujú dlho pred postulovaným medzníkom.

Najväčší odpor oficiálnych kruhov však vyvolala šiesta téza o rozvoji slovenčiny podľa vlastných zákonitostí, v ktorej sa výslovne konštatovalo, že umelé a násilné zbližovanie slovenčiny a češtiny je mimojazyková tendencia, prejav buržoáznej ideológie a

v socialistickej spoločnosti nemá oporu. Je pochopiteľné, že tieto tézy ostro odmietlo najmä ideologické oddelenie vtedajšieho ÚV KSS, vidiac v nich ideovo i politicky neprijateľné platformy.

Rovnako ostrú odmietavú reakciu vyvolal aj návrh zákona o slovenčine, ktorý jazykovedcom zhromaždeným na Devíne 22. 4. 1968 predložil J. Ružička. Návrh bol publikovaný v Kultúre slova, 2, 1968, s. 225 - 228, v Pravde 8. 5. 1968 a napokon aj v Ružičkovej monografii (Ružička, 1970). Podľa zámerov J. Ružičku to mal byť deklaratívny zákon, formálne síce bez výslovných sankcií, ale predsa len ukladajúci isté povinnosti. V § 1 sa vyhlasovalo, že slovenčina je národná reč Slovákov, je jedným zo základných znakov slovenského národa a tvorí podstatnú časť slovenskej národnej kultúry. Najväčší odpor vyvolal § 2, v ktorom sa slovenčine rovnako ako češtine pripisuje úloha štátneho jazyka (argumentovalo sa najmä tým, že Lenin neuznával štátny jazyk) a vyžaduje sa záväzné používanie slovenčiny ako národného jazyka na všetkých úsekoch verejného života na Slovensku.

Nie veľmi demokratická však bola požiadavka § 3, že za osudy a kultúrnu úroveň slovenčiny zodpovedá celá slovenská spoločnosť, ako aj požiadavky voči vláde a iným ustanovizniam podporovať rozvoj slovenčiny a brániť jej právo na svojskosť i starať sa o jej kultúru.

S nástupom normalizácie boli tieto bojové vystúpenia a požiadavky odsunuté do úzadia. J. Ružička síce vo svojej monografii (Ružička, 1970) pri hodnotení posledného obdobia vývinu spisovnej slovenčiny naďa-

lej pokladal za medzník štyridsiate roky, publikoval Tézy o slovenčine a v poznámkach aj návrh zákona o slovenčine, ale druhé vydanie monografie už nevyšlo, lebo odmietol vynechať z neho Tézy o slovenčine.

Na celoštátnom seminári 17. 5. 1973 sa síce v úvodnom prejave G. Pavloviča konštatovalo, že jazykovedci nevypracovali vyhovujúcu teóriu spisovného jazyka, a nejazykovedec A. Dolejší (Dolejší, 1974) hovoril o neprijateľnej platforme vo vzťahu k zákonu o slovenčine. Š. Peciar (1974) kritizoval závery doterajších konferencií o slovenčine usporiadaných v Smoleniciach, odmietol Tézy o slovenčine i zákon o slovenčine, ale v záveroch zo seminára sa výslovne nehovorí o jazykovej kultúre, len sa konštatuje, že treba oživiť odborný záujem o otázky národného jazyka.

Pozornosť politikov však vyvolali úvahy o prídavnom mene brnenský - brniansky a dukelský - dukliansky, v ktorých sa odporúčali systémové podoby s príponou -iansky. Vyvolali aj osobnú intervenciu vtedajšieho ideologického tajomníka Ľ. Pezlara v Jazykovednom ústave, ako aj príkaz redakciám denníkov používať len podoby brnenský a najmä dukelský. Dôsledkom týchto diskusií bol aj pokyn Ľ. Pezlara nespomínať v jazykovej poradni rozhlasu češtinu s tým odôvodnením, že ak sa poukazuje na zhody, ale najmä rozdiely proti češtine, je to proti záverom zjazdov KSČ o zbližovaní našich národov.

Sporné, resp. nedoriešené otázky jazykovej kultúry mala riešiť osobitná Komisia pre jazykovú kultúru. Komisia vznikla z podnetu Ideologickej komisie ÚV KSS a jej členmi boli z nejazykovedcov viacerí

kultúrni pracovníci (J. Barila, poslanec SNR, M. Marko, riaditeľ Čs. televízie, V. Mihálik, riaditeľ vyd. Slovenský spisovateľ, V. Turčány, pracovník Literárnovedného ústavu, V. Záborský, člen Divadla P. O. Hviezdoslava, V. Minář, predseda Matice slovenskej. Z jazykovedcov členmi komisie boli P. Ondrus, Š. Ondruš, E. Pauliny, J. Ružička, Š. Peciar, J. Furdík, E. Sekaninová, V. Schwanzer, M. Soták, J. Horecký (predseda) a J. Kačala (tajomník). Komisia bola pričlenená k Vedeckému kolégiu SAV pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení, formálne začala fungovať 1. 3. 1978. Úlohou komisie bolo podľa schváleného štatútu najmä toto: Komisia posudzuje stav a perspektívy rozvoja spisovnej slovenčiny, vyjadruje sa k základným teoretickým otázkam jazykovej kultúry a kodifikácie, ale najmä k základným normatívnym dielam týkajúcim sa pravopisu, výslovnosti, gramatickej stavby i slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Pravidelne posudzuje zameranie a úroveň časopisov Kultúra slova a Slovenská reč, ako aj rozhlasovej jazykovej poradne a ostatných jazykových rubrík v tlači.

Komisia sa však zišla len na dvoch pracovných zasadnutiach. Dňa 20. 3. 1978 prerokovala správu o činnosti pracovnej skupiny JÚĽŠ SAV na posúdenie starších kodifikačných poučiek a informáciu o Česko-slovenskom slovníku, dňa 11. 3. 1979 správu o Príručke slovenskej výslovnosti a zhodnotenia časopisov Slovenská reč a Kultúra slova.

Začiatkom r. 1982 podal J. Horecký žiadosť o oslobodenie z funkcie predsedu a komisia sa už potom prestala schádzať, ba čoskoro upadla do zabudnutia (aj zo strany Ideologickej komisie).

K otázkam jazykovej kultúry sa však znova vrátili slovenskí jazykovedci na konferencii o teórii spisovného jazyka, ktorú usporiadala Slovenská jazykovedná spoločnosť začiatkom r. 1976. Ukázalo sa tu, že v teórii spisovného jazyka treba vychádzať zo širšieho základu a nezanedbávať rozdiel medzi celonárodným jazykom a spisovným jazykom (Horecký, 1979), ale zdôraznili sa aj všeobecné zásady pre kultivovanie jazyka (Kačala, 1979), najmä ohľad na tlak spoločnosti na jazyk, rešpektovanie systémového charakteru jazyka, upevňovanie jeho stability a dobré fungovanie jazyka ako systému. Na tejto konferencii sa nedosiahla zhoda vo všetkých otázkach, ale diskusia o nich (najmä o *charaktere spisovného jazyka, napr. Horecký - Kočiš*) už prebiehala a prebieha bez vonkajších zásahov.

x x x

Prehľad základných faktov o jazykovej politike v rokoch 1948 až 1988 podáva len základné informácie, miestami komentované osobnými skúsenosťami a postojmi autora. Je prirodzené, že k týmto otázkam sa bude treba čo najskôr vrátiť fundovanejším rozborom.

Literatúra

1. B ě l i č , J.: Poměr mezi češtinou a slovenštinou v období socialismu. In: Problémy marxistické jazykovědy. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 387 - 402.

2. D o l e j š í , Á.: Za tvůrčí rozvoj marxistické jazykovedy v Československu. In: O marxistickú jazykovedu v Československu. Red. J. Horecký. Bratislava, VEDA 1974, s. 110 - 115.

3. H o r e c k ý , J.: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, VEDA, 1979, s. 13 - 22.

4. H o r e c k ý , J.: Jazyková politika v socialistickej spoločnosti. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 15 - 24.

5. K a č a l a , J.: Výhľady na kultivovanie jazyka. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 161 - 169.

6. P a v l í k , O.: Prejav akademika O. Pavlíka, predsedu SAV. Slovenská reč, 18, 1952 - 53, s. 322 - 328.

7. P e c i a r , Š.: Jazykový purizmus a pretorská prax. Slovenská reč, 15, 1949 - 50, s. 257 - 273.

8. P e c i a r , Š.: Niektoré problémy jazykovej kultúry v súčasnosti. Jazykovedné štúdie VII. Spisovný jazyk. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 9 - 19.

9. P e c i a r , Š.: O vzťahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine. In: Problémy marxistickej jazykovedy. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 403 - 416.

10. Perspektívy vývoja spisovnej slovenčiny. In: Jazykovedné štúdie VII. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 235 - 240.

11. R u ž i č k a , J.: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 254 s.

Reminiscencie na staroslovanské božstvá v slovenských prameňoch

Emília Horváthová, FFUKo Bratislava

Otázkam mytológie venovali učenci v období predromantizmu a romantizmu programovú pozornosť, pretože ju považovali za významnú súčasť duchovného dedičstva národa, za faktor posilňujúci jeho národnú hrdosť a za jedno z kritérií jeho kultúrnej úrovne v predkresťanskom období. V snahe dokázať, že panteón božstiev vlastného národa bol rovnako rozvinutý ako v antických kultúrach, neraz ďaleko prekračovali rámec limitovaný prameňmi a možnosťami rekonštrukcie na základe nepriamych indícií. Podľa vzoru indickej, gréckej a rímskej hierarchickej sústavy zostavovali vlastnú, takpovediac domácu, v ktorej chýbajúcich bohov dopĺňali démonmi nižších kategórií, ale aj nikdy neexistujúcimi postavami, ktorých názvy a funkcie rekonštruovali obvykle na základe amatérskeho etymologizovania, prípadne vychádzali z niektorých skomolených slov archaických obradných piesní alebo odvodzovali bohov z názvov sviatkov a obradov, ba vo svojom nadšení išli niektorí tak ďaleko, že vedome konštruovali falzá.

Rovnaké tendencie existovali v radoch slovenských vzdelancov 18. a 19. storočia. Opatrný, kritický prístup k heuristickým poznatkom a etnografickému materiálu, ku ktorému nabádal už Bohuslav Tablic a ktorý bol bytostne vlastný Pavlovi Jozefovi Šafárikovi, nevyvolával také nadšenie ako literárne diela, ktorých autori sa priamo predbiehali v snahe prezentovať čo najbohatšiu paletu mytologických bytostí. Po zdrvujúcej kritike, akej sa podrobili tieto práce v poslednej tretine 19. a začiatkom 20. storočia, dostavila sa reakcia v podobe výrazného útlmu záujmu a najmä odvahy venovať sa tejto mimoriadne zložitej problematike.

V súvislosti s mytologickými predstavami pohanských predkov Slovákov treba predovšetkým uviesť, že boli na stupni polyteizmu. Byzantský historik Prokopios v Knihe o vojne gótskej v 6. storočí n. l. napísal, že kmene Slovanov a Antov, ako v tom čase volali časť východných Slovanov, "majú jedného boha, tvorcu blesku, ktorého považujú za pána všetkých vecí, obetujú mu býkov a vykonávajú iné posvätné obrady... Uctievajú rieky, nymfy a ďalšie božstvá, prinášajú im obete a s pomocou týchto veštia". Mená bohov Prokopios neuvádza, no nebeským hromovládcom bol nepochybne Perún, najvyšší boh nielen južných, ale aj značnej časti západných a východných Slovanov.

So zreteľom na božstvá, ktoré prichádzajú do úvahy v súvislosti s územím Slovanska, bude užitočné pripomenúť niektoré údaje o pohanských kultoch na Kyjevskej Rusi, známe z Nestorovej kroniky a ďalších dobových prameňov. K rokom 907, 945 a 971 sa viažu záznamy, podľa ktorých Rusi potvrdzovali dohody prísahou

pri idoloch, teda sochách Perúna a Volosa, ktorý bol ochrancom dobytka a patrónom pastierov. V roku 980 dal kyjevský veľkokniežа Vladimír postaviť pri svojom sídle sochy siedmich bohov, medzi ktorými okrem už spomenutých bola bohyňa Mokoš. Sochy boli z dreva, Perún mal striebornú hlavu a zlatú bradu. Podobná socha Perúna bola do roku 989 v Novgorode. Cirkevné nariadenia potvrdzujú, že kult Perúna, nazývaného miestami aj Pyrin, trval v ľudových vrstvách východných Slovanov ešte najmenej dve storočia po oficiálnom prijatí kresťanstva. S formou Pyrin sa stretávame aj u južných Slovanov, kde sa jeho orákulum uvádza už v 7. storočí.

Okolnosť, že na juhozápadnom Slovensku a priľahlej časti Moravy sa už v 7. storočí sformoval prvý politický útvar Slovanov, známy ako Samova ríša, ďalej existencia kniežatstiev na dnešnom území Slovenska v 8. storočí a v prvej tretine 9. storočia, rozvinuté poľnohospodárstvo, remeslá a iné základné zložky kultúry tak v období pred vznikom Veľkej Moravy, ako aj počas jej existencie, nás plne oprávňujú k presvedčeniu, že aj na našom území bol popri polydémonizme rozvinutý polyteizmus. Na túto skutočnosť pravdepodobne naráža odkaz veľkomoravského kniežaťa Rastislava byzantskému cisárovi Michalovi III., v ktorom uvádza, že jeho ľud prestal uctievať modly. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že Slovania stvárňovali v trojrozmernej podobe len božstvá, nie démonov nižších kategórií.

V historických tradíciách Slovákov sa stretávame predovšetkým s Perúnom, ktorého meno sa v niekoľkých formách vyskytuje v starších toponymických názvoch a

iných písomných prameňoch, ako aj v ústnej slovesnosti. Tak v roku 1264 daroval uhorský kráľ Béla IV. dedinu Perun istému Lippoldovi. Obec sa nachádzala v severovýchodnom kúte dnešného Maďarska, išlo teda o staré slovanské územie medzi Veľkou Moravou a Panóniou. Vedľa dediny Perun sa uvádza hrad Kaal, čo môže súvisieť so slovom kal, teda blato. Na dnešnom území Slovenska možno pripomenúť obec Perín v okrese Moldava nad Bodvou. V najstaršom prameni z roku 1220 sa uvádza ako Puruen, roku 1332 Peryn, Peruen, roku 1408 opäť Peryn. Rovnaký názov má lokalita v blízkosti Novgorodu, kde podľa novgorodského letopisu bola socha Perúna. Archeologické nálezy potvrdili, že v Peryni boli staroslovanské kultové miesta, pričom V. V. Sedov nepochybuje, že najväčšie z nich patrilo Perúnovi. Z východného Slovenska máme aj ďalšiu zmienku, a to v listine datovanej rokom 1337. V nej sa uvádza, že pri starej ceste medzi dnešnými mestami Michalovce a Sobrance je háj, ktorý tamojší ľud nazýva Pereun.

Ešte závažnejšie sú miestne názvy v stredovekej gemerskej župe. V roku 1347 pri určovaní hraníc medzi majetkami Harmach a Ozov, ktorá viedla popri dnešnej obci Chrámec, uvádzajú sa vedľa seba vrchy Paganwar, Mogoswarhygh a Purunwar, teda Pohanský vrch, Mokošin hradný vrch, Perunov vrch, pričom zapisovateľ pripomenul, že je to "nomen Slavorum gentillium", teda slovanský názov. V tejto súvislosti nie je bezvýznamné, že podľa listiny z roku 1246 na hraniciach chotára obce Nempty, dnešné Sajonemety, ktorá leží v blízkosti spomínaných vrchov, bola "statua lapidea", teda kamenná socha. Aj keď o soche nie sú známe žiadne ďalšie podrobnosti, možno vylúčiť, že by išlo o postavu

svätca alebo panovníka, pretože v tom prípade by bola takáto skutočnosť uvedená. S najväčšou pravdepodobnosťou mohlo ísť o idol pohanského božstva. Jedinečné sústredenie Pohanského, Perunovho a Mokošinho vrchu nás nenecháva na pochybnostiach, že tento priestor patril k staroslovienskym kultovým strediskám.

Priamo vo význame pohanského boha sa pripomína Perún na severnom Slovensku ešte v 17. storočí. Joachim Kalinka pri kanonickej vizitácii oravských dedín v roku 1658 napísal, že miestni obyvatelia ešte stále hovoria o božom chráme ako o Paromovom dome. Na vysvetlenie je treba uviesť, že slovo Perún malo na Slovensku viacero modifikácií. Ján Krman v roku 1819 uvádza, že v župách Novohrad, Gemer, Spiš, Šariš a ďalších sa používajú tvary Peron, Peraun, v Liptove Parom.

V roku 1823 zapísal Karol Modráni v obciach na okolí Bánoviec nad Bebravou viacero ľudových podaní o Paromovi. Tamojší ľudoví rozprávači, keď chceli naznačiť, že sa určitá udalosť stala veľmi dávno, začali slovami: "Za Paromových čias", "Za starého boha Paroma". Podľa tamojších predstáv bol Parom prísnym bohom, ktorý premenil na skalu ľudí znevažujúcich jeho dary, pod čím sa chápalo obilie a chlieb. V nadväznosti na uvedené tradície je pre nás dôležité zistenie ruského etnografa L. S. Klejna, ktorému sa podarilo objasniť pôvod mýtickej postavy menom Pirje, Pirjon u Vajnachov na Kaukaze. Na základe dôkladnej analýzy dokázal, že ide o Perúna, ktorého kult priniesli na Kaukaz Slovania, pravdepodobne v 7. až 8. storočí n. l. Z folklóru Vajnachov eliminoval charakteristické

črty Pirjona, podľa ktorých ide o boha hromovládcu, ktorého činy súvisia s nebeskou klenbou, hromami a dažďom. Vytvoril nebesá, podľa staršieho variantu skutočné, na ktoré treba ísť veľa rokov, alebo podľa neskoršej interpretácie urobil ich napodobeninu z medi alebo bronzu. Po kovovom nebi kotúľa sudy, čím spôsobuje hrmenie. Ženy núti vychádzať na svoje nebo a liať vodu, čím vzniká dážď. Preukazuje úctu starým ľuďom, má rád malé deti a veľmi si váži chlieb, zbiera dokonca aj odhodené kôrky. Pirjon priniesol ľuďom z podzemia vodný mlyn, aby nemuseli mlieť obilie ručne v žarnovoch. Táto predstava v podstate koreluje s interpretáciou Perúna, zaznamenanou v západnej časti stredného Slovenska.

Predstava Perúna ako trestajúceho boha doznievala na Slovensku aj v inej súvislosti. Keď dom alebo iný objekt zapálil blesk, v niektorých dedinách ešte v prvej tretine 20. storočia ľudia verili, že je to trest boží, preto na mieste, kde požiar vznikol, oheň nehasili, ale usilovali sa ho magickými prostriedkami alebo špeciálnymi obeťami lokalizovať. Spôsob, ktorý bol v minulých storočiach bežný a ktorý sa sporadickejšie vyskytoval pred niekoľkými desaťročiami, bol ten, že nahá žena zakrytá len rozpustenými vlasmi s chlebom v rukách tri razy obehla horiace miesto. Inokedy hodili do takéhoto ohňa vajce od čiernej sliepky alebo do neho naliali mlieko od čiernej kravy. Hasiť oheň vodou na mieste, kde udrel blesk, považovali za hriech, ktorý musí byť potrestaný.

Pod vplyvom kresťanstva sa Perún v posledných storočiach niekedy stotožňoval so zlým démonom alebo

priamo s čertom. V takomto zmysle sa slová čert a Perún používajú dosiaľ ako rovnakovýznamové v nadávkach typu "choď do Paroma" alebo "choď do čerta", "aby ťa Parom vzal" alebo "aby ťa čert vzal", v zvolaniach vyjadrujúcich prekvapenie, napr. "ba, kieho Paroma", alebo "ba kieho čerta", tiež jednoducho "do Paroma" vo význame "do čerta". Archaicky pôsobia dnes už kliatby typu "aby ťa Paromova strela skárala", "sto Paromových striel do teba" a pod., v ktorých je obsiahnutá predstava o bohovi metajúcom blesky. Pod slovom perun sa na severnom a východnom Slovensku rozumie tiež hrom, napr. na miesto "hromy bijú" povedia "peruny bijú".

Je zaujímavé, že Perún na území Slovenska v ústnej tradícii vo viacerých formách pretrval do 20. storočia, kým u východných Slovanov existujú o ňom iba stredoveké písomné správy, ale v prípade bohyne Mokoš je situácia opačná. Z územia Poľska a Čiech je známych niekoľko toponymických názvov, zo Slovenska zatiaľ iba jeden, no mimoriadne významný. Je to už spomenutý Mokošin hradný vrch medzi Pohanským a Perúnovým vrchom. V tomto prípade išlo zrejme o staroslovienske hradisko, pri ktorom bolo vyhradené miesto pre Mokošin kult. Nie je vylúčené, že časť funkcií pohanskej bohyne Mokoši sa po prijatí kresťanstva preniesla na inú postavu, podobne ako to bolo u východných Slovanov. V ruských stredovekých prameňoch sa Mokoš spomína častejšie a dokonca ešte v 16. storočí kňazi zisťovali, či sa ženy nemodlia k Mokoši alebo či jej nedávajú obete. Napriek tomu konkrétnejšie predstavy o nej priniesli až etnografické zistenia v 19. storočí. Mokoš bola pôvodne možno aj bohyňou vlahy, výraznejšie však vystupuje ako ochrankyňa ženských prác, najmä pradenia a

strihania oviec. Podľa predstáv zaznamenaných na ruskom severe Mokoš počas veľkého pôstu obchádza domy a dozerá na ženy, či dodržiavajú zákaz predenia vzťahujúci sa na toto obdobie. Ak ženy zadriemali a vreteno sa krútilo ďalej, hovorilo sa, že predie Mokoš. Po strihaní oviec nechávali v nožniciach chlp vlny pre Mokoš. Ak ovce plzli, hovorili, že ich strihá Mokoš. Podľa predstáv z novgorodskej oblasti Mokoša vyzerala ako žena s veľkou hlavou a dlhými rukami. V noci chodila po domoch a priadla na vretene, ktoré ženy odložili bez modlitby. S. A. Tokarev na základe rozboru náboženských predstáv východných Slovanov dospel k názoru, že celý rad rozprávaní a povier, zviazaných pôvodne s Mokoš, prešiel na novšiu polopohanskú - polokresťanskú Paraskievu - Piatnicu, ktorá sa stala ochrankyňou žien, osobitne rodičiek, ženských prác, posvätných prameňov a studní. Ochrana bola podmienená dodržiavaním určitých zákazov, napr. v piatok sa nemali ženy veľa smiať, predovšetkým však mali priasť, tkať, umývať dlážku a pod. Tradovali sa rozprávania o tom, ako Piatnica potrestala ženy, ktoré zákaz nedodržali.

V predstavách slovenského ľudu zaujíma podobné miesto Lucka, čo je deminutívum od Lucie. Lucka je ženská démonická bytosť, ktorá dozerala na ženy, aby na jej deň, pripadajúci na 13. december, nepiekli chlieb, nešili, netkali a najmä nepriadli. Na celom Slovensku sa rozprávali príbehy situované vždy do vlastnej obce, ako kedysi dávno Lucka pristihla ženu v spomenutý deň s vretenom v ruke a prikázala jej napriasť za kôš vretien, kým ona sama obíde dedinu. Žena zdanlivo nesplniteľnú úlohu vyriešila tak, že na

každé vreteno napriadla len toľko nite, aby ho mohla raz ovinúť. Lucka po návrate so spôsobom splnenia úlohy súhlasila, ale súčasne vystríhala ženu, aby viac zákaz neprekročila. Podľa inej verzie našla Lucka driemať ženu nad priadzou a za trest ju zbila vretenami, alebo jej vložila do hlavy žeravý uhlík. Vybrala jej ho až o rok, a zbavila tak ženu silných bolestí hlavy, ktorými po celý čas trpela.

Na okolí Brezna sa tradovalo rozprávanie o tom, ako medzi pradúce ženy vbehlo cez komín malé dievča a zlostne sa na ne oborilo so slovami: "Ja som dievča - Pondelča a nepradiem kúdelča". Potom sa tri razy zvrtlo, opľulo ženy, zadupalo a zmizlo. Všetky ženy, ktoré sa tam zišli, o krátky čas ochoreli. Na okolí Zvolena verili, že v ktorom gazdovstve by na deň Lucie priadli, tam by všetky ovce do roka vyhynuli. Na západnom Slovensku boli presvedčení, že človeka, ktorý má odev šitý v spomínaný deň, uštipne had a podľa stredoslovenskej verzie sa taký človek utopí. Ženy večer pred sviatkom Lucky položili na stôl alebo do obloka hrnček s čerstvou vodou, cesnak a kúsok chleba, aby si udržali jej priazeň.

Podľa niektorých verzií Lucka vyzerala ako staršia žena s prísnou bledou tvárou, zakrútená bola do bielej plachty, namiesto ľudských chodidiel mala husacie labky. Je zaujímavé, že aj k maske ženy, ktorá predstavovala Luciu a so sprievodom ďalších žien navštevovala v predvečer Lucie izby, kde sa priadlo, patrilo ako hlavný atribút husie krídlo. Na rozdiel od východoslovanskej tradície dňom týždňa, keď sa nepriadlo, bol na Slovensku štvrtok. Verilo sa, že

v prípade prekročenia zákazu vlci roztrhajú ovce. Ženy, ktoré vo štvrtok priadli, chodila strašiť démonická bytosť veľká ako troj-štvorročné dieťa, hovoriac: "Ja som štvrtok-nieštvrtok, ja nepradiem vo štvrtok".

Súvislosť Lucky s archaickou Mokoš považujeme za pravdepodobnú, aj keď uvedené deďukcie si budú vyžadovať ešte ďalšie, dôkladnejšie štúdium.

Z ďalších známych staroslovanských božstiev predpokladáme na Slovensku postavu Velesa. Vychádzame pritom z jeho výskytu vo všetkých troch slovenských oblastiach, s ktorými Slovensko susedí. Na východe je to Ukrajina, na severe Poľsko, na západe Morava a v kontexte s touto okolnosťou aj z dvoch toponymík na území Slovenska. Prvé z nich je uvedené v listine z roku 1347, kde sa opäť v Gemeri, medzi riekami Rimavou a Slanou, uvádza dedina Welez, dnes Velest, druhým je dosiaľ zachovaný názov brala pri Kremnici Velestur. Iné doklady o Velesovi nateraz nie sú známe a ani v ľudovej tradícii sa s jeho menom nestretávame.

Názov a sféra pôsobnosti Velesa, podľa východoslovanských prameňov i Volosa, je dosiaľ predmetom rôznych úvah. Podkladom na pokračujúci spor sú odlišnosti v charakteristike Velesa v historických prameňoch, v záveroch porovnávacej jazykovedy a v etnografickom materiáli. Významný český bádateľ Hanuš Máchal na základe staroruských prameňov, najmä Nestorovej kroniky, považoval Velesa za ochrancu dobytka. Pripúšťa však, že mohol byť aj bohom rastlín, a to na základe zvyku juhoruských roľníkov nechávať po žatve na poli niekoľko špeciálne stočených klasov "Velesovi na bradu". Jozef Janko zaraďuje Velesa ako praslovan-

ského boha hneď za Perúna a s ním súvisiaci ruský agrárny zvyk vysvetľuje tým, že ako ochranca dobytka nemohol prijímať mäso, preto mu obetovali obilie. Názov Veles spája významovo so slovami vzrast, množenie. Poľský bádateľ A. Brückner a novšie H. Lowmiański dokazovali, že Veles a Volos boli dve postavy. Meno prvého dali do súvislosti s litovským weles, duše, a welnias, diabol. Obhajovali názor, že Veles bol u Slovanov boh návi, sveta duší a mŕtvych predkov, teda záhrobia, kým Volos bol ochrancom dobytka, bohatstva. Spomedzi rôznych ďalších názorov treba uviesť výklad českého slavistu L. Niederleho. Podľa neho Veles vznikol ako manistický démon, ktorý mal ochraňovať hospodárstvo a dobytok. Sféra jeho pôsobnosti bola natoľko významná, že časom postúpil do kategórie bohov, a to nielen východoslovanských, ale i širších, možno aj všeslovanských. Slová Veles a Volos považoval za dve formy jedného mena.

Ruský archeológ B. A. Rybakov na základe jazykovednej analýzy V. Ivanova a V. N. Toporova, podľa ktorej slovo Volos je odvodené od slova vlasatý, kosmatý, v prenesenom význame aj odiaty do zvieracej kože, usúdil, že Volos mohol byť pôvodne ochrancom lesnej zveri a duší ukoristených zvierat. Po rozvoji chovu domácich zvierat sa stal ochrancom dobytka, pričom si zachoval určité spojenie so svetom zomrelých. V starších fázach sa ako pán lesa ukazoval v podobe medveďa, neskôr ako druhá pribudla podoba tura. S kultom Velesa spája Rybakov prípravu zoomorfného pečiva pred zimným novoročím, archaické ľudové obrady realizované v maske medveďa alebo v kožuchu so srsťou na vonkajšej strane, obchôdzky s maskou tura a konečne aj Turíce, ako sa

na Slovensku nazývajú svätodušné sviatky. Keby bola hypotéza o turovi ako o mladšej podobe Velesa opodstatnená, potom by bola zrozumiteľnejšia poznámka arabského autora Gardíziho, že veľkomoravskí Slovania uctievajú býka.

Stredoveké darovacie listiny obsahujú aj ďalšie zmienky o pohanských posvätných miestach a modlách. Z tohto hľadiska je pre nás dôležitá listina mladšieho uhorského kráľa Štefana z roku 1267, v ktorej sa vymedzuje chotár dediny Enezca, dnes Haniska, situovaná južne od Košíc. Hranice chotára viedli od jednej rieky ku kamennej soche, nazývanej balvankev (v latinskom texte "... ad statuam lapideam, que dicitur balwankew"), ďalej ku sto stromom a odtiaľ rovno k ďalšiemu potoku. Kamenná socha musela byť symbolom významnejšieho božstva, pretože bytosť nižšej kategórie by bola sotva stvárnená z takého materiálu. Spresnenie, že ju nazývajú balvan, teda termínom, ktorým Slovania označovali modly, uvedený názor podporuje tým viac, že pahorok, na ktorom stála, miestne obyvateľstvo ešte v prvej polovici 20. storočia volalo "Boží vŕšok", a tento názov je zaznamenaný aj v starších vojenských mapách. Ku kultovému miestu, situovanému medzi dvoma riečkami, v blízkosti troch teplých minerálnych prameňov patril azda aj posvätný háj, v listine označený ako sto stromov.

Toponymika, najmä ľudová, označuje dosiaľ viacero vrchov v rôznych oblastiach Slovenska ako Pohanské, Pohanský vrch. Názvy naznačujú, že mohlo ísť o predkresťanské kultové miesta, no bez ďalších údajov a najmä archeologického výskumu by boli akékoľvek závery predčasné.

Literatúra

1. B o t t o , J.: Z gemerského Hrona. Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, 7, 1902, s. 34 - 42.

2. B r ü c k n e r , A.: Mitologia słowiańska i polska. Warszawa 1985.

3. H e č k o , P.: Pôvodne pohanské náboženstvo Slovanov. Slovesnosť, 2, 1864, s. 136 - 140.

4. H o l l ý , J.: Bájeslovie pohanských Slovákov. *Dielo Jána Hollého. Trnava 1950, zv. 5,* s. 107 - 126.

5. H o r v á t h , P.: Zbierka ľudových povier a zvykov z okolia Uhrovca z r. 1823. Slovenský národopis, 16, 1968, s. 102 - 118.

6. H o r v á t h o v á , E.: Die Nachweise für die Kulte der altslawischen Gottheiten in der Slowakei. Ethnológia slavica 19, 1987, s. 95 - 119.

7. H o s t i n s k ý , P. Z.: Stará vieronauka slovenská. Pešť 1871.

8. J a n k o , J.: O pravěku slovanském. Praha 1912.

9. K l e j n , L. S.: Perun na Kavkaze. Sovietskaja etnografija 1985, č. 6, s. 116 - 123.

10. K o l l á r , J.: Výklad čili přímětky a vysvětlivky ke Slavy Dceře. Pest 1832.

11. K r m a n , J.: Proukazaní toho, že Peruna y Slowacy w Uherské Zemi ctili. Solennia 10, Budae 1818, s. 94 - 95.

12. K u b i n y i , F.: Monumenta Hungariae hist. II., s. 158.

13. K u l i š i č , Š. - P e t r o v i č , K. Ž. - P a n t e l i č , N.: Srpski mitološki rečnik. Beograd 1970.

14. L o w m i a ń s k i , H.: Religia Słowian i jej upadek. Warszawa 1979.

15. M á c h a l , H.: Nákres slovanského bájesloví. Praha 1891.

16. M a r t i n k a , J.: Pohraničná hrádza - Čers - dávnych Slovákov. Historický zborník, 4, 1946, s. 46.

17. N a g y , G.: Gróf Sztáray család oklevéltára. I, Budapest 1887, s. 145.

18. N i e d e r l e , L.: Rukověť slovanských starožitností. Praha 1953.

19. P a u l í n y - T ó t h , V.: Slovenské bájeslovie. Orol 7, 1876, č. 1 - 3.

20. R a t k o š , P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava 1968.

21. R e u s s , Ľ.: Úryvky z bájeslovia drievnych Slovákov. Slovenské Pohľady 1, 1881, s. 484 - 492; 2, 1882, s. 16 - 27, 104 - 112.

22. R y b a k o v , B. A.: Jazyčestvo drevnich slavjan. Moskva 1981.

23. S e d o v , V. V.: Novyje dannyje o jazyčeskom svjatiliče Peruna. Kratkije soobščenija 53, Moskva 1954, s. 105 - 108.

24. S z e n d r e i , J.: Oklevéltár Miskolcz város történetéhez 1225 - 1843. Miskolcz 1890.

25. Š a f a ř í k , P. J.: Slowanské starožitnosti. W Praze 1837.

26. T o k a r e v , S. A.: Religioznyje verovanija vostočnoslovjanskich narodov načala XX. veka. Moskva 1957.

27. U r b a n c o v á , V.: Slovenská etnografia v 19. storočí. Martin 1987.

28. V a r s í k , B.: Osídlenie Košickej kotliny, 1, Bratislava 1964, s. 86.

29. Vlastivedný slovník obcí na Slovensku 2, Bratislava 1977.

30. W e n z e l , G.: Árpádkori uj Okmánytár, 8, Pest 1870, s. 89 - 90.

Gramatické vlastnosti slova ako východisko gramatickej stavby vety

Ján Kačala, SAV Bratislava

0. Výber a vymedzenie témy našej state podmieňuje, že sa budeme zaoberať gramatickými vlastnosťami slova vo vzťahu ku gramatickej stavbe vety samostatne, bez zreteľa na prirodzenú zviazanosť gramatiky s lexikálnou sémantikou a bez výslovného zreteľa na komplexný ráz vety. Touto úvodnou poznámkou chceme zdôrazniť, že síce z cieľa našej state vychodí praktická potreba analyzovať túto tematiku oddelene od ostatných javov, ale z druhej strany sa žiada pripomenúť aj to, že si tento postup volíme okrem iného aj vedome ako metodicky primeraný, čím, pravdaže, ešte nechceme tvrdiť, že v jazyku ako komplexnom fenoméne gramatické javy aj naozaj takto oddelene, resp. izolovane od ostatných javov jestvujú a fungujú.

Je prirodzené, že takýto metodický postup nezodpovedá ani postoju praktického používateľa jazyka pri reči, lebo ten používa jazyk v dorozumievacej praxi ako celostný systém a v reči neizoluje jeho jednotlivé zložky. Konkrétne napríklad používateľ upotrebúva slovo vo vete tak, ako to zodpovedá jeho komunikačným

potrebám, vyjadrovacím schopnostiam a ovládaniu jazykového systému, ale neuvedomuje si povedzme gramatické kategórie použitých slov a ich dosah na gramatické vlastnosti vety. Tieto vlastnosti slova z jednej strany a vety z druhej strany jestvujú, pravdaže, objektívne a ako také sa stávajú objektom vedeckého záujmu jazykovedy. Pritom vyplýva z podstaty vedy ako tvorivej ľudskej aktivity, že má svoje metódy, ktorými sa zmocňuje skúmaného objektu, aby o ňom mohla vedecky vypovedať, a priamo zo základných princípov vedeckej činnosti vyplýva aj redukcia skúmanej problematiky, aj redukcia teoretických prístupov k tejto problematike, aj redukcia použitých vedeckých metód.

1. Slovo a veta ako dva kvalitatívne rozdielne jazykové útvary sú neoddeliteľne zviazané. Pravým zmyslom jestvovania slov v jazykovom systéme, resp. ich fungovanie v reči je ich uplatnenie vo vete, preto môžeme vo všeobecnosti povedať, že niet slov bez vetnej dimenzie ani viet bez slov. Je nevyhnutné rátať so vzájomnou zviazanosťou týchto dvoch fenoménov a zisťovať vetné aspekty slova, ako aj slovné aspekty vety. Až v tejto jednote môžeme poznávať a v reálnych súvislostiach identifikovať hierarchicky rozdielne, ale navzájom späté javy jazykového systému, až v tejto jednote sa nám odhalí podstata jazykového systému a jeho fungovania v reči, v jazykových prejavoch.

Vetné aspekty slova možno vydeliť trojaké: (lexikálno)-sémantické, gramatické a zvukovoformálne. Lexikálnosémantické aspekty vyplývajú z príslušnosti pomenovania k istej veľkej triede pomenovaní, ktorú označujeme ako slovný druh, a majú dosah na sémantic-

kú štruktúru vety, ako aj na obsahovú (komunikatívnu) stránku vety. Gramatické aspekty vychodia tiež z príslušnosti pomenovania k istému slovnému druhu a majú dosah na gramatickú štruktúru (stavbu) vety a osobitne na vetný typ. Zvukovoformálne aspekty pomenovania sú podmienené prozodickým systémom jazyka a majú dosah na zvukovoformálnu stránku vety; rozumieme ňou jednak členenosť vety na menšie rytmické celky a jednak charakteristickú metodickú líniu pomáhajúcu tvoriť z vety celostnú a aj zvukovo uzavretú jednotku. V súvise s lexikálnosémantickými a gramatickými aspektmi sa žiada konštatovať, že časť týchto aspektov sa zoskupuje do vyššieho celku a tvorí tak nerozdeliteľnú jednotu. Takáto jednota lexikálnosémantických a gramatických aspektov slova sa vystihuje termínom lexikálno-gramatické kategórie. V našej súvislosti má najvýznamnejšie postavenie kategória intencie slovesného deja, ktorá sa rozhodujúcim spôsobom premieta do sémantickej i do gramatickej štruktúry vety; ovplyvňuje také stránky vety, ako je sémantická a gramatická perspektíva vety, aktívnosť alebo neaktívnosť (pasívnosť) vo vete, rozčlenenosť alebo nerozčlenenosť gramatického a sémantického jadra vety a ďalšie (podrobnejší rozbor tejto problematiky podávame v osobitnej práci - p. Kačala, 1989).

V tejto stati sa sústreďujeme na gramatické aspekty slova vo vzťahu ku gramatickej stavbe vety. Pritom vychádzame z poznatku, že gramatické aspekty (alebo vlastnosti - tieto dva termíny chápeme tu ako synonymné, rovnoznačné) slova sú iba jednou zložkou jednotného komplexu vlastností vyznačujúcich slovo ako jednu z centrálnych jednotiek jazykového systému.

2.0. Už sme naznačili, že rozhodujúce gramatické vlastnosti slova úzko súvisia s gramatickými kategóriami slova, preto je prirodzené, že pri rozlišovaní gramatických vlastností slov vychádzame - ako sme už povedali - zo slovnodruhového princípu členenia slovnej zásoby jazyka, pri ktorom má dominantné postavenie lexikálna sémantika. Všeobecne sa uznáva, že dôležitú úlohu pri slovnodruhovom členení slovnej zásoby má aj gramatický princíp, resp. konkrétnejšie gramatické kategórie charakteristické pre jednotlivé plnovýznamové slovné druhy, ako aj úloha jednotlivých slovných druhov pri obsadzovaní vetnočlenských pozícií. V tomto zmysle sa gramatické vlastnosti slov prirodzene vyčleňujú osobitne pri triedach slov patriacich do spoločného slovného druhu. Najdôležitejšie slovné druhy sú podstatné mená a slovesá, ktorým sú vlastné osobitné súbory gramatických kategórií. V tejto súvislosti hodno upozorniť, že práve týmto dvom slovným druhom z hľadiska ich vzťahov ku gramatickým zákonitostiam jazyka venujú osobitnú pozornosť autori dvojdielnej monografie Slovo i grammatičeskije zakony jazyka. Glagol. Imia (1989).

Oproti týmto centrálnym slovným druhom stoja slovné druhy (najmä z mennej skupiny), ktoré získavajú isté gramatické kategórie iba na základe kongruencie so syntakticky nadradenými jednotkami. Napokon jestvujú slovné druhy, resp. ich rovnorodé časti, ktoré sa nespájajú s nadradenými jednotkami vo vete na základe tvarovej zhody, lež signalizujú syntaktickú a syntagmatickú spolupatričnosť s nadradenými jednotkami inák - pevným umiestnením vo vzťahu k nadradenej jednotke - alebo sa ich syntaktická a syntagmatická spolupatričnosť opiera o sémantické súvzťažnosti.

2.1. Z hľadiska základného prístupu k danej tematike sa žiada vyzdvihnúť tézu, že veta ako istý systém vzniká konštruovaním z hierarchicky nižších jednotiek - slov - a že konštruovanie vetného systému sa opiera o pevné zákonitosti; sú to gramatické zákonitosti jazyka, ktoré sú v jazykovom systéme podstatné a majú tak paradigmatickú, ako aj syntagmatickú dimenziu. Ak sú slovo a veta hierarchicky odlišné jazykové jednotky, je prirodzené, že slovo ešte nie je veta, tak ako ani vedľa seba mechanicky postavené viaceré istým spôsobom súvisiace slové nie sú ešte vetou. Veta je systém syntaktických jednotiek, pričom tieto syntaktické jednotky sa síce opierajú o slová, ale nie sú s nimi úplne totožné práve preto, že syntaktické jednotky tvoria systém vety so stabilnou štruktúrou, ale "jednoduché" slová ešte samy systém vety netvoria. Tvorenie, resp. konštruovanie vety z jednotiek hierarchicky nižšieho rangu je bytostne zviazané s gramatickými zákonitosťami jazyka, o ne sa opiera a záväzne ich rešpektuje, ak má veta pôsobiť ako normalizovaná jednotka, utvorená v zhode s jazykovými zákonitosťami, ktoré dané národné, resp. jazykové spoločenstvo uznáva za bežné a normálne.

3.0. Centrálne miesto pri riešení tematiky nášho príspevku zaujíma otázka, na ktoré stránky vety majú dosah gramatické vlastnosti slov ako potenciálnych vetných jednotiek. Na prvom mieste medzi týmito slovne podmienenými stránkami vety stojí vetnočlenská platnosť vetnej jednotky, ďalej sú to schopnosti vstupovať do syntagmatických vzťahov s inými vetnými jednotkami a spôsoby rozvíjania syntakticky nadradených jednotiek, resp. spôsoby, ako byť rozvíjaný syntaktic-

ky podradenými jednotkami, a napokon je to umiestnenie vetnej jednotky v danej vetnej štruktúre, t. j. slovosled. Ako vidno, ide o komplex javov, ktorý je z hľadiska gramatickej stavby vety rozhodujúci, takže už tu sa núka záver, že gramatická stavba vety je veľmi výrazne podmienená gramatickými vlastnosťami jednotiek, ktoré do vety vstupujú ako jej konštitutívne prvky, t. j. ako vetné jednotky.

Terminclogická poznámka: Termín vetná, resp. syntaktická jednotka používame ako syntaktický pendant slova; je to vlastne slovo, ale už ako člen, zložka syntaktickej štruktúry vety. Vo vzťahu ku konkrétnym vetným členom je vetná (syntaktická) jednotka abstraktnejší, hierarchicky vyšší pojem.

3.1. V ďalšej časti našej state preberieme zvolenú problematiku z hľadiska vymedzených parametrov. Pokiaľ ide o vetnočlenskú platnosť jednotlivých tried slov, základný rozdiel je medzi triedou substantív a triedou slovies. Súbory gramatických kategórií, ako aj sémantické a syntaktické vlastnosti týchto dvoch tried spôsobujú, že substantíva a slovesá stoja v organizácii slovnej zásoby ako základné slovné druhy s navzájom polárnym vzťahom. Ich centrálne postavenie v lexikálnom, ako aj syntaktickom systéme sa prejavuje aj v tom, že sa okolo nich na základe sémantických a syntaktických súvislostí zhromažďujú skupiny ďalších slovných druhov. Okolo podstatných mien sa zoskupujú najmä adjektíva a adjektiváliá, t. j. slovné druhy, prípadne aj rovnocenné súbory tvarov schopné vyjadrovať v syntagmatickom spojení s nadradeným podstatným menom kongruenciu (máme tu na mysli predovšetkým príslušnú časť zámen a číslovky, ako aj súbory tvarov

činného a trpného príčastia). Okolo slovies sa zoskupujú predovšetkým príslovky a potom podstatné mená v závislých tvaroch ako vyjadrenia objektov, na ktoré prechádza slovesný dej, alebo ako vyjadrenia vlastností a okolností deja.

Vo vetnej organizácii sa uvedené postavenie substantív a slovies prejavuje tak, že tieto polárne stojace slovné druhy zaujímajú v štruktúre vety pozíciu centrálnych vetných členov: subjektu, predikátu a objektu. Dominantný, vetotvorný vzťah sa konštituuje medzi subjektom a predikátom (v rozčlenenej podobe), resp. iba predikátom (v nerozčlenenej podobe). Tieto vetné členy utvárajú vetu ako minimálny a pritom úplný vetný celok, ktorý stojí oproti ostatným vetným členom hierarchicky vyššie. Až na členy tejto základnej štruktúry sa syntagmaticky viažu - a to na základe slovnodruhovného princípu - ostatné vetné členy, vyjadrené najmä adjektívami, adjektiváliami, príslovkami, nekongruentnou časťou zámen a čísloviek a opäť podstatnými menami, resp. ich závislými a osobitne predložkovými tvarmi, ako aj slovesami, resp. ich neurčitými tvarmi (máme tu na mysli neurčitok a slovesné podstatné meno), ktoré ako vetné jednotky tvoria okraj vety ako systémovej a komunikatívnej jednotky.

3.2. Tým sme už plynule prešli do oblasti schopnosti jednotlivých tried slov vstupovať do syntagmatických vzťahov s inými (rozdielnymi) triedami slov a spôsobov rozvíjania syntakticky nadradených jednotiek, resp. spôsobov, ako byť rozvíjaný syntakticky podradenými jednotkami. Tu je základný rozdiel medzi triedami slov schopnými vyjadrovať kongruenciu s nadradenými syntaktickými jednotkami (sem patria okrem adjektív a

adjektiválií aj substantíva v spojeniach typu chudák otec, mesto Martin, okres Poprad a sčasti aj v spojeniach rieka Dunaj, hotel Bratislava, hrad Devín) a triedami slov bez schopnosti vyjadrovať kongruenciu s nadradenými syntaktickými jednotkami (sem patria okrem substantív v závislých pádoch s úlohou nezhodného prívlastku a príslovkového určenia aj príslovky, ktoré sa ako rozvíjacie jednotky viažu s nadradenými slovesami voľne, kým s prídavnými menami a podstatnými menami naopak pevne, v prísne viazanom postavení k nadradenému členu).

3.3. Tento základný rozdiel medzi kongruetnými a nekongruentnými prostriedkami sa v istej podobe premieta do výstavby dvoch základných skupín v stavbe vety vybudovaných na podstatnom mene a na slovese. Kým totiž menná skupina má pevnú architektúru, každý jej člen na základe svojich lexikálnosémantických aj gramatických vlastností zaujíma vo vzťahu k nadradenému členu, ako aj k ostatným členom tejto skupiny pevné miesto, slovesná skupina vôbec nie je viazaná pevnými výstavbovými princípmi do takej miery, aby z lexikálnosémantických aj gramatických vlastností členov takejto skupiny vyplývalo pre tieto členy isté pevné miesto v slovesnej skupine. Môžeme sa pritom odvolať aj na mienku J. Ružičku (1974, s. 196), podľa ktorého "ani jeden člen vety vyskytujúci sa v intenčnom poli Vf nemá v slovenskej vete pevné miesto". S týmto faktom úzko súvisí aj to, že kým menná skupina nereaguje na významovú stavbu vety, t. j. na aktuálne vetné členenie (alebo reaguje na ňu minimálne, napríklad pri inverznom postavení zhodného prívlastku nadradeného substantíva), slovesná skupina vrátane svojho

centrálneho člena reaguje na významovú stavbu, resp. na aktuálne vetné členenie maximálne a práve slovesná skupina je vlastnou doménou uplatnenia požiadaviek významovej stavby vety, resp. aktuálneho vetného členenia.

Dôležité je konštatovať, že pri mennej skupine má rovnako pevnú architektúru ľavá, kongruentná časť rozvíjajúcich členov substantíva ako pravá, nekongruentno-kongruentná alebo čisto nekongruentná časť rozvíjajúcich členov substantíva. Pravdaže, dosah jednotlivých princípov na túto architektúru ľavej a pravej časti substantívnej skupiny je do istej miery odlišný. Pri ľavej, kongruentnej časti rozvíjajúcich členov substantíva má rozhodujúcu úlohu lexikálnosémantický princíp. Ten sa uplatňuje v takej podobe, že čím je lexikálna sémantika rozvíjajúceho člena abstraktnejšia, tým je zhodný prívlastok vzdialenejší od nadradeného substantíva, a naopak. Ukazujú to príklady typu tento náš prvý spoločný výlet; tí moji jediní dvaja skutoční vteďajší kamaráti; onen jeho posledný dokázateľný tvorivý čin. Ako vidno, na prvom mieste stojí tu ukazovacie alebo odkazovacie zámeno, za ním nasleduje privlastňovacie zámeno, potom radová alebo základná číslovka a napokon prídavné mená (podrobnejší výklad tejto problematiky podáva J. Mistrík v monografii o slovenskom slovoslede z r. 1966, s. 37 n., ako aj naša štúdia o hierarchizácii prívlastkov v slovenčine - p. J. Kačala, 1982).

Naproti tomu pri pravej, nekongruentno-kongruentnej alebo čisto nekongruentnej časti rozvíjajúcich členov substantíva má rozhodujúce postavenie morfologický princíp. Jeho podstata sa dá v krátkosti vy-

stihnúť tak, že najprv stojí nezhodný genitívny prívlastok, za ním nasleduje prívlastok v datíve, potom idú prívlastky (najmä s významom rozličných okolností) v rozmanitých predložkových pádoch a napokon sú to zhodné postponované prívlastky. Uvedieme niekoľko príkladov na umiestnenie prívlastkov v nekongruentno-kongruentnej skupine, ako aj v nekongruentnej skupine rozvíjajúcich členov substantíva: práca popredného učenca o ekologickej problematike, určená najširšej verejnosti; pomoc človeka človeku v ťažkej situácii, príspevky občanov na výstavbu onkologického centra na Slovensku; zákaz vstupu na pracovisko takým osobám, ktoré požili alkohol, uverejnený na tabuli oznamov.

Tým sme prebrali aj oblasť umiestnenia jednotiek vety v danej vetnej štruktúre, tak ako je toto umiestnenie dané gramatickými (a prirodzene aj sémantickými) vlastnosťami lexikálnej jednotky nadobúdajúcej istú syntaktickú funkciu.

4. Doteraz sme venovali pozornosť slovám, ktoré majú samy na základe svojej plnej sémantiky úlohu vetných členov, resp. môžu vystupovať ako vetné jednotky. V súvise s našou témou je dôležité uvedomiť si, že v jazykovom systéme sú zahrnuté aj osobitné súbory slov, ktoré plnia čisto úlohu gramatických prvkov signalizujúcich gramatické vzťahy. Sú to predložky ako slová fungujúce na úrovni pádových morfém podstatných mien (a spolu s týmito pádovými morfémami), spojky ako syntagmatické slová, signalizujúce syntagmatické spojenie dvoch alebo viacerých vetných jednotiek, a niektoré častice ako slová vyjadrujúce isté špecifické gramatické významy najmä pri slovesách (ostatné

častice majú prevažne zdôrazňovaciu a nadväzovaciu funkciu). Oproti všetkým slovám - autosémantickým aj synsémantickým - citoslovcia ako špecifický slovný druh fungujú samy ako amorfné vetné celky, ako slová s platnosťou viet alebo na úrovni viet.

5. Z tohto zovšeobecneného pohľadu na gramatické vlastnosti slov sa jednoznačne ukazuje, že vlastne celú slovnú zásobu nášho jazyka prestupuje gramatický systém (z tejto tézy vychádzajú aj autori citovanej monografie Slovo i grammatičeskije zakony jazyka. Glagol. Imia). Ak sa na slovách ako jednotlivých prvkoch systému slovnej zásoby ich gramatické vlastnosti prejavujú predovšetkým tak, že tieto vlastnosti utvárajú isté predpoklady na uplatnenie sa slov v systéme vety, t. j. ako vetných jednotiek, na úrovni vety sa gramatické zákonitosti jazyka prejavujú najmä tak, že z jednotlivých prvkov sa konštruovaním utvára jednotný celok, systém schopný plniť komunikatívne a iné jazykové funkcie. Gramatický systém pri tvorení vety využíva takto gramatické predpoklady a vlastnosti slov, ale zároveň utvára zo slov hierarchicky a kvalitatívne vyššiu jednotku. Gramatická štruktúra spolu so sémantickou štruktúrou práve na úrovni vety ako komplexnej systémovej a komunikatívnej jednotky funguje ako konštrukcia nesúca v jazykovo normalizovanej, stabilizovanej a rozlúštiteľnej podobe obsah vety ako informáciu, pre ktorú sa komunikácia uskutočňuje.

Literatúra

1. K a č a l a , J.: Ijerarchizacija atributov v slovackom jazyke. In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. Ružička, J.: Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1982, s. 77 - 92.

2. K a č a l a , J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1989. 252 s.

3. M i s t r í k , J.: Slovosled a vetosled v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 280 s.

4. R u ž i č k a , J.: Poriadok slov v strukture predloženija. In: Grammatičeskoje opisanije slavianskich jazykov. Koncepcii i metody. Red. N. J. Švedova a kol. Moskva, Nauka 1974, s. 191 - 199.

5. Slovo i grammatičeskije zakony jazyka. Glagol. Imia. Red. N. J. Švedova - V. V. Lopatin. Moskva, Nauka 1989. 296 + 352 s.

Národný dom v Martine

M. A. Kováč, Matica slovenská, Martin

Po násilnom zatvorení Matice slovenskej v roku 1875 zostal nezlikvidovaný - aj keď utláčaný - slovenský národ, ktorý reprezentovala aj matičná myšlienka, rodiaca sa z kultúrnej koncentrácie Slovákov a rozvinutá jej vznikom v Martine, kde sústredila okolo seba organizátorov a tvorcov kultúrneho života. Násilie nemohlo myšlienku uväzniť, zostal aj kultúrny Martin a v ňom skupina národne uvedomelej inteligencie, ktorá sa nepreatala usilovať o jej znovupovolenie.

Po Miletičovej interpelácii v parlamente proti likvidácii Matice už v roku 1875 cestoval do Viedne jej úradujúci podpredseda V. Paulíny-Tóth, aby u panovníka dosiahol odvolanie zákazu, nedostal sa však k nemu. Národné noviny v prílohe k čís. 145 z roku 1875 podrobne vysvetlili neoprávnenosť útoku proti Matici slovenskej a o rok neskôr Paulíny zhrnul argumentáciu proti zatvoreniu Matice slovenskej do predhovoru k svojmu Slovenskému bájosloviu venovanému členom MS. Sasinek a Paulíny písali odvolania na župu, Justhovi a na ministerstvo poslali dve väčšie

tlačené obrany. Všetky úsilia sa orientovali na jednej strane na záchranu matičného majetku, na druhej za jej povolenie, hoci aj v obmedzenejšom rozsahu. Nepomáhali ani súdne apelácie, ani Franciscihо list podžupanovi vo februári 1878, ani Hurbanov Pamätný spis. Ani jeho cesta do Viedne nezmenila situáciu. Maďarizácia Slovákov dostávala aj vonkajšie organizačné formy. V r. 1883 vznikol v Nitre Hornouhorský vzdelávací spolok FEMKA a v roku 1885 v Budapešti Uhorsko-krajinský vzdelávací spolok slovenský. Ako reakcia na tento tlak vznikla nová vlna snáh za povolenie Matice slovenskej a ochranu jej majetku. Zbierali sa plnomocenstvá a pripravila sa žiadosť na ministerstvo v máji 1883, a v nasledujúcom roku ministra vnútra interpelovali za zlé hospodárenie s majetkom Matice slovenskej. Na tých základoch vznikol pamätný Prosbopis predložený roku 1885 cisárovi a deputácia ho odovzdala aj Budínu. Všetko márne. Potom na desaťročie utíchli akcie za povolenie Matice slovenskej, ale z uvedomovania si potreby inštitúcie matičného typu vznikli myšlienky a snahy po vytvorení iných ústavov, nadväzujúcich na jej činnosť. Z nich sa zrodil Národný dom i Slovenské národné múzeum. Pritom však snahy o obnovenie Matice slovenskej neprestali ani po ich vzniku. Od roku 1896 až po rok 1914 sa opakovalo ešte päť pokusov o jej znovuuznanie, organizovaných už z inštitúcií vzniknutých na jej základe a po nej.

S myšlienkou postaviť dôstojnú budovu pre divadlo a knižnicu, ktorá v Martine po zatvorení Matice chýbala, vystúpil 9. mája 1885 na schôdzi Slovenského spevokolu Andrej Sokolík. S realizovaním myšlienky sa začalo 20. marca 1887, keď bol ustanovený dočasný správ-

ny výbor pre Národný dom. Za jeho predsedu zvolili Matúša Dulu, za podpredsedu Ruda Krupca, pokladníkom bol Andrej Halaša a zapisovateľom Ďuro Čajda. Celkove mal šestnásť členov, ktorých o rok doplnili kontrolóri: A. Sokolík, P. Kompiš a J. Šoltész.

Formovanie úloh Národného domu, jeho podobu i výstavbu podmienili kultúrne a spoločenské potreby a podujatia organizované v Martine, ale nielen pre Martin, ako boli augustové slávnosti organizované Živenou, prvé výstavy výšiviek a Vyšínových obrazov, bádanie a sústreďovanie starožitných zbierok a kníh, účinkovanie Slovenského spevokolu, návštevy z Moravy, Čiech, Ruska a iných slovanských i západných krajín. Preto sa aj model Národného domu stal krížením rôznych funkcií a nemožno ho zúžiť len na kasíno, ktorým sa staval aj spoločensky do protiváhy podobným maďarizačným podnikom.

Druhou vrstvou hľadísk, ktoré určili jeho formu, boli hospodárske otázky, a to najmä potreba zabezpečiť preň nielen kapitál, ale aj trvalé vlastníctvo pre národ. Organizátori po násilnom zatvorení Matice slovenskej ako spolku vylúčili možnosť opakovať tento rámec, aby sa vyhli novej konfiškácii, a vybudovanie Národného domu postavili na spoluvlastnícky základ, čím vtipne využili kapitalistický systém pre slovenskú vec, lebo majetok intabulovaný na meno vlastníka sa nemohol skonfiškovať ani slovenským národovcom. Uhorské zákonodarstvo a publicistika v tom čase vysoko vyzdvihovali túto svoju "európsku črtu" a organizátori Národného domu ju uplatnili. A tak už 7. mája 1887 vyzval výbor verejnosť, aby upisovala účastniny pre

spoluvlastníctvo Národného domu. Pôvodný rozpočet na Národný dom sa stanovil na 32 955 zlatiek a rozčlenil na 600 účastín po 50 zlatiek. Ešte v tom istom roku sa zaobstaral základný stavebný materiál, kamene, tehly, piesok, zakúpilo sa miesto v strede mesta a na jar 30. apríla 1888 sa položil základný kameň Národného domu. Plán stavby, riešený v renesančnom štýle a vyzdobený korintskými polostĺpmi, vypracoval architekt Blažej Bulla a schválil ho Spolok architektov pražských pod vedením J. Koulu. Projekt rozšíril budovu o priestory pohostinstva, čím sa pôvodne plánovaná finančná kvóta zväčšila o 10 000 zlatých a rozpis účastín na 800. (Celá stavba mala 2580 m^2 v dĺžke 55 m, v šírke 22,7 m; výška 11,35 m, divadelnú sálu a ďalších 42 miestností.)

Tak pri výstavbe Matice slovenskej, ako aj pri organizovaní Národného domu sa národovci rozišli do dedín a miest slovenských krajov, aby aj osobne presviedčali na upísanie účastín. Nešlo to však od začiatku ľahko. Zberatelia narazili iba na národné nepochopenie alebo hospodársku nezabezpečenosť občanov, ale aj na lokálne obmedzenia vytýkajúce dielu jeho miestne vymedzenie. Vajanský v článku "Leto prichádza", uverejnenom v Národných novinách v roku 1887 (číslo 66), argumentuje: "Sobrali sme sa konečne k myšlienke a chytili do novej práce. Matúš Dula a spoločníci nás k nej volajú. No ozvena na volanie je slabá. Máme pred sebou veľké dielo: postaviť peknej myšlienke vzdelávateľskej, spoločenskej, umeleckej dôstojný stánok tam, skadiaľ dľa svedectva našich starcov, prýšti sa ešte prameň duchovného života, v meste, bez nehož by nebolo hniezdočka, nebolo stán-

ku pre mladú slovenskú myšlienku. A prečo je tak hlucho na bratský prízyv?" Odôvodňuje to reakciou verejnosti na akciu:

"Podobný podnik nikde nepovažuje sa za vec lokálnu, kde len tlie iskra národnej spolupatričnosti, kde ľud i inteligencia nenie konglomerátom bezforemným, summou osôb, nič spoločného nemajúcich, žijúcich len samým chlebom, a i to z ruky do úst. Podnik zamýšľaný je tak ďaleko od tieňu lokálnosti, jako (si licet parva componere magnis) olympické hry, jako Pantenom, jako chrám Spasiteľa, ačkoľvek prvé diali sa v Olympii, druhý stál v Athénach a tretí stojí nad riekou Moskvou. Ešte raz hovorím, že je to porovnanie veľmi malého s veľmi veľkým, ale to nevadí, aby porovnanie bolo verné a logicky správne. Pomerne k nášmu malému životu, je dom práve takou požiadavkou všenárodnou, jako oné veľké inštitúcie boli požiadavkou veľkého života veľkých, bohatých národov. Ale i malý chce žiť svojim životom. Zdravé a široké pľúca suseda nepomôžu mojim úzkym - ja musím sám dýchať." A ďalej pokračuje:

"... tu nejedná sa o lokálnu potrebu, že tu v našom skromnom meste zosústreďuje sa všetko, čo je milé srdcu, čo povznáša človeka a robí tvorom nad zvermi, a že toto milé a vzácne má mať príslušnú, viditeľnú formu, dôstojnú a zrejmú! My dnes nemôžeme stavať vekovité pomníky, ktoré znázorňujú u šťastných národov túžbu po vyššom, soznanie spolupatričnosti, etnografickej spolupatričnosti, geografickej jednoty - my vybrali sme formu i peknú i praktickú i súrnu, formu vysoko povznesenú nad lokálne chúťky, dom, kde ročne po viac ráz vítať by sme mohli hostí, ktorí občas

prichádzajú okrieť v čistom svojskom vzduchu."
Článok sa uzatvára výzvou:

"Áno, my upadneme formálne i vnútorne, jako upadá jednotlivec, nemajúci ľudského prístrešia. Vôbec o tom lokálnom interese môžu hovoriť tí, ktorí nepomysleli i na lokálne ťarchy mesta a obyvateľov, ťarchy, ktoré sú síce ich slávou a radosťou, ale aspoň nezaslúžia výčitky.

Každá organizácia potrebuje istý miestny punkt. Nám taký darovala činnosť našich otcov, my by sme to nemali zaznávať."

Bolo treba citovať vo väčšom rozsahu z tohto Vajanského článku, ktorý v skratke aj programoval zámer Národného domu. Môžeme teda ním dnes aj konfrontovať, či sa tým, čím mal byť, aj stal. Myšlienka Národného domu sa po tejto argumentácii nakoniec ujala a pomerne rýchlo rozšírila, a tak správa v 12. čísle Národných novín z roku 1888 už mohla uvádzať:

"Behom 9 mesiacov, teda v čase pomerne veľmi krátkom, prihlásilo sa 500 päťdesiat-zlatových spoluvlastníkov a zišlo sa jako mimoriadne obete 372 zl. 91 kr., a pritom zostali ešte široké kraje slovenské nezúčastnené, takže o doplnení počielov na 600 už žiadnej pochybnosti byť nemôže.

Jednotlivé kraje dosiaľ zúčastnili sa nasledovne: Dolnia zem s 3 podielmi; Gemer Malohont 27; Zvolen 37; Hont 10 ; Tekov 7; Orava 36; Liptov 37; Turiec 157; Nitra 48; Prešpork 29; Novohrad 8; Šariš 1; mimo Slovenska 95; už z toho vidno, že sily sú ešte nevyčerpané..."

Národný dom okrem nádenníkov stavalo 20 murárov z Liptovského Petra. Mal byť pôvodne dohotovený v lete 1889. Stavebné práce sa však pretiahli a prvé verejné podujatie v ňom mohlo byť až na Silvestra, ale oficiálne a slávnostné otvorenie Národného domu bolo až 12. a 13. augusta 1890, počas vtedajších augustových slávností, ktoré zvolávala Živena a v tom roku už aj spoluúčastníci domu. Tak sa zavŕšila prvá časť dejín Národného domu, jeho zrod a výstavba, pri ktorej sa jeho organizátori pridŕžali zásady: "My strániť sa budeme každého prepychu, no v troškárstve videli by sme tiež zárodok skazy." (Dočasná správa. Národnie noviny, 1888, číslo 12.) Vajanský v článku "Národné slávnosti" (Národnie noviny, 1890, číslo 94) vtedy napísal: "Vcelku bez chvaľkárstva môžeme povedať: "Domom" vtiahlo k nám kus kultúrnej práce a že je ona ešte len pred nami, nemení nič na veci, iniciatíva je raz tu, umožnili sme to, čo zdalo sa byť nemožným po veľkých úderoch na náš život národný, v časoch, keď sme politicky vyhodení na skalný, pustý breh!" Dnes už vieme, že hoci nedovolili Národnému domu niesť plný názov, na čas sa ním stal, bol strediskom Slovákov a aj Slovanov, ktorí boli na Slovensku. Bol priestorom na spoločenské styky aj kultúrne hodnoty, ich tvorbu, sústreďovanie a reprezentovanie. Slovenský ľud vzťah k nemu prejavoval i svojím pomenovaním. V minulosti jeho názov nik neskracoval a v hovorovej reči ho ľudia označovali v plnom znení - Národný dom. Od čias otvorenia - popri nepretržitom účinkovaní v ňom - prechádzal ešte ďalším vnútorným a vonkajším dobudúvaním a prestavbou. K najoceňovanejšiemu dotvoreniu Národného domu patrilo rázovité

riešenie Turčianskeho kasína v štýle slovenskej ľudovej architektúry a nová opona od pražského maliara V. Maška, ktorú na Vianoce 1891 darovala Umělecká beseda z Prahy. (Dnes je uložená v SNM.)

Účastinárska forma Národného domu a jeho riadenie prostredníctvom výboru sa zachovali až do roku 1948, keď po dlhších snahách Slovenského komorného divadla bol Národný dom poštátnený a jeho budova odovzdaná divadlu. To - už ako Armádne divadlo - dalo budovu upraviť a prestavať do dnešnej podoby. Práce sa skončili v roku 1953 a v polovici päťdesiatych rokov dostala budova aj novú umeleckú výzdobu. Pred vchodom sa inštalovali sochy od zaslúžilého umelca Fraňa Štefunku a v priestore hľadiska divadla nová opona i obrazová výzdoba od národného umelca Martina Benku. (V tejto súvislosti možno konštatovať, že táto historická budova má ako jediná u nás výtvarne komponovanú a ucelenú skladbu obrazov dotýkajúcich sa aj staršej slovenskej histórie.)

Vedecky skúmať a hodnotiť Národný dom treba o to viac, že ide o úsek z kultúrnej činnosti, ktorý sa u nás doteraz vcelku neprebádal, a hodnotiaca literatúra o ňom skoro ani neexistuje, hoci cez literatúru Národný dom vstúpil do vedomia už pred svojím vznikom. Ako zrod Matice slovenskej, aj Národný dom uvítali veršami najvýznamnejší autori jeho epochy: Hviezdoslav básňou "Na 13. august 1890" a Vajanský "Prológom Národného domu". V nich sa predvídavo programovalo i poeticky odhaľovalo jeho budúce pôsobenie. Ich videnia sa splnili. Po čase sa znovu stal inšpirátorom na umeleckú tvorbu. Prózou opisuje významné udalosti

v ňom, a to najmä v novelách Janka Jesenského a Jána Hrušovského, ako aj v spomienkach Pavla Halašu (zatiaľ v rukopise).

Okrem glosovania vzniku Národného domu a akcií organizovaných v ňom, ktoré sa vyskytujú vo veľkom zastúpení najmä v Národných novinách, všeobecnejšie a historicky hodnotiacej literatúry o Národnom dome skoro niet. Spomína sa len v dielach súvisiacich s činnosťou v ňom, a to o Slovenskom spevokole, ÚSOD-e, profesionálnom divadelníctve, múzejníctve a bibliotéke. Zaoberala sa ním konferencia 6. až 7. decembra 1965.

Vznik a pôsobenie Národného domu bolí a zostanú kultúrnymi a spoločenskými činmi v čase politickej pasivity. O organizátorskej činnosti nemožno povedať, že je menej tvorivá ako iné podujatia, a v ňom sa rozvíjali aj tie.

Reprezentanti Národného domu neboli už homogénnou vrstvou, ale diferencované spoločenstvo, ktoré sa odrážalo a vyplývalo zo všeobecnej spoločenskej diferenciácie u nás, z ekonomického i politického vývinu tých čias. Národný dom sústreďoval aktívnu inteligenciu, pokračujúcu v štúrovských a matičných tradíciách. Patrili tam: Kmeť, Vajanský, Škultéty, Sokolík a ďalší, ale aj mladá a priebojná, majetná a finančne samostatná vrstva mešťanov (Mudroň, Halaša, Dulovci, Pietor a iní). Pri jeho výstavbe prevládala druhá skupina, lebo mala finančnú prevahu. Dnes v tom neraz nachádzame obmedzovanie možností kultúry, ale na ten čas to bol základ jej možnej prosperity. Bez materiálneho zabezpečenia, ale aj samotného hospodárskeho aktíva by sa nebol mohol Národný dom udržať.

Účtovné záznamy Národného domu by sa mali stať predmetom svojrázneho ekonomického výskumu finančných podmienok rozvoja našej kultúry.

Podielový systém Národného domu umožnila už aj iná situácia v sústreďovaní kapitálu v slovenských sférach, v rukách mladej slovenskej buržoázie, hlásiacej sa k národným pohybom a neraz ich aj využívajúcej na svoje ciele. Národný dom tak zároveň materiálne vyjadruje preskupovanie politických síl z vedenia inteligencie do rúk bohatšieho meštianstva. Sám Národný dom popri diferencovaní sa od maďarizačných snáh na Slovensku - ako ich protiváha - pôsobil postupne, lepšie povedané spolupôsobil aj na diferenciáciu v kultúrno-spoločenskej štruktúre Martina a ním aj mimo neho, keď si na začiatku tohto storočia robotníci začali organizovať svoj spevokol, knižnicu i dom.

Podielový systém si však zároveň podmienil aj výraznejšiu účasť zahraničných záujemcov o slovenské veci a väčšiu finančnú pomoc najmä od ruskej a českej strany, čo ocenil aj Matúš Dula v správe na druhom valnom zhromaždení spoluvlastníkov Národného domu v roku 1890:

"Nakoľko nám pri diele tomto kultúrnohumánnom, bez všetkej subvencie a prostriedkov štátnych prevedenom, aj krvní bratia naši z Čiech, Moravy a Ruska pomáhali, dopustili by sme sa nevďačnosti, nám Slovákom známej, keď by som to nepripomenul. Táto poskytnutá pomoc zostane navždy hlboko vrytá v srdci. Prosím prítomných vysokoctených pánov spoluvlastníkov z krajín koruny svätováclavskej a širej Rossie, aby prijali výraz našej nehynúcej vďaky za túto pomoc a aby o nej i svojim krajanom podali správu..."

V súvise s domácimi podmienkami boli podiely aj previerkou stavu záujmu verejnosti o slovenské veci, východisko k vyhliadkam a nádejám, o čom v spomínanej správe Dula konštatoval: "Každý krajciar, ktorý si slovenský človek od úst odtrhol a obetoval - 35 068 zl. 71 kr. - vydáva živé, pre nás radostné svedectvo, že búrky, ktoré nad Slovenskom našim preleteli v predošlých desaťročiach, len náš rozkvet ohlušili, no nedotkli sa živej viery más v krajšiu budúcnosť." Radosť bola o to väčšia, že sa k podielnikom priraďovali aj menšie sumy značného množstva obyvateľov, a to mimo nároku na účastiny.

Národný dom mal svoj model v zakázanej Matici slovenskej. Nielenže bol konkrétnym zhmotnením snáh o jej znovupovolenie, nielen náhradou za jej zatvorenú budovu, ktorá chýbala pri organizovaní podujatí, ale aj ako názorný príklad, popud na postavenie si náhrady za ňu prostredníctvom účasti verejnosti, a tak sa stal druhou naozaj národnou stavbou u nás vôbec. Ale model Matice nepôsobil iba pri výstavbe Národného domu, viac a najviac aj pri formulovaní jeho programu a pôsobenia. Je teda priamym dedičom Matice slovenskej, historicky, lokálne, ale aj personálne, robili to ľudia ňou sústredení a usilujúci sa pokryť všetky diferencujúce sa zložky kultúrnej práce, ako to robila aj Matica slovenská.

A tak Národný dom mal, mohol byť a bol strediskom spoločenského života, poskytujúc priestory na praviđelné stretávania sa domácich i zahraničných hostí na pracovných i slávnostných akciách, vhodným priestorom na podujatia Živeny i rodiacich sa mládežníckych organizácií atď. Postupným rozvojom robotníckeho

hnutia sa stal vhodným priestorom aj na sociálno-politické akcie, bola v ňom napr. konferencia sociálnej demokracie, ďalej konferencia kovorobotníkov zo Slovenska 22. VI. 1922, nezamestnaného robotníctva 14. I. 1923, ďalej časté vystupovania robotníckej telocvičnej jednoty a jej oblastné schôdze v dvadsiatych rokoch (kým sa nevytvorili samostatné robotnícke domy a telovýchovné zariadenia).

Rovnako na spoločenskú činnosť bol Národný dom vhodným rámcom aj pri dokumentácii a bádaní múzejných a knižničných zbierok, historických, prírodovedeckých a kultúrnych bohatstiev nášho národa.

Tretiu jeho rovinu tvorili umelecké podujatia, najmä divadelné a hudobné, v súvise s činnosťou Slovenského spevokolu, neskôr však aj výtvarné a výstavné.

Významná bola aj činnosť osvetového úseku: organizovanie prednášok, besied, zájazdov a výletov. Tak Matica slovenská, ako aj Národný dom boli v čase národnej a sociálnej poroby "všetko", čo bolo treba. Jeho rámec naznačoval už aj jeho podnázov: Divadlo, Múzeum, Bibliotéka, Kasíno. Dotýka sa mnohých činností a majú v ňom svoje tradície aj viaceré naše kultúrne inštitúcie. Celou existenciou je však faktickým potvrdením kontinuity Matice slovenskej aj v čase jej zákazu a jeho dejiny sú s ňou späté, úzko s ňou súvisia aj ďalej, po jej oživotvorení. Je aj súčasťou dejín Matice slovenskej, ako aj ostatných postupne sa diferencujúcich inštitúcií, ktorým položil svoje základy.

Zástoj a funkcie Národného domu sa v našich kul-

túrnych dejinách menili v genéze spoločenského vývinu, ale ani v jednej etape nebol nevýznamným alebo len lokálnym strediskom. Od svojho vzniku presahoval dané územné situovanie do Martina. Je národnou budovou svojím pôvodom, ale zameraním a prejavovaním sa v sprostredkúvaných činnostiach aj národnou kultúrnou inštitúciou.

Počas existencie prešiel vývinom ústavu všeobecného charakteru univerzálne zameraného na kultúru a len postupne sa vyhraňoval na špecifický ústav, tak ako sa v ňom špecializovali a postupne osamostatňovali jednotlivé jeho zložky. Odrážal celkovú diferenciáciu nášho života, ktorý potrebuje aj také zabezpečenie. Močel pôsobenia Národného domu a jeho vyhraňovanie má charakter ihlanu. Od bohato rozvetvenej činnosti sa postupne koncentroval na presne vymedzenú funkciu - divadelníctvo. A tak sa menilo i jeho postavenie od pôvodného ústredného situovania v jednu z mnohých kultúrnych inštitúcií.

Medzi prvými sa od Národného domu osamostatnilo múzejníctvo. Po prevrate zaniklo pre diferenciáciu politických a hospodárskych záujmov martinských občanov Turčianske kasíno, a do oživotvorenej Matice slovenskej, ale aj iných novozvniknutých inštitúcií prechádzali ďalšie zložky jeho organizačnej, tvorivej a zberateľskej práce. Ďalej sa však sústreďuje na organizovanie a zabezpečovanie podmienok pre spoločenský život (zábavy, slávnosti, zjazdy, konferencie), hudobné podujatia (koncerty a vystúpenia), scénické umenie (divadelná činnosť a prehliadky, film) a výstavy. Po oslobodení sa jeho činnosť vyhranila ešte sústredenejšie na profesionálnu divadelnú scénu.

Avšak Národný dom v čase svojho vzniku i na dlhší čas potom bol aj sám modelom, prototypom, , a to pre zakladanie takých inštitúcií pod názvami národné domy, kultúrne domy i robotnícke domy po našich h mestách, mestečkách a dedinkách, ktoré napodobňovali nielen jeho činnosť, rozvíjali prácu podľa jeho príkladu, ale sa usilovali o dosiahnutie jeho úrovne aj j po stavebnej stránke. Na svoj čas to bolo pokrokové vyzyznievanie, lebo sa postavil so zreteľom na vtedajšie e možnosti na úrovni. Ak postupne vývin nášho stavebníctva aj túto jeho zložku prekonal a tam, kde pod vplyvvom častých návštevníkov - ochotníkov zostal vzorom dňivadelnej budovy naďalej, bol brzdou, pravda, nie svojou vinou. Vlastnú podobu a ráz nevtláčal administratatívnou cestou nikdy nikomu.

Vcelku teda možno povedať, že Národnýý dom nebol len budovou, na ktorej mali demokratickú účasť mnohí príslušníci národa, ale rovnako aj práca a a činnosť mnohých a na rôznych špecifických úsekoch,, ktoré bolo treba zabezpečiť. Národný dom bol spoločenským strediskom Slovákov, okolo ktorého sa rozvíjala bohatá kultúrna činnosť.

Historicky vypĺňal Národný dom medzeru po zatvorenej Matici slovenskej a spájal do súrodého organizmu podľa jej príkladu rozličné akcie spoločenského charakteru. Po jej obnovení sa stal priestorom na rozvíjanie viacerých matičných činností a akcií.

Kultúrne sa stal strediskom, v ktorom sa nielen zjednocovali, ale postupne aj diferencovali pestré činnosti, čo je nevyhnutným predpokladom rozvoja každej národnej kultúry.

Dodnes je trvalým svedectvom našich divadelných tradícií, najstaršou divadelnou budovou so stálou a nepretržitou slovenskou divadelnou tradíciou, pokrokovým a priebojným divadlom.

Staroslovienčina ako prvý spisovný jazyk našich slovanských predkov

Ema Krošláková, Pedagogická fakulta, Nitra

V súčasnom politicko-ideologickom, ale aj duchovnom prerode našej spoločnosti treba dôraznejšie ako v minulosti vyzdvihnúť historický význam našej krajiny a našich veľkomoravských predkov pri formovaní slovanskej vzdelanosti a progresívnej metóde kristianizácie sprevádzanej slovanským liturgickým jazykom.

Ako je známe, veľkomoravské knieža Rastislav vyslal roku 862 posolstvo k byzantskému cisárovi Michalovi III. so žiadosťou o učiteľov viery ovládajúcich slovanský jazyk a zároveň schopných organizovať cirkevno-právne záležitosti na území Veľkej Moravy. Michal III. vyšiel v ústrety tejto žiadosti z viacerých, najmä však mocenských dôvodov. Prípravami a organizovaním byzantskej misie na Veľkú Moravu poveril dvoch vzdelaných solúnskych bratov Konštantína a Metoda. Ich pôsobenie na Veľkej Morave predstavuje významný kultúrno-historický medzník vo vývine prvého západoslovanského štátu, v ktorom prebiehal zápas o svojbytnosť štátu a o zriadenie samostatnej cirkevnej or-

ganizácie so slovanskou liturgiou, teda s liturgiou v reči zrozumiteľnej ľudu.

Konštantín a Metod sa pripravovali na účinkovanie vo Veľkomoravskej ríši podľa požiadaviek vyjadrených v posolstve Michala III., o ktorých sa v Živote Konštantínovom (kap. XIV) píše: "Keďže ľud náš od pohanstva sa odvrhol a kresťanského zákona sa drží, učiteľa nemáme takého, ktorý by nám v našom jazyku pravú vieru kresťanskú vysvetlil (podčiarkla E. K.) .... Tak pošli nám, vladyka, biskupa a učiteľa takého, lebo od vás na všetky strany vždy dobrý zákon vychádza." (Stanislav, 1934). Podľa Života Metodovho (V. kap.) sa v Rastislavovom posolstve hovorí: ... "pošli takého muža, ktorý nám vštepí všetku pravdu" (Stanislav, 1934), resp. podľa adekvátnejšieho prekladu E. Paulinyho (1964) "... pošli nám takého muža, ktorý nám zavedie všeobecnú spravodlivosť".

Z týchto formulácií vychádza, že solúnski bratia mali na Veľkej Morave široké pole pôsobenia v oblasti formovania duchovnej kresťanskej kultúry, ako aj cirkevnej politickej nezávislosti a samostatnosti veľkomoravských Slovanov. V popredí úloh stála výchova domáceho kňazského dorastu a kultúrna činnosť v najširšom zmysle, pričom treba zdôrazniť najmä fakt, že išlo o vzdelávanie, kristianizáciu a bohoslužby v domácom slovanskom jazyku.

Na naznačené mnohostranné účinkovanie mali Konštantín a Metod náležité predpoklady. Ovládali slovanský jazyk svojho rodného kraja na okolí Solúna a ešte pred príchodom na Veľkú Moravu zostavili slovanské písmo, tzv. hlaholiku. A tak sa slovanský jazyk,

zvaný "staroslovienský jazyk" stal práve ich zásluhou prvým spisovným jazykom Slovanov.

Najstaršie slovanské pramene ho nazývajú język slověnski; latinské pramene ho uvádzajú ako lingua sclavinisca, slavinica, sclavina. V súčasnej slavistike sa tento jazyk pomenúva rozlične podľa starých lingvistických tradícií, napr. ako starobulharský jazyk (v bulharskej slavistike), alebo ako starý cirkevný jazyk slovanský (nemecká slavistika). Užší rozsah má termín "cyrilometodovský jazyk". Ním sa označuje jazyk donesený Konštantínom a Metodom v roku 863 na Veľkú Moravu. Predpokladá sa, že slovanský jazyk sa používal pri šírení kresťanstva v okolí Solúna už aj pred veľkomoravskou misiou Konštantína a Metoda, pričom sa vychádza zo skutočnosti, že v Solúne a v jeho okolí bolo staré slovanské osídlenie a že dvojjazyčné grécko-slovanské obyvateľstvo prijalo kresťanstvo už dávnejšie (Stanislav, 1978). V týchto súvislostiach sa možno domnievať, že v týchto oblastiach existovali už aj nejaké slovanské texty zapísané gréckym písmom. *Boli to však iba zápisy a texty individuálne, príležitostne, nesústavné.* Na takéto príležitostné písomné záznamy sa môžu vzťahovať aj slová mnícha Chrabra, ktorý vo svojej Obrane slovanského písma a jazyka na začiatku 10. storočia píše: Prv však Slovieni nemali knihy (písmená), ale z čŕt a zárezov čítali a hádali, súc ešte pohanmi. Pokrstiac sa, pokúšali sa rímskymi i gréckymi písmenami písať slovensku reč bez poriadku... A tak bolo po mnohé roky (Pauliny, 1983).

O pôvode staroslovienčiny boli vyslovené viaceré teórie. V prvej polovici 19. storočia vznikla tzv.

"moravská teória". Zakladá sa na teórii, že jazykovým základom staroslovienčiny bol jazyk moravských Slovanov. Trvala však krátko. Čoskoro ju vystriedala tzv. "panónska teória" (B. Kopitar, F. Miklošič), podľa ktorej staroslovienčina vznikla na báze jazyka panónskych Slovanov, t. j. dnešných Slovincov. V súčasnej slavistike sa prijíma "teória bulharsko-macedónska". Prvý ju vyslovil J. Dobrovský (1753-1829), neskôr V. Jagić (1838-1923), ktorá za živý jazykový základ staroslovienčiny pokladá bulharsko-macedónske nárečie Slovanov z okolia Solúna, resp. ich kultúrny dialekt. Z jazykovo-zemepisného hľadiska sa teda staroslovienčina zaraďuje do skupiny južnoslovanských jazykov, s ktorými sa niektoré spoločné znaky, napr. za psl. ort-, olt- na začiatku slova mala staroslovienčina rat-, lat- (lakъ- to, razumъ); za psl. tort, tolt, tert, telt mala trat, tlat, trět, tlět (gradъ, glava, brěgъ, mlěko; zjednodušenie skupín dl, tl) l (mylo, part. perf. act. palъ, pleлъ); za pôvodnú skupinu kv, gv, pred ě a i mala staroslovienčina cv-, dzv- (cvětъ, cvisti, dzvězda) a iné. Okrem prvkov charakteristických pre južnú vetvu slovanských jazykov mala staroslovienčina znaky spoločné s východoslovanskými jazykmi, napr. striednicu s za ch ako výsledok II. a III. palatalizácie velár (o musě, dusě; zámeno vьsь); cv-, dzv- za staršie kv-, gv- pred ě a i (cvětъ, cvisti, dzvězda); epentetické ĭ (zemľa, 1. os. sg. ind. préz. lovľǫ, ľubľǫ); l za pôvodné dl, tl (mylo, salo, palъ, pleлъ).

Vznik týchto špecifických javov sa v praslovanskom základe staroslovienčiny datuje do čias nárečo-

vej diferenciácie praslovančiny. Pri skúmaní charakteristických znakov a vývinu staroslovienčiny vo veľkomoravskom, t. j. západoslovanskom prostredí, musíme mať na zreteli aj fakt, že už pred byzantskou misiou sa v domácom kultúrnom jazyku na Veľkej Morave používali základné náboženské texty, akými sú Otčenáš, Vyznanie viery, spovedné formuly a krstná formula. Je prirodzené, že Konštantín a Metod po príchode na Veľkú Moravu na tieto texty nadviazali a využili ich pri svojej učiteľskej činnosti. Staroslovienčina z okolia Solúna, s ktorou prišli solúnski bratia na veľkomoravské územie, sa pod vplyvom domáceho jazykového prostredia a staršieho západoslovanského kultúrneho jazyka menila a pretvárala. Zásluhu na týchto zmenách možno pripisovať duchovenstvu domácej proveniencie, ktoré participovalo na organizačnej a pastoračnej práci solúnskych bratov (Pauliny 1964). Postupným prispôsobovaním sa domácemu živému jazyku a veľkomoravskému kultúrnemu jazyku utvára sa veľkomoravská redakcia staroslovienčiny. Na jej modelovaní mali podiel niektoré domáce fonetické, morfologické a lexikálne prostriedky.

Staroslovienčina veľkomoravského etnika sa vďaka literárnej aktivite solúnskych bratov a ich žiakov postupne rozvíjala žánrovo a štylisticky, ba šírila sa aj na susedné slovanské teritóriá. Prienik staroslovienčiny k iným Slovanom bol možný najmä preto, že v tom čase ešte neboli výraznejšie rozdiely medzi jednotlivými slovanskými jazykmi, a teda aj iní Slovania mohli staroslovienský jazyk pokladať za "literárnu" či "knižnú" podobu svojho domáceho kultúrneho jazyka.

Z rozsiahlej veľkomoravskej literárnej (prekladovej i pôvodnej) tvorby sa však nezachovali v originálnom znení (v protografe) nijaké pamiatky. Jazykovedné výskumy a textové analýzy z posledných rokov (Ondruš, 1984) však umožňujú datovať najstarší rukopis vo Veľkej Morave používaného misála, ktorého časť sa zachovala v hlaholskej pamiatke známej pod názvom Kyjevské listy, na koniec 9. storočia, čo by znamenalo, že by to bol dosiaľ jediný známy rukopis z veľkomoravského obdobia. Hoci sa ostatné veľkomoravské pamiatky zachovali iba v neskorších odpisoch ruských alebo južnoslovanských "redakcií", predsa filologickým, textologickým rozborom, ako aj analýzou vecných faktov môžeme určiť charakteristické znaky staroslovienčiny veľkomoravskej redakcie. Vo fonetickej a morfologickej rovine boli to napríklad tieto znaky: dôsledné zachovávanie a rozlišovanie jerových hlások a nosoviek (v Kyjevských listoch presné, okrem tvaru vъsěchъ, ktorý je tu dvakrát miesto očakávaného vьsěchъ), západoslovanský reflex c, z (dz za psl. tj. kt), dj na rozdiel od št, žd v bulharsko-macedónskych pamiatkach (v Kyjevských listoch c, z, je dôsledne); striednica šč za psl. stj, skj (Kyjevské listy ju zachovávajú dôsledne); tvar inštr. sg. mask. a neutr. pri pôvodných o-kmeňoch je podľa u-kmeňov, t. j. sufix -ъmь oproti južnoslovanskému sufixu - om. Niektorí slavisti (napr. Večerka 1984, s. 19) k týmto základným znakom veľkomoravskej staroslovienčiny priraďujú aj ďalšie znaky (napr. prenikanie tvarov gen. sing. osob. zámena 1. os. mne miesto "klasického" mene; prenikanie prefixu vy- namiesto južnoslovanského iz- a i.).

Veľkomoravské jazykové prostredie sa najvýraznejšie prejavuje v lexike pamiatok veľkomoravskej proveniencie. Jej bázu utváral slovný fond zdedený ešte z praslovančiny. Väčšia časť tohto slovného fondu mala všeobecnoslovanský charakter, menej početná vrstva lexiky bola v praslovančine nárečovo diferencovaná. V slovnej zásobe staroslovienčiny prebiehali rozličné vývinové zmeny, a to najmä v oblasti sémantiky. Boli to predovšetkým sémantické posuny (napr. v dôsledku pôsobenia metafory, metonymie), ale aj zmeny, ktoré vznikali špecializáciou (úžením alebo generalizáciou) - rozširovaním významu slov. V dôsledku pôsobenia špecifických staroslovienskych foneticko-fonologických procesov sa uskutočňovali zmeny aj vo formálnej stránke slov.

V staroslovienskej slovnej zásobe boli z praslovanského dedičstva dobre zastúpené lexémy označujúce základné reálie v prírode i činnosť a životné situácie ľudí. Na ilustráciu uveďme aspoň niektoré názvy prírodných javov (zemľa, voda, solь, rěka, lěsъ, *větrъ, dьnь, lěto*), *živočíchov (golǫbъ, koza, ovьca*, ryba, žaba, osъlъ), rastlín (loza "réva", pъšenica, dǫbъ, světъ, sěno, groznъ), ďalej názvy z oblasti živočíšnej a ľudskej anatómie (glava, roka, noga, brada, oko, ucho, lakъtь, rebro, kostь, zǫbъ), slovesá označujúce rozličné fyziologické činnosti (jasti "jesť", piti, sъpati, gynǫti, mrěti, plakati, slyšati) ako aj slovesá s významom telesného pohybu a polohy tela (iti "ísť", choditi, běžati, skočiti, sěděti, ležati, stojati). Značnú skupinu slov praslovanského pôvodu tvoria slová, ktoré súvisia s pracovnou činnos-

ťou človeka a s výrobnými procesmi, napr. názvy nástrojov (sekyra, radlo "pluh", motyka, mečб, nožб, kľučб), názvy výrobkov (korabъ, sǫdъ "sud", mostъ, kotьlъ "kotol", remenб) i slovesá označujúce rozličné pracovné aktivity (pasti "pásť", orati, myti, mlěti, žęti, "ťať", učiti, pisati).

Praslovanské dedičstvo sa v staroslovienčine prejavilo aj v názvoch označujúcich rodinu, príbuzenské a spoločenské vzťahy, ako aj pracovné a spoločenské zaradenie človeka v spoločnosti, napríklad žena, mǫžб, děti, vědova, ženichъ, nevěsta, brakъ "svadba", voždь "vodca", vlasti "vládnuť", kъnędzь "knieža", kraľь, cěna, dlъgъ, mьzda, sǫdъ, "súd" vina, vragъ "nepriateľ" a i.

Pozoruhodné je zistenie, že pri tvorení slov sa uplatňovalo okolo sto afixov, pomocou ktorých sa derivovali lexikálne jednotky od osemstopäťdesiatich slovných základov (Večerka, 1984). Zo slovotvorných postupov je tak pre praslovančinu, ako aj pre staroslovienčinu najtypickejšia sufixácia.

Slovná zásoba staroslovienčiny ako spisovného jazyka sa už v najstarších obdobiach musela dopĺňať slovami označujúcimi pojmy z filozofickej, teologickej a právnej sféry, ako aj výrazmi najmä terminologickej povahy, potrebnými na označenie reálií vtedajšej vysokej kultúry a civilizácie. Hlavným prameňom obohacovania stsl. lexiky bola kultivovaná a vyspelá gréčtina. V slovnej zásobe staroslovienskeho jazyka sa používalo veľa slov prevzatých z gréčtiny, napríklad aerъ "vzduch", alavastrъ "alabastrová nádoba",

aromatъ "vonná masť", igemonъ "správca", chitonъ "spodné rúcho", chlamida "vrchné rúcho, plášť" alebo z gréčtiny doslovne preložených (kalkovaných), resp. utvorených podľa gréckeho modelu blagosloviti, blagodětь "milosrdenstvo, vъdvoriti sę "usídliť sa", mirotvorьcь "stvoriteľ sveta", čudotvorьcь "tvorca zázrakov", zъloslovіti "zlorečiť", hovoriť o niekom zle . Ako vidno z uvedených príkladov, medzi kalkami z gréčtiny sú časté najmä kompozitá.

Gréčtinou boli inšpirované či motivované aj niektoré sémantické procesy v staroslovienskych slovách, napr. rozširovanie významu slova. Napríklad staroslovienske slovo slovo bolo pôvodne ekvivalentom gréckeho logos vo význame "základná pomenovacia jednotka reči". V procese rozvoja staroslovienčiny však nadobudlo analogicky podľa gréčtiny aj viaceré druhotné významy, napr. významy "pojem, princíp, Boh".

Do staroslovienskych textov veľkomoravskej redakcie sa dostali aj pôvodom latinské slová (prevzaté nemeckým alebo severotalianskym prostredníctvom), ktoré boli na Veľkej Morave zdomácnené už pred príchodom Konštantína a Metoda (Stanislav, 1975). Sú to slová ako mnichъ, biskupъ, žalmъ. Na pôsobenie predcyrilometodovských kristianizačných misií na Veľkej Morave poukazujú aj lexikálne jednotky prevzaté zo starej hornej nemčiny, ktoré sa dostali cez veľkomoravský jazykový filter do staroslovienskych pamiatok (usereędzь "náušnica", malženъ "manžel", vъsędъ (eucharistia, prijímanie, hostia), rovanije "dary").

Rozbor staroslovienskych textov ukázal, že do nich prenikli prvky veľkomoravského kultúrneho jazyka, tzv. panonizmy-moravizmy, ako godina "60 minút", spyti "nadarmo", napastъ "pokušenie", neprijaznъ "zlý duch, diabol", prachnenъ "prachnivý" miesto zlý, raspęti(miesto propěti), klepъcъ "klepec", životъ oproti žizn, prositi oproti moliti, otrokъ oproti sluga a i.

Skutočnosť, že sa z veľkomoravskej kolísky staroslovienskej literatúry rozšírila slovanská slovesnosť najmä na slovanský juh a východ, poznačila aj neskoršie prepisy staroslovienskych textov urobené v rozličných slovanských redakciách. V slovnej zásobe zachovaných prepisov staroslovienskych pamiatok sa dobre odzrkadľuje neskorší vývin staroslovienčiny podmienený postupnou diferenciáciou slovanských jazykov. Stsl. texty prostredníctvom slovnej zásoby dokumentujú postupný rast synonymie, a to najmä v dôsledku rozmanitých prekladateľských a autorských postupov a koncepcií, súvisiacich okrem iného aj s tým, že prekladatelia a spisovatelia pochádzali z rozličných častí slovanského sveta. Narastanie synonymie bolo pri tejto extenzívnej činnosti čiastočne tlmené a obmedzované tým, že sa niektoré staré lexikálne jednotky nahradili inými. Preto sa v slavistickej literatúre hovorí o dvoch lexikálnych vrstvách v staroslovienskych pamiatkach. Do staršej vrstvy sa zaraďujú napr. slová ako bratrъ (oproti bratъ), vratnikъ (oproti vratarъ), životъ (oproti žizn), balii (oproti vračь), grędǫ "kráčam" (oproti idǫ), jędryi "rýchly" (oproti skoryi) a ďalšie. Pravda, nie vždy sa dá jednoznačne určiť, ktorá vrstva je staršieho a ktorá mladšieho pôvodu.

Nemožno ani všetky lexikálne jednotky zo staršej vrstvy pokladať za panonizmy - moravizmy, pretože podmienky ich existencie mohli byť rôzne, tak ako mohli byť rozdielne aj osudy každej z nich.

Staroslovienčina prinesená solúnskymi bratmi obsahovala aj mnohé byzantské prvky, ktoré vo veľkomoravskom prostredí pôsobili do istej miery exkluzívne. Podľa B. Havránka (1958) však táto exkluzívnosť staroslovienskeho jazyka nebránila jeho šíreniu a uplatneniu vo viacerých dôležitých funkciách. Na druhej strane však dochádza na veľkomoravskom teritóriu ku kontaktom a vzájomnému ovplyvňovaniu domáceho jazyka a staroslovienčiny. Starosloviensky jazyk sa prispôsoboval veľkomoravskému jazykovému prostrediu a začal fungovať ako spisovný jazyk veľkomoravskej národnosti.

Pri hodnotení staroslovienčiny treba brať do úvahy jej fungovanie v špecifickej spoločenskej štruktúre, s čím do istej miery súvisí aj jej diferencovanosť. Staroslovienčina počas svojej existencie spĺňala viacero závažných úloh. Na prvom mieste bola to pastoračná funkcia, ktorá bola dôležitá zo širšieho komunikačného aspektu. Konštantín a Metod a ich učeníci šírili a upevňovali kresťanstvo na veľkomoravskom území. Na toto poslanie sa pripravovali aj prekladmi biblických textov. Pre pastoračné ciele cyrilometodovskej misie bolo potrebné mať preložené do slovanského jazyka základné kresťanské modlitby a iné sakrálne texty. Staroslovienčina tak vlastne plnila aj úlohu vysvetľovacieho výkladového jazyka, pretože zásady kresťanskej náuky mali byť ľudu zrozumiteľné a prístupné, lebo iba

tak sa mohlo účinne hlásať a rozvíjať kresťanské učenie.

Staroslovienčina spĺňala na vysokej úrovni liturgického jazyka. Uvedenie slovanskej reči do tejto funkcie si vyžadovalo od Konštantína a Metoda vynaložiť veľa úsilia, diplomacie a rozumu. Zavedenie domáceho jazyka do liturgie treba hodnotiť ako mimoriadne progresívny čin, a to tak z hľadiska kristianizácie, ako aj z kultúrneho (literárneho a jazykového) hľadiska. Ide tu totiž o čin, čo o jedenásť storočí anticipoval zavedenie domáceho jazyka do katolíckej liturgie. Pravda, boj Konštantína a Metoda s trojjazyčníkmi - pilátnikmi nebol ľahký. Podľa Š. Ondruša (1982) bol to "prvý internacionálny spor slovanského ducha s elitársky obmedzeným svetonázorom západného sveta". Podľa vtedajšieho dobového názoru mohla sa totiž rozvíjať komunikácia v teologickej a duchovnej sfére iba v troch jazykoch: v hebrejskom, gréckom a latinskom. Protivníci slovanského liturgického jazyka, a tým vlastne celej slovanskej kultúry, argumentovali tým, že Pilát dal na Kristov kríž napísať text iba v spomínaných troch jazykoch.

Konštantín a Metod sa starostlivo pripravovali na uvedenie staroslovienčiny ako liturgického jazyka do cirkevného života veľkomoravských slovanov. Svedčia o tom preklady liturgických textov, modlitieb, duchovných úvah, homílií a životov svätých, ktoré okrem dominantnej náboženskej hodnoty sú závažné aj z literárneho, umeleckého a jazykového aspektu. Konštantínova vynikajúca filozofická erudícia a jeho citlivý prístup k jazykovým problémom sa prejavili aj

pri prekladoch žalmových textov, zachovali sa v Sinajskom žaltári, v hlaholskej pamiatke z 11. storočia .

Staroslovienčina sa uplatnila aj vo funkcii rečníckeho jazyka. Prvky "rečníckeho štýlu" možno nájsť v prejavoch veľkomoravských poslov k cisárovi Michalovi III. v dvoch vynikajúcich pamiatkach a prameňoch o veľkomoravskej epoche, v Živote Konštantína a Živote Metoda (Pauliny, 1964). Rétorický štýl sa prejavuje napríklad aj v Anonymnej homílii zachovanej v pamiatke zvanej Glagilita Clozianus z 11. storočia. Anonymná homília (Pauliny, 1964) ju nazýva Napomenutie k vladárom) nemá grécku predlohu. Podľa prác A. Vaillanta, F. Grivca a J. Vašicu sa pokladá za dielo Metodovo (Pauliny, 1964). Text homílie predstavuje ukážku staroslovienskeho rečníckeho štýlu, no obsahuje aj prvky právnického (odborného) štýlu. Právne normy obsiahnuté v pamiatke Zakonъ sǫdъnyi ljudьmъ sa tu premietajú do rečníckej podoby. Metod oživil text citátmi z biblie, najmä zo Starého zákona, rozličnými úvahami, exemplami a metaforami.

Staroslovienčina mala rozvinutý aj odborný štýl, najmä v právnej sfére. Pamiatky právneho charakteru (Zakonъ sǫdъnyi ljudьmъ, t. j. Civilný zákonník, Nomokánom, čiže Zbierka cirkevných ustanovení a Zapovědi svętyichъ otьcь čiže Príkazy svätých otcov) svedčia o tom, že Konštantín a Metod chceli budovať svoje misijné dielo na pevnej cirkevno-právnej báze. Jazyk právnych textov obsahuje viaceré právne termíny veľkomoravskej proveniencie (napr. tęža "spor", ispytanije

"vyšetrovanie", klevetьnikъ "žalobca", sluchъ "výpoveď svedka a i.).

Staroslovienčina bola na Veľkej Morave jazykom štýlovo diferencovaným, schopným plniť nielen náboženské, ale aj rozličné iné funkcie potrebné vo vtedajšom politickom, spoločenskom a kultúrnom živote. Jej fungovanie a používanie ako spisovného jazyka našich slovanských predkov bolo významným kultúrnym fenoménom.

Napriek tomu, že Konštantín a Metod pôsobili na území Veľkej Moravy pomerne krátko, zapísali sa natrvalo do dejín našich národov. Cyrilometodovská tradícia v rámci veľkomoravskej tradície zostáva jednou z najvýznamnejších kultúrno-politických tradícií v našich dejinách, a to z viacerých dôvodov: Konštantín a Metod položili základy slovanského písomníctva, ktorého nevyhnutnou podmienkou bolo utvorenie slovanského písma Konštantínom, resp. v spolupráci s Metodom; Konštantín a Metod stali sa sprostredkovateľmi pri prehlbovaní kontaktov medzi veľkomoravským prostredím a vyspelou byzantskou kultúrou, o čom svedčia aj nálezy materiálnej kultúry (kamenná architektúra, výrobky zlatníckych dielní); s ich pôsobením je spätý vznik veľkomoravskej literárnej školy, ktorej členovia rozvinuli bohatú prekladateľskú i pôvodnú literárnu činnosť.

Napriek opätovnému nástupu latinčiny do sféry katolíckej liturgie u nás a aj napriek dlhodobému privilegovanému postaveniu latinčiny ako nadnárodného kultúrneho jazyka v mnohonárodnostnom feudálnom uhor-

skom štáte, utvorenom po páde Veľkej Moravy, pretrvala spomienka na významné cyrilometodovské účinkovanie na Veľkej Morave a na privilegované a kultivované uplatnenie staroslovienskeho jazyka u našich veľkomoravských predkov ako svetlá a životodarná kultúrna tradícia (Habovštiaková, 1980).

Literatúra

1. B a g i n , A.: Úvod do staroslovienčiny. (skriptum). Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1970, 84 s.

2. H a b o v š t i a k o v á , K.: O cyrilometodovskej tradícii na Slovensku (separát). In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1080, s. 133-147.

3. H a v r á n e k , B.: O vztahu "mluvenosti" a "literárnosti" při výzkumu skladby v starších jazycích a o vztahu fónické a grafické realizace. In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 108-123.

4. K r a j č o v i č , R.: Pôvod a vývin slovenského jazyka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981, 240 s.

5. Ondruš, Š.: Život Konštantína a Život Metoda očami súčasnej jazykovedy a literárnej teórie. In: Studia Academica Slovaca 12. Prednášky XVIII letného semi-

nára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava Alfa 1983, s. 387-404.

6. O n d r u š , Š.: Z lexiky kyjevských listov: vésqdž. Slavica Slovaca 19, 1984, s. 36-43.

7. P a u l i n y , E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 248 s.

8. P a u l i n y , E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo krásnej literatúry 1964. 248 s.

9. S t a n i s l a v , J.: Elementy latinskej a byzantskej kultúry na Veľkej Morave a v severnej Panónii. In: Studia Academica Slovaca 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava, Alfa 1975, s. 425-438. Red. J. Mistrík.

10. S t a n i s l a v , J.: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy. 3. vyd. Vydané spoločne nakladateľstvom Slovenskej ligy a L. Mazáča Bratislava-Praha 1934. 87 s.

11. S t a n i s l a v , J.: Staroslovienský jazyk I. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 372 s.

12. V a š i c a , J.: Literární památky epochy veľkomoravské 863-885. 1. vyd. Praha, Lidová demokracie 1966. 289 s.

13. V e č e r k a , R.: Staroslověnština. Praha, Státní pedagogické nakladatelství. 1984. 231 s.

nára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava Alfa 1983, s. 387-404.

6. O n d r u š , Š.: Z lexiky kyjevských listov: vésqdъ. Slavica Slovaca 19, 1984, s. 36-43.

7. P a u l i n y , E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 248 s.

8. P a u l i n y , E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo krásnej literatúry 1964. 248 s.

9. S t a n i s l a v , J.: Elementy latinskej a byzantskej kultúry na Veľkej Morave a v severnej Panónii. In: Studia Academica Slovaca 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava, Alfa 1975, s. 425-438. Red. J. Mistrík.

10. S t a n i s l a v , J.: Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy. 3. vyd. Vydané spoločne nakladateľstvom Slovenskej ligy a L. Mazáča Bratislava-Praha 1934. 87 s.

11. S t a n i s l a v , J.: Staroslovienský jazyk I. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 372 s.

12. V a š i c a , J.: Literární památky epochy veľkomoravské 863-885. 1. vyd. Praha, Lidová demokracie 1966. 289 s.

13. V e č e r k a , R.: Staroslověnština. Praha, Státní pedagogické nakladatelství. 1984. 231 s.

14. Veľká Morava a naša doba. 1. vyd. Bratislava, Osveta 1963. 256 s.

Zbierky slovenských ľudových rozprávok a ich vydávanie

Ján Michálek, FFUKo Bratislava

Bohatá zberateľská práca v oblasti ľudovej slovesnosti v 19. storočí vyústila u nás do viacerých rozsiahlych a úrovňou vynikajúcich diel, ktoré sa stali trvalými a výraznými hodnotami našej národnej kultúry. Pokiaľ ide o ľudové piesne, boli to na začiatku najmä Národnie spievanky Jána Kollára (1834-35), ľudové príslovia a porekadlá pripravil v reprezentatívnej zbierke Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia (1896) Adolf P. Záthurecký a najvýznamnejšie dielo v oblasti ľudovej prózy predstavujú Prostonárodné slovenské povesti Pavla Dobšinského (1880-83). Kultúrnonárodný význam tohto diela je taký veľký, že od čias svojho vzniku púta pozornosť nielen bádateľov, ale aj spisovateľov a editorov ľudových rozprávok. Rozprávky P. Dobšinského vstúpili do povedomia Slovákov ako výrazná a reprezentatívna kultúrna hodnota a sám P. Dobšinský sa úrovňou tejto svojej práce zaradil medzi najlepších rozprávkárov na svete. Mali v ďalšom vývine veľký dosah na formovanie predstáv o slovenskej ľudovej rozprávke vo vedomí

širokej kultúrnej verejnosti a vplývali na stav ľudovej rozprávky u nás v dlhej etape jej vývinu. Pravda, vznik tohto diela i spomínaný jeho účinok treba vidieť v širšom kontexte zberateľskej a editorskej práce v oblasti ľudovej rozprávky. Pokúsime sa ho v krátkosti naznačiť.

P. Dobšinský, ako príslušník štúrovskej generácie, spolupracoval úzko a bezprostredne pri práci s ľudovými rozprávkami s Augustom Horislavom Škultétym, ktorý v počiatkoch organizovaného záujmu o zber a vydávanie rozprávok prejavil najväčšiu aktivitu. Počiatky zberateľskej činnosti štúrovcov siahajú do rokov 1839-40, keď August H. Škultéty zastupoval Ľudovíta Štúra vo funkcii námestníka profesora na Katedre československej reči a literatúry v Bratislave. Ľ. Štúr na lýceu študentom prednášal o ľudovej slovesnosti a A. H. Škultéty pred prázdninami v r. 1840 upozornil študentov osobitne na potrebu zapisovať ľudové rozprávky. Dal im aj návod, ako majú texty rozprávok zaznamenávať. Po návrate Ľ. Štúra z Halle odišiel Škultéty do Tisovca za kaplána a tu - ako aj v širšom priestore Gemera - organizoval zberateľskú činnosť, získaval pre ňu spolupracovníkov, z ktorých viacerí sa postupne stali jej zanietencami. Teda najmä jeho zásluhou sa postupne zorganizovala v Gemeri skupina vzdelancov pod vedením revúckeho farára Samuela Reussa, ktorá rozvinula aktívnu folkloristickú činnosť, a tá sa postupne preniesla aj do iných oblastí Slovenska (napr. do Liptova, kde takto sústredene pracoval najmä Samo Bohadan Hroboň). V Gemeri k najaktívnejším účastníkom patrili okrem A. H. Škul-

tétyho a S. Reussa Štefan Marko Daxner, Jonatan D. Čipka, Samo Chalupka, Samuel Ormis, Ľudovít Gál a synovia S. Reussa Ľudovít, Adolf a Gustév.

Janko Francisci-Rimavský zasa pristúpil k príprave rukopisného zborníka na bratislavskom lýceu (Prostonárodný zábavník) a v Gemeri vznikali rukopisné zbierky s názvami Codex revúcky A, B, C a Codex tisovský A, B, C. V Levoči (po odchode študentov a J. Franciscího z Bratislavy v r. 1844) udomácnila sa nadšená práca pre štúdium ľudovej slovesnosti na lýceu veľmi rýchle a začala sa prejavovať v ďalších rukopisných zborníkoch. Jej organizátorom sa tu stal predovšetkým Pavol Dobšinský. Odvtedy sa folkloristickej práci venoval sústavne a stal sa postupne jej vedúcou osobnosťou.

Prvé knižné vydanie ľudových rozprávok po získaní bohatého materiálu pripravil Janko Francisci-Rimavský. Jeho zbierka Slovenskie povesti vyšla v Levoči v r. 1845. Bolo to síce iba desať rozprávok, ale J. Francisci-Rimavský chcel vo vydávaní pokračovať. Chýbali mu na to prostriedky, potom sa dostal do víru revolučných udalostí v roku 1848-49 a k vydávaniu rozprávok sa už viac nedostal. Pokúšali sa o to iní (napr. výber rozprávok na vydanie pripravil Ľudovít Reuss, ale rovnako pre finančné problémy nevyšiel) a hlavnú starostlivosť postupne na seba vzali P. Dobšinský a A. H. Škultéty. Skôr ako stihli vydať ďalšiu tlačenú zbierku slovenských ľudových rozprávok, urobila tak Božena Němcová, keď v rokoch 1857-58 vydala v Prahe Slovenské pohádky a povesti. A tak až po trinástich rokoch po vydaní Franciscího zbier-

ky začal u nás vychádzať nový súbor slovenských ľudových rozprávok zásluhou A. H. Škultétyho a P. Dobšinského; r. 1858 vyšli v Rožňave prvé dva zošity zbierky Slovenské povesti, tretí a štvrtý zošit vyšiel r. 1859 v Banskej Štiavnici, kde v r. 1860 vyšiel piaty zošit a r. 1861 šiesty. Táto kniha Slovenských povestí obsiahla už 64 textov a bola zameraná najmä na čarovné rozprávky.

Aj teraz boli vydavatelia rozhodnutí pokračovať v publikovaní slovenských ľudových rozprávok následne, ale trvalo opäť veľmi dlho, kým mohli svoje zámery realizovať. P. Dobšinský začal až r. 1880 vydávať Prostonárodnie slovenské povesti, ktoré ukončil v r. 1883 ôsmym zošitom. Bola to najobšírnejšia zbierka slovenských ľudových rozprávok - mala 99 textov a cenný úvod, v ktorom editor predložil opäť svoje náhľady na ľudovú rozprávku, ktoré predtým rozvinul v teoretickom spise Úvahy o slovenských povestiach (1871). Prostonárodnými slovenskými povesťami sa skončila jedna charakteristická etapa zbieranie a vydávania slovenských ľudových rozprávok. Nasledujúce zbery mali už iný charakter, prejavovali sa v nich zretele odborno-folkloristické, jazykovedné, vedecko-dokumentárne, či tvorivo-spisovateľské. Najvýraznejšie výsledky predstavujú potom zbery Jozefa Ľudovíta Holubyho v Bošáckej doline, ktoré sú zamerané najmä na miestne povesti, poverové podania, humoristické rozprávky a anekdoty. Z konca minulého a začiatku nášho storočia pochádza aj rozsiahly súbor slovenských ľudových rozprávok, ktoré zapísal a potom aj vydal v diele Slovenská reč a jej miesto v rodine

slovanských jazykov (1906) Samo Czambel. S. Czambel bol jazykovedec a rozprávky zapisoval ako doklady nárečových prejavov. Už z toho vyplýva, že jeho zápisy sú presné a rozprávky sú zachytené verne tak, ako mu ich predkladali vo svojich podaniach ľudoví rozprávači. Texty neupravoval, nezasahoval do nich. K zápisom uvádzal údaje o rozprávačoch, o ich vzdelaní a veku. Tým spĺňali jeho zápisy najnáročnejšie kritériá folkloristiky, a sú preto po tejto stránke mimoriadne cenné. Navyše rozsah jeho zápisov a veľký územný záber dovoľuje formulovať závery o stave ľudovej rozprávky na Slovensku na prelome storočí a poskytuje tak hodnotný fond pre poznanie dôležitej etapy vývinu prozaickej tradície u nás. Jeho materiál ukazuje, že v repertoári rozprávačov už ustupovala vtedy čarovná rozprávka a narastal výskyt dobrodružných a humoristických príbehov. Ďalší vývin túto tendenciu potvrdil. Z uvedeného obdobia pochádza aj ďalšia významná zbierka publikovaných textov ľudových rozprávok od Štefana Mišíka (spolu 55 záznamov), ktorý ich zapísal v Hnilci na rozhraní Spiša a Gemera, kde pôsobil ako farár. Publikované boli v Sborníku Muzeálnej slovenskej spoločnosti (1911, 1913). Hodnota tohto súboru rozprávok je aj v tom, že sa viaže na jednu lokalitu, a dáva teda obraz o pozícii ľudovej rozprávky v konkrétnom prostredí lokality a štruktúre v danom čase.

V medzivojnovom období sa realizoval rozsiahly zber ľudovej prózy na Slovensku prostredníctvom študentov slovanského seminára Filozofickej fakulty UKo v Bratislave pod vedením prof. Franka Wolmanna. Jeho bohaté a hodnotné výsledky sú už mnoho rokov pripra-

vené na vydanie, ale dosiaľ ich nevydali. Celý tento fond je prakticky nateraz čitateľsky neprístupný. Z vedeckých vydaní ľudových rozprávok tohto obdobia treba uviesť obšírne päťzväzkové dielo Jiřího Polívku Súpis slovenských rozprávok (1923-31), ktoré - ako z názvu vyplýva - je prepisom textov zo zbierok a prameňov a má dokumentárnu hodnotu umocnenú ešte uplatnením originálnej klasifikácie autora. Vedecké vydania ľudovej prózy vyšli aj neskôr, pričom k najrozsiahlejším a na základe dobových terénnych výskumov zostaveným výberom patria podania so zbojníckou tematikou v publikáciách Andreja Melicherčíka Jánošíkovská tradícia na Slovensku (1952) a Viery Gašparíkovej Zbojník Michal Vdovec (1964). Väčšie menšie súbory nových záznamov ľudovej prózy boli publikované, pochopiteľne, v početných štúdiách viacerých bádateľov až do súčasnosti, avšak ich čitateľský dosah je minimálny. Prevažne na novom terénnom materiáli sú založené aj reprezentatívne výbery v rámci edície Ľudové umenie na Slovensku vo vydavateľstve Tatran, pričom ide najmä o humoristické rozprávanie (Ostrovtipné príbehy i veliké cigánstva a žarty, 1981), spomienkové rozprávanie (Keď je dobrá klobása, 1987), ľudové povesti (Zvonové studničky, 1990) a poverové podania (Na krížnych cestách, 1991).

Upozorniť treba ešte, že ľudové rozprávky a povesti stali sa - počínajúc medzivojnovým obdobím - častým predmetom rozličných úprav od nepatrných zásahov až po literárne spracovanie námetov. Umelecky najcennejšie z týchto spracovaní boli knihy Jozefa Cígera Hronského (Erondove rozprávky, Zlatovlasá

sestra, Traja bratia, Zakopaný meč a iné). V tomto duchu narábal s folklórnymi materiálmi neskôr Jozef Horák, ktorý sa zameral najmä na voľné pretlmočenie ľudových povestí z oblasti Banskej Štiavnice. Úspešne a intenzívne narábala so slovenskými ľudovými rozprávkami a povesťami vo svojich vydaniach aj spisovateľka Mária Rázusová-Martáková a postupne ďalší autori (Mária Ďuríčková, Peter Glocko a iní). Osobitý prístup vo vydávaní ľudovej prózy predstavuje rozsiahle publikačné dielo tohto druhu od Antona Habovštiaka.

Z toho, čo sme uviedli, vidieť, že publikovanie slovenskej ľudovej prózy má pomerne bohatú históriu, i keď niektoré obdobia sú po tejto stránke výraznejšie zastúpené ako iné, a to nielen rozsahom, ale aj úrovňou práce. V súvislosti s tým vystupuje však do popredia ešte jeden závažný fakt: publikovanie reedícií, rozličných výberov, vydaní. Dominantné postavenie v tomto smere majú práve Dobšinského a Škultétyho rozprávky. V posledných desaťročiach vyšli síce náročnejšie výbery aj z iných zbierok, ktoré sme tu uviedli (napr. rozprávky S. Czambla, Š. Mišíka, J. Ľ. Holubyho a iných), ale to nemení nič na konštatovaní, že rozprávky P. Dobšinského sa u nás vydávali - a platí to aj pre dnešok - najčastejšie, čo malo veľký význam z odborného folkloristického i čitateľského aspektu.

Prostonárodné slovenské povesti sú najkompletnejším súborom ľudových rozprávok, aký na Slovensku vôbec vznikol a vyšiel. Obsahuje najmä rozprávky čarodejné, ale aj legendy, rozprávky o zvieratách, nove-

listické, humoristicko-satirické. Vo svojich náhľadoch na ľudové rozprávky P. Dobšinský staval do popredia myšlienky o ich umeleckej hodnote, pričom osobitne upozorňoval na ich jazyk a kompozíciu. Tieto svoje náhľady uplatňoval potom aj v upravovateľskej praxi, čím slovenské ľudové rozprávky približoval spoločenským potrebám. Pri redakčnej úprave textov záznamy ľudových podaní nielen štylisticky upravoval, ale niekedy z viacerých variantov vytváral novú verziu, syntetizujúcu podľa neho najkrajšie motívy a prvky. Tieto jeho zásahy sa však netýkali podstaty ľudových rozprávok, ich ľudovosti. Zdokonaľoval ich po formálnej stránke. Prísne vzaté, nemôžeme potom z tohto hľadiska považovať jeho zbierku za vedeckú edíciu rozprávok, ale za čitateľské vydanie. A to bol jeden z hlavných cieľov jeho práce s rozprávkami. Pri uvedenom prístupe je celkom pochopiteľné, že čitateľský záujem o jeho rozprávky bol zjavný, vzrastal a stával sa čoraz výraznejším. O tomto svojom zámere vyjadril sa sám už pri prípravách Slovenských povestí r. 1858, keď v liste J. Makovickému napísal, že pri povestiach si Slováci obľúbia čítanie, a tak "k slovenským knihám privyknú".

Pravda, túto cestu k slovenskému čitateľovi si nemožno predstavovať ako okamžitý frontálny nástup, ale cieľ P. Dobšinského sa napĺňal nepochybne od začiatku, od prvých vydaní zošitov jeho rozprávok. A tak najprv Slovenské povesti, ktoré vydal spolu s A. H. Škultétym, a potom najmä Prostonárodné slovenské povesti treba vidieť ako základný kameň naplnenia tohto Dobšinského úsilia. Ďalšie vydania túto

stavbu dvíhali do výšin, a tak sa postupne začala formovať svojská predstava o slovenskej ľudovej rozprávke vôbec, teda nielen o tých Dobšinského. Zúčastňovali sa na tom vydania Slovenských povestí (druhé v r. 1891-1896, tretie v r. 1898-1902, štvrté v r. 1906-1911, piate v r. 1910-1913, ďalšie v pozmenených skladbe v r. 1919-1911, a v r. 1947-1951 ako aj nasledujúce viaceré výbery). Osobitne treba upozorniť na vydania Prostonárodných slovenských povestí I.-III. z r. 1958 a 1966. Spomedzi ďalších výberov treba uviesť prinajmenej vydania Slovenských rozprávok, ktoré pripravila A. Horáková-Gašparíková (1961, 1962, 1966, 1968, 1971 atď.) a ktoré spolu predstavovali okolo 150 000 exemplárov. Už tieto najvýraznejšie údaje, ku ktorým treba pripočítať prítomnosť Dobšinského rozprávok v početných ďalších výberoch ľudovej slovesnosti až do súčasnosti, ukazujú na ich mimoriadne vysokú publicitu. Dobšinského cieľ, aby sa slovenské rozprávky stali obľúbeným čítaním, sa splnil akiste v miere, ktorá ďaleko presiahla jeho predstavy. Pozoruhodný je i súčasný čitateľský záujem o ľudové rozprávky a o tieto Dobšinského osobitne. Prijímajú sa s akousi osobitou pozornosťou.

Ich obľuba a rozšírenosť, pod ktorú sa podpísal P. Dobšinský svojím umeleckým majstrovstvom a originálnosťou ich úprav, viedla postupne k zovšeobecňujúcej predstave, akoby Dobšinského rozprávky boli jediným vzorom slovenskej ľudovej rozprávky a všetko, čo ich úroveň nedosahuje, nie je pre slovenskú rozprávku dostatočne reprezentatívne, a obraz o slovenských rozprávkach skresľuje. Faktom ostáva, že

Dobšinského rozprávkové verzie nie sú totožné a nemožno ich stotožňovať s autentickým materiálom, so znením slovenskej ľudovej rozprávky okolo polovice 19. storočia, keď ich zberatelia zapisovali. Avšak aj napriek tomu možno povedať, že Dobšinského rozprávky sú pre vedu cenným materiálom pri poznávaní slovenských ľudových rozprávok v polovici 19. storočia, keď viaceré žánre - najmä čarovné rozprávky - v jeho súbore textov tak hojne zastúpené, vo svojom vývine kulminovali. Je pravdepodobné, že aj túto skutočnosť si P. Dobšinský plne uvedomil a aj preto s takou vážnosťou pristupoval k svojej práci a ľudovú rozprávku vo vrcholovej etape jej vývinu este monumentalizoval, aby zvýraznil aj pre budúcnosť jej ideovo-estetickú úroveň a hodnotu.

Početné vydania rozprávok P. Dobšinského mali potom skutočne veľký dosah na formovanie a prenášanie predstavy o ľudovej rozprávke v slovenskom prostredí. Mali vplyv na život ľudovej rozprávky v meniacich sa podmienkach existencie slovenského ľudu. Dobšinského rozprávky predovšetkým udržiavali v povedomí národa rozprávku ako živú kultúrnu hodnotu, spájajúcu tradíciu s potrebami života spoločnosti a človeka v nej. Rozprávka tak v našom kultúrno-národnom organizme nestala sa neaktuálnou reprezentáciou minulých čias, ale užitočnou tvorbou pre prítomnosť, pre moderného človeka. Stala sa tiež reprezentantom tých súčastí ľudovej kultúry, ktoré úspešne vstupovali do kultúry národnej a zúčastňovali sa na jej formovaní ako osobitej a rovnocennej s kultúrami iných národov. To malo v živote Slovákov a v ich de-

jinách vždy veľký význam, a nie je to inak ani dnes. Aj úspešná cesta rozprávok ako živej zložky kultúrneho dedičstva Slovákov do sveta prispieva k tomu, že sa naše národné spoločenstvo predstavuje v povedomí Európy a sveta ako vyspelý partner, plnohodnotný a rovnocenný účastník novodobých národných pohybov.

Literatúra

1. Bibliografia vydaní slovenských ľudových rozprávok 1845-1974. Zostavil Ján Štefánik. Martin 1975.

2. M e l i c h e r č í k , A.: Pavol Dobšinský. Portrét života a diela. Bratislava 1959.

3. M i c h á l e k , J.: Pavol dobšinský a jeho rozprávky. Čitateľ, 14, 1965, č. 11, s. 406-408.

Publicistická frazeológia v slovenčine

Jozef Mlacek, FFUKo Bratislava

Na začiatku štúdie Knižná frazeológia v slovenčine (Mlacek, 1990) sme konštatovali skutočnosť, že celý predchádzajúci výskum stylistickej stránky frazeológie sa takmer výlučne orientoval iba na hovorovú frazeológiu. Práve rozbor problematiky knižnej frazeológie ukázal aktuálnosť a potrebnosť skúmania celej tej oblasti frazeológie, ktorá tvorí akýsi protipól k spomínanej hovorovej, teda najbežnejšej frazeológii. Pohľad na celú knižnú frazeológiu zároveň naznačil, že ani tu nevystačíme iba s celkovou charakteristikou knižnej frazeológie, ale že popri tomto celkovom prístupe ku knižnej frazeológii treba osobitne sledovať aj jej jednotlivé špecifickejšie oblasti.

Ako jedna z najaktuálnejších potrieb sa v uvedených súvislostiach javí analýza publicistickej frazeológie. Je to totiž priveľký paradox, že v celkových rozboroch frazeológie sa vždy vychádza najmä z jej uplatňovania v publicistike, že publicistika sa vždy pokladá za oblasť nielen veľmi frekventovaného,

ale aj veľmi pestrého využívania frazeológie, ale na druhej strane sa takmer nijako neskúmala špecifickosť vlastnej publicistickej frazeológie, ba že chýbajú aj tie najzákladnejšie pokusy o jej vymedzenie. Keďže riešením tohto paradoxu sa prispieva k prehĺbeniu poznatkov vo viacerých smeroch (totiž pri vymedzovaní samej publicistickej frazeológie i frazeológie všeobecne, ďalej pri charakteristike istých stránok celého publicistického štýlu, ako aj pri otázkach kultúrneho uplatňovania frazeológie, teda pri otázkach jazykovej kultúry), keďže sa tu teda ponúka klasické "zabíjanie viacerých múch jednou ranou", budeme sa naznačeným otázkam venovať v celom nasledujúcom výklade.

Pred vlastným výkladom zvolenej témy treba ešte uviesť malú terminologickú poznámku. V súlade so všeobecne prijatým chápaním pojmu publicistický štýl, ako ho v našej jazykovede reprezentujú najmä vedecké štúdie a monografie J. Mistríka, ako aj s chápaním ďalších paralelných termínov pod publicistickou frazeológiou sa nerozumie iba frazeológia spätá s jedným typom žurnalistiky, ako sa otázka podáva prave v novinovede, v žurnalistike, ale frazeológia príznačná pre celú žurnalistiku, teda pre celý publicistický štýl v naznačenom jazykovednom chápaní.

Hoci sa publicistickej frazeológii, ako sme už naznačili, nevenovala doteraz takmer nijaká sústredená a primerana pozornosť, nemusíme v jej výklade vychádzať z nulového bodu. O jej problematike totiž existujú aspoň isté poznámky v niektorých všeobecnejších prácach a okrem toho vznikla už aj jedna ucelená

práca, ktorá sleduje niektoré stránky sledovanej problematiky. V takejto situácii sa teda treba najskôr pristaviť pri týchto nie veľmi početných prácach a poznámkach o publicistickej frazeológii a využiť ich prínos k vymedzovaniu tohto pojmu, hoci tu niekedy ide iba o malú zmienku o ňom alebo inokedy zasa napríklad o charakterizovanie istej frazémy ako publicistickej.

Z našej domácej odbornej literatúry možno spomenúť iba malý počet východiskových faktov. V Malom frazeologickom slovníku E. Smieškovej sa nijaké jednotky nevydeľovali ako publicistické; tie, ktoré by tu prichádzali do úvahy, charakterizujú sa zvyčajne ako knižné. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (Kačala, Pisárčiková a kol., 1987), v ktorom sa na spracúvaní frazeológie zúčastňovala predovšetkým práve už spomenutá E. Smiešková, sa už niekoľko jednotiek charakterizuje značkou "publ.". Na podstate tohto zistenia nič nemení skutočnosť, že pri niektorých konkrétnych jednotkách je v slovníku kolísanie, resp. že sa prejavuje nejednotnosť v ich opise. Tak napríklad výraz studená vojna sa pri písmene S charakterizuje ako publicistická frazéma, ale pri písmene V ako nefrazeologické slovné spojenie. Alebo: Výraz uhorková sezóna sa pri písmene U hodnotí ako publicistická frazéma, ale pri hesle sezóna ako knižná frazéma. Aj napriek takýmto nedôslednostiam pri niektorých konkrétnych prípadoch patrí k zásluhám autorov slovníka, že sa usilujú tieto v lexike dosť všeobecne prijímané štylistické charakteristiky uplatniť aj pri opise frazém, a tak prispievajú k prehĺbeniu pohľadu

na túto citlivú stránku celej frazeológie. V Českej frazeológii a idiomatike F. Čermáka (1985) sa popri knižných, poetických, neutrálnych a ďalších typoch frazém podľa štylistického hľadiska uvádzajú aj publicistické frazémy. Napokon v najnovšej Štylistike od J. Mistríka sa pri rozbore štylistických vlastností frazeológie rozoberajú aj novinárske klišé (označované pomocne aj ako tzv. traforetné výrazy). Pri pohľade na tam uvedené výrazy a zvraty ľahko zistíme, že nie všetky patria pod rámcové označenie tejto časti "frazeológia", ale na druhej strane je rovnako evidentné, že v sporných prípadoch ide o jednotky, ktoré majú s vlastnými frazémami isté znaky spoločné alebo aspoň paralelné (ich problematiky sa dotkneme v ďalších častiach výkladu).

Ako sme už spomenuli, je tu však už aj práca, ktorá sa venuje sledovanej otázke monograficky. Je to knižka Novinska frazeologija od novosadskej lingvistky V. Petrovićovej (1989). V tejto práci sa však pojem novinová, resp. publicistická frazeológia vymedzuje iba pragmaticky, operatívne: do novinovej frazeológie patrí všetka frazeológia (teda z hociktorej štylistickej oblasti), ktorá sa v novinách využíva. Ba autorka do tohto pojmu zaraďuje aj iné typy ustálených výrazov a zvratov, ktoré sa v novinárskom texte konotatívne prehodnocujú, a tak sa nielen stávajú súčasťou tohto široko chápaného pojmu, ale zároveň otvárajú ďalšie možné diskusie o vlastnostiach frazeológie, o jej predmete a pod. Na pozadí takéhoto prístupu k danej otázke sa trochu ináč začínajú ukazovať aj spomínané problematické kliší. V tomto pre-

hľade názorov na publicistickú frazeológiu nemožno zachytiť všetky zaujímavejšie myšlienky V. Petrovićovej, nateraz vystačíme s jej postojom k samotnému pojmu publicistická (resp. novinová) frazeológia a niektoré ďalšie pripomenieme v ďalšom vlastnom výklade sledovaných otázok.

Ak sme stručnú charakteristiku uvedenej doteraz vlastne jedinej monografie o publicistickej frazeológii začali istými výhradami k spôsobu jej vymedzovania tohto pojmu, vlastný výklad musíme začať práve vysvetlením vlastného prístupu k tomuto pojmu. V ňom predovšetkým vychádzame z predpokladu, že pojem publicistická frazeológia nestačí definovať, resp. vymedzovať iba funkčne, ale ho treba určiť aj substančálne. Nestačí teda podľa nás iba určiť, že isté frazémy (ba v interpretácii Petrovićovej aj "nefrazémy") sa stanú zložkami publicistickej frazeológie už tým samým, že sa uplatnia v novinách. To môže byť iba jeden z predpokladov vymedzenia takéhoto druhu frazém. Musí tu však existovať istá množina jednotiek, ktorá má tento príznak ("publicistické") aj mimo svojho uplatnenia v novinách alebo iných masovokomunikačných prostriedkoch, teda jednotky, ktoré sú tak povediac inherentne publicistické, vždy ukazujú na svoje publicistické východisko, na príslušnosť do tejto štýlovej vrstvy. Práve takéto jednotky môžu tvoriť základ, jadro, centrum celého pojmu publicistická frazeológia a až okolo nich sa môžu pri istom osobitnom uplatňovaní v publicistike radiť pod tento pojem aj ďalšie jednotky z iných prameňov a oblastí. Iba takto sa môže stať pojem publicistická

frazeológia skutočne osobitným a samostatným pojmom štylistickej klasifikácie frazém, iba takto sa môže stať veličinou súmerateľnou s ďalšími štylistickými druhmi frazém.

Pravda, predchádzajúce myšlienky majú skôr povahu teorémy. Pri ich sústavnom zapojení do uceleného výkladu štylistickej charakteristiky frazém treba naznačenú jadrovú zložku sledovaného pojmu špecificky určiť, vymedziť, aby sa skutočne mohla stať východiskom pri vymedzovaní celej tejto kategórie. Vo frazeológii sa v tejto funkcii zvyčajne uplatňuje istá konfigurácia vlastností príslušných jednotiek. Tento spôsob identifikácie využijeme aj v tomto prípade, teda pri charakterizovaní publicistickej frazeológie.

Na rozdiel od bežnej charakteristiky frazém vo všeobecnosti budeme v tomto prípade postupovať trochu odlišne. Pri vymedzovaní takéhoto špecifického druhu, akým je publicistická frazeológia, treba počítať s viacerými vrstvami znakov, vlastností týchto jednotiek. Predpokladáme, že tu treba počítať až s tromi skupinami príznakov (parametrov) príslušných frazém. Do prvej skupiny patria isté všeobecné znaky, ktoré odlišujú frazému od nefrazeologických výrazov a zvratov. Druhú skupinu tvoria vlastnosti, ktoré má publicistická frazeológia spoločné alebo paralelné s ostatnými druhmi knižných frazém. Napokon tretiu skupinu predstavujú vlastnosti, ktoré sú špecifickými znakmi práve iba publicistickej frazeológie, ktoré ju odlišujú od ostatných skupín a typov (najmä knižných) frazém. Uvedené skupiny vlastností práve v takomto poradí sú zároveň akýmsi algoritmom tohto vy-

medzovacieho postupu, preto im v takomto poradí budeme venovať pozornosť v nasledujúcich častiach tohto výkladu sledovanej problematiky.

Pokiaľ ide o skupinu všeobecných vlastností frazeológie, nebudeme sa pri nich podrobnejšie pristavovať. Ich rozbor býva predmetom celých štúdií, kníh a zborníkov, nemôžeme ich teda vyčerpávajúco predstaviť v rámci takéhoto prehľadu. Uspokojíme sa s tým zistením, že jednotlivé teórie tu rátajú s rozličnými typickými vlastnosťami frazém, a to jednotlivo aj v rozličných zoskupeniach. S odkazom na naše práce (najmä na Slovenskú frazeológiu, 1984) konštatujeme, že ako produktívny postup sa ukazuje vymedzovanie frazém na základe konfigurácie ustálenosti, sémantickej transformácie (obraznosti, prenesenosti významu) a expresívnosti. V súvislosti s našou témou sa napríklad ukazuje, že práve na pozadí takejto konfigurácie vlastností platných ako kritériá frazeologickosti alebo nefrazeologickosti sa ako jednotky nefrazeologického charakteru hodnotia v novej Dynamike slovnej zásoby spisovnej slovenčiny (Horecký, Buzássyová, Bosák a kol., 1989) početné multiverbizované jednotky a výrazy, ktorým chýba predovšetkým obraznosť významu a prípadne aj ďalšie vlastnosti skutočných frazém.

Na okraj tejto skupiny vlastností frazeológie ešte treba dodať, že expresívnosť sa pri publicistických frazémach - podobne ako pri všetkých knižných frazémach - prejavuje dosť odlišne od uplatnenia v hovorovej frazeológii. V tomto prípade ide skôr o istú výnimočnosť, nápadnosť, nie o expresivitu vy-

plývajúcu z vystupňovania emocionálneho hodnotenia, ktoré sa prejavuje pri expresívnosti hovorových frazém.

Pred charakteristikou druhej uvedenej skupiny vlastností publicistických frazém treba konštatovať, že ich vyčleňovanie alebo nevyčleňovanie súvisí s celkovým prístupom k publicistickej frazeológii. Keď ju citovaná V. Petrovičová hodnotí ako osobitné konotačné prehodnotenie akýchkoľvek frazém alebo iných ustálených výrazov, nepočíta s jej súvzťažnosťou ku knižnej frazeológii, a teda ani osobitne nevydeľuje túto skupinu jej vlastností. Keď zasa citovaný F. Čermák uvádza vo svojom výpočte stylistických skupín frazém publicistickú frazeológiu spolu s knižnou a poetickou frazeológiou na jednom póle svojej stupnice (táto stupnica potom pokračuje neutrálnymi frazémami a cez ne sa dostáva akoby k druhému pólu, ktorý v jeho chápaní predstavujú kolokviálne, slangové a žargónové frazémy), tiež síce priamo neurčuje, že publicistická frazeológia musí mať isté znaky knižných frazém, avšak už samo postavenie týchto typov vedľa seba a zároveň ich postavenie v opozícii s druhým spomínaným pólom Čermákovej stupnice napovedá, že tu ide o skupiny, pri ktorých treba predpokladať isté vlastnosti spoločné, resp. paralelné. Aj v našom prístupe (Mlacek, 1979; 1990) sa vychádza z rešpektovania príbuznosti obidvoch uvedených typov frazém, avšak pojmy knižná frazeológia a publicistická frazeológia sa nehodnotia ako rovnocenné, ako typy z rozdielnych rovín: pojem knižná frazeológia sa nám javí ako pojem nadradený, ako pojem širší než pojem publicis-

tická frazeológia. A práve z takéhoto chápania uvedených pojmov a vzťahov medzi nimi vychádza aj náš postulovaný ďalší krok pri opise vlastností publicistickej frazeológie, že sa tu totiž určujú jej znaky paralelné so znakmi knižnej frazeológie.

Pravda, knižnosť sama sa chápe ako veľmi široká štylistická, ba až nadštýlová vlastnosť (ako vlastnosť spájajúca typické znaky viacerých konkrétnych štýlov), a tak nemôže nijako prekvapiť fakt, že aj konkrétne znaky, ktorými sa vydeľuje knižná frazeológia, sú vnútorne dosť rozdielne, disparátne. Všeobecne sa tu uvádzajú také príznaky, ako sú istá nadnesenosť výrazu, pátos, istý odstup od konkrétnej situácie, a preto aj širšie uplatnenie abstrákt, na rovine komunikačnej určitá výnimočnosť a dôležitosť tej príležitosti, v ktorej sa príslušná jednotka uplatňuje. Pochopiteľne, táto celková "vozvýšenosť" výrazu, ako sa v týchto súvislostiach môže s A. Matuškom opakovať po Vajanskom, je pri publicistických frazémach v porovnaní s jej prejavmi pri iných knižných frazémach čiastočne tlmená, avšak v porovnaní s hovorovou frazeológiou je aj tak dosť zreteľná. Istý odstup, istá akoby rezervovanosť sa tu prejavuje už tým, že publicistické frazémy sa aj tematicky viažu najmä na isté všeobecnejšie okruhy otázok (napríklad na isté spoločensko-politické, kultúrne, ekonomické, etnické, ekonomické a ďalšie podobné problémy) a nie sú tak antropomorfne orientované na človeka ako indivíduum, ako je to pri hovorovej frazeológii. Táto tematická orientácia (ale aj limitovanosť) publicistickej frazeológie je daná jednak vlastnosťami a poslaním celej publicistiky a jed-

nak tým, že kým publicistika potrebuje subjektívnejšie, individuálnejšie orientované frazémy z okruhu človeka ako jedinca, nemusí si ich osobitne utvárať, ale ich jednoducho preberá z existujúcej hovorovej alebo inej expresívnej skupiny frazém, pravda, aj s rozmanitými konotačnými premenami, ktoré v takýchto súvislostiach spomína V. Petrovičová.

V predchádzajúcich poznámkach sa už naznačila aj istá špecifickosť publicistických frazém v porovnaní s knižnými frazémami. Ukázalo sa, že spočíva najmä v odlišnom zastúpení tých vlastností, ktoré sú typické pre celú knižnú frazeológiu. Z uvedeného konštatovania zároveň vyplýva, že tu netreba hľadať nejaký súbor celkom odlišných, osobitných vlastností, že teda aj naše predchádzajúce vydelenie tretej skupiny vlastností publicistických frazém bolo skôr systematizujúcim, metodickým krokom. V podstate tu možno vystačiť s vlastnosťami predchádzajúcej skupiny, zároveň však treba zdôrazniť odlišnú intenzitu alebo mieru ich zastúpenia pri jednotkách publicistickej povahy. Aj predsa možno nájsť aj isté celkom osobitné vlastnosti naznačeného tretieho typu, treba ich vidieť predovšetkým v určitej časovej limitovanosti, ohraničenosti týchto frazém, v istej sezónnosti (za vojny sa napríklad takto príznakovo uplatňovala jednotka plece pri pleci, z ktorej A. Matuška neskôr utvoril pozoruhodný charakterizačný okazionalizmus plecepriplecisti; krátko po vojne vznikla jednotka studená vojna, tá sa však udržala až dodnes, neskôr sa na všetko pozeralo, všetko sa hodnotilo spod zorného uhla niečoho atď.), ďalej v istej tendencii k sériovosti (porov. napr.: biele

zlato - cukor, čierne zlato - zvyčajne uhlie, niekedy aj nafta, zelené zlato - chmeľ; alebo: studená vojna, niekedy aj horúca vojna, papierová vojna a pod. a potom aj v istej aktuálnej ideologickej, politickej alebo inej orientácii príslušného výrazu napr. biely teror, žlté odbory, papierový tiger - toto posledné v čínskej žurnalistike a ideológii spred niekoľkých rokov ako označenie pre vojnu, vojnové nebezpečenstvo . Práve v týchto súvislostiach možno uviesť aj Petrovićovou spomínané konotatívne uplatňovanie výrazov s odlišnou východiskovou platnosťou, pravda, iba za predpokladu, že takto posunutý slovný výraz sa v publicistických textoch zreteľnejšie ustáli a tým nadobudne aj novú štýlovú príslušnosť.

Po rozbore všetkých uvedených poznávacích znakov publicistickej frazeológie prichádzame k nasledujúcim čiastkovým zovšeobecneniam: 1. Vlastných publicistických frazém je v jazyku pomerne málo. Malá kvantita sa však v publicistických textoch substituuje vyššou frekvenciou ich uplatňovania, ako aj priberaním frazém z iných štýlových vrstiev, a tak vzniká trochu skreslená predstava o ich celkovom zastúpení v jazyku. 2. Existuje viacej typov publicistických frazém. 3. Treba rozlišovať pojmy publicistická frazeológia a frazeológia v publicistike. Prvý a tretí záver vyplývajú z celého predchádzajúceho výkladu, druhý síce z neho tiež dosť zreteľne vyplýva, ale aj tak si zasluhuje samostatnú pozornosť.

Nadväzujúc na rozbor všeobecných i špecifických vlastností publicistickej frazeológie možno v jej rámci vydeľovať takéto skupiny frazém:

1. Frazémy, ktoré nielen vznikli na pôde publicistiky, ale dominantne sa práve v nej aj uplatňujú. Možno ich označiť ako vlastné publicistické frazémy, resp. ako jadro publicistickej frazeológie. Do tejto skupiny patria v súčasnej slovenčine takéto jednotky: modrá armáda (železničiari), studená vojna (niekedy sa v opozícii uvádza aj spojenie horúca vojna, ktorá má tiež isté znaky publicistickej frazémy, chýba mu však zreteľnejšia ustálenosť), papierová vojna, banánové republiky, biele zlato, čierne zlato, zelené zlato, železná opona, biely šport (tenis), biely teror, biela kniha (súpis, resp. dokumentácia zločinov nejakej organizácie), žlté odbory, krízové roky (v spoločensko-politickom zmysle; iné by bolo napr. spojenie Tridsiatka, to boli jeho krízové roky), papierový tiger, okrúhly stôl, biela armáda (zdravotníci), bábková vláda (v KSSJ sa uvádza ako prenesené; je to však aj ustálené spojenie, a teda aj frazéma).

2. Túto skupinu tvoria frazémy, ktoré sa bežne vyskytujú ako publicistické výrazy, avšak majú tendenciu k istým zovšeobecňujúcim súvislostiam, k posunu medzi knižné frazémy. Takéto jednotky sa okrem publicistiky uplatňujú napríklad aj v esejistike, v popularizačných textoch, v rečníctve atď. Patria medzi ne takéto frazémy: siedma veľmoc (tlač), piata kolóna, dosky, ktoré znamenajú svet, rozhodovanie za zeleným stolom, uhorková sezóna, barnumská reklama a pod.

Len ako zaujímavosť na porovnanie uvádzame v týchto súvislostiach fakt, že niekedy môže ísť takýto posun pôvodného publicistického spojenia aj od-

lišným smerom, teda nie k zvýšenému nadnesenému výrazu, ale naopak k expresívnym hovorovým výrazom. Takto môžeme hodnotiť napríklad výraz novinárska kačica, ktorý už nijako nemožno pokladať za vlastný publicistický výraz, ale za výraz, ktorý sa stal expresívnym prostriedkom (takto sa hodnotí aj v KSSJ, pravda, tam sa mu nepripisuje frazeologická platnosť; dôvodom takéhoto hodnotenia je pravdepodobne fakt, že túto prenesenú a expresívnu hodnotu má už sám jednoslovný výraz kačica; nazdávame sa však, že spojenie novinárska kačica je nielen prenesené a expresívne, ale je aj dostatočne ustálené, takže ho možno zaraďovať do frazeológie).

3. Ako výrazy stojace na polceste k vlastnej frazeológii, a to konkrétne k publicistickej frazeológii, možno charakterizovať spojenia, ktoré V. Petrovićová označuje názvom stereotypy a ktoré J. Mistrík zasa z inej strany zaraďuje medzi novinárske klišé alebo tzv. traforetné výrazy. Sú to viacslovné výrazy, ktoré ešte nemajú celkom povahu frazémy, ale na druhej strane ich niektoré zložky sa uplatňujú (alebo aspoň jedna ich zložka sa uplatnuje) ináč ako v obyčajných voľných syntagmatických spojeniach. Uvedieme aspoň niektoré spomedzi výrazov, ktoré v týchto súvislostiach zachytil J. Mistrík: búrlivé ovácie, odhaľovať nedostatky, účinná pomoc, drvivá väčšina, smelé perspektívy, nezvratný dôkaz, rozhodujúci boj, nehynúce zásluhy, mobilizovať občanov, prehlbovať aktivitu (1985, s. 95). K nim možno pridávať aj ďalšie výrazy tohto druhu, ktoré sa výrazne uplatňujú v sú-

časnej tlači: konštruktívny dialóg (aj rozhovor), lacný optimizmus, konečný cieľ a pod.

Ako upozornila v súvislosti s takýmito výrazmi V. Petrovićová, ide tu zväčša o výrazy, v ktorých sú zložkami abstraktá (sama v monografii podrobnejšie sledovala výrazy so slovami boj, bitka, zápas, pokrok a pod.) a práve tie umožňujú spomenutú konotačnú transformáciu pôvodného spojenia na typický publicistický výraz, a tým zároveň dovoľujú primerane ho uplatniť v publicistickom texte.

Uvedené príklady však zreteľne ukazujú aj dosť široké rozpätie medzi jednotlivými výrazmi tohto typu. Niektoré z nich sú na samom okraji frazeológie, ba vlastne už patria medzi jednotky s najnižším stupňom frazeologizovanosti (napr. lacný optimizmus), kým pri ďalších sú iba niektoré náznaky ustálenosti používania a významovej transformácie, teda znaky, ktoré ešte nedovoľujú zaradiť tieto spojenia medzi skutočné frazémy.

S istým podmienením pri poslednom uvedenom type možno práve doteraz vymenované tri druhy frazém pokladať za základ publicistickej frazeológie. Keď by sme chceli vymedziť jednoznačnejšie aj spomínaný termín frazeológia v publicistike, museli by sme doň zarátať všetky tieto typy vlastných publicistických frazém, ale zároveň k nim ešte pribrať aj iné frazémy, prípadne aj ďalšie ustálené výrazy, ktoré sa s istým konotačným posunom uplatňujú v publicistike frekventovanejšie, častejšie, takže v nej dostávajú akúsi novú "domovskú príslušnosť". V súčasnej sloven-

skej publicistike patria medzi takéto jednotky s častým výskytom, ba niekedy až s priveľkou frekvenciou najmä tieto jednotky: dostať (mať) zelenú, spať (usnúť, neusnúť) na vavrínoch, dvíhať (zvyšovať) latku (napr. náročnosti a pod.), mať (nemať) na ružiach ustlané, skloňovať niečo vo všetkých pádoch, pracovať (robiť niečo) na plné obrátky, spätná väzba, rozmeniť niečo na drobné a pod.

Napokon sa treba dotknúť problematiky využívania sledovanej časti frazeológie v publicistike. Aj z tohto hľadiska zisťujeme pri publicistických frazémach jednak isté paralely s fungovaním ostatnej frazeológie, jednak niektoré svojské tendencie v jej uplatňovaní.

Frazeológia sa všeobecne vyznačuje veľkou ustálenosťou, klišéovitosťou. Jej uplatňovanie v publicistike túto vlastnosť ešte umocňuje. Aj tá najoriginálnejšia jednotka, ak zaujme tvorcov aj čitateľov, dostáva sa do veľkého obehu, a tak sa rýchlo osúcha-va, automatizuje sa. Proti tomu v publicistike pôsobí aktualizácia, ktorá býva práve v oblasti frazeológie veľmi častá a mnohostranná. Jej výsledky bývajú tiež rozdielne, raz sú to pozoruhodné nové obrazy, inokedy zase až nepodarky. Ak z tohto hľadiska posudzujeme publicistickú frazeológiu vo vymedzenom zmysle, zisťujeme, že v samej publicistike je aktualizácia vlastných publicistických frazém o niečo slabšia ako aktualizácia iných frazém. Vysvetlení sa tu ponúka viacej, no ako najpravdepodobnejšie sa zdá konštatovanie, že táto frazeológia má už v sebe isté parametre publicistiky, kým iné frazémy sa až rozličnými ak-

tualizáciami svojich všeobecnejších znakov prispôsobujú špecifickým podmienkam svojho fungovania v publicistike.

Frazeológia patrí k typickým jazykovým prostriedkom viacerých publicistických útvarov. Jej doterajšie analýzy však dostatočne neprihliadali na to, že tu popri bežných frazémach fungujú aj jednotky typické iba pre túto komunikačnú sféru. V takýchto súvislostiach náš rozbor dáva možnosť primeranejšieho a fundovanejšieho interpretovania ich postavenia a funkcií v publicistike, a tým zároveň čiastkovo prispieva aj k zlepšeniu jazykovej kultúry v tejto oblasti komunikácie.

Literatúra

1. Č e r m á k , F.: Česká frazeologie a idiomatika. In: Filipec, J.

2. Č e r m á k , F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985, s. 166-236.

3. H o r e c k ý , J. - B u z á s s y o v á , K. - B o s á k , J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 433 s.

4. K a č a l a , J. - P i s á r č i k o v á , M. a kol.: Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1987. 589 s.

5. M i k o , F.: Frazeológia a kultúra reči. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 25, 1979, s. 198-201.

6. M i s t r í k , J.: Štylistika. Bratislava, SPN 1995. 584 s.

7. M l a c e k , J.: Knižná frazeológia v slovenčine. Nový život, 42, 1990, s.

8. M l a c e k , J.: O štylistickej klasifikácii frazeologizmov. Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 134-143.

9. M l a c e k , J.: Slovenská frazeológia. 2. doplnené vydanie. Bratislava, SPN 1984, 159 s.

10. P e t r o v i č , V.: Novinska frazeologija. Novi Sad, Književna zajednica Novog Sada 1989. 153 s.

11. S m i e š k o v á , E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava, SPN 1974. 294 s.

Slovenské národné divadlo v sociolingvistickom pohľade

Slavo Ondrejovič, SAV Bratislava

Z dejín národných jazykov je známe, že javisková reč (Bühnenaussprache, sceničeskaja reč, wymowa sceniczna) predstavuje zvyčajne jeden z dôležitých prameňov pri formovaní i ďalšom vývine spisovných foriem jazykov, predovšetkým, pravdaže, ich výslovnostných noriem.

Napr. v Nemecku sa pôvodná výslovnostná norma utvárala na základe odpočutej výslovnosti hercov. Príručka, v ktorej bol tento materiál spracovaný Th. Siebsom, vyšla po prvýkrát v r. 1898 pod názvom Bühnenaussprache. Skoro sa však stala kánonom nielen javiskovej, ale vôbec spisovnej (hoch-) nemeckej výslovnosti. Toto kompendium sa od r. 1898 do r. 1957 dočkalo šestnástich vydaní a jeho platnosť sa postupom času rozšírila aj na školy (Hůrková - Buchtelová, 1979, s. 169). Dnešná kodifikácia nemeckej výslovnostnej normy (Der grosse Duden. Aussprachewörterbuch. Mannheim 1974: H. Krech: Wörterbuch der deutschen Sprache. Leipzig, 1986) sa opiera o výslovnosť aktívnych používateľov spisovného úzu, najmä rozhlasových

hlásateľov. Aj v Anglicku sa zmysel pre sociálne prednostnú výslovnosť vyvíjal za prispenia divadiel, hoci neskoršie takisto i hlásateľov najmä z BBC (ortoepickú príručku spracoval D. Jones). Rovnako napr. ruská výslovnostná norma sa formovala za účasti divadiel, v čom osobitnú úlohu zohral Malyj teatr v Moskve.[1] Platnou kodifikačnou príručkou výslovnosti spisovnej ruštiny je dnes Orfoepičeskij slovar Moskva, 1986 .

V našej situácii po rade individuálnych stanovení ortoepickej normy (A. Bernolák, Ľ. Štúr, S. Czambel, neskoršie Š. Krčméry, H. Bartek, J. Stanislav) sa s kolektívnou prácou na normovaní slovenskej výslovnosti začalo založením ortoepickej komisie začiatkom 50. rokov. Žiaľ, táto komisia si vo svojom programe nestanovila cieľ výskum stavu slovenskej výslovnosti na Slovensku, ale sústredila sa iba na diskusie o niektorých sporných javoch našej ortoepie, najmä o výslovnosti hlásky /ä/ a skupín /le/, /li/, ktoré sa už aj vtedy pokladali za "neuralgické". Dôležité je uviesť, že aktívnymi členmi tejto komisie boli od začiatku predstavitelia nášho divadelného života (prvým predsedom bol národný umelec J. Borodáč, neskoršie národný umelec V. Záborský).

V čase približne do konca 40. rokov bola spolupráca medzi jazykovedcami a teatrológmi u nás užšia a plodnejšia, než bola v nasledujúcom období a než je dnes. V starších divadelných časopisoch (Naše divadlo, Slovenské divadlo, Kultúra) neboli zriedkavé články o divadelnom jazyku z pera profesionálnych divadelníkov i jazykovedcov. Pravidelné jazykové roz-

bory divadelných predstavení uverejňovali napr. i sami režiséri (Hoffmann, Buc, Sobolovský, Krčméry ako režisér amatérskeho divadelného súboru). V súčasnosti sa počet článkov od jazykovedcov v porovnaní s dvoma poslednými desaťročiami zvýšil (najmä zásluhou Á. Kráľa[2]), ale tieto príspevky nenachádzajú adekvátny ohlas u predstaviteľov dramatických umení. Bude sa treba zrejme znovu zamyslieť aj v tejto súvislosti nad formami dialógu s rozličnými skupinami nositeľov jazyka, nad stratégiou, ako vhodnejšie sprostredkúvať poznatky o jazyku i hodnotenia ich rečovej praxe. Je totiž pravda, že takisto ako v "tábore" divadelníkov nebola svojho času priaznivo prijatá príručka J. Stanislava Slovenská výslovnosť, vydaná v r. 1956 pod názvom Príručka pre spevákov, hercov a iných kultúrnych pracovníkov, na odpor dnes narážajú aj články Á. Kráľa, priamo adresované profesionálnym divadelníkom. Ukazuje sa, že odchýlky od stanovenej normy nemožno kvalifikovať vždy ako neznalosť spisovných noriem, subjektivizmus a alibizmus, ani vymáhať ich dodržiavanie so "zdvihnutým prstom".[3]

Na dokreslenie "jazykovej situácie" v našom divadelníctve je dôležité uviesť, že v čase spomínaných plodných diskusií sa viedli polemiky aj o tom, nakoľko a ako sa môžu (a majú) herci inšpirovať na scéne stredoslovenským prízvukovaním, hudobnosťou a melodikou strednej slovenčiny.[4] Možno ukázať, že niektorí režiséri Slovenského národného divadla zastávali presvedčenie o potrebe takýchto stredoslovenských inšpirácií a jazykového osvieženia (J. Jamnický, J. Borodáč, J. Budský). Mnohí významní herci, ktorí vytvára-

li vysokú výslovnostnú normu, pochádzali z rôznych regiónov stredného Slovenska (V. Záborský, L. Chudík, Š. Kvietik, J. Pántik, C. Filčík, H. Meličková, M. Bancíková a i.). V tejto situácii dokonca aj jazykovedci (J. Stanislav, Ľ. Novák, G. Horák) odkazovali na úzus vypracovaný členmi činoherného súboru Slovenského národného divadla, ktorí si sami vyriešili viaceré sporné otázky výslovnosti. SND získalo kredit skutočnej autority, vzoru v otázkach jazykovej kultúry. Činoherná scéna hrala zásadnú rolu pri normovaní slovenskej spisovnej ortoepickej normy. V súčasnosti vplyv tejto scény na formovanie nositeľov jazyka nie je taký jednoznačný. V istej časti nositeľov jazyka sa dokonca rozšíril názor, že odchodom staršej generácie hercov a režisérov odišla z divadla aj dobrá slovenčina.

Vydaním Pravidiel slovenskej výslovnosti (Kráľ, 1984) sa ortoepická situácia u nás dostala do iného svetla. Avšak ani vypracovaniu tejto kodifikačnej príručky nepredchádzal - podobne ako ani všetkým ostatným kodifikačným aktom na Slovensku - sociolingvistický prieskum. V ďalšom bude nevyhnutné preveriť odporúčané riešenia Pravidiel pomocou sociolingvistických sond a konfrontovať ich s výsledkami poznávania tzv. väčšinového úzu. V diskusii k textu Pravidiel slovenskej výslovnosti (Ondrejovič, 1988) sme upozornili na viaceré miesta zvukového systému slovenčiny, ktoré sú v "pohybe" a Pravidlá podávajú o nich sporné informácie (výslovnosť hetero- a tautosylabických samohláskových skupín, výslovnosť cudzích slov a pod.). Domnievame sa, že v týchto otázkach je

relevantné poznať aj postoje nositeľov jazyka, a to najmä tých nositeľov jazyka, ktorých označujeme ako kultivovaných najkultivovanejších , resp. tvorivých (Kačala, 1982, s. 17), tých, o ktorých vieme, že majú osobitne významný dosah na formovanie vedomia (kompetencie) aj u ostatných používateľov jazyka. Medzi nich nesporne patria predovšetkým profesionáli slova v oblasti dramatických umení.

*Vytýčili sme si za cieľ urobiť prieskum predo*všetkým medzi vynikajúcimi predstaviteľmi súčasného slovenského divadelníctva - medzi hercami, režisérmi, teatrológmi a divadelnými kritikmi (spolu 40 respondentov). V tomto príspevku podávame výsledky len predbežnej sondy do tejto problematiky (rozhovory sme uskutočnili s jednou tretinou vytypovaných osobností).

Riadené interview sa konali v neformálnych podmienkach, v podmienkach blízkych situácii s tzv. zapojeným účastníkom. Výsledky zisťovania postojov sa dopĺňali príspevkami o otázkach javiskovej reči z dennej tlače a divadelných časopisov. V rozhovore sa objavovali otázky rozmanitého typu od najvšeobecnejších po celkom konkrétne ako napr. a) ako hodnotíte úroveň jazykového vyjadrovania na Slovensku, jazyk mladej generácie, osobitne v Bratislave, b) domnievate sa, že majú pravdu hlasy, že javisková reč (najmä mladej generácie) upadla pod únosnú mieru? c) je dnes divadelná scéna vzorom správnej výslovnosti a kultivovanej reči? d) prečo divadlo prestalo mať eminentný záujem o jazykovú zložku? e) sú na scéne prípustné jazykové deformácie? f) treba osviežovať

javiskovú reč stredoslovenským prízvukovaním, g) jestvuje osobitná javisková forma výslovnosti? a pod.

V niektorých otázkach odpovede respondentov mali pomerne veľký "rozptyl", vo väčšine prípadov však smerovali k tomu istému obsahovému invariantu.

Úroveň jazykového vyjadrovania, komunikácie na Slovensku sa hodnotí rôzne aj medzi jazykovedcami, vo verejnosti a takisto je to aj medzi hercami. V tlači sa novšie objavujú vo väčšom množstve kritické hlasy o stave jazykovej kultúry na Slovensku, o jazyku Bratislavy, jazyku mládeže a v tomto rámci aj kritika mladej hereckej generácie.[5] V akom zrkadle sa vidia sami predstavitelia herectva? Zástupcovia staršej hereckej generácie (Š. Kvietik), ale aj strednej (D. Jamrich, P. Mikulík, V. Durdík ml.) sa s kritikou v zásade stotožňujú. Upozrňujú však na to, že ani v generácii oslavovanej ako nedosiahnuteľný vzor nebolo všetko v poriadku s javiskovou rečou. Objavovalo sa v nej príliš veľa regionálnych prvkov, ľahko bolo identifikovať, kto odkiaľ pochádza. V danom čase navyše na javisku prevládala deklamácia, ktorá často nahrádzala pravdivú skutočnú výpoveď. Dnes na scéne ani nemožno pestovať takú vysokú normu ako v minulosti, pretože "pravda" života dnes už neznesie deklamačný štýl. Dnešný spoločenský život je civilnejší, preto aj výrazové prostriedky musia mať hovorovejší ráz.

Treba vidieť, že aj v súčasnosti jestvujú herci, ktorí hovoria plasticky, živo, pestro a zrozumiteľne a dobre poznajú jazykové normy a nemusia to byť výlučne predstavitelia staršej generácie. Aj dnes ako

v minulosti sú herci, ktorí vedia hrať a herci, ktorí vedia hovoriť. Napokon je celkom prirodzené, že mladšia generácia má snahu odlíšiť sa od svojich predchodcov v názore na divadlo i v názore na javiskovú reč. Ak sa programovo odvrátila od postromantizmu sošných postojov svojich predchodcov, oprávnene kladie väčší dôraz na psychológiu, rafinovanejšie prekreslenie vnútorného sveta postavy. Potvrdzuje sa, že s pribúdajúcimi nárokmi na generáciu dnešných štyridsiatnikov sa postupne zvyšuje aj úroveň ich jazykového prejavu (Jamrich, 1988).

Známy je však aj radikálny manifest Trnavského divadla pre deti a mládež, ktorého "generačný protest" vyústil v isté ignorovanie techniky hlasu, náročnú ledabolú výslovnosť akoby v mene obsahu výpovede s odôvodnením, že "dnešná slovenčina je taká".[6] Ten ani jeden účastník interview zo SND neprijal s argumentom, že tu nejde o prekonávanie predchádzajúceho novou kvalitou, ale len o ústup či nepochopenie novej situácie javiskovej reči.

Najväčší počet kritických hlasov adresovaných SND zo strany verejnosti reaguje oddávna na nedodržiavanie výslovnosti mäkkého ľ. V poslednom čase sa však čím ďalej tým viac poukazuje aj na "modernú" bratislavskú melodiku, "ktorá je až odporná obyvateľom ostatných regiónov Slovenska" (Bernath, 1988) a ktorá sa naozaj niekedy objavuje aj u mladých hercov. Bolo by iste potrebné skúmať aj v širšom rozsahu, ako obyvatelia stredného a východného Slovenska prijímajú jazyk Bratislavy, jazyk hlavného mesta, v ktorom má sídlo nielen SND a ďalšie divadlá, ale

aj Slovenská televízia a Slovenský rozhlas, odkiaľ ide signál do celého Slovenska. Viacerí interviewovaní (neherci) potvrdili, že ak aj pochádzajú z iných oblastí Slovenska, ich jazykový cit v Bratislave "otupel", melódia ich reči sa na bratislavský spôsob znivelizovala. V tejto súvislosti je pozoruhodný fakt, že bratislavské zastúpenie prijatých uchádzačov na odbor herectva a réžie na VŠMU sa v období posledných štyroch rokov pohybovalo v rozmedzí 52 až 63 % v prospech Bratislavy v porovnaní s inými oblasťami. V školskom roku 1989/90 sú adepti herectva v prvom ročníku pochádzajúci z Bratislavy po prvýkrát v menšine (20 %).

Osobitne zaujímavé sú postoje profesionálov slova v divadle k tým javom slovenskej ortoepie, ktoré sa oddávna javili ako sporné, "neuralgické". O výslovnosti hlásky /ľ/ sa všetci respondenti zhodli v tom, že nedodržiavanie jej mäkkosti na scéne je hrubou chybou, avšak len v prípadoch typu /lachkí/, /vedla/, /lúbiť/, /král/. Komplikovanejšie je to v pozícii pred e, i, kde by sa malo vyslovovať v ideále "aspoň polomäkké ľ". Objavil sa aj názor (D. Jamrich), že situácia pred e je iná ako pred i: "Osobitne ťažko sa vyslovuje skupina ľi v type robiľi". Podľa respondentov kodifikátori by mali vyvodiť dôsledky najmä z toho, že v bežnej výslovnosti je rozšírená tvrdá výslovnosť skupín le, li, a to aj u ľudí s vysokou jazykovou kultúrou. Táto výslovnosť by sa preto nemala odmietať ako nesprávna, ale, naopak, pripustiť ako spisovný variant. Je vylúčené, aby le, li vyslovil mäkko herec, ktorý predstavuje

súčasného mladého človeka z mestského prostredia (najmä v televízii a rozhlase). Nemožno si nevšimnúť ani to, že jeden z našich spičkových hercov a deklamátorov s nesporne vzorovou jazykovou kultúrou nár. umelec L. Chudík svoju výslovnosť skúpin le, li postupom času stvrdzuje (P. Mikulík).

Hláska /ä/ považovaná v ortoepickej teórii za súčasť vysokého štýlu výslovnosti, za prvok, ktorý má svoje miesto v prejavoch osobitnej spoločenskej dôležitosti (Kráľ, 1984), sa medzi respondentmi hodnotil zväčša ako silno príznakový komponent, s ktorým treba v divadle šetriť. V nijakom prípade ho na scéne *nemôže vyslovovať ten, čo sa ho nenaučil vyslovovať* dokonale. Preto právo uplatniť ho má vlastne len herec, ktorý ho má z domu. V jednom zo svojich rozhovorov sa aj L. Chudík vyznáva z toho, že ho "nevie vyslovovať", čo však chce prekonať ďalším usilovným cvičením (1984). Divadelný kritik V. Štefko upozorňuje, že keď niekto na scéne vysloví hlásku /ä/, napr. v Shakespearovi, hľadiskom to vždy zašumí. Je zrejme niečo iné, ako vníma /ä/ herec, ktorý má túto hlásku z domu, a iné je, či to iní nositelia jazyka (diváci) budú rešpektovať. Š. Kvietik hlásku /ä/ nikdy nevyslovuje v tomto variante, aj keď ho má z domu, lebo "keď ho poviem, všetci sa mi smejú" (zrejme kolegovia).

Prečo ani kritici, ktorí píšu o divadelných predstaveniach SND sa nikdy nedotýkajú jazykovej zložky? Podľa V. Štefka kritici u nás nie sú dobre pripravení, nemajú profesionálny štatút. Kritiky nie sú dosť dôkladné, sústredené a komplexné. Moderné

divadlo na roveň slova položilo gesto, svetlo, mizanscénu a iné prvky, prejavila sa akoby nedôvera v slovo. Veď koľkokrát nás už sklamalo! Je však nevyhnutné, ako zdôrazňovali všetci respondenti, plnšia spolupráca medzi jazykovedcami a divadelníkmi, lebo len tak sa môže v kritikách objaviť analýza rečovej zložky. Osobitne by sa mali pranierovať krikľavé prípady zlej slovenčiny (Š. Kvietik, V. Štefko), hoci na druhej strane, ako vidieť, práve predstavitelia hereckého umenia sú na kritiku osobitne citliví a prijímajú ju veľmi ťažko.

Na otázku o možnostiach, resp. potrebe osviežovania javiskovej reči stredoslovenským intonovaním odpovedali v zásade všetci opýtaní záporne. Melodika strednej slovenčiny je krásna, ale "nie je to spisovný jazyk". Nemá nám ísť o slovenčinu maľovanú, nie o koturny, ale o funkčnú krásu, o umenie krásnym spôsobom vyjadriť svoje myšlienky (Š. Kvietik).

Z ďalších výsledkov tohto sociolingvistického prieskumu sú relevantné zistenia o výslovnosti cudzích mien (Barcelona, Sevilla, New York atď.) i apelatív cudzieho pôvodu (parfum, etuda), potvrdila sa pravdepodobnosť existencie polodĺžky v slovenčine v slovách typu führer, pengö, revue, Montreau, posun heterosylabickej výslovnosti k tautosylabickej v type Austrália, eunuch, anjel, siesta atď., prevládajúca výslovnosť /smena/ ako názvu denníka, prijateľnosť výslovnosti typu /ščerňieť/, /roščarovaní/, /meckí/ a pod. (podrobnejšie porov. Ondrejovič, 1990).

Napokon na tomto mieste nemôžme nespomenúť J. Lišku, odborníka na logopédiu a ortoepiu, ktorý už v r. 1965 vo svojej prednáške v Smoleniciach uviedol a komentoval presné zápisy reči významných hercov, predstaviteľov našej kultúry i jazykovedy. Keď sa štúdia pripravovala do zborníka (1967), redaktori pokladali za potrebné opatriť ju poznámkou, že v danom prípade ide len o doklad mechanického prístupu k zložitým otázkam jazyka a normy. Avšak, keďže mnohé z faktov, ktoré uvádzal J. Liška, sa znovu potvrdili v našom výskume a explicitne zopakovali vo vyhláseniach samých hercov SND, z toho by malo vyplývať, že viaceré z našich ideálov v oblasti normovania jazyka treba prehodnotiť a sformulovať aj so zreteľom na výsledky prieskumu jazykových postojov hercov ako predstaviteľov kultivovaného slovenského slova.

Poznámky

1. Situácia je tu komplikovanejšia v tom, že staré moskovské normy sa konzervovali v Petrohrade, kam ich preniesli ľudia z cárskeho okolia. Moskovská norma si zachovala dynamiku živenú spätím s ľudovým jazykom. Petrohradsky variant výslovnostnej normy začali hovoriaci spájať s prestížnym postavením hlavného mesta (Leška, 1989).

2. Naproti tomu teatrologická literatúra, podobne ako divadelná kritika, sa hodnotenia a analýzy jazykovej zložky takmer úplne vzdali. Tento "nezáujem" teatrológov o jazykovú zložku divadelných predstave-

ní názorne dokumentuje novšie rozsiahly zborník Teória dramatických umení (1964), kde sa analyzujú najrozmanitejšie komponenty a aspekty divadelného, filmového, televízneho a rozhlasového umenia, ale kde si analýza jazykovej zložky ani v jednej kapitole nenašla svoje miesto.

3. V článku Technika reči a ortopia v Divadle P. O. Hviezdoslava v Bratislave od Á. Kráľa (1989) nachádzame lingvistický rozbor niektorých prozodických zložiek divadelného jazyka z hľadiska jazykovej správnosti. Autor ukazuje, že herci nevedia často náležite používať pauzy a klásť vetný prízvuk. V niektorých prípadoch však táto argumentácia vyznieva trochu priamočiaro, keď sa napr. ako nenáležité označuje intonovanie otázok Ako mám žiť, otec? (správne Ako mám žiť, otec?), alebo viet typu To nie je pekné (spr. To nie je pekné) a pod. V takýchto analýzach sa na škodu veci nie vždy rešpektuje dialektika individuálneho a všeobecného v hereckej tvorbe (porov. o tom Trufanova, 1986).

4. Boli zostavené dokonca pravidlá stredoslovenského prízvukovania s tým, aby sa uplatňovali napr. pri recitácii štúrovskej poézie (Uhlár, 1956). Ľ. Novák vo svojej zakladateľskej štúdii (1934a/) hovoril v tejto súvislosti o dvoch typoch nositeľov slovenského jazyka: a) tých, čo používajú stredoslovenské prízvukovanie, ktoré je podľa neho jedine vhodné aj pre spisovnú slovenčinu a b) tých, ktorí intonujú v zhode s češtinou. Autor však sám konštatoval, že druhých je viac a možnosť naučiť sa prvý typ prízvukovania je minimálna: nepomôžu pri tom ani

najpodrobnejšie príručky, podmienkou je hudobné nadanie a dlhší pobyt v stredoslovenskom prostredí (s. 65). Melodický prízvuk na predposlednej slabike (stredoslovenský penultimový prízvuk) na scéne Ľ. Novák propaguje i v ďalších svojich štúdiách (1934b). Napokon aj I. Jenča v článku (1954) nás informuje, že sa v istom období takisto i pracovníci Čs. rozhlasu v Bratislave chystali zo študijných dôvodov pobudnúť istý čas na strednom Slovensku s cieľom dostať do ucha stredoslovenské prízvukovanie.

5. Ako typický možno odcitovať úryvok z článku P. Fabryho, pedagóga na dramatickom oddelení konzervatória v Košiciach: "Priam bolestná je nechuť mojich žiakov vyslovovať spisovne. Na hodine sa ešte ako-tak usilujú, ale sotva vyjdú za roh školy, hovoria tvrdo. Nemôžu za to. Napodobňujú spolužiakov alebo niektoré hlásateľky v televízii, televíznych športových komentátorov a takmer všetkých mladých bratislavských hercov. Darmo ich presviedčam o nesprávnosti tvrdého vyslovovania "l" tam, kde má byť "ľ". Večer si pustia rádio alebo televíziu a počujú ako herci nepovedia ňechcem, ale "nechcem", nie ľudia, ale "ludia" atď. Komicky pôsobí aj inak celkom schopný bratislavský chlapec, ak ho v televíznej inscenácii navlečú do haleny, vsadia do prostredia stredoslovenských lazov tridsiatych rokov a počúvame, ako sa mu z hrdla leje nefalsovaný "bratyslavský" prízvuk ... A potom vravte niečo mladým adeptom herectva! Pritom majú výborné základy z nárečí. Vravia síce "kratko", ale nádherne mäkčia ľ, ľe, ľi... A tak sa vždy bojím, keď sa z časopisu Televízia dozviem o obsadení televíznej insce-

nácie povedzme mladými bratislavskými hercami, viem, že to bude festival nespisovnej výslovnosti a jazykového nevkusu. Kto za to môže? Konkrétni režiséri, redaktori, herci ..."

6. M. Číbenková zo súboru doslova hovorí: " ... dnešná slovenčina sa ešte celkom neprispôsobila živému jazyku mladej generácie. S tempom života súvisí aj to, že rozprávame (t. j. na scéne - S.O.) oveľa rýchlejšie, z čoho vzniká skracovanie niektorých slov alebo nedostatočná artikulácia. Keď na scéne SND budú stáť vedľa seba herec zo staršej generácie a herec z mladšej, určite bude rozdiel v ich výslovnosti veľmi zreteľný".

Literatúra

1. B e r n á t h , V.: Stratila sa úcta? Nové slovo, 28, 7. aug. 1986, č. 31, s. 2

2. F á b r y , P.: Z jazykovej kultúry dostatočná. Nedeľná Pravda, 22. febr. 1986.

3. H ů r k o v á , J. - B u c h t e l o v á , R.: Otázky kodifikace spisovné výslovnosti. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha. Red. J. Kuchař. Praha, Academia 1979, s. 169-173.

4. C h u d í k , L.: O autorite jazyka a autora. Večerník, 29, č. 102, 25. mája 1984, s. 5.

5. J e m r i c h , D.: Herec a jeho reč. Správy, 1986, s. 1-2, s. 1-2.

6. J e n č a , I.: Ako pristupujeme k textu. Slovenská reč, 19, 1954, s. 228-231.

7. K r á ľ , Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984.

8. K r á ľ , Á.: Technika reči a ortoepia v divadle P. O. Hviezdoslava v Bratislave. Kultúra slova, 23, 1989, s. 289-294.

9. M i s t r í k , J.: Dramatický text. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978.

10. N o v á k , Ľ.: K základom slovenskej ortoepie. Slovenská reč, 3, 1934a, s. 42-65.

11. N o v á k , I.: Jazykové poznámky k XI. divadelným závodom. Naše divadlo, 7, 1934b, s. 116-122.

12. O n d r e j o v i č , S.: O niektorých problémoch slovenskej ortoepie. Slovenská reč, 53, 1988, s. 100-108.

13. O n d r e j o v i č , S.: O jazykovych ustanovkach akterov. In: Sociolinguistica (Bulharsko) 1990 (v tlači)

14. T r u f a n o v a , N. J.: O sootnošeniji individualnogo i obščego v intonaciji aktera. In: Russkoje sceničeskoje proiznošenije. Red. S. M. Kuzmina. Moskva, Nauka 1986, s. 166-180.

15. R e c h t o r i s o v á , M.: Kľúč k plnému hľadisku. O mladom divadle besedujeme s hercami a dramaturgičkou trnavského Divadla pre deti a mládež. Smena, 14. 11. 1986, s. 6

16. U h l á r , V.: O recitovaní štúrovskej poézie, Ľudová tvorivosť, 6, 1956, s. 321-2, 371.

Vetné modely v odbornej komunikačnej sfére

Jana Pekarovičová, FFUKo Bratislava

Záujem o štúdium slovakistiky i ďalších odborov zo strany cudzincov nastoľuje potrebu systematickejšieho výskumu slovenčiny ako cudzieho jazyka. Požiadavky jazykovej a odbornej prípravy zahraničných študentov a stážistov v slovenčine si vyžiadali sústrediť pozornosť na o d b o r n ý j a z y k resp. o d b o r n ú k o m u n i k a č n ú s f é r u /OKS/. V komunikatívne zameranej výučbe sa odborný jazyk stáva súčasťou prípravy na odborné štúdium v slovenčine. Ide predovšetkým o získanie schopnosti komunikovať v určitom odbore na základe spoločného lexikálno-gramatického aparátu pre všetky komunikačné sféry s orientáciou na špecifické znaky odborného štýlu (Mistrík, Štylistika, 1985, Hoffmann, 1987, s. 35).

Pri charakteristike teoretických i metodických východísk treba zdôrazniť, že komunikačný oblúk v odbornom prejave sa realizuje pomalšie ako v bežnej konverzácii (Sabol, 126). So zámerom uľahčiť odbornú komunikáciu i porozumenie odborných textov pokladáme

za najvhodnejšie precvičovať odborné termíny v syntaktických štruktúrach. Z lexikálneho hľadiska sú typickými pojmovými slovami substantíva, ktoré robia odborný prejav informačne hustým, nasýteným. Náročnosť percepcie odborného komunikátu zmierňuje index opakovania lexikálnych a syntaktických jednotiek (slov a štruktúr), ktorý je najmä v didaktických (učebnicových) textoch veľmi vysoký (Mistrík, 1985).

V príspevku uvádzame najfrekventovanejšie vetné modely OKS vzhľadom na ich gramatickú modifikáciu i sémantickú štruktúru. Pri opise a klasifikácii vetných modelov z hľadiska slovenčiny ako cudzieho jazyka treba brať do úvahy gramatickú aj sémantickú stavbu vety. Vychádzame z teórie vetných vzorcov v češtine (Daneš, Hlavsa, 1981) a teórie sémantickej štruktúry vety a vetných typov v slovenskej lingvistike (Kačala, 1989). Pozornosť zameriavame predovšetkým na synonymiu vetných konštrukcií typických pre jednotlivé časti odborného prejavu. Podľa J. Kačalu prave synonymia vetných štruktúr tvorí podstatu syntaktickej synonymie. Ide o synonymický vzťah medzi vetnými typmi s rozdielnou sémantickou a často aj syntaktickou štruktúrou, ale so zhodnou alebo podobnou obsahovou zložkou danou rovnakým lexikálnym obsadením syntaktických pozícií. V protiklade vystupuje rozdielna sémantická štruktúra. Za synonymné možno považovať vetné konštrukcie typu

1. Množinu tvoria prvky. 1a/ Množina je tvorená prvkami.

2. Sila sa vypočíta podľa vzorca F = m.a.

2a. Silu vypočítame podľa vzorca F = m.a.

Uvedené vety sú nielen vo vzájomnom synonymickom vzťahu, ale aj v derivačnom vzťahu. Z toho vyplýva, že synonymia je úzko spojená s derivačnými mechanizmami a procesmi, čo umožňuje najmä variabilnosť slovesa vo funkcii predikátu. V OKS ide predovšetkým o predikáty so slovesom v aktívnom tvare, ktoré sú v protiklade s paralelnými pasívnymi konštrukciami.

Predmetom našej klasifikácie vetných modelov je aj lexikálna synonymia v syntaktickej rovine. Ako príklady možno uviesť vety s predikátmi označujúcimi klasifikáciu predmetov a javov, resp. zloženie predmetov a javov.

3. Substantíva (podstatné mená) rozdeľujeme (členíme) na konkrétne a abstraktné.

4. Z čoho sa skladá atóm.

4a. Z čoho je zložená elementárna jednotka hmoty.

4b. Aké zložky obsahuje atóm.

4c. Aké prvky tvoria atóm.

Modifikácie vetných modelov na základe syntaktickej a lexikálnej synonymie potvrdzujú tesné väzby medzi slovnou zásobou a gramatickou stavbou. Z hľadiska sémantického členenia predikátov dokumentujeme vetné typy, ktorých jadro tvoria statické predikáty označujúce stav, vlastnosti predmetov a javov, ale i vzájomné vzťahy medzi nimi (Daneš, Hlavsa, 1981).

V príspevku vychádzame aj zo sémantickej klasifikácie slovies, ako ju predstavujú autori Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, 1989.

Na rozdelenie vetných typov má rozhodujúci význam intencia slovesného deja, resp. intenčná hodnota slovesa, ktorý korešponduje s termínom valencia slovesa. Zhodnotenie a prehľad teórie intencie slovesného deja v slovakistike možno nájsť v monografii J. Kačalu Sloveso a sémantická štruktúra vety, 1989.

A. Pristavme sa pri definícii vety ako základnej jednotky syntaktického plánu. Veta ako komplexná gramaticky aj sémanticky organizovaná báza slúži na prenášanie uceleného komunikačného obsahu. Môžeme ju chápať ako schému, abstraktný model, podľa ktorého sa dá tvoriť mnoho konkrétnych viet (výpovedí). Pod vetným modelom rozumieme iba kombinácie syntaktických vzťahov medzi ich členmi (aktantmi) bez zreteľa na ich lexikálne obsadenie (Oravec, Bajzíková, 1986 s. 46). Počet výpovedí je obmedzený lexikálnym významom predikátu, jeho intenčnou hodnotou alebo vidom a sémantikou dosadzovaných slov.

V súčasnej lingvistickej teórii rozlišujeme gramatický vetný vzorec (GVV), v ktorom sa označujú pozície, závislé od valenčného potenciálu slovesa v predikáte a sémantický vetný vzorec (SVV), ktorý tvoria participanty resp. aktanty. Ak SVV a GVV korelujú, dostaneme komplexný vetný vzorec (KVV) (Daneš, Hlavsa, 1981).

Pre jednotlivé formálno-gramatické prvky (slovné druhy a gramatické tvary) konštituujúce valenčnú štruktúru vety používame symboly zhodné so skriptami Súčasný slovenský jazyk - syntax, seminárne cvičenia.

VF - určitý slovesný tvar - vetná forma predikátora
S - substantívum, resp. substantívne zámeno
ADJ - adjektívum ADV - adverbium ADV mod - modálne adv.
INF - infinitív, neurčitý slovesný tvar
SENT - vedľajšia veta, že SENT - vedľajšia veta so spojkou že nom, gen, dat, ak, lok, inštr - pády substantív
cop - sponové sloveso, refl - zvratný tvar, pas - pasívny tvar

Znamienka: - na označenie hranice medzi prvkami valenčnej štruktúry,
+ na označenie hranice medzi gramatickými tvarmi v rámci jedného prvku valenčnej štruktúry.

B. Charakteristika a výber vetných modelov OKS

Vetné typy v slovenčine delíme podľa niektorých základných kritérií: a) členitosť vetného jadra, b) pôvodnosť - nepôvodnosť/derivovanosť vetného typu, c) záväznosť - potenciálnosť/fakultatívnosť aktantov, d) miera, rozsah používania v jednotlivých komunikačných sférach.

V tomto príspevku pokladáme za základné frekvenčné hľadisko výskytu vetných modelov typických pre OKS. V podmienenosti vetných typov vyjadrovacími

potrebami treba vidieť spätosť jazyka ako systému s rečou ako súborom realizácií tohto systému (Kačala, 1989, s. 203).
Možno povedať, že vetné typy tvoria v jazyku systém a medzi nimi existujú vzájomné vzťahy. Pozornosť zameriame práve na existujúce vzťahy medzi jednotlivými vetnými typmi. Ide najmä o derivačné a transformačné vzťahy a realizáciu princípu/protikladu agentnosť - deagentnosť.

Uvádzame len dvojčlenné vetné modely. Problematiku jednočlenných rozoberá podrobne S. Ondrejovič, 1989.

1. model S nom - VF - S ak, dat, lok, inštr, gen

najfrekventovanejší typ s určitým tvarom subjektovo-objektového slovesa v predikáte. Objekt môže byť v rozličných predložkových i bezpredložkových pádoch.
Patria sem slovesá typu definovať, určovať, charakterizovať, riešiť, počítať.

Mechanika skúma vlastnosti hmoty. Substantíva pomenúvajú osoby, veci a javy. Slovakistika sa zaoberá výskumom slovenčiny. Teplota závisí od vnútornej energie.

2. model S nom - VF cop + S nom/inštr

nominálny typ so sponovo-menným predikátom zloženým zo sponového slovesa byť, stať sa a substantíva v nominatíve alebo inštrumentáli. Obsahové jadro predikátu označuje stav, funkciu, zaradenie

predmetu alebo javu. Inštrumentál sa používa na vyjadrenie prechodného stavu, no v didaktických textoch sa vyskytuje zamieňavo s nominatívom. Slovo je základná jednotka lexikálnej roviny jazyka. Kov je konštrukčným materiálom.

3. model S nom - VF cop + ADJ nom/inštr

nominálny typ s adjektívom v predikáte, ktoré môže byť v nominatíve pri sponovom slovese byť a v inštrumentáli so sponou stať sa. Pomocou týchto typov sa vyjadruje trvalá získaná alebo prechodná vlastnosť nositeľa deja.
Kov je vodivý. Kov sa stal vodivým.

K tomuto typu možno priradiť aj rozšírené vetné vzorce s valenčnými adjektívami schopný + INF/S gen, charakteristický pre S ak, typický pre S ak, inštr

Leukocyty sú schopné fagocytovať/pohlcovať cudzie telieska.
Leukocyty sú schopné fagocytózy.
Pre drevo je charakteristická opracovateľnosť.
Drevo je charakteristické opracovateľnosťou.
Drevo je opracovateľné.

V uvedených prípadoch ide o prenesenie významu do iného slovného druhu. Tento jav sa nazýva transpozícia.

4. model S Ø - VF obj - S gen, dat, ak, lok, inštr

predstavujú dvojčlenné vety s nerealizovaným/nulovým gramatickým podmetom (Ružička, 1968).

Na predpokladaný gramatický subjekt vety sa poukazuje iba tvarom osobného slovesa v prísudku. Obsah viet má všeobecnú platnosť, predpokladá sa gramatický subjekt vety i agens deja. Všeobecná platnosť spôsobuje, že do vety nemožno gramatický podmet vety ani sémantický podmet deja doplniť. Hovoríme teda o nulovom gramatickom podmete, ktorý je tiež nazývaný systémová nula, štylizačná, aktuálna (Kačala, 1989).

Tento model je frekventovaný v učebnicových textoch a používa sa v bežnej školskej praxi pri vysvetľovaní, definovaní pojmov. Zdôrazňuje sa ním didaktický charakter a najmä komunikatívnosť vyučovania.

Dynamické príznaky pomenúvame slovesami.
Výkon definujeme ako podiel vykonanej práce za jednotku času.
Rod pokladáme za základnú nominálnu kategóriu.
Silu vypočítame podľa/zo vzorca F = m . a.
Objem meriame v metroch kubických.

5. model S nom - VF refl - S nom, gen, dat, ak, lok, inštr

funguje paralelne s predchádzajúcim v OkS. Častejšie sa však vyskytuje vo vyššom náučnom štýle vo vedeckých textoch, odborných publikáciách, kde sa zdôrazňuje neosobnosť, všeobecná platnosť, teda rezultát deja na úkor činiteľa/agensa. Vo funkcii predikátu vystupujú zvratno-pasívne tvary subjektovo-objektových slovies. Gramatický subjekt je formálne vyjadrený nominatívnym tvarom. To je zá-

kladný rozdiel medzi vetnými typmi so zvratno-pasívnymi tvarmi v predikáte a typmi s nerealizovaným gramatickým podmetom. Toto kritérium má vplyv aj na metodiku precvičovania pri výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Pre porovnanie uvádzame podobné príklady ako v predchádzajúcom type.

Dynamické príznaky sa pomenúvajú slovesami.
Výkon sa definuje ako podiel vykonanej práce za jednotku času.
Rod sa pokladá za základnú nominálnu kategóriu.
Sila sa vypočíta podľa/zo vzorca F = m . a.
Objem sa meria v metroch kubických.

6. model S nom - VF cop + PART PAS - S nom, gen,
VF pas dat, ak,
lok, inštr

Jadro tvorí slovesno-menný predikát s určitým tvarom sponového slovesa byť a trpným príčastím plnovýznamového slovesa, najčastejšie subjektovo-objektového. Ide o pasívnu konštrukciu s tvarom opisného pasíva. Tieto typy sú synonymické vtedy, ak subjekt by sa mohol chápať ako činiteľ deja. Najčastejšie sa vyskytujú v OKS.

Sila je definovaná ako súčin hmotnosti a zrýchlenia.
Podstatné meno je určené atribútom.
Nové poznatky boli uplatnené v praxi.
Život organizmu je podmienený látkovou premenou.

C. Klasifikácia vetných modelov

Vetné modely v OKS klasifikujeme na základe lexikálnej a syntaktickej synonymie. Z analýzy odborného prejavu vyplýva, že každý nový pojem, predmet alebo jav je potrebné v úvode predstaviť, pomenovať, vymedziť jeho obsah definíciou, určiť vlastnosti, na základe ktorých ho možno klasifikovať. Je dôležité poukázať na vnútornú stavbu, na elementy, z ktorých sa predmety a javy skladajú. Významnú zložku tvorí vyjadrenie vzťahov medzi tými členmi, ktoré vstupujú do kontaktov. Tieto môžu byť rovnocenné i nerovnocenné s rôznymi formami závislosti, podmienenosti. V závere odborného prejavu prevláda hodnotiaci, kvalifikačný charakter a často aj naznačenie možností použiť opisované substancie, objekty v praxi.

V tomto príspevku klasifikujeme len tie vetné typy, jadrom ktorých je statický predikát, resp. predikát so statickým, kvalifikačným, relačným významom. Všímame si, ako sa naznačené vlastnosti premietajú do syntaktickej roviny, najmä do oblasti tvorenia variabilných vetných typov. Vychádzame z toho, že pochopenie formálnogramatických a zodpovedajúcich sémantických vzťahov vo vete je predpokladom jazykovej správnosti i rečovej pohotovosti v cudzom jazyku. Avšak len spojenie vetnej štruktúry s kontextom zabezpečí komunikáciu resp. komunikatívnosť prejavu i jeho pochopenie.

Z metodického aspektu uvádzame schémy s relačnými zámenami, kde je naznačená gramatická forma členov modelu (pád substantív), napr. čo závisí od čoho -

S nom - VF - S gen prep. Sloveso, ktoré tvorí jadro vetného modelu, uvádzame vo forme 3. os. sg.
Pri každom type dopĺňame tiež gramatický vetný vzorec.
Príklady sú podľa možnosti v neutrálnom slovoslede, slovesné tvary v predikáte vo forme nedokonavého vidu. Použité príklady sú vybraté z odbornej literatúry lingvistickej, z učebníc, skrípt prírodovedných predmetov.

Podľa lexikálnosémantického kritéria sme vytvorili nasledovné členenie vetných modelov:

I. URČENIE/URČOVANIE PREDMETU A JAVU /P a J/
II. DEFINOVANIE P a J III. CHARAKTERISTIKA P a J
IV. KLASIFIKÁCIA
V. ZLOŽENIE P a J VI. VZŤAHY medzi P a J VII. MIESTNE VZŤAHY
VIII. ČASOVO-PRIESTOROVÉ VZŤAHY

I: URČENIE/URČOVANIE PREDMETU alebo JAVU

určovať/určiť niečo, pomenovať niečo, byť, nazývať sa, volať sa, predstavovať niečo, vyjadrovať niečo, považovať za niečo, pokladať za niečo, rozumieť, chápať pod čím

1. ČO JE ČO/ČÍM S nom - VF cop + S nom/inštr
Sila je fyzikálna veličina. Sila je fyzikálnou veličinou. Hláska je základná zvuková jednotka reči.

2. ČO NAZÝVAME ČÍM/AKO S ak - S Ø - VF - S nom/inštr
Jednotku času nazývame sekunda. Pomocnú súčasť tvaru nazývame gramatickou morfémou.

2a ČO SA NAZÝVA AKO S nom - VF refl - S nom
Jazyk praslovanského obdobia sa nazýva praslovančina.

V tomto význame sa v OKS používa menej frekventované verbum volať/sa, pomenúvať/sa

3. ČO POMENÚVA (ČO) S nom - VF - S ak
Slovesá pomenúvajú dej, činnosť a stav.

3a ČO POMENÚVAME (ČÍM/AKO) S ak - S Ø - VF - S inštr
Statické príznaky pomenúvame prídavnými menami.

3b ČO SA POMENÚVA ČÍM/AKO S nom - VF refl - S inštr
Veci a javy sa pomenúvajú podstatnými menami.

3c ČO JE POMENOVANÉ ČÍM/AKO S nom - VF cop + PART PAS - S inštr
Dynamické príznaky sú pomenované slovesami.

4. ČO PREDSTAVUJE (ČO) S nom - VF - S ak
Vetné vzorce predstavujú syntézu valenčnej a intenčnej teórie.

5. ČO VYJADRUJE (ČO) S nom - VF - S ak
Akuzatív vyjadruje pasívny vzťah k deju prísudkového slovesa.

5a ČO VYJADRUJEME ČÍM/AKO S ak - S Ø - VF - S inštr
Vzťah substantíva k iným slovám vyjadrujeme pádovými príponami.

5b ČO SA VYJADRUJE ČÍM/AKO S nom - VF refl - S inštr
Vzťahy medzi konštrukciami sa vyjadrujú spojkami.

5c ČO JE VYJADRENÉ (ČÍM/AKO) S nom - VF pas - S inštr

Vzťah slovesa a substantíva je vyjadrený väzbou.

6. ČO VYSTUPUJE AKO (ČO) S nom - VF - ako S nom
Genitív vystupuje ako závislý i nezávislý pád.
Vetné modely, ktorými sa bližšie vysvetľuje obsah pojmu.

7. ČO ROZUMIEME (POD) ČÍM S ak - S Ø - VF - pod S inštr
Pod prúdením rozumieme pohyb molekúl v kvapaline.
Pod pojmom intencia rozumieme zameranie slovesného deja.

7a ČO SA ROZUMIE POD ČÍM S nom - VF refl - S inštr prep
Pod alternáciou sa rozumie striedanie hlások.

8. ČO CHÁPE ČO/AKO (ČO/S nom) - VF - S ak/ako S ak/
Súčasná teória vedy chápe systém ako vnútorne štrukturovaný celok.

8a ČO CHÁPEME (AKO) ČO S ak - S Ø - VF - ako S ak
Pasívum chápeme ako príznakovú kategóriu slovesného rodu.

8b ČO SA CHÁPE AKO (ČO) S nom - VF refl - ako S nom
Aktívum sa chápe ako nepríznakový člen slovesného rodu.

9. ČO POKLADÁME ZA ČO S ak - S Ø - VF - za S ak
Predikatívnu syntagmu pokladáme za základ dvojčlennej vety.

9a ČO SA POKLADÁ ZA ČO S nom - VF refl - za S ak
Gramatický rod sa pokladá za najprízačnejšiu morfologickú kategóriu.

10. ČO OZNAČUJEME ČÍM/AKO S ak - S Ø - VF - S inštr

Dráhu označujeme písmenom s. Rovnosť označujeme znamienkom =.

10a. ČO SA OZNAČUJE ČÍM/AKO S nom - VF refl - S inštr

11. ČO OZNAČUJE ČO S nom - VF - S ak

Vlastné meno označuje jedinečnú konkrétnu vec, zviera, osobu.

Predmety a javy sú skúmané jednotlivými vednými odbormi, disciplínami. V modeloch s predikátom skúmať, študovať, vysvetľovať, opisovať sa bližšie určuje oblasť, predmet výskumu.

12. ČO SKÚMA ČO S nom - VF - S ak
13. ČO ŠTUDUJE ČO
14. ČO VYSVETĽUJE ČO
15. ČO OPISUJE ČO

Lexikológia skúma slovnú zásobu. Morfológia vysvetľuje gramatické významy/kategórie. Mechanika študuje vlastnosti hmoty. Kinematika opisuje pohyb a jeho formy.

16. ČO SA ZAOBERÁ ČÍM S nom - VF - S inštr

Slovakistika sa zaoberá výskumom slovenského jazyka.

Nominálny model, ktorého súčasťou sú názvy nositeľa charakteristiky - veda, náuka, teória, disciplína a atribút v lok.

17. ČO JE VEDA/NÁUKA O ČOM S nom - VF cop + S nom - S lok

Sociológia je veda o spoločnosti.

Etnografia je veda o materiálnej a duchovnej kultúre národov.

S predchádzajúcim modelom súvisí nasledujúci tiež nominálny, v ktorom subjekt sa stáva atribútom v genitíve a je súčasťou predikátu spolu so slovami predmetom, funkciou, úlohou

18. ČO JE PREDMETOM ČOHO S nom - VF cop + S inštr /S gen/

Predmetom etnografie je výskum materiálnej a duchovnej kultúry.

19. ČO JE ÚLOHOU ČOHO /vo funkcii gramatického subjektu vystupuje VINF/

Úlohou mechaniky je skúmať vlastnosti hmoty.
Úlohou fonetiky je skúmať a opisovať zvukovú rovinu jazyka.

II. DEFINOVANIE PREDMETU alebo JAVU

definovať niečo - určiť, vymedziť obsah pojmu definíciou
je definovaný, je daný, je určený čím/ako

20. ČO DEFINUJEME AKO ČO S ak - S Ø - VF - ako S ak

Silu definujeme ako súčin hmotnosti a zrýchlenia.

20a ČO SA DEFINUJE AKO ČO S nom - VF refl - ako S nom

Práca sa definuje ako súčin sily a dráhy.

20b ČO JE DEFINOVANÉ AKO ČO S nom - VF pas - S inštr

Výkon je definovaný ako podiel práce a času.

21. ČO JE URČENÉ ČÍM S nom - VF pas - S inštr

Trojuholník je určený troma stranami.

22. ČO JE DANÉ ČÍM/AKO ČO S nom - VF pas - S inštr/ako S nom

Trojuholník je daný uhlom a dvoma stranami.
Stretávame sa aj so štruktúrami:
Je daný trojuholník ABC ..., Je daná funkcia ...

22a Rýchlosť je daná ako podiel dráhy a času.

S definovaním pojmu úzko súvisí v ý p o č e t predmetu a javu
vypočítať - určiť výsledok, rezultát /matematickej/ operácie, odvodzovať/odvodiť čo - z daného základu utvoriť alebo vysvetliť - vzťah, vzorec, definíciu

23. ČO VYPOČÍTAME PODĽA ČOHO/Z ČOHO S ak - S Ø - VF- -S gen prep

Silu vypočítame podľa vzorca. F = m . a.

23a ČO SA VYPOČÍTA PODĽA ČOHO/Z ČOHO S nom - VFrefl AKO ČO ako Snom/S gen prep

Korene sa vypočítajú z rovnice.
Odpor sa vypočíta ako podiel napätia a prúdu.

24. ČO ODVODÍME/ODVODZUJEME Z ČOHO S ak - S Ø - VF - S gen pr

Jednotku elektrického prúdu odvodíme zo vzťahu U = I . R.

24a. ČO JE ODVODENÉ Z ČOHO S nom - VF pas - S gen prep

Strany v pravouhlom trojuholníku sú odvodené z Pytagorovej vety.

25. ČO MERIAME V ČOM /v akých jednotkách/ S ak - S Ø -VF - v S lok

Dĺžku meriame v metroch. Kvapalinu meriame v litroch.

25a. ČO SA MERIA V ČOM S nom - VF refl - v S lok

Dĺžka sa meria v metroch. Kvapalina sa meria v litroch.

26. ČO VYJADRUJEME V ČOM S ak - S Ø - VF - v S lok

Účinnosť stroja vyjadrujeme v percentách.

26a. ČO SA VYJADRUJE V ČOM S nom - VF refl - v S lok

Veľkosť uhla sa vyjadruje v stupňoch.

26b. ČO JE VYJADRENÉ V ČOM S nom - VF pas - v S lok

Objem telesa je vyjadrený v metroch kubických.

V súvislosti s definovaním a výpočtom predmetov a javov používame sloveso platiť vo význame byť v platnosti.

27. ČO PLATÍ PRE ČO S nom - VF - pre S ak

Pre kvapaliny a plyny platí Pascalov zákon.

27a. ČO PLATÍ V ČOM/PRI ČOM S nom - VF - S lok prep

V spoločnosti platia zákony etiky.

Uvedené vzťahy platia len pri rovnomernom pohybe.

III. CHARAKTERISTIKA PREDMETU alebo JAVU

charakterizovať čo - vystihnúť, určiť podstatné vlastnosti, prejavovať sa/prejaviť sa, vyznačo-

vať sa čím, spočívať v čom, byť charakteristický, typický, schopný
Ide o vyjadrenie statických príznakov - statickú charakteristiku.

28. ČO JE AKÉ S nom - VF cop + ADJ nom
Kov je vodivý. Drevo je opracovateľné.

30. ČO MÁ TVAR ČOHO /AKÝ TVAR/ S nom - VF - S ak /S gen/
Vlákno v matrixe má tvar špirály - špirálovitý tvar
Vlákno v bunke má tvar hviezdice - hviezdicovitý tvar

31. ČO CHARAKTERIZUJE ČO S nom - VF - S ak
Odborné termíny charakterizujú odbornú komunikačnú sféru.

31a Čo JE CHARAKTERIZOVANÉ ČÍM S nom - VF pas - S inštr
Odborný štýl je charakterizovaný odbornými termínmi.

32. ČO JE CHARAKTERISTICKÉ PRE ČO ČÍM S nom - VF cop + ADJ nom - pre S ak/S inštr
Kov je charakteristický vodivosťou.
Pre molekuly je charakteristická pohyblivosť.

33. ČO JE TYPICKÉ PRE ČO S nom - VF cop + ADJ nom - S akprep
Pre súčasnosť sú typické spoločenské a ekonomické reformy.

34. ČO SA VYZNAČUJE ČÍM S nom - VF - S inštr

Dvojčlenná veta sa vyznačuje rozčlenenou predikáciou.
Slová i tvary sa vyznačujú homonymiou i polysémiou.

35. ČO SA PREJAVUJE ČÍM/AKO S nom - VF - S inštr
Intelektualizácia slovnej zásoby sa prejavuje zvyšovaním podielu odborných termínov.

36. ČO JE SCHOPNÉ + VINF S nom - VF cop + ADJ nom - - VINF
Teleso je schopné konať prácu.

37. ČO MÁ SCHOPNOSŤ + VINF S nom - VF - S ak - VINF
Teleso má schopnosť konať prácu - disponuje schopnosťou

38. ČO SA ZAKLADÁ NA ČOM S nom - VF refl - S lok prep
Prízvuk sa zakladá na intenzite hlasu.

38a ČO JE ZALOŽENÉ NA ČOM S nom - VF pas - S lok prep
Činnosť motora je založená na nasledovnom princípe.

39. ČO SPOČÍVA V ČOM S nom - VF - v S lok/že SENT
Deformácia telesa spočíva v zmene tvaru alebo objemu.

39a Deformácia spočíva v tom, že sa mení tvar alebo objem telesa.

IV. KLASIFIKÁCIA PREDMETU alebo JAVU

Pod klasifikáciou rozumieme delenie, členenie, triedenie prvkov v skupine, vytváranie skupín/množín podľa určitých vlastností/kritérií, ale aj

zaradenie samostatne existujúceho prvku do skupiny/množiny.

Tieto významové odtienky sa v slovenčine vyjadrujú pomocou prefixov roz-, za-, pri-, klasifikovať čo, deliť/rozdeľovať sa na čo, členiť/rozčleňovať sa na čo, začleniť/zaradiť do čoho, k čomu, patriť do čoho, medzi čo, k čomu, rozlišovať, rozoznávať čo

40. ČO DELÍME/ROZDEĽUJEME NA ČO S nom - S Ø - VF - na S ak

Podstatné mená delíme na konkrétne a abstraktné.

40a. ČO SA DELÍ/ROZDEĽUJE NA ČO S nom - VF refl - na S ak

Mechanická energia sa delí na polohovú a kinetickú.

41. ČO ČLENÍME/ROZČLEŇUJEME NA ČO (PODĽA ČOHO) S ak - S Ø - VF - na S ak (S gen prep)

Podľa morfologického kritéria členíme slovné druhy na ohybné a neohybné.

41a. ČO SA ČLENÍ/ROZČLEŇUJE NA ČO (PODĽA ČOHO) S nom - VF refl - na S ak S gen prep

Podľa všeobecného významu sa slovná zásoba člení na 5 skupín.

42. (PODĽA ČOHO) ROZLIŠUJEME ČO (S gen) - S Ø - VF - - S ak

Podľa tvaru dráhy rozoznávame priamočiary a krivočiary pohyb.

42a. (PODĽA ČOHO) SA ROZLIŠUJE ČO (S gen prep) - - VF refl - S nom

Podľa výskytu sa rozlišujú proporcionálne a izolované protiklady.

43. (PODĽA ČOHO) ROZOZNÁVAME ČO (S gen prep) -SFØ -
- VF - S ak

Podľa funkcie rozoznávame organické látky stavebné a zásobné.

44. ČO ZARAĎUJEME DO ČOHO (MEDZI ČO) S ak - S Ø -
- VF - S akprep - S gen prep

Trojuholníky zaraďujeme medzi rovinné útvary.
Číslo dva zaraďujeme do množiny reálnych/celých čísel.

44a. ČO SA ZARAĎUJE DO ČOHO S nom - VF refl - do S
MEDZI ČO gen medzi S ak

Rod sa zaraďuje medzi gramatické kategórie.
Páka a kladka sa zaraďujú do skupiny jednoduchých strojov.

45. ČO PATRÍ DO ČOHO (do skupiny) S nom - VF - do S
gen

MEDZI ČO (medzi aké prvky) S nom - VF -
medzi S ak

K ČOMU (k akým prvkom) S nom - VF -
- k S dat

Slovenčina patrí do rodiny slovanských jazykov.
Osoba, číslo, čas a spôsob patria medzi gramatické kategórie slovies.
Predikatívnosť patrí k najdôležitejším znakom vety.

V. ZLOŽENIE (KOMPOZÍCIA) PREDMETU alebo JAVU predstavuje súhrn zložiek, z ktorých je niečo zložené, usporiadanie prvkov, spôsob výstavby
stavba, štruktúra, skladba
systém - spôsob usporiadania nejakého celku, sústava
- súbor prvkov spojených určitými vzťahmi - jazykový s.
zložka - komponent, prvok - element, časť - pars, totum - celok

skladať sa z niečoho, byť zostavený z niečoho, byť zložený z niečoho - skladajúci sa z častí, tvoriť niečo, obsahovať čo

46. ČO SA SKLADÁ Z ČOHO S nom - VF - S gen prep
Atóm sa skladá z jadra a obalu.

46a. ČO JE ZLOŽENÉ Z ČOHO S nom - VF cop + PART PAS - z S gen
Determinatívna syntagma je zložená z dvoch členov.

47. ČO TVORÍ ČO S nom - VF - S ak
Súbor rovnakých prvkov tvorí množinu. Časti tvoria celok.

47a. ČO JE TVORENÉ ČÍM S nom - VF pas - S inštr
Množina je tvorená rovnakými prvkami.

48. ČO OBSAHUJE ČO S nom - VF - S ak
Jadro atómu obsahuje protóny a neutróny. Celok obsahuje časti.

VI. VZŤAHY medzi PREDMETMI a JAVMI

rovnocenné - koordinácia/priradenie, rovnosť - nerovnosť, rovnosť, zhoda - odlišnosť, totožnosť, podobnosť, pomer

nerovnocenné - podradenosť, závislosť, determinovanosť, /ne/priama úmernosť, podmienenosť

vzájomné - súvislosť, spojitosť, vplyv, pôsobenie

/ne/rovnať sa čomu, zhodovať sa s čím, stotožňovať sa s čím, odlišovať sa od čoho, podobať sa čomu, porovnať s čím, závisieť od čoho, podmieňovať čo, vplývať na niečo, ovplyvňovať čo, umožňovať niečo, pôsobiť na čo, súvisieť s čím, byť zhodný s čím, totožný s čím, podobný s čím, odlišný od čoho, byť rovný čomu, závislý od čoho

49. ČO SA ROVNÁ ČOMU S nom - VF - S dat
ČO - matematický výraz - S nom
Uhol odrazu sa rovná uhlu dopadu.
Výsledná sila sa rovná súčtu zložiek.
5 + 3 = 8 Päť plus tri sa rovná osem.

50. ČO SA ZHODUJE S ČÍM S nom - VF - s S inštr
Zhodný prívlastok sa zhoduje so substantívom v rode, čísle a páde.

51. ČO JE ZHODNÉ (S ČÍM) S nom - VF cop + ADJ nom -/
/s S inštr
Trojuholník ÀBC je zhodný s trojuholníkom ABC.
Trojuholníky sú zhodné.

52. ČO SA ODLIŠUJE (OD ČOHO) S nom - VF - od S gen/
LÍŠI ČÍM /S inštr

Dlhé samohlásky sa od krátkych odlišujú/líšia trvaním.

Vokály a konsonanty sa odlišujú/líšia stavbou slabiky.

Dve fonémy sa navzájom líšia. Dve fonémy sú odlišné.

53. ČO SA STOTOŽŇUJE S ČÍM (V ČOM) Snom - VF - s S inštr/v S lok

Zhodný prívlastok sa stotožňuje so substantívom v rode, čísle a páde.

54. ČO JE TOTOŽNÉ(S ČÍM) S nom - VF cop + ADJ nom - /S inštr

Priamka p je totožná s priamkou q.

Priamky p a q sú totožné. Pozície sú totožné.

55. ČO SA PODOBÁ ČOMU S nom - VF - S dat /s S inštr/
S ČÍM

Činnosť srdca sa podobá práci pumpy.

56. ČO JE PODOBNÉ (ČOMU) S nom - VF cop + ADJ nom-
(S ČÍM) (S dat) (S inštr)

Činnosť srdca je podobná práci pumpy.

Trojuholník ÀBČ je podobná s trojuholníkom ABC.

Trojuholníky sú podobné.

57. ČO ZÁVISÍ OD ČOHO S nom - VF - od S gen

Vlastnosti látky závisia od vnútornej štruktúry.

Pád predmetu závisí od väzby so slovesom.

58. ČO JE ZÁVISLÉ OD ČOHO S nom - VF cop + ADJ nom - - od S gen

Prívlastok je závislý od tvaru substantíva.
Rýchlosť kvapaliny je závislá od prierezu.

59. ČO JE PRIAMO ÚMERNÉ ČOMU S nom - VF cop + ADJ nom - S dat
Zrýchlenie telesa je nepriamo úmerné hmotnosti a priamo úmerné pôsobiacej sile.
Rýchlosť telesa je nepriamo úmerná treniu.

60. ČÍM SENT - TÝM SENT
Čím väčšia je sila, tým väčšie je zrýchlenie telesa. - priama úmernosť, úmera
Čím väčšie je trenie, tým menšia je rýchlosť telesa. - nepriama úmernosť, úmera
Čím je systém uzavretejší, tým je stabilnejší, čím je menej uzavretý, tým je menej stabilný.

61. ČO PÔSOBÍ NA ČO S nom - VF - na S ak
Deformačná sila pôsobí na teleso.

61a ČO JE SPÔSOBENÉ ČÍM S nom - VF cop + PART PAS - - S inštr
Deformácia telesa je spôsobená deformačnými silami.

62. ČO JE OVPLYVNENÉ ČÍM S nom - VF cop + PART PAS - - S inštr
Pohyb molekúl je ovplyvnený teplotou.

63. ČO VPLÝVA NA ČO S nom - VF - na S ak
Gramatický rod vplýva na rozdelenie substantív.

64. ČO MÁ VPLYV NA ČO S nom - VF - S ak - na S ak
Vnútorná štruktúra má vplyv na vlastnosti látok.

65. ČO PODMIEŇUJE ČO
Látková premena podmieňuje život organizmu.

65a. ČO JE PODMIENENÉ ČÍM S nom - VF cop + PART PAS - S inštr

Život organizmu je podmienený látkovou premenou.

66. ČO UMOŽŇUJE ČO S nom - VF - S ak

Svalstvo umožňuje pohyb organizmu.

67. ČO SÚVISÍ S ČÍM S nom - VF - s S inštr

Premena látok súvisí s premenou energií.

68. ČO JE SPOJENÉ S ČÍM S nom - VF pas - s S inštr
ČÍM/AKO S inštr

Organizmus je spojený s vonkajším prostredím.
Vety sú spojené spájacími výrazmi.

68a. ČO SA SPÁJA S ČÍM S nom - VF refl - s S inštr

Vonkajšia forma sa spája s vnútorným obsahom.

VII. MIESTNE VZŤAHY medzi PREDMETMI a JAVMI

miesto, výskyt, poloha, umiestnenie, uloženie
nachádzať sa, vyskytovať sa, ležať, byť uložený, umiestnený byť, existovať

69. ČO JE (V ČOM) KDE S nom - VF cop + S lok
EXISTUJE

V slovnej zásobe existujú dynamické procesy.

70. ČO SA NACHÁDZA V ČOM/KDE S nom - VF - S lok

Hemoglobín sa nachádza v erytrocytoch.

71. ČO SA VYSKYTUJE V ČOM/KDE S nom - VF - S lok

Genitív substantíva sa vyskytuje v pozícii nezhodného prívlastku.

72. ČO JE UMIESTNENÉ V ČOM/KDE S nom - VF cop + PART PAS - S lok

Bod je umiestnený v rovine.

73. ČO SA UKLADÁ V ČOM/KDE S nom - VF - S lok
Chlorofyl sa ukladá v listoch rastlín.

74. ČO JE ULOŽENÉ V ČOM/KDE S nom - VF cop + PART
Glykogén je uložený v pečeni. PAS - S lok

VIII. ČASOVO-PRIESTOROVÉ VZŤAHY medzi PREDMETMI a JAVMI

predmety a javy v procese
dej, proces, reakcia, zmena, premena, vznik, zánik, priebeh, rozklad/analýza, tvorba, syntéza

diať sa, reagovať s čím, meniť sa na čo, premieňať sa na čo, prebiehať, vznikať z čoho, čím, vytvárať čo, uskutočňovať sa, rozkladať sa na čo, konať čo

75. ČO KONÁ ČO S nom - VF - S ak
Teleso koná rovnomerný priamočiary pohyb.

76. ČO PREBIEHA V ČOM S nom - VF - S lok
Látková premena prebieha v bunkách.

77. ČO SA USKUTOČŇUJE V ČOM S nom - VF - S lok
Premena mechanickej energie na elektrickú sa uskutočňuje v generátoroch.

78. ČO SA DEJE V ČOM S nom - VF - S lok
Zmena štruktúry bunky sa deje v prvej fáze.

79. ČO SA REALIZUJE V ČOM S nom - VF - S lok
ČÍM
Zmena skupenstva látok sa realizuje vplyvom teploty.

80. ČO SA MENÍ NA ČO S nom - VF - na S ak
PREMIEŇA PRI ČOM
Tepelná energia sa mení/premieňa na elektrickú v tepelných elektrárňach.
Para na kvapalinu sa mení pri kondenzácii/kondenzáciou.

81. ČO JE ZMENA/PREMENA ČOHO NA ČO S nom - VF cop + S nom - S gen - na S ak, lok
Kondenzácia je zmena/premena pary na kvapalinu.
Pohyb je zmena miesta a polohy telesa.
Deformácia je zmena tvaru a objemu telesa.

82. ČO SA MENÍ (PRI ČOM) S nom - VF - (okolnostné určenie)
Poloha telesa sa mení pri pohybe.
Tvar telesa sa mení pri deformácii.

83. ČO NASTÁVA PRI ČOM/V ČOM S nom - VF - S lok
NASTANE VPLYVOM ČOHO S nom - VF - S gen prep
PÔSOBENÍM ČOHO
V DÔSLEDKU ČOHO
Deformácia nastáva/nastane pôsobením deformačnej sily.
Rovnovážny stav nastane vplyvom určitých podmienok.
Zmena skupenstva látky nastane v dôsledku premeny kinetickej energie molekúl.

84. ČO VZNIKÁ ČÍM S nom - VF - S inštr
Nové slová vznikajú odvodzovaním.
Soli vznikajú reakciou kovu a kyseliny.

84a ČO VZNIKÁ PRI ČOM S nom - VF - S lok/S gen prep
VPLYVOM ČOHO

85. ČO REAGUJE S ČÍM S nom - VF - s S inštr
Kov reaguje s kyslíkom a vzniká oxid kovu.

86. ČO SA TVORÍ ČÍM OD ČOHO, Z ČOHO S nom - VF - - S inštr, gen
Nové slová sa tvoria skladaním.
Odvodené jednotky sa tvoria od základných.
Zložité látky sa tvoria syntézou z jednoduchých.

87. ČO SA ROZKLADÁ NA ČO S nom - VF - na S ak
Zložité latky sa rozkladajú na jednoduché analýzou.

88. ČO SA ZÚČASTŇUJE NA ČOM S nom - VF - S lok
Biogénne prvky sa zúčastňujú na stavbe bioplazmy.

89. ČO SA UPLATŇUJE V ČOM/PRI ČOM S nom - VF - S lok
Tieto vzťahy sa uplatňujú pri tvorení vety.
Tieto poznatky sa uplatňujú v praxi.

90. ČO SA VYUŽÍVA V ČOM S nom - VF - S lok
Elektrolýza sa využíva v priemysle i zdravotníctve.

Literatúra

1. A b r a h á m o v á , E.: Modellen und Strukturen der Fachsprache Naturwissenschaften, Halle, Martin-Luther-Universität, 1978.

2. D a n e š , F. - H l a v s a , Z.: Větné vzorce v češtine, Praha, Academia 1981

3. Darovec, M. - Palkovič, K.: Súčasný slovenský jazyk, Syntax, seminárne cvičenia, skriptá, FFUK 1988.

4. Hendrich, J. a kol.: Didaktika cizích jazyků, Praha, SPN 1988.

5. Hoffmann, L.: Kommunikationsmittel Fachsprache, Berlín, Academie-Verlag 1987.

6. Horecký, J. - Buzássyová, K. - Bosák, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, Bratislava, Veda 1989.

7. Kačala, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety, Bratislava, Veda 1989.

8. Mistrík, J.: Štylistika, Bratislava, SPN 1985.

9. Mistrík, J.: Moderná slovenčina, Bratislava, SPN 1983.

10. Mistrík, J.: Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine, Bratislava, Veda 1985.

11. Ondruš, Š. - Sabol, J.: Úvod do štúdia jazykov, Bratislava, SPN 1987.

12. Oravec, J. - Bajzíková, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk, Syntax, Bratislava, SPN 1986.

13. Oravec, J. - Bajzíková, E. - Furdík, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk, Morfológia, SPN 1988.

14. S a b o l , J.: O poznávacom a komunikatívnom aspekte jazykovej funkcie In.: Zborník z Komenského trienále 1980, red. Mistrík, J.

Jazykové prejavy Slovákov v Spojených štátoch

Ivor Ripka, SAV Bratislava

1.0. Dialektológia prvoplánovo skúma teritoriálne dialekty (miestne nárečia); spracúva jazykové fakty vyplývajúce z existencie jazyka na konkrétnom území a zo susedstva iných príbuzných i geneticky neprí-buzných jazykov, národov a civilizačných zoskupení. Predmetom jej skúmania je objekt, ktorý vzniká v procese praktickej komunikácie, a preto empirické i teoretické poznatky dialektológie o jazykovej situácii (danej vzťahom medzi všetkými účastníkmi a zložkami komunikačných aktov) možno využiť aj pri mnohoaspektovom štúdiu jazykových prejavov potomkov slovenských vysťahovalcov v inojazyčnom prostredí. Sústavná orientácia dialektológie na výskum živelne (t. j. bez kodifikačných zásahov a usmernení) sa vyvíjajúceho útvaru národného jazyka, metodicky korešpondujúca s moderným sociolingvisticky zameraným štúdiom bežného hovoreného jazyka, zvýrazňuje možnosti tejto disciplíny aj pri skúmaní súčasného stavu a komunikačnej kompetencie slovenčiny (najmä slovenských miestnych nárečí) v Spojených štátoch.

1.1. Podľa údajov, predstavených v publikácii U. S. Census of Population sa pri sčítaní obyvateľstva v r. 1980 k slovenskému pôvodu prihlásilo celkove 776 806 obyvateľov USA. Väčšina z nich sa hlásila aj k iným genealogickým líniám, no 361 384 (46,52 %) osôb uviedlo slovenský pôvod ako jediný. 87 661 osôb (t. j. 11,28 % z celkového počtu 776 806 obyvateľov USA so slovenskou genealogickou líniou) uviedlo, že v domácom prostredí komunikuje po slovensky, porov. Kučera, 1990 .

Pri sčítaní obyvateľstva Spojených štátov v r. 1980 sa zisťovali aj vekové generačné údaje o používateľoch minoritných neanglických jazykov. Výsledky presvedčivo ukázali, že komunikačné uplatnenie americkej slovenčiny je výrazne späté so staršími príslušníkmi slovenskoamerickej populácie. Tento fakt sa rešpektoval aj pri výskume reči amerických Slovákov v lete r. 1989, ktorý sa realizoval ako spoločný výskumný projekt v rámci dohody medzi ČSAV a IREX-om (Radou medzinárodného výskumu a výmeny). Objektom výskumu bola reč (spontánne nárečové prejavy) prvej generácie amerických Slovákov, priamych (už v USA) narodených potomkov vysťahovalcov zo začiatku 20. stor., ktorí odišli z domoviny a usadili sa v prostredí s prevahou inoetnického obyvateľstva.

2.0. Spojené štáty stáli na čele importácie obyvateľstva už od zač. 19. stor. Do r. 1880 prevládala tzv. stará emigrácia (old imigration), ktorú tvorili Angličania, Walesania, Škóti, Íri, Nemci, Holanďania a i.; novú emigráciu (od r. 1880) tvorili najmä obyvatelia východoeurópskych a balkánskych krajín (Rusi,

Ukrajinci, Litvania, Poliaci, Česi, Slováci, Rumuni, Srbi atď.). V demografickej literatúre sa publikuje množstvo štatistík, uvádzajúcich počty vysťahovalcov z jednotlivých zemí v jednotlivých rokoch. Je prirodzené, že sú značne nepresné, ba až protirečivé, ale základné údaje, určujúce zameranie a orientáciu súčasného výskumu jazykových prejavov amerických Slovákov, sú nesporné: najviac vysťahovalcov z bývalého Uhorska prichádzalo z východoslovenských žúp a najviac sa ich zamestnávalo a usadzovalo v priemyselných severovýchodných štátoch USA, a to najmä v Pennsylvánii. Najviac obyvateľov Uhorska odišlo r. 1907 (209 169 tisíc, z toho 42 041 Slovákov). Zo 16 slovenských žúp do uvádzaných počtov najviac prispeli východoslovenské župy (r. 1899 napr. odišlo 3 521 ľudí zo Šariša, 2 801 zo Zemplína, 2 471 zo Spiša, r. 1900 3 497 obyvateľov Šariša, 3 055 Zemplína, 2 355 Spiša). Je zaujímavé, že podľa dostupných štatistík sa v týchto dvoch rokoch z Hontu nevysťahoval nikto, z Tekova 3 ľudia (porov. napr. Bielik, 1980, s. 27 a n.).

2.1. Z dostupných údajov vychodí, že slovenskí prisťahovalci sa v tých rokoch sústreďovali takmer výlučne v severovýchodných štátoch USA. R. 1900 sa napr. v Connecticute usídlilo 1101 Slovákov, v štáte *Illinois* 1278, v *Ohiu* 1683, v *New Jersey* 3505, v štáte New York 4055 a v spomenutej Pennsylvánii až 16 805 Slovákov. Centrá týchto štátov - New York, Cleveland, Pittsburgh - sa stali i slovenskými strediskami a zač. 20. stor. v nich žilo viac Slovákov ako v ktoromkoľvek meste na Slovensku. Aktívne pra-

covali viaceré krajanské spolky, najmä Slovenský národný spolok, I. katolícka slovenská jednota), vychádzali slovenské noviny (Národné noviny, Jednota), v slovenských rodinách sa komunikovalo po slovensky. Rodičia vychovávali svoje deti v rodnom slovenskom nárečí.

2.2. Pennsylvánia si udržala prioritné postavenie dodnes. Z celkového počtu 776 806 obyvateľov USA, ktorí sa pri sčítaní v r. 1980 prihlásili k slovenskému pôvodu, žila viac ako tretina (34,3 %, t. j. 266 417 osôb) v tomto štáte. Bývalé banské a železiarske strediská v Pennsylvánie v oblastiach Westmoreland, Fayette, Morewoode, mestá Wilkes-Barre, Greensburgh, Johnstown, Uniontown, Youngstown, Connellswille, Hazleton, Bradock, Scranton, Bethlehem, Middletown a i. sú aj v súčasnosti lokalitami s najväčším sústredením Slovákov v Spojených štátoch; je prirodzené, že výskum v lete r. 1989 sa sústredoval práve do týchto oblastí.

3.0. Získavanie vhodných informátorov pomáhali organizovať miestne odbory Slovenského národného spolku. Oznámenie o výskume (nahrávaní) jazykových prejavov amerických Slovákov bolo (po anglicky) publikované v Národných novinách. Prihlásilo sa okolo 70 informátorov, ktorí spĺňali stanovené kritériá (narodení v Amerike, ovládajúci slovenské nárečie, ktoré sa naučili od svojich rodičov); 44 ich bolo možné na rozsiahlom území USA (v štátoch Kentucky, West Virginia, Ohio, Michigan, New York a Pennsylvánia) navštíviť a nahrať. Medzi informátormi prevládali ženy, vybrané v súlade so súčasnou teóriou nárečového výsku-

mu. Najstaršia rozprávačka bola narodená r. 1901, najmladšia (žijúca dodnes v spoločnej domácnosti so svojou 101-ročnou matkou) r. 1937. Explorátori usmerňovali výpovede rozprávačov do takých tematických oblastí, v ktorých sa mohla najpreukaznejšie manifestovať ich znalosť slovenských nárečí (spomienky na detstvo, dodržiavanie tradičných slovenských zvykov v rodinách a pod.).

3.1. Z *doteraz spracovaného materiálu jasne* vychádza, že jazykové nárečové prejavy prvých potomkov slovenských prisťahovalcov nie sú homogénne. Základné údaje potvrdzujú platnosť tézy, podľa ktorej jazykový prejav jednotlivca nepriamo vyjadruje jeho postavenie v spoločnosti, dokumentuje väzby rozprávača na rozličné sociálne skupiny, vyjadruje vzťah k partnerom rozhovoru a pod. Jazykové prejavy skúmaných amerických Slovákov sú konkrétnymi realizáciami ich idiolektov, ktoré sú tým zložitejšie a bohatšie, čím sú ich sociálne väzby rozvinutejšie. Sú formované predovšetkým komunikatívnymi spoločenstvami, ktorými jednotlivec prechádza, a to najmä minimálnou sociálnou skupinou rodiny a rozličnými profesijnými a záujmovými skupinami, ovplyvňujúcimi ekonomické postavenie človeka (porov. Krčmová, 1990). Existenčná odkázanosť na inojazyčné prostredie si vynucuje aktívny bilingvizmus, urýchľuje asimilačné procesy, ovplyvňuje formovanie idiolektu. Idiolekt realizovaný v konkrétnych (spontánnych) jazykových prejavoch informátorov v USA je prirodzene založený na viacerých existenčných formách dvoch národných jazykov; jeho správna interpretácia nie je jednoduchá. V tej-

to súvislosti je preto potrebné formulovať niekoľko základných téz, naznačujúcich chápanie kontaktov slovenských nárečí s angličtinou v USA.

4.0. Slovenský jazyk je v Spojených štátoch izolovaným jazykom; vyvíja sa teritoriálne oddelene od svojho východiskového, bázového jazyka. V literatúre (porov. Vašek, 1987) sa zvyčajne rozlišujú dva základné typy izolovaných jazykov, a to 1. komunikačne obmedzené izolované jazyky (napr. väčšina slovanských IJ a minoritných IJ všeobecne a 2. komunikačne mnohofunkčné (pôvodne tiež izolované) jazyky (za taký jazyk treba pokladať tiež severoamerickú angličtinu). Tieto dva typy IJ sa navzájom odlišujú nielen komunikačnou funkciou a kompetenciou, ale tiež formou a najmä prognózou vývinu. Jazyky prvého typu spejú k zániku, jazyky druhého typu sa všestranne rozvíjajú a majú tendencie i ambície stať sa novým samostatným jazykom. Z aspektu dialektológie však možno konštatovať aj rozličné stupne vývinu príslušného nárečia na historickom území a v zahraničnej enkláve. Slovenské nárečia na historickom území sa v tomto storočí značne zmenili najmä v lexike. Na tomto ich vývine sa slovenské nárečie v zahraničí (konkrétne aj v Spojených štátoch) nezúčastňovali, zostali na vývinovom stupni, ktorý sa dosiahol v dobe odchodu ich nositeľov z pôvodnej vlasti.

4.1. Každý prirodzený jazyk - bázový alebo izolovaný - sa pri jazykovej komunikácii dostáva do kontaktu s iným jazykom. Možno tiež povedať, že jazykový kontakt je výraz (termín) označujúci komunikovanie jednotlivca alebo kolektívu v inej jazykovej štruktú-

re než vlastnej. Ak jazyková komunikácia predstavuje zároveň istý podnet na realizáciu jazykového kontaktu, potom je podmienkou uskutočnenia tohto kontaktu hovoriacim aspoň pasívna znalosť ďalšej jazykovej štruktúry (istý minimálny bilingvizmus), alebo znalosť jazyka - sprostredkovateľa kontaktu.

4.2. V posledných rokoch rozpracúvaná teória jazykových kontaktov čiastočne zužitkúva poznatky, zistené v minulosti pri štúdiu vzájomného ovplyvňovania, prenikania, kríženia ("miešania") jazykov, t. j. pri analýzach široko chápaných interferenčných javov. Zložitý proces jazykových kontaktov sa zvyčajne vysvetľuje ako vzťah, v ktorom jeden alebo druhý z kontaktujúcich sa jazykov vystupuje ako strana "dávajúca" v protiklade k druhej "prijímajúcej", alebo ako vzťah, v ktorom sa obidva jazyky navzájom obohacujú. Pri štúdiu jazykových prejavov amerických Slovákov je na prvý pohľad zrejmé, že slovenčina je výrazne "prijímajúcou" stranou. Výsledky týchto jazykových kontaktov nie sú klasické interferencie; miera (stupeň) zmien pri kontaktoch, smer i rýchlosť interferenčného procesu závisí aj od spoločensko-historických podmienok, a tie boli v Spojených štátoch mimoriadne priaznivé na rozsiahle asimilačné pôsobenie "dávajúceho" jazyka, t. j. pôvodne izolovanej americkej angličtiny.

5.0. Každý jazykový kontakt smeruje k istému jazykovému "konfliktu", ktorý je jeho bezprostredným následkom i dôsledkom. Konflikt je tým väčší, čím sú typologicky vzdialenejšie kontaktujúce sa jazykové štruktúry. Tento konflikt sa rieši

a/ vzájomným pôsobením súčasných jazykových štruktúr s potenciálnymi asimilačnými dôsledkami;

b/ úsilím o zachovanie každej zo zúčastnených jazykových štruktúr, ich obranou (maintenanciou).

"Obrana" jazyka nefunguje vtedy, keď je asimilačné pôsobenie predstavované jazykovými prvkami (výrazmi) vzájomne si nekonkurujúcimi; takto prenikajúci - a neskôr prevzatý - prvok možno pokladať za obohatenie výrazových prostriedkov preberajúceho jazyka. Keď vzniká u hovoriaceho pocit či vedomie lexikálneho deficitu (tzv. "lexical gap"; porov. Weinreich,1972), je prevzatie cudzieho prvku odôvodnené. V prípade interferencií (pričom podstata procesu interferencie sa lingvisticky určuje vzájomným prispôsobením sa jazykov komunikantov) sa stretávame aj s prenikaním konkurujúcich prvkov, a vtedy by maintenancia jazyka mala fungovať. Slovenčina (a jej miestne nárečia) je v Spojených štátoch v postavení málo sa brániaceho minoritného izolovaného jazyka; jej postupnú asimiláciu (neznamenajúcu však totálnu deetnizáciu či akulturáciu amerických Slovákov) nemožno zastaviť.

5.1. Primeraná interpretácia prevzatí vyžaduje znalosť kontaktujúcich sa jazykov (nárečí) v príslušnom období. Treba dokázať, že prevzatý jav - a tieto konštatácie sa netýkajú iba lexikálnych prevzatí - najprv samostatne existoval v jazyku A ako prameni interferencie a iba potom, keď jazyk A vstúpil do kontaktu s jazykom B ako objektom interferencie, sa objavil aj v tomto jazyku. Okrem toho treba dokázať, že príslušný preberaný jav nemohol vzniknúť v prebe-

rajúcom jazyku pri jeho vlastnom vývine. Napr. pri výskume anglických lexikálnych prevzatí v jazykových prejavoch amerických Slovákov treba dokázať

a/ existenciu skúmanej preberanej lexémy v americkej angličtine, s ktorou sa kontaktovali slovenskí vysťahovalci;

b/ absenciu tejto lexémy (a spravidla aj príslušného denotátu) v slovenských nárečiach (v slovenskej hmotnej či duchovnej kultúre);

c/ nemožnosť vzniku tejto lexémy zo slovanského základu.

5.2. Každé prevzatie je v príslušnom jazyku (nárečí) inováciou, no táto inovácia nemusí byť vždy úplná. Cudzie slovo sa málokedy preberá v nezmenenej hláskovej podobe; nositelia preberajúcich jazykov (nárečí) niektoré prvky (najmä fonémy) substituujú prvkami vlastného jazykového systému. Deje sa to spontánne; nositelia nárečí jednoducho nemôžu pri reprodukcii prvkov motivujúceho cudzieho jazyka presne napodobniť príslušnú fonetickú realizáciu. V prejavoch bilingválnych amerických Slovákov však v súčasnosti možno zaznamenať aj takú situáciu, pri ktorej sa v slovenských výpovediach využíva cudzia artikulácia (zvuková) báza. Rozprávači niekedy slovenské fonémy substituujú prvkami anglického jazykového systému.

6.0. Analýza získaných nahrávok jazykových prejavov amerických Slovákov potvrdila, že monolingválni používatelia slovenčiny v súčasných Spojených štátoch prakticky nejestvujú. Aj tí najstarší informátori (komunikačná kompetencia slovenčiny je prirodzene

najvyššia u najstaršej generácie priamych potomkov prisťahovalcov) sú bilingválni, majú dostatočne široký idiolekt, môžu diferencovane uplatňovať jednotlivé výrazové prostriedky. Je zrejmé, že jazykové prejavy amerických Slovákov zákonite nie sú výrazne homogénne. Pri istom zovšeobecňovaní možno vyčleniť tri základné skupiny informátorov:

a/ Jazykovo úplne spôsobilí (plne kompetentní) informátori, ktorí napriek svojmu veku (alebo práve preto, že majú okolo 80 rokov a so svojimi rovesníkmi - susedmi ešte komunikujú v rodnom jazyku) hovorili slovenským nárečím plynule, prirodzeným tempom, boli schopní vyrozprávať epické príbehy plné archaických prirovnaní, starej lexiky, zachovávali najvýraznejšie črty svojho nárečia aj v hláskosloví, tvarosloví, slovotvorbe i v syntaxi. Tak napr. informátori, ktorých rodičia pochádzali zo Spiša (nositeľov východoslovenských nárečí je medzi americkými Slovákmi v skúmaných oblastiach dodnes najviac), v konsonantizme dôsledne zachovávali mäkkostné páry n - ň, l - ľ, s - ś, z - ź, vyslovovali asibilované c, dz a pod.

Táto skupina vyspelých informátorov vníma angličtinu a slovenčinu ako dva rozdielne jazykové systémy. Obidva jazyky používa podľa komunikačnej situácie či funkcie, po skončení istej výpovede dokáže prechádzať plynule z jedného jazyka do druhého. Títo informátori sú schopní anglické prevzatia využívať funkčne (štylisticky).

b/ Rozprávači preukazne demonštrujúci prenikanie anglických prvkov a výrazov, a to jednak nekonkurujú-

cich (v prípade lexikálnych deficitov), jednak konkurujúcich, teda interferenčných, pričom obrana maintenancia rodného nárečia je stále slabšia. Je to najpočetnejšia skupina spomedzi skúmaného súboru informátorov.

c/ Slabší (nekompetentní) rozprávači už nedokonale ovládajúci rodné nárečie. Ich rozprávanie je neusporiadané, spomínajú udalosti bez chronologického či tematického usporiadania. Explorátor ich musí často "povzbudzovať", často odpovedajú iba áno/nie, prechádzajú do angličtiny aj v strede vety, slovenčinu v súčasnosti zrejme nepoužívajú ani v neverejných komunikačných sférach (pri skupinovom či rodinnom dorozumievaní).

6.1. Jazykové (v zásade nárečové) prejavy amerických Slovákov charakterizujú najmä tieto javy:

a/ Spoluhlásky p, t, k vyslovujú niektorí informátori aspirovane, t. j. s prídychom slabého h: Šicke maju svoj dom, ale jag idzece do p^{h}ervatu, t^{h}a šviňe *idu z vami (hovorí rozprávačka o návšteve v "kraju").* Aspirovaná výslovnosť je však fakultatívna; ten istý informátor napr. vyslovuje v tom istom slove k raz s aspiráciou, inokedy bez nej: Moj k^{h}amarat a moj kamarat.

b/ Angličtina ovplyvňuje používanie čísloviek, a to najmä v dátumoch. V odpovediach na otázky o dátume narodenia sa objavujú anglické spojenia a potom ich akýsi spresňujúci preklad: Ja bula born najntín seventín - ja śe narodzela dzevednasc śedzemnasc.

c/ Vo výpovediach badať istý ústup deklinácie, pričom sa neskloňujú najmä vlastné mená (názvy lokalít): Tedi sme ešči buľi f Čikego. - On prišol do Klívlent, Ohajo. - Ta oňi mufovaľi do Juniontaun a pod.

d/ Anglické formy typu boys (fungujúce ako plurálové) sa interpretujú ako singulárové, a preto sa následne tvoria aj nové plurálové tvary s príponou -i: A potim zme maľi šedzom šestri a dva bojsi. - Ňescel ňidž madz zoz dzecami, zoz bojsami. Forma bojs funguje aj ako odvodzovací základ pre zdrobneniny: Ja muśela vačovac teho maleho bojsika.

Do tejto kategórie patria aj slová tomejtosi (= paradajky), penkekse (= palacinky), západoslovenské kukíse (= keksy) a iné.

e/ Nerealizujú sa náležite spoluhláskové alternácie v odvodených slovách z toho istého odvodzovacieho základu, napr. striedanie c/č: Mama nam navarili šošovicu - mi robime šošovicnu polífku doma téš. - A potom sme išľi na omšu, na polnocnú. V ojedinelom doklade mesiacňe sme mali schodze možno navyše konštatovať neprítomnosť samohláskovej alternácie.

f/ Je všeobecne známe, že v nárečových výpovediach často fungujú osobitné prostriedky, ktorými sa udržiava aktívny styk medzi komunikujúcimi, príp. častice, ktorými hovoriaci nadväzuje kontakt s výpoveďami po istej pauze. Odpovede amerických Slovákov sa začínajú slovom ųel, v rozprávaniach používajú výrazy typu jú noų, šur, olrajt, enivej a pod.

g/ Informátori často tvoria hybridné slovesné zloženiny z anglického základu a slovenskej koncovky -ovať/-ovac. Frekventované sú najmä slovesá lajkovac (On me aj kuz lajkoval. - Gruľe zoz badrmilk ocedz lajkovaľi), kľinovac (= čistiť), nidovac (to knead = valkať), katovac (= rezať, krájať: napr. vo vete Mama položiľi muku, vajca, pomiksovaľi a potim nidovaľi, rolovaľi a katovaľi), juzovať (= používať), mufovac (to move = hýbať sa, sťahovať sa), tičovac (= učiť), čendžovac (= vymieňať) atď. Tvorba tohto typu je produktívna, no zároveň značne individuálna.

h/ Ako lexikálne prevzatia všeobecne fungujú slová borderi/burderi (podnájomníci, stravníci), majna (baňa), rúm (miestnosť, izba), plejs, plejzi (miesto, lokalita - noví osadníci bývali na istých plejzoch), bojs (chlapec i syn), bas (šéf) a iné.

ch/ Jazykové prejavy amerických Slovákov obsahujú viaceré interferenčné javy, ktoré treba interpretovať ako idiolektné javy. Také sú nepochybne predstavovania typu Mojo nemo je Johan A. (predtým po anglicky Mojn nejm is Džon E.), vyjadrenia ako Ja pisam (analógia s infinitívom, nerealizovaná alternácia, náhodná chyba?) a ďalšie vyskytujúce sa v súvislých rozprávaniach skúmaných informátorov v Pennsylvánii a v iných severovýchodných štátoch USA.

7.0. Existenčné formy slovenského národného jazyka sa naplno rozvíjajú, vzájomne ovplyvňujú a pri komunikácii funkčne využívajú iba na súvislom (historickom) jazykovom území. Všetky ostatné oblasti (enklávy), v ktorých obyvatelia slovenského pôvodu hovo-

ria po slovensky, sú od historického jazykového územia izolované nielen zemepisne, ale aj celým kultúrno-spoločenským ustrojením okolitého cudzieho prostredia. V Spojených štátoch je situácia výnimočná, značne sa odlišujúca od situácie v súvislých slovenských enklávach napr. na Dolnej zemi (v Maďarsku, Rumunsku, Juhoslávii). Súčasné výskumy potvrdili, že komunikačná kompetencia slovenčiny slovenských nárečí je nízka. Používa ju v obmedzených komunikačných sférach (v rodinnom či príbuzenskom prostredí) najmä staršia generácia slovenských starousadlíkov. Značná nekoncentrovanosť osídlenia (na rozsiahlom území), ekonomická závislosť od anglicky hovoriaceho okolia podmieňuje a vynucuje bilingvizmus už v druhej generácii a postupne zapríčiňuje úbytok znalosti rodného jazyka (nárečí). Výskum prejavov amerických Slovákov má z tohto hľadiska značnú perspektívu a je vysoko aktuálny. Poznatky získané pri štúdiu nárečových rozprávaní prvých potomkov slovenských vysťahovalcov prispejú k poznaniu mnohoaspektovej problematiky jazykových kontaktov a interferencií slovenčiny.

Literatúra

1. B i e l i k , F.: Priebeh vysťahovalectva Slovákov v období kapitalizmu. In: Slováci vo svete. 2. Red. L. Hubenák. Martin, Matica slovenská 1980, s. 27-55.

2. K r č m o v á , M.: K sociolingvistické interpretaci spontánního mluveného projevu. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Zost. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1990, s. 92-100.

3. K u č e r a , K.: Postavenie slovenského jazyka v Spojených štátoch. Slovenská reč, 55, 1990, s. 20 - 25.

4. R i p k a , I.: O slovensko-nemeckých interferenciách v nárečovej lexike. (Zborník referátov z III. slovenskej dialektologickej konferencie r. 1988 v Prešove - v tlači).

5. R i p k a , I.: Úloha slovenských nárečí v súčasnej jazykovej situácii. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Zost. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1990, s. 120 - 127.

6. V a š e k , A.: Izolovaný jazyk a jazyková maintenance. Zápisník slovenského jazykovedca, 8, 1987, č. 1, s. 16 - 20.

7. W e i n r e i c h , W.: Odnojazyčije i mnogojazyčije. In: Novoje v lingvistike. 6. Red. V. J. Rozencvejg. Moskva, Progress 1972, s. 25 - 60.

Systém slovenských a anglických časových predložiek v konfrontácii

Eva Ružičková, FFUKo Bratislava

1. V poslednom zborníku Studia Academica Slovaca 18, 1989 sme sa zaoberali predložkovým systémom slovenčiny v konfrontácii s angličtinou. Predložky sme vnímali ako slová, ktoré v spojení s istými pádmi vyjadrujú nielen vzťahy v priestore medzi predmetmi, javmi, ale aj vzťahy v čase medzi udalosťami. Zaoberali sme sa explicitne štruktúrnym opisom primárnych a sekundárnych poziČných a kontaktových predložiek, identifikovali sme vlastný význam týchto predložiek, a tak sme získali obraz o tom, ako jednotlivé predložky fungujú v texte. Spomínaný štruktúrny opis sa vlastne stal primeraným východiskom pre konfrontáciu predložiek v dvoch analyzovaných jazykoch, v slovenčine a angličtine.

Tentoraz sa chceme zaoberať predložkami, ktoré vyjadrujú vzťahy v čase medzi udalosťami. Podľa Morfológie slovenského jazyka (1966, 625) časové predložky zväčša zachovávajú svoj pôvodný miestny význam, ktorý je však premietnutý do časovej oblasti. Význam

niektorých predložiek možno premietať z oblasti priestoru, konkrétne kontaktu a pozície, do oblasti času, napr. predložky v+Lok, pri+Lok, pred+Inštr, od+Gen. Iné predložky pri premietaní z oblasti priestoru do oblasti času treba modifikovať, napr. predložku do+Gen. Pre ostatné nie je možné ani premietanie ani modifikovanie, keďže tieto predložky menia svoj pôvodný význam, napr. predložka po+Lok, o+Lok. Porovnajme predložky v spomínaných troch skupinách z hľadiska sémantickej štruktúry, teda podľa toho, či tie isté sémantické komponenty v štruktúrach predložiek z oblasti priestoru možno identifikovať aj v štruktúrach predložiek z oblasti času (terminológia vid. SAS 18, 1989, 462-477).

V prvej skupine sa v sémantických štruktúrach nachádza aspoň jeden sémantický komponent SK, ktorý zaručuje príbuznosť predložiek z dvoch skúmaných oblastí, a to oblasti priestoru i oblasti času:

v+Lok (vnútro O_2)	v dome; v lete
pri+Lok (blízkosť)	pri dome; pri nedeli = v sobotu predvečer
pred+Inštr (zreteľ na O_2)	pred domom; pred desiatimi rokmi
od+Gen (blízkosť)	od domu; od soboty

V druhej skupine sa nachádza predložka, v ktorej štruktúre je istý komponent totožný, iný odlišný, takže predložka je modifikovaná: do+Gen (uskutočňovanie kontaktu, +vnútro O_2) Kameň sa zaryl do zeme. do+Gen (uskutočňovanie kontaktu, -vnútro O_2) Do desiatej budem doma.

Predpokladom kontaktovej predložky je, že O_1 sa po uskutočnení kontaktu nachádza vo vnútri O_2:

Kameň sa zaryl do zeme. Predpoklad: Kameň je v zemi. Predpokladom časovej predložky je síce kontakt O_1 s časovým bodom O_2, ale nie uskutočnenie kontaktu s časovým priebehom O_2:
Do desiatej budem doma. Predpoklad nie je: Som doma o 10,10.

Do tretej skupiny patria tie predložky, ktoré zmenili pôvodný priestorový význam. V sémantickej štruktúre teda nie je komponent, ktorý by prezrádzal príbuzenstvo predložky v dvoch spomínaných oblastiach. Konkrétne: pred domom, za domom. V oblasti časovej je podobný vzťah vyjadrený predložkami pred+Inštr a po+Inštr: pred desiatou, po desiatej. Takto poziční predložka za má svoj časový pendant v predložke po. Kontaktová i časová predložka po má však odlišne zrealizované SK explicitne vyjadreným predložkovým menným spojením. Kontaktová predložka po+Ak pokiaľ zahŕňa v sebe i konečnú medzu:

Začervenala sa až po hrdlo. Predpoklad: aj hrdlo je červené.
Po v časovej oblasti nezahŕňa v sebe aj časové vymedzenie dané časovým údajom:

Zoznámili sa po vojne. Predpoklad: počas vojny sa nepoznali.

Horeuvedené porovnávanie časovej a priestorovej oblasti nám však neumožňuje, aby sme sa mohli vhĺbiť do sémantickej štruktúry časových predložiek, aby sme identifikovali vlastný časový význam predložiek,

a tak získali dostatočný obraz analyzovaných predložiek pre konfrontáciu. Základné SK, s ktorými sme pracovali v systéme poziČných a kontaktových predložiek, nemožno preniesť ani adaptovať v systéme časových predložiek. V kontaktových predložkách sme totiž pracovali s komponentom rozmernosti pri O_2, konkrétne s komponentmi vnútro, povrch, teda aj s troj- a dvojrozmernosťou.

Sedeli sme v tráve. - Sedeli sme na trávniku.

Pri časových predložkách však nemožno hovoriť o dvoj-, trojrozmernosti; možno ale hovoriť o jednorozmernosti a vyčleňovaní časového bodu a úseku.

Prídem o desiatej. - Prídem cez leto.

Pri poziČných predložkách zase možno hovoriť o rozličných vzťahoch medzi O_1 a O_2, čo do pozície blízkosť, rovinné členenie v horizontálnej i vertikálnej rovine, nasmerovanie .

Sedeli pri lampe. - Sedeli pred domom. - Sedeli nad mestom. - Šli k rieke.

Pri časových predložkách na strane druhej vnímame jednosmernosť v rámci úseku časového údaja.

Blíži sa k desiatej. - Od rána je na nohách.

Preto predložíme najprv súbor SK, ktorý je relevantný pre korpus časových predložiek a na základe identifikácie vlastného významu časových predložiek v slovenčine môžeme poskytnúť konfrontáciu dvoch korpusov časových predložiek, a to korpusu slovenského i anglického.

II. Štruktúrne protiklady systému časových predložiek

ČASOVÝ BOD	slovenčina	angličtina
presnosť	v+Ak;v+Lok;O+Lok;Na+Ak	on; in; at; at
vágnosť	o+Ak	in

ČASOVÝ ÚSEK	slovenčina	angličtina
začiatok	z, od	since, from
prechod	cez; počas	through/out/, during
koniec	do, až po	till, until, to, up to
rozpätie	Ø	/for/
pred	pred	before
po	po	after

III. Predstavme najprv súbor SK, ktorý je relevantný v *sémantickej analýze korpusu časových predložiek*. Začnime dvojicou SK časový bod a časový úsek. Pod časovým bodom rozumieme časový údaj, ktorý vnímame ako jednoliaty jav pod vplyvom konvencie (at 10 o´clock, at Easter) alebo pod vplyvom zvoleného zorného uhla vnímajúceho (at night vs. in the night). Na strane druhej pod časovým úsekom rozumieme časový údaj, ktorý môžeme členiť, limitovať. Ten istý jav môžeme v jazyku stvárniť subjektívne, a teda odlišným spôsobom, a to podľa toho, čo vo výpovedi chceme zdôrazniť, či časový údaj alebo časový úsek. Porovnajme:

V zime sa do doliny ani nedostanú.
Cez zimu sa do doliny ani nedostanú.

Časový údaj zima s predložkou v vnímame ako jednoliaty celok, v zmysle ročné obdobie, kým s predložkou cez zdôrazňujeme skôr trvanie istého obdobia, ktoré nevylučuje isté členenie. Porovnajme:

V zime sa dostali tri razy do doliny.
Cez zimu sa dostali tri razy do doliny.

Časový údaj je členiteľný, ak sa do popredia dostáva plynutie, trvanie (= počas, cez), preto je veta s predložkovou väzbou cez zimu sémanticky prípustná. Časový údaj, ktorý však vnímame ako jednoliaty celok, členenie vylučuje, a tak členenie (tri razy) je sémanticky v texte vety s predložkovou väzbou v zime inkompatibilné.

Obidva SK časový bod i časový úsek sú kompatibilné s odlišným súborom SK, konkrétne časový bod s SK presnosť, vágnosť a časový úsek s SK začiatok, prechod, koniec, rozpätie, pred a po. Charakterizujme najprv SK kompatibilné s SK časový bod, a to presnosť a vágnosť. SK presnosť a vágnosť sa viažu na typ vymedzenia časového údaja. Presnosť sa viaže na časový údaj vymedzený hodinami alebo konkrétnym údajom dňa, mesiaca či roka. Vágnosť sa viaže na neformálne vymedzenie časového údaja. Porovnajme:

O dve dni ti môžem rukopis odovzdať.
Autobus príde o 14.30.

V prvom spojení o dve dni sa deň nevníma ako presné vymedzenie času 24 hodinami. O 14.30 na druhej strane je konvenciou presne vymedzený časový údaj.

Pristúpme ďalej k SK kompatibilným s SK časový úsek. SK začiatok, prechod a koniec charakterizujú časový úsek v počiatočnom či konečnom bode (od, do) alebo v jeho priebehu bez explicitného vyjadrenia začiatka či konca (cez, počas). Časový úsek tiež možno vnímať v jeho celkovom rozpätí.

Je tam Ø dva dni. - bezpredložkové spojenie

She´s been there (for) two days. - voliteľné spojenie s predložkou for.

V dvoch posledných SK pred a po sa predpokladá časová súvzťažnosť dvoch dejov. Na jednej strane je to časový úsek, ktorý sa skladá z predložky a časového údaja vyjadrujúceho predchádzanie alebo následnosť a na druhej strane je to dej, ktorý je v istom napätí so spomínaným časovým úsekom. SK pred umožňuje prepojenie medzi dvoma javmi:

Pred obedom si umyla ruky. - Vlak prišiel 10 minút pred jedenástou. Obed a jedenásta hodina sú časové údaje, ktoré sa v predložkovom spojení dostávajú do vzťahu s dejom, ktorý im v časovom slede predchádza. Analogicky SK po umožňuje prepojenie medzi dvoma javmi, kde sa predložkovým spojením vyjadruje časová následnosť:

Po tretej už v úrade nikoho nenájdete.

IV. Pristúpme napokon ku konfrontácii obidvoch korpusov časových predložiek v slovenčine a angličtine. Začnime opäť s časovými predložkami, ktoré v sémantickej štruktúre majú nadradený SK časový bod a podradené komponenty presnosť a vágnosť. Je zaujímavé, že ak sa istá predložka v slovenčine používa v nesú-

rodých kontextoch, v nesúrodých časových väzbách, tak sa rozčlenia tieto kontexty v systéme anglických časových predložiek do spojení s rozličnými predložkami. To isté platí aj pre viacvýznamové použitie anglickej predložky, kde sa iba súrodé významy zoskupia do spojení so slovenskými časovými predložkami.

Skúmajme slovenskú časovú predložku v a vymedzené typy časových údajov, s ktorými sa spájajú napokon aj jej anglické ekvivalenty. Predložka v sa spája s presne vymedzeným časovým údajom, napr. deň v týždni, deň bližšie určený deiktickou frázou. Táto skupina má anglický ekvivalent v predložkovom spojení s on.

v+Ak = on

v nedeľu	on Sunday
v onen deň	on that day
v prvý deň nového roku	on New Year's day
v Novom roku	

Ak sa v slovenčine explicitne nevyjadruje deň, tak prechádza časový údaj do idiomatického spojenia s predložkou na, ktoré zahŕňa časový údaj sviatky, napr. na Nový rok, na Sv. Katarínu, na Luciu, na Vianoce. Idiomatickosť je aj graficky vyznačená veľkým začiatočným písmenom. Porovnajme však spojenie s predložkou v v novom roku, kde rok neoznačuje deň, ale rozpätie 365 dní a graficky sa vyznačuje malým začiatočným písmenom.

Predložkové spojenie s v sa používa aj na označenie časového bodu mesiac, rok, vek a má anglický ekvivalent v predložkovom časovom spojení s in, at.

v+Lok = in

v januári	in January
v roku 1935	in (the year) 1935
v celom živote	in (all) one´s life
vo veku štyridsať	at the age of forty

Slovenská predložka o v sebe nesie informáciu časový bod. Spojenia o s lokatívom vyjadrujú tiež presné časové vymedzenie a majú ekvivalent v anglickom spojení s at. Spojenie o s akuzatívom na druhej strane vyjadruje vágne časové vymedzenie a má ekvivalent v anglickom spojení s predložkou in. Predložková väzba s lokatívom vyjadruje presne vymedzený časový bod hodinami. Predložkové spojenie s o s akuzatívom vyjadruje časové rozpätie vyčlenené časovým údajom, ktoré sa ráta od bodu vyznačeného hovoriacim. Spojenie o deň - in a day´s time však v sebe nenesie informáciu o presne vymedzenom časovom rozpätí 24 hodín.

o+Lok = at

o 10. hodine	at 10 o´clock
o 6.30 ráno	at 6.30 a.m.

o+Ak = in

o hodinu	in an hour, in an hour´s time
o dva dni	in two days, in two days´ time

Ako sme už pri spojeniach s predložkou v spomínali, slovenská predložka na sa spája s akuzatívom a označuje časový bod s časovým údajom sviatky (ide o *idiomatické spojenie*).

na+Ak = at

na Vianoce	at Christmas
na Veľkú noc	at Easter
na víkend	at the weekend

Predložky času s SK časový bod môžu byť v neformálnych prejavoch vynechané v obidvoch jazykoch. Ide najmä o spojenia s deiktickými frázami alebo s frázami, ktoré označujú čas pred iným vyznačeným časovým údajom/budúcnosti alebo minulosti.

predvčera	(on) the day before yesterday
predminulý január	(in) the January before
minulú jar	(in) the previous spring
(na) nasledujúci víkend	(at) the following weekend

Pokračujme teraz s konfrontáciou obidvoch korpusov časových predložiek v slovenčine a angličtine, ktoré v sémantickej štruktúre majú SK časový úsek a podradené SK začiatok, prechod a koniec. SK časový úsek a začiatok sa v slovenčine realizujú ako časová predložka od, v idiomatických väzbách aj predložka z. Je zaujímavé, že anglické ekvivalenty sú paralelné aj v distribúcii neutrálnych spojení s predložkou since a idiomatických spojení s predložkou from. Príznakové predložky v časovom kontexte z a from sú v obidvoch jazykoch primárne kontaktové predložky, kde vyjadrujú rušenie kontaktu. V časovom kontexte vyjadrujú časový vzťah medzi časovým údajom v minulosti a časovým údajom v prítomnosti. Časový údaj v prítomnosti nemusí byť explicitne vyjadrený.

Od 1951 nebol u lekára. dodnes je implicitný časový údaj

od+Gen = since	
od januára	since January
od nedele	since Sunday
od minulého roku	since last year
od šiestej hodiny	since 6 o´clock

z+Gen = from

zo dňa na deň	from day to day
z času na čas	from time to time

Idiomatické spojenie má svoju fixnú podobu, v tomto prípade je to explicitné vyjadrenie počiatočného i konečného bodu: z - na, from - to, Neutrálne spojenia s predložkou since nevyžadujú explicitné vyjadrenie konečného bodu.

Som tu od januára. - She has been here since January.

Zavolá mi z času na čas. - She calls from time to time / Zavolá mi z času. - / She calls me from time.

Pri časovom vymedzení začiatku a konca môže dôjsť k nejednoznačnostiam. Nie je totiž z kontextu vždy jasné, či ide alebo nejde o zahrnutie koncového údaja do trvania časového úseku.

We stayed there from May to/till/ August.

Zdá sa, že časová dvojica predložiek from...through v americkej angličtine je jednoznačnejšia, keďže v sémantike predložky through je jednoznačné, že časový úsek zahŕňa aj časový údaj uvádzaný predložkou through.

We stayed there from May through August.

Komponenty časový úsek a koniec sa v slovenčine realizujú ako časové predložky do, (až) po. Najčastejšími anglickými ekvivalentmi sú predložky till, until, to, up to. Časovú predložku to sme spomínali pri časových idiomatických spojeniach from - to so slovenským ekvivalentom z - na.

do+Gen = till, until

pracovať do noci	to work till night
budem chýbať do januára	I shall be absent till January
do štvrtej	till 4 o´clock
do nehody býval vždy zdravý	until his accident, he had always been healthy

Predložky till a until vyjadrujú časové ohraničenie deja, odlišujú sa zväčša pozíciou vo vete; until je častejšie na začiatku vety, predložka till je obyčajne pred slovom alebo frázou. V slovenčine sa v obidvoch pozíciách používa predložka do+Gen.

Koncovú hranicu času môžeme vyjadriť predložkou (až) po v spojení s akuzatívom. Slovenské predložky do+Gen a po+Ak síce obidve vyjadrujú koncovú hranicu časového úseku, ale kontext ukazuje, že do+Gen sa viaže okrem konkrétnych časových údajov (deň, mesiac, rok, časť dňa, hodina) aj údajmi, ktoré sú vo vnútornom vzťahu k činiteľovi. Túto vnútornú osobnú spätosť nevnímame pri časovom údaji s predložkou po.

Porovnajme:

pracovať po štyridsiate roky (tohto storočia)
pracovať do štyridsiatich rokov (svojho života)
do nehody býval silný (do svojej nehody)
od januára až po nehodu vo fabrike bol nezvestný

po+Ak = to, till

po tú chvíľu šla sama	up to that moment she went alone
po pád Ríma	until the fall of Rome

Komponenty časový úsek a prechod sa v slovenčine realizujú alebo ako časová predložka cez alebo počas. Predložka cez zdôrazňuje úplnosť prechodu, cez celý prechod, kým predložka počas samotné trvanie prechodu, po dobu trvania. Toto rozdielne realizovanie SK prechod vysvetlí inkompatibilitu predložiek cez a počas v istých kontextoch. Porovnajme:

počas môjho pobytu v Anglicku	during my stay in England
≠cez môj pobyt v Anglicku	
cez celý deň	all through the day
≠počas dňa	

počas+Gen = during

počas posledných pár rokov	during the last few days
počas tohto času	during this time
počas vojny bol v armáde	he was in the army during the war

cez+Ak = through, throughout

cez celý deň	all through the day
stanovali sme tam cez celé leto	we camped there throughout the summer

Komponenty časový úsek a rozpätie sa v angličtine vyjadruje najčastejšie predložkou for alebo sa vynecháva tak isto ako v slovenčine. Časové rozpätie sa vyjadruje v slovenčine časovým údajom v tvare akuzatívu. V angličtine sa síce najmä v hovorovom štýle predložka tiež nerealizuje, ale môže sa časový úsek vyjadriť predložkovým spojením s for. Predložka for je záväzná v idiomatických spojeniach (for ever).

Ø+Ak = Ø, for

ostali sme tam tri týždne	we stayed there (for) three weeks
trvalo to 4 roky	it lasted 4 years
týždne a mesiace	(for) weeks and months
navždy, nadobro	for ever, for good (idiom)

Komponenty časový úsek a pred/po v obidvoch jazykoch vyjadrujú vzťah istého javu, ktorý predchádza/ /nasleduje za daným časovým údajom.

pred+Inštr = before

pred 12. hodinou	before 12 o´clock
pred týždňom	before next week
pred tým	before that
pred naším letopočtom	before Christ (B.C.)

po+Lok ≈ after

po dvoch rokoch, po prázdninách	*after 2 years*, after the holidays
pozajtra	the day after tomorrow
po raňajkách	after breakfast
po škole	after school
deň po dni (deň za dňom) idiom	day after day

V. Pri konfrontácii dvoch systémov časových predložiek sa ukázalo, že kontextové vzájomné nasledovanie sa rozličných sémantických komponentov v štruktúrach je veľmi citlivá záležitosť. Napríklad SK časový bod, presnosť sa v slovenčine môžu v povrchovej štruktúre vyjadriť časovým spojením s predložkou v. Pritom korpus anglických ekvivalentov sa na prvý pohľad zdá akýsi nesúrodý. Prevládajú spojenia

s dvoma predložkami, a to on a in. Ak sa však bližšie pozrieme na slovenské predložkové väzby, zistíme, že sa predložka v spája raz s akuzatívom, inokedy s lokálom. A toto roztriedenie je identické s dvoma skupinami anglických pendantov - väzieb s predložkami on a in. Ponáraním sa do sémantických štruktúr skúmaných javov a ich vzájomnou konfrontáciou sa nám na prvý pohľad nesúrodé, neharmonické javy zjavia ako súrodé, vzájomne harmonicky usporiadané.

Syntetická fonologická teória a výskum zvukovej stavby slovenčiny

Ján Sabol, FFUPJŠ Prešov

1. Náš pokus o novú, syntetickú fonologickú teóriu sme prvýkrát publikovali v prednáške na XVII. letnom seminári slovenského jazyka a kultúry - Studia Academica Slovaca (Sabol, 1981). Odvtedy sme ju rozpracúvali vo viacerých metodologických úvahách a aplikovali najmä na zvukovú sústavu spisovnej slovenčiny (napr. 1982, 2. vyd. 1986; 1983 a; 1983 b; 1984; 1985 a; najnovšie v monografii 1989). V tomto príspevku uvedieme niekoľko zhŕňajúcich poznámok o metodologických východiskách tejto teórie a naznačíme možnosti ďalšieho uvažovania o fonologických otázkach na jej pozadí. Materiálovým východiskom nášho náčrtu je zvuková stavba spisovnej slovenčiny.

1.1. *Filozofickým východiskom našej koncepcie* je existencia rozličnej "perspektívy", "hladiny" vzťahu jednotlivého a všeobecného (konkrétneho a abstraktného) v základných zvukových jednotkách príslušného jazyka a ontologicko-gnozeologický "štatút" týchto jednotiek.

Na pozadí diferencovanej "hladiny" vzťahu a vzájomného preskupenia jednotlivého a všeobecného (konkrétneho a abstraktného; pravda, uvedomujeme si istú aproximatívnu "vibráciu" tohto vzťahu) v smere od jednotlivého k všeobecnému vo fonickom systéme vymedzujeme tri základné jednotky, či "úrovne" uvedeného dialektického vzťahu realizované v zvukových jednotkách. Sú to:

a) fóna - segment rečového signálu, hláska; ide o jednotku s "najnižšou" hladinou všeobecného a s najpestrejšími zvukovými črtami; krajným prípadom tejto jednotky je jedinečný neopakovateľný zvuk;

b) fonéma - zvuková jednotka stvárnená ako zväzok dištinktívnych príznakov, transponovaná do nášho jazykového vedomia ako fonický prvok so schopnosťou rozlišovať významy slov a tvarov;

c) morfofonéma - fonický "konštrukt", jednotka v oblasti designans vymedzovaná v morféme ako najmenšom nositeli elementárneho alebo komplexného významu na základe pozícií maximálnej fonologickej diferenciácie.

Aplikácia dialektického vzťahu jednotlivého a všeobecného sa pri definovaní relácií medzi fónou, fonémou a morfofonémou (ako špecifickými "úrovňami" vzťahu jednotlivého a všeobecného) uskutočňuje teda v pohľade na javy fonickej roviny z niekoľkých perspektív, pričom "vyššia" perspektíva predstavuje všeobecné oproti jednotlivému na "nižšej" perspektíve. Fóna je jednotlivým voči fonéme (fonéma je všeobecným voči fóne a jednotlivým voči morfofonéme), ale

je všeobecným voči zvuku ľudskej reči ako objektívnemu faktu, ako jedinečnému a neopakovateľnému prvku: do fóny "vchádza" zo zvuku jednak to, čo sa stáva relevantným (čo "vchádza" ako všeobecné do fonémy), ale aj to, čo je z hľadiska fonémy irelevantné.

Z dialektiky jednotlivého a všeobecného vyplýva, že tieto jednotky (ako rozličné "hladiny" vzťahu jednotlivého a všeobecného, konkrétneho a abstraktného) sa navzájom preskupujú, sú v "sebe" (ak postupujeme podľa rozsahu, platí inklúzia fóna $\subset$ fonéma $\subset$ morfofonéma, ak podľa obsahu, podľa špecifických zvukových čŕt, je inklúzia opačná: *morfofonéma $\subset$ fonéma $\subset$ fóna*). V ďalšom výklade budeme pre fónu používať symbol F, pre fonému F_m a pre morfofonému MF_m.

Základné vzťahy medzi F, F_m a MF_m možno určiť takto: F sa zhoduje s F_m alebo sa od nej líši fonologicky irelevantnou vlastnosťou (vlastnosťami), F_m sa zhoduje s MF_m alebo sa od nej líši fonologicky relevantnou vlastnosťou (vlastnosťami). Podľa toho môžeme schematicky vymedziť štyri základné typy vzťahov medzi F, F_m a MF_m: a) $F \equiv F_m \wedge F_m \equiv MF_m$, b) $F \not\equiv F_m \wedge F_m \equiv MF_m$, c) $F \equiv F_m \wedge F_m \not\equiv MF_m$ a d) $F \not\equiv F_m \wedge F_m \not\equiv MF_m$ (príklady pozri v práci: Sabol, 1989).

1.1.1. So zreteľom na to, že kategória všeobecného sa "rozvetvuje" na abstraktne všeobecné a na konkrétne všeobecné (porov. napr. Černík, 1986, s. 227-250; tam aj ďalšia lit.), možno opis vzťahov medzi F, F_m a MF_m zjemniť takto: F by sme mohli interpretovať ako jednotlivé, F_m ako abstraktne všeobecné a MF_m ako konkrétne všeobecné, resp. ako "spro-

stredkujúci článok" medzi abstraktne všeobecným a konkrétne všeobecným (porov. konštatovanie V. Černíka: "Medzi abstraktne všeobecným a konkrétne všeobecným môže byť mnoho sprostredkujúcich článkov." - ibid., s. 246).

Uvedená charakteristika MF_m nám vychádza predovšetkým zo skutočnosti, že táto jednotka je "hĺbkovým" zvukovým "obrazom" morfémy, presnejšie je čiastkou "mozaiky" hĺbkového zvukového obrazu morfémy, že často "odkrýva" genetický základ, historickú perspektívu zvukových jednotiek v rámci morfémy. Z tohto aspektu treba prehodnotiť aj niektoré interpretácie podľa "tradičnejších" fonologických koncepcií. Napr. E. Pauliny (1979) konštatuje, že rekonštrukcia tvaru ŽiEŇ-Ä atď. s -Ä (ide podľa nášho chápania o MF_m) je "z hľadiska slovenského spisovného jazykového povedomia nezmysel" (s. 274). Kritické poznámky tu treba uviesť k dvom veciam: 1. Autor sa tu odvoláva na "jazykové povedomie" ako na "potvrdzovateľa" správnosti jazykovedného výkladu; nazdávame sa, že ani najcitlivejšie jazykové povedomie nemôže byť jediným garantom výsledkov teoretickej jazykovednej práce; 2. MF_m -Ä v tomto skloňovacom type (pozri Sabol, 1989, s. 181 n.) naznačuje genézu zvukového zloženia danej morfémy (porov. výklad toho istého autora o denazalizácii nosoviek, a teda aj o histórii zvuku ä - 1963, s. 90-92).

Ďalší dôvod, prečo MF_m interpretujeme ako konkrétne všeobecné či ako "sprostredkujúci článok" medzi abstraktne a konkrétne všeobecným, vyplýva z čŕt konkrétne všeobecného, pri ktorom jednotlivé predmety

zjednocuje to, "že majú spoločný pôvod, že sa za určitých podmienok vzájomne diferencujú, že sa ako diferencované, rozdielne a protikladné momenty toho istého celku dostávajú do vzájomnej zákonitej súvislosti..." (Černík, 1986, s. 236). MF_m totiž za určitých podmienok (podrobne o nich hovoríme pri neutralizácii fonologických protikladov - Sabol, 1989, s. 134 n.) nemožno jednoznačne rekonštruovať so zreteľom na určitú *fonologickú opozíciu*; tak vznikajú "*splývajúce*", "koalescentné" MF_m. Sú ukazovateľom stupňa abstrakcie MF_m. V nich sa "ruší" či presnejšie "splýva", "koaluje" daný fonologický protiklad, rozdielne zvukové elementy sa ako "protikladné momenty" spájajú do celku, naznačujúc tak aj historickú perspektívu príslušných foném stojacich v opozícii (napr. "rekonštruovaním" zvukových prvkov i vzťahov medzi nimi vo fonickom systéme pred neutralizačnými zmenami).

1.2. Syntetická fonologická teória pomáha interpretovať zvukový systém jazyka ako "otvorený": vo vyčleňovaní ďalších "hladín", jednotlivého a všeobecného vo zvukových jednotkách možno teda pokračovať. Hoci podľa tejto teórie interpretujeme len tri jednotky či "úrovne", vieme si predstaviť - v niektorých prípadoch aj ako výskumne "únosných" - päť takýchto jednotiek (či "hladín" vzťahu jednotlivého a všeobecného): 1. konkrétny fyzický segment reči, 2. fóna, 3. fonéma, 4. morfofonéma, 5. "morfofonemoid". Na týchto jednotlivých "vrstvách" možno pozorovať určité "variácie" formy: individuálne, špecifické, osobné artikulačno-akustické črty - variácie 1. stupňa, špecifické ortofonické javy - variácie 2. stupňa, neut-

ralizácie - variácie 3. stupňa, alternácie - variácie 4. stupňa (porov. obr.):

	variácię 1. stupňa	variácię 2. stupňa	variácię 3. stupňa	variácię 4. stupňa
konkrétny fyzický segment reči	+	+	+	+
fóna	-	+	+	+
fonéma	-	-	+	+
morfofonéma	-	-	-	+
"morfofonemoid"	-	-	-	-

Príklad: Na konci koreňovej morfémy v tvaroch žiak/žiaci sa v konkrétnej výslovnosti realizujú neopakovateľné, jedinečné segmenty [k g c] zodpovedajúce F [k g c], F_m [k g c], MF_m K C a "morfofonemoidu" <k> (na tomto, 5. stupni analýzy vychádzame zo základnej podoby morfémy).

1.3. Pre syntetickú fonologickú teóriu má zásadný význam dialektické spätie zvuku a významu v jazykových jednotkách. Skúmanie funkcií zvukových prvkov pri komunikačnom procese (najmä v pásme intra-, para- a extralingválneho - porov. Sabol, 1988, s. 143-146) i ako štylém (Sabol, 1985b) dáva dosť "indícií" aj pre chápanie diferencovaných hladín vzťahu jednotlivého a všeobecného, čo je hlavný metodologický rámec pri vymedzovaní fóny, fonémy a morfofonémy. Štylistiku "bytostne" zaujíma aj či predovšetkým variabilita, neopakovateľnosť, "idiolekt" textu a jeho stavebných prvkov. Z toho vyplýva, že so znižovaním hladiny všeobecného a s pribúdaním jednotlivého sa v zvuko-

vých jednotkách zvyšujú možnosti na ich uplatnenie ako štylém. Z hľadiska štylistiky nie sú "zbytočné" ani fonologicky irelevantné vlastnosti zvuku, ba ani osobitosti konkrétneho fyzického segmentu reči charakteristické pre jednotlivých hovoriacich.

Zdôraznením vzťahu zvuku a významu v jazyku sme chceli upozorniť aj na to, že syntetická fonologická teória pri vymedzovaní fonických prvkov ako špecifických hladín vzťahu jednotlivého a všeobecného i pri skúmaní relácií týchto jednotiek ("potrebuje") toto prepojenie azda viac ako iné fonologické koncepcie.

1.4. Na základe vzťahu jednotlivého a všeobecného vo vymedzovaných zvukových jednotkách (F, F_m, MF_m) môžeme dosť jednoznačne interpretovať a charakterizovať osobitné fonologické teórie, koncepcie a školy (ich prehľad pozri napr. u Fischerovej-Jorgensenovej, 1975); napr. Pražská škola pracuje s hladinou F_m, Moskovská fonologická škola s hladinou F a MF_m, Leningradská fonologická škola s hladinou F s čiastočným vzťahom k F_m atď. Dá sa povedať, že ide o "parciálny" pohľad na jednotlivé "vrstvy" vzťahu jednotlivého a všeobecného vo zvukových jednotkách (podrobnejšie Sabol, 1989, s. 33 n.). So vzťahom jednotlivého a všeobecného vo vymedzovaní zvukových jednotiek úzko súvisí aj charakterizovanie fonologických koncepcií podľa toho, aký postoj zaujímajú k fonéme ako základnej jednotke (Horecký, 1967).

1.5. Podľa syntetickej fonologickej teórie by sa interpretácia aspoň niektorých fonologických javov

mohla stručne naznačiť takto (podrobnejšie pozri v príslušných kapitolách práce: Sabol, 1989):

a) Neutralizácie ako kombinačné zmeny fonických jednotiek sa uskutočňujú na úrovni F a F_m; pri vynechaní hladiny MF_m ich možno definovať iba "staticky", nie ako proces.

b) Alternácie ako nekombinačné zmeny fonických prvkov prebiehajú na úrovni F, F_m i MF_m.

c) Na základe vzťahu F, F_m a MF_m sa dajú jednoznačne riešiť aj také prípady kombinačných a nekombinačných zmien, keď tá istá fonéma funguje ako člen neutralizovateľného protikladu, ale zároveň sa uplatňuje aj ako alternanta.

d) Vzťah F, F_m a MF_m možno skúmať "vertikálne" (ide o pohľad na ten istý zvukový segment z diferencovanej hladiny vzťahu jednotlivého a všeobecného) i "horizontálne" (analýza "obmien" výsledkov neutralizačných a alternačných procesov v rámci morfémy); opis "horizontálnej" štruktúry morfémy sa musí uskutočňovať z jednotnej hladiny "vertikálneho" pohľadu ("morfo-fóna", "morfo-fonéma", "morfo-morfofonéma").

e) Hladiny F, F_m a MF_m sa plne premietajú do fonickej štruktúry morfém a vytvárajú ich príslušné fonické vrstvy ("F-morféma", "F_m-morféma", "MF_m-morféma").

f) Pri skúmaní fonologického systému z hľadiska diachrónie sa používa postup $MF_m \rightarrow F_m \rightarrow F$, pri analýze súčasného fonologického systému skôr naopak: $F \rightarrow F_m \rightarrow MF_m$.

g) F a F_m možno v krajnom prípade identifikovať aj bez prihliadnutia na morfému, na základe distribúcie; MF_m sa dá rekonštruovať, identifikovať iba v morféme (tu sa už prejavuje plné spätie designans a designatum; porov. aj bod e).

h) Na úrovni F_m a MF_m sa príslušná jednotka z oblasti designans nemusí vždy jednoznačne identifikovať (jedna z týchto "hladín" môže byť "zastrená", ale ju "presvetľuje" prvok z inej úrovne).

i) Na základe vzťahu F, F_m a MF_m a jednotiek grafickej sústavy (grafém) možno detailne, jednoznačne a vyčerpávajúco stanoviť pravopisné princípy v grafických systémoch používajúcich tzv. hláskové písmo.

2. Na záver sa žiada pripomenúť, že syntetická fonologická teória - ako pokus o "komplexnú" koncepciu výskumu zvukovej roviny - predpokladá intenzívne bádanie na jednotlivých "parciálnych" úrovniach vzťahu jednotlivého a všeobecného vo fonických prvkoch. Tento fakt pripomína súčasný "dvojrozmerný" pohyb vo vedeckom myslení - smerujúci k špecializácii, ale aj k integrácii vied.

Literatúra

1. Č e r n í k , V.: Systém kategórií materialistickej dialektiky Kritika Hegelovej Logiky ako vedy . Bratislava, Pravda 1986. 730 s.

2. F i s c h e r - J ø r g e n s e n , E.: Trends in Phonological Theory. A Historical Introduction. Copenhagen, Akademisk Forlag 1975. XXIV + 474 s.

3. H o r e c k ý , J.: Súčasný stav vo fonológii. Jazykovedný časopis, 18, 1967, s. 151-157.

4. P a u l i n y , E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 358 s.

5. P a u l i n y , E.: Identifikovanie foném pri spájaní morfém podľa Moskovskej školy. In: Opuscula Polono-Slavica. Red. J. Safarewicz. Warszawa, Polska Akademia Nauk 1979, s. 269-276.

6. S a b o l , J.: Teoretické východiská slovenskej fonológie. In: Studia Academica Slovaca. 10. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 391-402.

7. S a b o l , J.: Fonetika a fonológia, Metódy fonologického rozboru. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1982. 148 s. 2. vyd. 1986.

8. S a b o l , J.: The Interrelation between a Phone a Phoneme and a Morphophoneme. In: Prague Studies in Mathematical Linguistics. 8. Red. E. Hajičová et al. Prague, Academia 1983a, s. 173-178.

9. S a b o l , J.: K problematike neutralizácií fonologických protikladov v slovanských jazy-

koch. In: Československá slavistika 1983. Lingvistika,hhistorie. Red. J. Horecký. Praha, Academia 1983b, s. 75-79.

10. S a b o l , J.: A Synthetic Phonological Theory. In: Recueil linguistique de Bratislava. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1984, s. 25-29.

11. S a b o l , J.: Vzťah jednotlivého a všeobecného v jazykovom systéme. In: K princípom marxistickej jazykovedy. Materiály z konferencie o marxistickej jazykovede (Smolenice 21. - 23. novembra 1983). Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1985a, s. 133-138.

12. S a b o l , J.: Le son en tant que stylème. In: Recueil linguistique de Bratislava. 8. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1985b, s. 167-172.

13. S a b o l , J.: Kapitoly zo všeobecnej jazykovedy. Výberová prednáška. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1988. 183 s.

14. S a b o l , J.: Syntetická fonologická teória. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1989. 253 s.

O niektorých pozdravoch v češtine a slovenčine

Oľga Schulzová, FFUK Praha

Pozdravy v jednotlivých jazykoch podliehali dlhému vývoju. Tie, ktoré dnes poznáme a používame ako ustálené a viac-menej pevné spojenia slov, sa tvorili a ustaľovali v priebehu rokov pod vplyvom rôznych spoločenských zvyklostí.

Dnes má každý jazyk vo svojom inventári jazykových jednotiek veľký počet takýchto ustálených frazeologických spojení. Ich existenciu konštatujú a ich význam vykladajú aj výkladové jazykové slovníky. Tak napríklad Slovník slovenského jazyka (zväzok III., str. 394) vykladá slovo pozdrav ako "konvenčne ustálený prejav úcty alebo priateľstva pri osobnom spoločenskom styku". Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost na strane 377 uvádza, že pozdrav je "společenský projev úcty při setkání vyjadřovaný konvenčním gestem nebo formulí".

Z uvedených výkladov je zrejmé, že oba slovníky pokladajú pozdrav za rečou vyjadrenú zdvorilosť pri spoločenských vzťahoch medzi ľuďmi. Český slovník

predpokladá ako realizáciu pozdravu ešte navyše existenciu neverbálnych prvkov, akými sú gestá. To sú však iba sprievodné prostriedky akéhokoľvek hovoreného prejavu. Ich realizácia je ovplyvnená letorou hovoriaceho a úzom každého a celého jazykového spoločenstva, preto uvádzať ich v slovníkovom výklade slova pozdrav nepokladáme za správne.

Pozdravy tvoria v každom jazyku viac-menej uzavretú sústavu slov a slovných spojení. Táto sústava - ako sme už konštatovali - má dlhú tradíciu a v priebehu vývoja jazyka a spoločnosti sa vyvíjala a obmieňala podľa toho, ako sa vyvíjala a obmieňala spoločnosť, ktorá jazyk a v jeho rámci aj sústavu pozdravov využívala.

Pozdravy sa menia a realizujú podľa situácie, ktorá si ich na základe spoločenskej konvencie vyžaduje, závisia od príslušnosti hovoriaceho k istej spoločenskej alebo generačnej vrstve, potvrdzujú fakt známosti a vo väčšine prípadov majú isté citové zafarbenie. Pozdravmi sa do istej miery nadväzuje medziľudský kontakt v tom zmysle, že po nich môže vzniknúť rozhovor.

Z veľkého množstva pozdravov využívaných slovenskými a českými hovoriacimi si všimneme iba tie, ktoré používatelia oboch jazykov uplatňujú pri s t r e t a n í , pri r o z c h o d e (pri lúčení) a takzvané u n i v e r z á l n e pozdravy, teda také, ktoré možno realizovať rovnako v jednej i v druhej z uvedených situácií.

Pozdravy využívané pri s t r e t a n í sa obyčajne diferencujú podľa toho, v akom dennom čase sa uskutočňujú.

Ráno je v slovenčine pri stretnutí bežný a veľmi frekventovaný, citovo bezpríznakový pozdrav Dobré ráno!, v češtine Dobré jitro. Expresívnu podobu má Dobré ránko!, aj rýchlo a nedbalo na pochode vyslovené Bréráno!, Bréránko! V češtine Dobrýtro!, Dobrytro!, aj Dobrejtro!.

Pre čas obeda má slovenčina trochu zastaraný pozdrav Dobré poludnie!. V češtine pozdrav Dobré poledne! je aj dnes bežný a pomerne častý.

V češtine je ešte stále pomerne častý aj pozdrav realizovaný v čase medzi poludním a večerom, Dobré odpoledne!. V slovenčine je pozdrav Dobré odpoludnie! dnes už zriedkavejší. Obidva pozdravy (Dobré predpoludnie! Dobré odpoludnie!) nahrádza v slovenčine pozdrav Dobrý deň!.

Vo večernom čase je najbežnejším pozdravom - rovnako v slovenčine ako aj v češtine - Dobrý večer!. Často je v slovenčine realizovaný v deformovanej podobe Brý večer!, Večer!, v češtine Brej večír!.

Univerzálny pozdrav v obidvoch jazykoch pri stretnutí v ktoromkoľvek úseku dňa je taký, ktorý žičí pekné prežitie celého dňa. V slovenčine znie Dobrý deň!, v češtine Dobrý den! Tento pozdrav možno uplatniť v čase od skorého rána až takmer do neskorého podvečera. Podľa Z. Wintera je to jeden z najstarších pozdravov vôbec. V češtine sa používal už v 16. storočí. Aj tento pozdrav hovoriaci vyslovujú

v skrátenej, deformovanej podobe. V slovenčine Brý deň!, v češtine Brej den!.

V slovnej zásobe oboch jazykov sú aj ďalšie pozdravy, ktoré hovoriaci môžu uplatňovať pri stretaní v ktoromkoľvek úseku dňa. V slovenčine sú to napríklad Vitaj!, Vitajte!, Vítam vás!, Pekne vítam!, Úctivo vás vítam!, v češtine Vitej!, Vitejte!, Vítám vás!, Pěkně vítám!.

Podobne aj Dobré zdravie!, Veľa zdravia! v slovenčine, Dobré zdraví! v češtine. V obidvoch jazykoch aj expresívne, v češtine častejšie Zdravíčko! i rad iných, ďalších, neustálených originálnych pozdravných formulí, ktorých štruktúra a využitie sú ovplyvnené vynaliezavosťou a temperamentom hovoriaceho.

Pozdravy pri r o z c h o d e sú zvyčajne koncové repliky na záver priateľského, úradného alebo iného spoločenského rozhovoru. Je zaujímavé, že pozdravy pri rozchode sú pestrejšie a mnohorakejšie ako tie, čo hovoriaci vyslovujú pri stretaní.

Pozdrav pri rozchode podľa úseku dňa je v obidvoch jazykoch iba jeden. V slovenčine znie Dobrú noc!, v češtine Dobrou noc!. V nedbanlivej výslovnosti má skrátenú podobu, v slovenčine Brú noc!, v češtine Brou noc!.

V slovenčine je frekventovaná rozlúčková fráza - pozdrav Do videnia! (písaná aj Dovidenia!). Jej český ekvivalent je Na shledanou!. Novšie v češtine často počuť tento pozdrav aj v podobe Na viděnou! Pozdrav Do videnia! slovenskí hovoriaci, najmä príslušníci mladej generácie skracujú na Dovi!, českí hovo-

riaci na Nashle! Po skončení telefonického rozhovoru alebo na konci rozhlasovej relácie často možno počuť ako pozdrav na rozlúčku Do počutia! (písané aj Dopočutia!), v češtine Na slyšenou!

Dlhú tradíciu má pomerne veľká skupina pozdravov pri rozchode súvisiaca s kresťanstvom. Takými sú v slovenčine pozdravy Zbohom!, Spánombohom!, S bohom ostávajte!, Pán boh vás opatruj!, Opatruj vás pánboh!, Nech vás pánboh opatruje! a ďalšie variácie. V češtine Sbohem!, Spánembohem!, Zůstávejte s Pánembohem!, ktoré tiež možno ďalej obmieňať. Táto skupina pozdravov sa dnes v obidvoch jazykoch pociťuje ako štylisticky príznaková; uvedené pozdravy a ich varianty počujeme skôr od príslušníkov staršej generácie, od obyvateľov žijúcich na vidieku ako od mladých ľudí a obyvateľov miest.

Rozlúčkové pozdravy Dobré zdravie!, Veľa zdravia!, Zdraví ostávajte!, v češtine Dobré zdraví! Hodně zdraví! tiež používajú predovšetkým príslušníci staršej generácie a uplatňujú ich nielen pri rozchode, ale aj pri stretaní, teda univerzálne.

Želanie úspešnosti, všetkého dobrého, vyjadrujú rozlúčkové pozdravy Dobre sa maj!, Dobre sa majte!, Maj sa dobre!, Majte sa dobre!, Všetko dobré!, Veľa šťastia!. V češtine Měj se dobře!, Mějte se dobře!, Měj se hezky!, Mějte se hezky!, Hodně štěstí!, Pěkné /dobré/ pořízení!. V skrátenej podobe v slovenčine počujeme Maj sa!, Majte sa!, Tak sa maj!, v češtině Tak se měj!. A zas k týmto základným pozdravom sa radia ďalšie varianty podľa toho, ako je vynaliezavý ten, kto pozdrav realizuje.

Špecifický je pozdrav na rozlúčku pred cestou jedného z účastníkov rozhovoru: Šťastnú cestu! - v slovenčine, Šťastnou cestu! alebo Dobře dojeď! - v češtine.

Ako pozdravy pri rozchode sa uplatňujú aj jazykové prostriedky z detskej reči. Najfrekventovanejšie je citoslovce Pá!, aj Pá, pá! (písané aj Pá-pá!) využívané v slovenčine rovnako ako v češtine. Neuplatňuje sa iba pri rozchode s deťmi, keď ho vravia dospelí dieťaťu (aby im lepšie rozumelo, obyčajne ho sprevádzajú aj pokývaním ruky). Tento pozdrav sa používa aj v maznavej reči medzi dospelými, najmä medzi ženami.

Tretiu veľkú skupinu tvoria pozdravy, ktoré možno rovnako využiť a uplatniť pri stretnutí aj pri rozchode. Preto ich hodnotíme ako u n i v e r z á l n e .

Trochu zastarané, dnes už menej časté sú pozdravy majúce pôvod v náboženskej konvencii. Používajú ich najmä starí ľudia a vidiečania. Sú to Pánboh pomáhaj!, Pomáhaj pánboh!, Pochválen buď pán Ježiš Kristus!, v skrátenej podobe Pochválen! V češtine Pozdrav Pánbůh! Všetky tieto pozdravy si vyžadujú aj odpoveď, ktorá má ustálenú podobu (napríklad v slovenčine najčastejšie Pán boh uslyš!, v češtine Dejž to Pánbůh!).

Zriedkavé, dnes aj trochu zastarané sú pozdravy vzniknuvšie v rámci niektorej špecifickej profesie. Je to napríklad banícky pozdrav Zdar boh! v slovenčine, Zdař bůh! v češtine.

Veľa pozdravov profesionálneho charakteru tak v slovenčine, ako aj v češtine sa ustálilo v reči obchodníkov. Obchodníci si nimi uctili a vítali svojich zákazníkov, nimi sa so svojimi zákazníkmi lúčili. V slovenčine sú známe a boli časté Kleniam sa!, Poklona!, Hlboká poklona!, Úctivá poklona!, Moja úcta!, Služobník!, Ponížený služobník! V češtine Klaním se!, Poklona!, Má poklona!, Uctivá poklona!, Uctivost!, Má (moje) úcta!, Služebník!, Ponížený služebník!

V spoločenských kruhoch takzvanej vyššej spoločnosti si spoločenská etiketa na Slovensku i v Čechách vyžadovala špecifické pozdravy, ktoré sa často využívajú aj dnes pri stretaní mužov so ženami. V slovenčine znejú Ruky bozkávam!, Ručičky bozkávam!, v reči mladých ľudí skracované na Bozkávam! alebo dokonca len na Skávam! V češtine Ruku líbám!, Ruce líbám!

V slovenčine i v češtine - tak ako je to aj v iných jazykoch - máme aj pozdravy ovplyvnené politickou situáciou a politickými hnutiami. Realizovali sa a realizujú obyčajne pri stretaní a pri rozchode ľudí rovnakého zmýšľania. Je to napríklad slovenský pozdrav Mor ho!, ktorý vznikol v štúrovskom období a *obnovene sa začal používať za Slovenského národného* povstania. Príslušníci a stúpenci Slovenskej ľudovej strany v období Slovenského štátu sa zdravili pozdravom Na stráž!, príslušníci komunistickej strany Česť práci! aj Práci Česť! V češtine posledný z pozdravov znel podobne Čest práci!, Práci čest!

Súčasné obdobie je charakteristické tým, že pozdravy sú pestrejšie a popri pozdravoch domáceho pôvodu badať v tejto oblasti aj cudzojazyčné vplyvy.

Mnohé pozdravy majú expresívny charakter a nachádzajú obľubu najmä medzi ľuďmi, ktorí majú k sebe blízko, medzi dobrými známymi a priateľmi. Často ich využíva najmä mládež.

V Čechách je veľmi rozšírený a všestranne použiteľný pozdrav Nazdar! Vznikol v roku 1862 ako spolkový pozdrav českej telovýchovnej organizácie Sokol. Často ho možno počuť aj v upravenej, expresívnej podobe Nazdárek!, Nazdáreček! V slovenčine sa neujal.

Iný, typicky český pozdrav je Ahoj! Pôvodne sa ním zdravili trampi a vodáci, dnes je to pozdrav v Čechách veľmi rozšírený, skutočne univerzálny. Má aj expresívnu podobu Ahojka! Prevzal sa aj do slovenčiny, kde je v poslednom čase už dosť častý.

V slovenčine i v češtine sú dnes niektoré pozdravy prevzaté z iných jazykov.

Dlhú tradíciu má v slovenčine pozdrav latinského pôvodu Servus! Niekedy ho počuť deformovaný v podobe Sevas! V češtine je dnes zriedkavý, používal sa do dvadsiatych rokov.

Mládež na Slovensku, v menšej miere aj v Čechách, si obľúbila z taliančiny prevzatý pozdrav Čau!, obmeňovaný na Čaves!, Čauko!, v Čechách na Čaučau!

Z angličtiny obidva jazyky používajú pozdravy Helou! a Bajbaj!

Čeština si pod vplyvom ruštiny utvorila pozdravy Zdravím tě!, Srdečně tě zdravím!, Srdečně vás zdravím! V slovenčine sa občas uplatňuje v podobe Zdravstvuj!, niekedy aj ako Srdečne vás zdravím!

V Čechách dnes počuť celý rad nových pozdravov so silným expresívnym zafarbením, rozšírených medzi príslušníkmi mladej generácie, najmä medzi učňovskou mládežou. Sú to napríklad pozdravy: Tě pic!, Tě bůh! (písané aj - pod vplyvom výslovnosti - Tě buch!), Tě noha!, Tě péro!, Tě vidim!, Tě zdravim!, Dobrý vítr!

Záverom možno povedať, že v slovenčine i v češtine bol vývoj tvorby pozdravov približne paralelný, obdobné je aj ich využívanie. Vývoj, podobou pozdravov a ich realizáciu ovplyvňuje v obidvoch jazykoch viacero činiteľov.

Predovšetkým je to používateľ pozdravu. Z pozdravov si každý vyberá iba tie, ktoré vyhovujú jeho veku, ktoré považuje za vhodné a primerané podľa svojej príslušnosti k istej spoločenskej vrstve alebo záujmovej skupine, podľa svojho presvedčenia, profesie a iných faktorov.

Jednotlivé pozdravy sa menia aj pod vplyvom času. Obmieňa slovná zásoba jazyk a v jej rámci sa obmieňajú aj formy pozdravov. Niektoré zastarávajú, sú menej frekventované a nakoniec sa prestávajú v reči uplatňovať. Nahrádzajú ich iné, novšie pozdravy.

Na obmenu a výber pozdravov majú vplyv aj medzi*ľudské a medzinárodné kontakty jednotlivcov i celého* jazykového spoločenstva.

Okrem pozdravov pri stretnutí, pri rozchode a pozdravov univerzálne využívaných rovnako v jednej i v druhej z obidvoch situácií sú pozdravy, ktoré nachádzajú uplatnenie aj pri iných situáciách. Sú to

napríklad rôzne druhy želaní (pri jedle, pri kýchnutí), blahoželania (pri príležitosti sobáša, pri narodení dieťaťa, pri životnom jubileu, pri smrti člena rodiny a iné) alebo úzko profesionálne pozdravy medzi ľuďmi rovnakej profesie, rovnakých záujmov, alebo rovnakého zmýšľania.

Okrem pozdravov realizovaných pri osobných kontaktoch hovoriacich sa pozdravné formuly uvádzajú aj v písomnom styku, najčastejšie na záver textu v osobných listoch alebo v niektorých úradných písomnostiach.

Výskum ukazuje, že frekvencia i systém pozdravov sa zjednodušujú. Najfrekventovanejšie sú tie, ktoré možno využiť v čo najväčšom počte najrozmanitejších situácií. Nezjednodušuje sa iba systém pozdravov, ale aj systém odpovedí na ne. Je tendencia, aby odpoveď na pozdrav bola rovnaká ako sám pozdrav. Napríklad odpoveď na pozdrav Dobrý deň! je tiež Dobrý deň!, na pozdrav Do videnia! je najčastejšia odpoveď tiež Do videnia!

Osobitnú oblasť, pravdaže, tvorí problematika melódie, intonácie pozdravov.

Literatúra

1. D v o n č , L.: Servus, nazdar, ahoj, Kultúra slova 1, 1967, str. 287-288.

2. F r l i č k a , J.: Veselé Vianočné sviatky?, Slovenská reč 10, 1942-43, str. 190.

3. H o r á k , G.: Do videnia, do počutia, Ľud, 23. 9. 1966, str. 5.

4. H o r á k , G.: Dobré zdravie aj veľa zdravia, Kultúra slova 3, 1968, str. 126.

5. I v a n o v á - Š a l i n g o v á , M.: Ahoj! Ahoj/ Ahoj!, Javisko 1, 1969, str. 121.

6. J a n č á k , P.: Zvuková stránka českého pozdravu, Rozpravy Československé akademie věd, Praha 1957.

7. P r a u s e , K.: Deutsche Grussformen, Breslau 1930.

8. S l i v k o v á , V.: Šťastný či šťastlivý, Jazykové poradňa 4, 1966, str. 246-247.

9. Slovník slovenského jazyka, III., SAV, 1963, str. 394.

10. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, ACADEMIA 1978, str. 377.

11. S v o b o d a , A.: Pozdravy našeho lidu (z východních Čech), Český lid 8, 1899.

12. Š v e h l o v á , M.: Řečová etiketa vyjadřování zdvořilosti v situacích pozdravování a oslovování, Sborník kruhu přátel českého jazyka, 1986, str. 33n.

13. U h l á r , V.: Nehovorme ani ahoj ani čau!, Textilák 23, 1971, č. 30, str. 4.

14. W i n t e r , Z.: Některé zvyky v XVI. věku, Český lid 7, 1898, str. 1-2.

Slovenčina ako cudzí jazyk na pozadí angličtiny

Oľga Škvareninová, FFUKo Bratislava

Na úvod nášho textu sa žiada uviesť aspoň niekoľko základných informácií, ktoré súvisia s otázkou konfrontačnej metódy pri vyučovaní slovenčiny na báze anglického jazyka. Po slovensky dnes hovorí viac ako 5 miliónov ľudí žijúcich na území Slovenska a ako jazyk svojich predkov slovenčinu viac alebo menej pozná asi 1 milión našich krajanov žijúcich v zahraničí. Angličtina je rodným jazykom 350 miliónov ľudí (niektoré pramene uvádzajú až 500 miliónov) a viac ako 1 bilión ľudí ju využíva v každodennej komunikácii. Z morfologicko-syntaktického hľadiska patrí slovenčina k flektívnemu typu, angličtina k analytickému typu. (Avšak prirodzený jazyk s čistou typológiou, pokiaľ je to známe, neexistuje). Z genealogického hľadiska slovenčina patrí k západoslovanským, angličtina k západogermánskym jazykom. Ide teda o dva rozdielne jazyky z hľadiska ich rozšírenia i typológie.

V príspevku sa zameriame na najtypickejšie rozdielne gramatické javy v slovenčine a v angličtine so zreteľom na možnosti ich využitia pri vyučovaní slo-

venčiny na báze angličtiny. Pozornosť zameriame iba na situáciu, keď adept nepozná ani základy slovenčiny z domáceho prostredia a neovláda ani nijaký iný slovanský jazyk - keď teda angličtina je jeho materinským jazykom. Takíto adepti chcú, ale aj musia poznávať slovenčinu širšie, ako iba holý jazyk, pre nich je slovenčina slovakistikou v širokom zmysle slova. Neučia sa jazyk izolovane, ale v krajinovednom kontexte, čo im umožňuje ľahšie a rýchlejšie poznávanie jazyka.

Jeden z prvých javov, s ktorým študent pri štúdiu cudzieho jazyka prichádza do styku, je systém grafém, hlások, fonetika. Slovenčina, na rozdiel od angličtiny, uplatnuje v písme diakritické znamienka: mäkčeň, dĺžeň, dve bodky, vokáň. Tie však súvisia s jej ústnou podobou. Ak si uvedomíme, že okrem b, f, g, h, j, k, m, p, v sa diakritické znamienka vyskytujú ako diferenčné znaky pri všetkých ostatných grafémach, zistíme, že ich výskyt je dosť častý. Ak prirátame ešte ďalšie grafémy, ktoré sa v angličtine neuplatňujú a sú pre Angličana vlastne bigrafémami - dz, ch - a ak k tomu ešte pripočítame graficky nevyznačovanú palatalizáciu d, t, n, l v slabikách s -i-, -e-, ďalej znelostnú asimiláciu a špecifiku dvojhlások, zistíme, že anglicky hovoriacim frekventantom robí čítanie slovenského textu a spisovná výslovnosť spočiatku vážne problémy.

Pri vyučovaní po vysvetlení základných čŕt slovenskej abecedy treba čo najskôr prejsť k praktickej realizácii: k čítaniu, k posluchu slov a viet a k častému opakovaniu počutého. K nezrozumiteľnosti

pri komunikácii vedú skôr fonologické chyby (výmena, strata, prípadne pridanie fonémy), než fonetické chyby (napríklad prehrešky proti artikulácii), osvedčilo sa, ak spočiatku opravujeme len chyby zabraňujúce porozumeniu. Pri nácviku nie je potrebné ísť až ad absurdum, pretože perfektná výslovnosť hlások a slov sa môže nacvičiť až v rámci syntaktických celkov, v ktorých symbioticky fungujú aj suprasegmentálne javy. Uvedomme si tiež, že v krátkom, napríklad pártýždňovom kurze ťažko odnaučíme Angličana od jeho typických anglických foném p, t, k, r a rovnako ťažko potlačíme aj jeho pohyblivý prízvuk.

Špecifickou otázkou pri konfrontácii slovenčiny s angličtinou je suprasegmentálna fonetika. Už dieťa vníma zvukové vlastnosti reči (najmä rytmus) ešte pred narodením a začína si osvojovať materinský jazyk najskôr na základe jeho tempo-rytmických vlastností. Tento fakt využívame aj pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka. Slovenčina s relatívne voľným slovosledom je v komunikácii značne závislá od vetnej intonácie - od melódie, tempa, rytmu, dôrazu, kým angličtina je z hľadiska aktuálneho členenia výpovede stereotypnejšia. Z tohto dôvodu sa pri vyučovaní musia nacvičovať celé syntaktické celky, ktoré sú kompaktné po obsahovej, a tým aj po zvukovo-syntaktickej stránke. Preto už pri nacvičovaní artikulácie sa treba sprievodne venovať aj intonácii slovenskej vety.

Slovenčina a angličtina majú evidentne rozdielne pravopisné systémy, a preto paralelne so sledovaním orálnej reči treba sústreďovať pozornosť aj na jej

grafické vyjadrovanie. Využíva sa odpisovanie slov, celých viet, dopĺňanie funkčne vynechaných častí, oprava zámerne chybne napísaných slov, využívajú sa diktáty a neskôr aj samostatné písomné prejavy.

Typologická rozdielnosť medzi angličtinou a slovenčinou sa najviac vyskytuje pri derivatológii, pretože v analytickom jazyku je tvorenie slov diametrálne odlišné a nepomerne ľahšie než v slovenskom, flektívnom jazyku. V angličtine existuje značná konverzia medzi slovnými druhmi. Napríklad akékoľvek substantívum môžeme použiť ako adjektívum (evening paper, good office preparatory school), substantíva a adjektíva často vystupujú vo funkcii slovies (to love, to mother, to un-English our language, to worse oneself) a iné. Pripomeňme ešte, že prechody medzi slovnými druhmi v angličtine sú často bez akýchkoľvek derivačných zmien. Podčiarknime, že ani substantíva a slovesá nie sú v angličtine tak odlíšené ako je to v slovenčine. Kategoriálny sufix -s je substantívny (plurál) i slovesný (3. osoba jednotného čísla prítomného času). Podobne viacfunkčný je aj sufix -ed. Oproti tomu v slovenčine majú substantíva v porovnaní s angličtinou nepomerne veľa sufixov, a celkom iné typy sufixov sa tu používajú pri tvorení desubstantívnych slovies. Ohýbacie koncovky majú v slovenčine aj adjektiváliá a slovesá.

Sú to všetko javy, s ktorými sa Angličan vo svojom materinskom jazyku nestretáva. Ako teda postupovať pri sledovaní slovnej zásoby a morfológie slovenčiny? Pri začiatočníkoch dlho ostávame pri nacvičovaní a opakovaní lexikálneho a gramatického minima;

nácvik aj opakovanie realizujeme v rôznych komunikačných situáciách. Pri stanovení lexikálneho a gramatického minima vyjdeme z frekvenčnej štatistiky najpoužívanejších slov a tvarov v slovenčine. Z odbornej literatúry (Mistrík, J.: Frekvencia slov v slovenčine, Bratislava 1969) je známe, že 500 slov v slovenčine zaberá rozsah asi 70 percent textov a že 800 najfrekventovanejších slov vyčerpáva v reči 80 až 90 percent. Rozsah 500 až 800 slov postupne rozširujeme priberaním internacionálnych slov, ktoré majú v oboch jazykoch vysokú frekvenciu a súčasne ponúkajú skvelé možnosti aj na fonetickú konfrontáciu.

Anglické substantíva (to isté platí aj o anglických slovesách) majú väčší rozsah ako slovenské substantíva (slovenské slovesá). S tým treba počítať pri vysvetľovaní sémantiky slov. Slovenčina má popri prirodzenom rode aj rod gramatický, angličtina má iba prirodzený. V slovenčine sa nemožno opierať o aproximovanú tézu, že by substantíva zakončené na -a boli ženského rodu a substantíva zakončené na spoluhlásku mužského rodu. Na aproximovanú tézu treba adeptov síce upozorniť, no osobitne ich pritom upozorniť na celý rad "výnimiek". Veľký význam v pedagogicko-didaktickom procese má ten fakt, že najproduktívnejšie vzory v slovenčine sú žena, dub, chlap, ulica, pričom veľmi malú produktívnosť majú vzory hrdina, dlaň, srdce a dievča. No i pri dvanástich skloňovacích vzoroch môžeme nájsť analógie, ktoré pomôžu frekventantom orientovať sa aspoň sčasti v sufixoch. Upozorniť ich treba, že akuzatív singuláru a plurálu pri životných maskulínach je totožný s genitívom, pri neživotných

maskulínach sa rovná nominatívu. Analogicky sa zhoduje nominatív s akuzatívom vo vzoroch dlaň, kosť, vysvedčenie. Lokál plurálu má vždy na konci -ch, inštrumentál singuláru ženského rodu -ou, mužského rodu -m, inštrumentál plurálu sufix - ami. Najčastejšími pádmi v slovenčine sú nominatív, akuzatív a v niektorých štýloch aj genitív, najmenej sa v komunikácii využíva datív a inštrumentál. Osvedčuje sa substantíva preberať spolu s adjektívami a ukazovacími (neskôr aj privlastňovacími) zámenami.

Pri anglických adjektívach existujú tvarové paradigmy len pri stupňovaní, slovenské adjektíva musia vyjadrovať navyše kongruenciu čísla, rodu a pádu. Číslo substantív a adjektív je v slovenčine aj formálnou zložkou, v angličtine je iba vnútornou zložkou. Slovenčina na rozdiel od angličtiny má viacero možností na vyjadrovanie plurálnosti; a to hromadnosť (lístie, bučina, školstvo), súbornosť (nábytok), látkovosť (voda) atď. V angličtine je len singulár a plurál, no tieto sa neviažu iba na formu (ako je to v slovenčine), ale prihliadajú aj na význam (the police is ..., the police are...).

Osobitne sa žiada prihliadnuť na skloňovanie osobných zámen, ktoré je v slovenčine supletívne a pri niektorých pádoch sa uplatňujú dvojtvary (trojtvary jeho - ho, jemu - mu - nemu). S otázkou osobných zámen úzko súvisí aj honoratív. Existuje v slovenčine, v dnešnej angličtine sa tykanie - vykanie nechápe tak ako u nás. Tu sa používa iba zámeno you + slovesný tvar, miera blízkosti - vzdialenosti medzi komunikantmi sa viac realizuje rôznymi formami

oslovenia a intonáciou. Problematiku tykania - vykania najlepšie priblížime na kontrastívnych komunikačných situáciách.

Z čísloviek sa v slovenčine najviac používajú základné a radové číslovky - tieto existujú aj v angličtine. V každom jazyku sú najpoužívanejšie nízke číselné výrazy a okrúhle čísla (nula, jeden, dva, tri, štyri, päť, šesť, sedem, osem, deväť, desať, tridsať, sto, tisíc). Morfológia čísloviek v slovenčine je neporovnateľne náročnejšia ako v angličtine.

Čo sa týka problematiky slovenských a anglických slovies, v slovenčine je bohato vyvinutá konjugácia, zatiaľ čo v angličtine jej takmer niet. Namiesto konjugácie sa tu využíva analytické vyjadrovanie gramatických významov (I write - I am writing, I write - I do not write, do I write? - do I not write?, I have written - I have not written atď.). Aj v slovenčine sa síce vyskytujú analytické tvary (budem písať, písal by som), avšak tu v podstate prevláda konjugácia. Zo slovenských slovesných typov sú najproduktívnejšie *morfologické typy chytať a pracovať. Všetkým ostatným* typom patrí len asi 40 percent slovies. Osobitne treba podčiarknuť vzor pracovať, pretože príponou -ovať sa v súčasnej slovenčine tvorí väčšina desubstantívnych slovies. Najčastejšie slovesá v slovenčine (byť, chcieť, mať, dať, vedieť, môcť) sú morfologicky najviac nepravidelné a ich časovanie treba preberať osobitne. Pre Angličana nebýva problémom pochopiť prítomný, minulý a budúci čas v slovenčine. Zložitejšie je to však s vysvetľovaním takých slovesných kategórií, ktoré Angličan nepozná (aspekt). Tu nám môže po-

môcť anglické chápanie slovesného času, v ktorom sa rozlišuje: 1. objektívna časová situácia, 2. subjektívne chápanie tejto situácie, 3. jazyková formulácia subjektívneho chápania (dej sa vyjadruje napríklad ako udalosť alebo ako fakt). Optimálne je vychádzať z materinského jazyka adeptov najmä pri vysvetľovaní vidu a pri tvorení budúceho času slovies v slovenčine.

Výrazné rozdiely medzi oboma jazykmi sú aj v oblasti skladby. Slovenská syntagmatika a slovosled sú pre Angličana veľmi náročné. Slovenský slovosled slov je pohyblivý, voľný, nie však ľubovoľný, slovosled v angličtine je v porovnaní so slovenčinou pevný. Gramatický princíp, rytmický princíp, aktuálne vetné členenie a vyjadrovanie emfázy sa v slovenčine a v angličtine prejavujú odlišne.

V príspevku sme poukázali iba na najfrekventovanejšie lexikálne a gramatické špecifiká slovenčiny. Nešlo nám o ich detailný výpočet, ale o to, poukázať hlavne na tie javy, na ktoré pri vyučovaní slovenčiny treba klásť najväčší dôraz. Okrajové prípady v diferenciácii treba prezentovať iba "pod čiarou". Treba si uvedomiť, že pravidlá jazyka nie sú náročné, pochopia sa ľahko, no naučiť ich treba neustálym opakovaním, automatizovaním a mechanizáciou.

Žiada sa dodať, že pri vyučovaní každého jazyka sa vychádza zo živej reči a z faktu, že porozumenie cudzej reči je úzko viazané na reálie krajiny. Preto je nepedagogické akékoľvek vytŕhanie a izolované podávanie slov bez opory o text, kontext, situáciu. Efektívnym sa vyučovací proces stáva vtedy, keď sú doň

zapojené odrazu dva až tri zmysly (napríklad zrak plus sluch alebo aj hmat). Záverom treba podčiarknuť, že človek sa po poznaní najzákladnejších pravidiel naučí najrýchlejšie plávať vo vode - teda aj jazyk sa najlepšie naučí konkrétnym hovorením, čítaním, písaním, počúvaním. Ale aj - v našom príspevku prezentovanou *konfrontáciou*. "*Učme jazyk, a nie o jazyku*" (Bloomfield).

Literatúra

1. M a t h e s i u s , V.: Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém. Praha 1961.

2. M i s t r í k , J.: Frekvencia slov v slovenčine. Bratislava 1969.

3. M i s t r í k , J.: Moderná slovenčina. 2. vyd. Bratislava 1988.

Z histórie osadných názvov Slovákov v Juhoslávii

Štefan Švagrovský, FFUKo Bratislava

Podľa neúplných údajov žijú takmer dva milióny Slovákov mimo územia Slovenska, z toho vyše osemdesiat percent v zámorských krajinách, hlavne v USA a v Kanade. Z európskych krajín žije najviac Slovákov v Maďarsku a Juhoslávii. Juhoslovanským, presnejšie vojvodinským Slovákom, je venovaný aj náš príspevok, zaoberajúci sa pôvodom tých osadných názvov, v ktorých dodnes Slováci, či už vo väčšom alebo menšom počte, žijú. Robíme tak preto, že tieto osadné názvy sú tiež súčasťou našej histórie, literatúry, stretávame sa s nimi v románoch a poviedkach slovenských dolnozemských spisovateľov, v historických prácach z dejín osídľovania Dolnej zeme, a to aj v takej podobe, ktorá v súčasnosti nie je zaznačená na juhoslovanských mapách. To je vlastne hlavný stimul, prečo tento príspevok vznikol.

Sťahovanie Slovákov na územie dnešnej juhoslovanskej Vojvodiny pred vyše dvestosedemdesiatimi rokmi súviselo s rozsiahlymi migračnými procesmi, ktoré sa

začali na území Habsburskej monarchie (hlavne jej uhorskej časti) po definitívnej porážke Turkov v roku 1718. Po tejto porážke, potvrdenej požarevackým mierom v spomenutom roku zostali totiž rozsiahle kraje južného Uhorska, tzv. Dolná zem[1], temer vyľudnené, kým severné, resp. horné kraje, teda územie dnešného Slovenska, tzv. Horná zem[2], boli v dôsledku neustáleho prílivu poddaných i šľachty po moháčskej bitke v r. 1526 značne preľudnené. Táto preľudnenosť i možnosť získať pôdu a aspoň načas sa oslobodiť od platenia daní, ktoré rakúsky dvor i jednotliví zemepáni sľubovali, boli tou hnacou silou, ktorá urýchľovala odchod veľkého počtu Slovákov na Dolnú zem. Dodnes sa nikomu nepodarilo ani len približne určiť počet Slovákov, ktorí v priebehu 18. a 19. storočia odišli z územia terajšieho Slovenska smerom na juh, do nových dolnozemských sídel, pretože ich väčšia časť sa pomaďarčením stratila už v Zadunajsku, Zátisí, medzi Dunajom a Tisou a nakoniec aj v Pešti. Bol to slovenský exodus, ktorý z malých národov, okrem Írov žiaden iný národ v histórii nezažil.

To, že sa naši predkovia vtedy sťahovali na temer neobývané, alebo len veľmi riedko obývané územia pôvodným obyvateľstvom, malo aj niektoré výhody. Hlavnou výhodou bola skutočnosť, že v priebehu 18. storočia na tomto území ani jedno etnikum nezískalo dominujúce postavenie, a keď sa oň v 19. storočí Maďari pokúsili, mali v Srboch, Chorvátoch, Slovákoch, Nemcoch i Rusínoch vždy veľmi zdatných a odvážnych oponentov. Preto tu jednotlivé etniká i denominácie mohli rozvíjať svoj národný a kultúrny život,

vyvíjať spolkovú činnosť, zakladať cirkevné školy a vôbec mohli tu žiť po každej stránke voľnejšie, než v tých krajoch, z ktorých sem prišli.

Nové usporiadanie strednej Európy po prvej svetovej vojne vytvorilo osobitnú situáciu aj pre dolnozemských Slovákov. Dovtedy žijúci v jednom štátnom útvare sa zrazu ocitli v troch nástupníckych štátoch - v Maďarsku, Juhoslávii a Rumunsku. A k tomu ešte natrvalo štátnymi hranicami oddelení od materského etnika. Táto skutočnosť hlboko zasiahla do ich ďalšieho hospodárskeho, politického i národnokultúrneho života. Vlády v týchto štátoch sa k Slovákom správali podľa toho, aký bol ich vzťah k Československej, resp. Slovenskej republike v r. 1939 až 1945. Najhoršia situácia pre bývalých dolnozemských Slovákov po r. 1918 vznikla v Maďarsku, najpriaznivejšia v Juhoslávii.

V súčasnosti sa u nás začína stále naliehavejšie nastoľovať otázka, prečo sme doteraz písali len dejiny Slovenska (silne ideologicky zafarbené, a teda skreslené a neúplné), a nie dejiny Slovákov, teda aj tých, ktorí žijú v diaspore. Pravda, o Slovákoch v Juhoslávii to celkom neplatí, pretože ich dejinným osudom venovala slovenská historiografia, literárna história, jazykoveda, etnografia, cirkevná história (hlavne evanjelická) zo všetkých Slovákov roztrúsených po celom svete najviac pozornosti. Pravdepodobne to bolo aj preto, že oni sami sa o poznanie svojej histórie pričinili najviac, keďže pred rokom 1918 mali na takýto výskum vlastne lepšie podmienky (mohli napríklad študovať na srbských gymnáziách a pod.), než na vtedajšom Slovensku.

Osadné názvy Slovákov v Juhoslávii - Vojvodine - sme v tomto príspevku spracovali slovníkovou formou. Na prvom mieste uvádzame srbochorvátsky habitus osadného názvu, potom slovenský a nakoniec maďarský. V slovníkovom hesle uvádzame vo väčšine prípadov aj nemecký habitus. Z hľadiska lokalizácie sú na prvom mieste osadné názvy v Báčke, na druhom v Banáte a na treťom v Srieme, presnejšie v tých ich častiach, ktoré dnes patria do Juhoslávie.

BAČKA PALANKA - BÁČSKA PALÁNKA - PALÁNKA

Osada v južnej Báčke. Doložené podoby osadného názvu: Feldwar, po rozdelení osady na dve časti: Alt-Palanka a Neu-Palanka, Deut Palanka a Neu-Palanka, Ó-Palánka, Német-Palánka, közép-Palánka a Új-Palánka, Stara Palanka, Nemačka Palanka a Nova Palanka. Zemepisný atribút v názve osady, vzťahujúci sa na bývalú uhorskú stolicu, vznikol z maďarského, resp. srbského apelatíva bacs, bacsa, bacsó, resp. bač, ktoré sa do týchto dvoch jazykov dostalo z reči rumunských kočovných pastierov (rum. baciu). Vlastný osadný názov PALANKA je slovo prevzaté z turečtiny (palanka) s významom "kolový plot, ohrada z brvien" pre stádo.

BAČKA TOPOLA - BÁČSKA TOPOĽA - BÁCSTOPOLYA

Osada v strednej Báčke. Osadný názov je odvodený od apelatíva topoľ. Prvý záznam TOPOLYA je až z r. 1762.

BAČKI PETROVAC - PETROVEC - PETROCZ

Najvýznamnejšia slovenská osada nielen v Báčke, ale v celej juhoslovanskej Vojvodine. Názov osady je

odvodený pravdepodobne od vlastníka, zakladateľa alebo šoltésa (Petra). Patrocionálny pôvod názvu nie je pravdepodobný vzhľadom na prvých evanjelických osadníkov.

BAJŠA - BAJŠA - BAJSA

Osada v strednej Báčke, juhozápadne od B. Topoly. Najstaršie záznamy z 13. až 15. storočia majú podobu Boych, FYBAYCH, Naghbayc. Neskoršia maďarská podoba Bajcs prešla do srbochorvátčiny ako Bajša, odkiaľ sa spätne dostala do maďarčiny v podobe Bajsa. Názov súvisí s prvým vlastníkom salaša na mieste neskoršej osady Bajc.

BEGEČ - BEGEČ - BEGECS

Osada v južnej Báčke, západne od Nového Sadu. Osada nemá zaznačené iné podoby. Základom jej názvu je turecké slovo beg s významom "vysoký vojenský alebo civilný hodnostár". Prípona -eč ukazuje na význam "mladý beg" (v bulharčine begče).

FUTOG - FUTAK - FUTAK

Osada v južnej Báčke, na sever od Nového Sadu. Po rozdelení na dve časti má zaznamenané tieto podoby: Alt-Futak aj Neu-Futak, Ó-Futak a Új-Futak, Stari Futog a Novi Futog, Stari Futok a Novi Futok. Osadný názov je odvodený od maďarského slovesa fut (utekať bežať).

KISAČ - KYSÁČ - KISZÁCS

Osada v južnej Báčke, severovýchodne od Nového Sadu. Ďalšie doložené podoby: Kiszátz, Kisac. Etymológia nie je jasná. Praslovanský koreň kys- v srbochorvátskych slovách kisac, kisec (kisoc) s významom "do-

máci chleb z kyslého cesta" i srbský toponymický názov Kisodo napovedajú, že tento význam by mohol byť obsiahnutý aj v osadnom názve KISAČ.

GLOŽAN - HLOŽANY - GLOZSAN

Osada v južnej Báčke, západne od N. Sadu. Najstarší záznam má podobu Horsan, resp. Harsány (r. 1274). Ďalšie doložené podoby Glozsán, Gloszány, Duna-Gálos, Dunagálos, Gložanj. Maďarskí etymológovia (Györffy a Kiss) vysvetľujú najstaršiu podobu názvu tak, že vznikla od slova hárs (lipa), ktoré tam vtedy rástli a novšiu srbochorvátsku Gložan zase tak, že počas tureckej okupácie sa tam usadili Srbi, namiesto líp vysadili hloh (srbochorvátsky glog, maďarsky galagonya), čo dalo vznik názvu GLOŽAN.

KULPIN - KULPÍN - KÖLPÉNY

Osada v južnej Báčke, severozápadne od Nového Sadu. Najstaršie zápisy (14. až 15. st.) majú podoby: Kelpi, Kurpee, Kölpi, Kürpé. Predpokladá sa, že vznik osadnému názvu dala vznešená osoba Kül-bej. Etymológia nie je presvedčivá.

LALIC - LALIŤ - LALICS

Osada v strednej Báčke, juhozápadne od Kuly. Ďalšie podoby: Lalitj, Lality, Liliomos, Názov súvisí so slovom ľalia.

PIVNICE - PIVNICA - PINCE

Osada v južnej Báčke. Ďalšie doložené podoby: Pivnize, Pivnizse, Pincéd, Pivnicza, Pinczéd. Podľa chorvátskeho lingvistu P. Skoka osadný názov PIVNICE je priamou propriáciou staroslovienskeho apelatíva pivnica.

SELENČA - SELENČA - BÁCS-UJFALU

Osada v juhozápadnej Báčke. Sú doložené aj podoby Bačujfala, Szelencse a Bač-Ujfalu. Názov SELENČA má základ v koreni sel- (slová selo, selenije), t. z. miesto, kraj, kde sa niekto usadil. Možný je aj výklad od starosrbského slova selinь, selina, t. z. zeler (apium graveolens).

SILBAŠ - SILBAŠ - SZILBÁCS

Osada v južnej Báčke, severovýchodne od B. Topole. Najstaršie záznamy (13.-15.st.) je Zyli Bach, Szilbas, Szilbás. Osadný názov je odvodený od koreňa maďarských slov szilva, resp. szilvafa so zmenou bács > baš. Súčasná podoba osadného názvu je maďarského pôvodu.

VRBAS - VRBAS - VERBÁSZ

Osada v strednej Báčke. Najstaršia podoba názvu je Orbaz. Po rozdelení osady sú doložené podoby: Alt-Verbas a Neu-Verbas, Ó-Verbász a Új-Verbász, Stari Vrbas a Novi Vrbas, Óverbas a Ujverbasz. Základom osadného názvu VRBAS je apelatívum vŕba.

KOVAČICA - KOVAČICA - ANTALFALVA

Osada v strednom Banáte, hlavné stredisko banátskych Slovákov. Najstarší záznam je Kovatchitza, ďalšie Antalfalva, Kovacsica, Kowatchitza. Maďarská podoba osadného názvu je jednoznačne odvodená od zakladateľa (vlastníka, správcu) usadlosti menom Antal. Terajšia srbochorvátska, ako aj najstaršia Kovatchitza je odvodená od apelatíva kovač príponou -ica.

OSTOJIČEVO - POTISKÝ SVÄTY MIKULÁŠ - TISZA ST. MKLÓŠ

Osada v severnom Banáte. Záznamy z 13.-15. storočia uvádzajú podoby Scenth Myklous a Zent Miklous. Slovenská i maďarská podoba osadného názvu je patrocionálneho pôvodu (sv. Mikuláš). Názov OSTOJIČEVO je od r. 1947 podľa priezviska Ostojić.

JANOŠIK - (SLOVAČKI ALEKSANDROVAC) - ŠANDORF - SANDORFALVA

Osada v strednom Banáte. Osadné názvy SANDORF boli v uhorských stoliciach rozšírené. Táto osada bola založená pravdepodobne až v 18. storočí. Okrem už spomenutých názvov osady sa vyskytujú ešte Újsándorfalva, Új-Šandorfalva a Slow. Alexandrowatz. Názov ŠANDORF je podľa vlastníka, pravdepodobne grófa Sándora Pallaviciniho. Sandor (odtiaľ srbochorvátsky habitus osadného názvu) Aleksandr. Terajší názov osady JANOŠÍK je od r. 1947. Je dostatočne "hovoriaci".

ARADAC - (SLOVAČKI ARADAC) - SLOVENSKÝ ARADAČ - ARRADÁCZ

Osada v strednom Banáte. Zo všetkých banatských osád, v ktorých žijú Slováci, bola najviac postihnutá premenúvaním. Od r. 1853 mala tieto názvy: Aradacz, po rozdelení Rácz-Aradacz a Toth-Aradacz, Szerb-Aradacz a Tót-Aradác, Szerb-Aradácz a Toth Aradac, Aradac (1881), Szerb-Aradács a Tót-Aradácz, Srpski Aradac a Tot-aradac, Alsóarádi a Felsöaradi, Alsóaradi a Totaradacz, Srpski Aradac a Slovački Aradac, Aradac (1939), Andrejevac a Slow-Aradatz. Terajší názov ARADAC je od r. 1947.

VOJLOVICA - VOJLOVICA - HERTELENDYFALVA

Osada v južnom Banáte. Najstarší záznam osady v podobe Woyla je už z 13. storočia. Ďalšie názvy: Kl. Vojlovica, Marienfeld, Hert lendifalva, Wojlovicza. Názov VOJLOVICA je odvodený od mena (priezviska) Vojla alebo Vojila, fundátora kostola. Maďarská podoba názvu má súvislosť s vrchným správcom Banátu J. Hertelendym (1833-1892).

ZRENJANIN - VELIKI BEČKEREK - VEĽKÝ BEČKEREK - NAGYBECSKEREK

Osada v strednom Banáte. Staršie podoby osadného názvu: Gross-Becskerek, Becskerek, Veliki Bečkerek. Atribút Veľký má osada preto, že blízko sa nachádza Malý Bečkerek. Od r. 1947 má osada názov ZRENJANIN, podľa Žarka Zrenjanina, juhoslovanského hrdinu protifašistického odboja. Maďarský názov Becskerek < Becsekerek je podľa vlastníka osady (Becse) a jeho "okrúhlej" hory.

STARA PAZOVA - STARÁ PAZOVA - ÓPÁZOVA

Osada na východe Srieme, hlavné stredisko sriemskych Slovákov. Po r. 1853 mala osada tieto podoby: Alt-Pazua, Altpazua, Staro Pazovo, Pazua stara, Pazovo staro, Pazua sztara, Stara Pazova a Ópázov Atribúz. Stará odlišuje tento osadný názov od Novej Pazovy, ktorá leží blízko juhovýchodným smerom. Etymológia názvu nie je jasná. Pravdepodobne je odvodená od slova paz, resp. paziti, čo v slovenčine slovinské paz značí "stenu z dosák, brvien, pážnicu", v prenesenom zmysle strážnu, ochrannú stavbu.

ERDEVIK - ERDEVÍK - ERDOVÉG

Osada v západnom Srieme. Iné podoby osadného názvu nie sú doložené, ale je pravdepodobné, že pôvodný maďarský názov bol Erdovide, ktorý sa kontrakciou zmenil na srbskochorvátsky, resp. slovenský Erdovik. Názov nesporne súvisí s maďarským slovom erdo, čo značí hora, les s slovom vidék, čo značí kraj, krajina, oblasť.

LIPOVAC - LIPOVEC

Mladá osada v západnom Srieme. Prvý názov osady je až z r. 1881. Iné podoby názvu nie sú doložené. Etymológia je jasná. Názov je odvodený od slova lipa.

LEDINCI - LEDNICE - LEDINCZE

Osada na severe Sriemu, juhozápadne od Petrovaradína. Iné podoby názvu sa nevyskytli. Pôvod tohto osadného názvu je ten istý ako Lednice na Morave (nem. Eiskrup), resp. na Slovensku od slova ľad.

ŠID - ŠÍD - SID

Osada v západnom Srieme. Slováci sa v nej usadzovali až v druhej polovici 19. storočia, ale osada i jej názov v podobe Schid je starého pôvodu (13. st.). Názov osady pochádza zo staromaďarského slova séd - sid, t. z. potôčik.

Názvy 25 osád v dnešnej juhoslovanskej Vojvodine, ktoré sú predmetom tohto príspevku, svedčia o tom, že táto oblasť bola v minulosti križovatkou viacerých etník. K pôvodnému srbskému, neskôr maďarskému obyvateľstvu sa po porážkach Turkov v Uhorsku sem sťahovali Slováci, Rusíni, Česi a Nemci (posledne menovaní

dokonca už od 13. storočia). To sa odrazilo aj v pomenovaní osád, ktoré sú vo väčšine prípadov srbského, resp. maďarského pôvodu. Pravda, základom viacerých z nich sú turcizmy. Skoro každý osadný názov má doloženú aj nemeckú podobu. Slovenské podoby osadných názvov Slovákov vo Vojvodine okrem osadného názvu Jánošík sú upravené podľa pôvodných názvov (morfologická úprava, translácia ap.).

Poznámky

1. maď. Alföld, srb.-chorv. Dolnji kraji, latinsky Partes inferiore.

2. maď. Felvidék, Felsövidék, neskôr tiež Felsömagyország; latinsky Partes superiores, Partum superiorum, resp. Partes gegni superiores.

Literatúra

1. K i s s , L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára I. A. - K. Akadémiai kiadó. Budapest 1988.

2. K i s s , L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. II.L - Zs. Akadémiai kiadó. Budapest 1988.

3. M a r k o v i č , M.: Geografsko-istorijski imenik naselja Vojvodine. Novi Sad 1966.

4. S k o k , P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I.-IV. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb 1971-1974.

5. S i r á c k y j , J. a kol.: Slováci vo svete 1. Matica Slovenská 1980. Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine. Zborník prác zo sympózia 5. a 6. októbra 1969 v Petrovci. Obzor. Nový Sad 1970.

K analýze a klasifikácii chýb

Mária Vajičková, IVA MLU Halle

V tomto texte venujeme pozornosť analýze a klasifikácii chýb pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka na pozadí nemčiny ako materinského jazyka.

Jazykový prejav vznikajúci v škole možno rozdeliť na písomný a ústny.

Chyby vyskytujúce sa v písomnom prejave vznikajú pri písaní gramatických cvičení, pri písomnej reprodukcii počutého alebo čítaného textu na hodine bez domácej prípravy a vo voľnej slohovej práci na určenú tému.

Najmenej chýb vzniká v gramatických cvičeniach. Posluchači sa sústredia iba na ohraničený okruh gramatických problémov. Pri reprodukcii čítaného textu sa vyskytuje menej chýb ako pri reprodukcii počutého textu. V reprodukcii čítaného textu sa vyskytujú väčšinou ortografické chyby a pri reprodukcii počutého textu je viac morfologických a syntaktických chýb, lexikálne sú ojedinelé. V samostatnej slohovej práci sa vyskytujú morfologické a aj syntaktické chyby, ale

v porovnaní s ostatnými prácami je tu viac lexikálnych chýb, ich zdrojom je práca so slovníkom. Najviac syntaktických chýb býva v písomnej reprodukcii známeho textu po určitom časovom odstupe. Študenti si pamätajú obsah textu, vybavujú si lexiku, ale vety musia tvoriť samostatne.

Jednotlivé lexikálne jednotky sa ukladajú do pamäti podľa svojich fonetických a grafických vlastností. Pri konkrétnych pojmoch sa koordinujú do obrazov. V prípade potreby sa len aktualizujú. Vety sa musia - na rozdiel od lexikálnych jednotiek - stále a opäť samostatne tvoriť. Psychologické testy dokazujú, že o vetnej pamäti môžeme hovoriť len do tej miery, pokiaľ máme na mysli sémantický obsah vety. Jej vetná stavba má len sprostredkujúcu funkciu [2].

Hoci sa vety vždy nanovo konštruujú, človek učiaci sa cudzí jazyk, musí mať zautomatizovaný vetný model, do ktorého má dosadiť sémantický obsah vety. V opačnom prípade nebude jeho jazykový prejav plynulý a pohotový. Z toho vyplýva, že učenie sa cudzieho jazyka je proces podobný ako pri učení sa textu naspamäť. Jeho cieľom je naučiť sa dokonale operovať jazykovým materiálom a variovať ho. V prirodzenom jazykovom prostredí si to vyžadujú vonkajšie okolnosti, vo vyučovacom procese musí tieto potenciálne komunikačné situácie navodiť vyučujúci. Od tohto majstrovstva závisia výsledky dosiahnuté v ústnom jazykovom prejave.

Dialogický ústny jazykový prejav by sa mal čo najviac približovať reálnej konverzačnej situácii. V prípade, že cudzí jazyk vyučuje zahraničný lektor,

vzniká takáto situácia medzi ním a poslucháčmi napríklad pri riešení rôznych organizačných úloh. Je to vlastne jediná nepripravená prirodzená konverzačná situácia, v ktorej sa môže prejaviť spontánnosť jazykového prejavu poslucháča, ak nemá zábrany.

Ďalším typom konverzácie je pripravený rozhovor, ktorý vedie lektor s poslucháčmi na zvolenú tému. Takýto rozhovor sa môže rozvíjať iba za predpokladu, že je známy obsah (všeobecne známa alebo aktuálna téma) a že poslucháči už ovládajú potrebný jazykový materiál lexiku a gramatiku z predchádzajúcich vyučovacích hodín. Jazykový materiál možno počas rozhovoru ďalej nenásilným spôsobom vhodne rozširovať a upevňovať ho nacvičením rozhovorov medzi poslucháčmi.

Pri predvedení rozhovorov si možno všímať rozdiel medzi vyjadrovaním sa pred prípravou a po nej. V prvom dialógu možno i napriek väčšiemu počtu chýb pozitívne hodnotiť pohotovosť, v druhom rozhovore dôslednosť a jazykovú presnosť.

Monologický ústny jazykový prejav predstavuje reprodukcia čítaného alebo počutého textu; s textom sa pracuje iba na hodine alebo reprodukcii predchádzala domáca príprava. Pri vopred pripravenom texte referát, výklad, rozprávanie sa prejavujú sklony k doslovnému memorovaniu celých častí textu. Keď porovnávame vetnú stavbu toho istého sémantického obsahu podávaného bezprostredne po tom, čo sa s ním poslucháči oboznámili, a po určitom časovom odstupe, zistíme podobné rozdiely ako pri porovnávaní písomných reprodukcií textu. Pri bezprostrednom reprodukovaní textu používajú študenti často tie isté vety,

ktoré sú v pôvodnom texte, v reprodukcii toho istého textu po určitom časovom odstupe používajú iné vetné konštrukcie. Pohotovosť ústneho jazykového prejavu závisí od stupňa zautomatizovania slovných spojení a základných syntaktických konštrukcií.

Z lingvistického hľadiska možno rozdeliť chyby na fonetické (vyskytujúce sa pri ústnom jazykovom prejave), ortografické (možno ich hodnotiť len v písomnom jazykovom prejave), morfologické, syntaktické a lexikálne.

Fonetických a ortografických chýb sa dotkneme len okrajovo neskôr. Hlavnú pozornosť budeme venovať morfologickým, syntaktickým a lexikálnym chybám.

Najfrekventovanejším typom morfologických chýb sú chyby v deklinácii. Málokedy sú zapríčinené neznalosťou základného pravidla tvorenia potrebného gramatického tvaru, častejšie ich spôsobuje potreba v rýchlom prúde reči pohotovo a plynulo tvoriť vety a časová tieseň, ale najmä neznalosť reakcie slovesa, prípadne nesprávne použitá predložka alebo nesprávne použitý pád.

Zdrojom chýb v reakcii je veľmi často záporný vplyv interferencie s materinským jazykom. Namiesto správnej vety "Chcem zabudnúť na všetky starosti" sme našli vetu "Chcem zabudnúť všetky starosti", ktorá je kalkovým prekladom nemeckej vety Ich möchte alle Sorgen vergessen. Podobne namiesto "zaujímam sa o hudbu" sa použilo spojenie "zaujímam sa pre hudbu" z nemeckého ich interessiere mich für Musik.

Záporný vplyv interferencie sa prejavuje v temporálnom určení vyjadrenom predložkovým spojením, napr. "Pri rozmrazovaní mrezených potravín sa zničí v prvej hodine 60 až 100 % vitamínov". Namiesto správneho temporálneho určenia "počas prvej hodiny" bol použitý doslovný preklad nemeckého spojenia "in der ersten Stunde". Napriek tomu, že temporálne určenie vyjadrené predložkovým spojením typu "cez prázdniny, počas prázdnin, na jar, v lete, na Vianoce" atď. intenzívne nacvičujeme, vyskytujú sa chyby vytvorené analógiou napr. "cez jar, cez štúdium" a pod.

Ďalšiu skupinu tvoria chyby, v ktorých je nesprávne použitá predložka, napr. "citlivý proti svetlo" namiesto správneho "citlivý na svetlo". V nemčine sa používa na vyjadrenie tohto sémantického obsahu kompozitum lichtempfindlich, takže materinský jazyk sa v tomto prípade nemôže stať ani kofrontačným a ani kontrastívnym pomocným činiteľom.

Problémy sa objavujú pri používaní predložiek v a do, napr. "tak prenikne dusík v organizmus človeka". V tomto prípade môže ísť o záporný vplyv interferencie s materinským jazykom umocnený interferenciou s tretím jazykom - s ruštinou. V čom vidíme problém pri používaní predložiek v a do. V nemčine sa používa predložka in v dvoch významoch. V spojení s datívom pri lokálnom určení (im Organismus - v organizme) a v spojení s akuzatívom v direktívnom určení in den Organismus - do organizmu . V slovenčine sa v týchto dvoch významoch používajú dve rôzne predložky (v a do). Predložka v v spojení s lokálom v lokálnom urče-

ní (v knižnici, v organizme) a predložka do s genitívom v direktívnom určení (do knižnice, do organizmu).

V textoch sme našli i ďalšie zaujímavé vety: "Kvapkali sme od celého tela." (Es tropfte uns vom ganzen Körper.) "Nemohli sme sa pred strachom pohybovať." (Wir konnten uns vor Angst nicht bewegen.) "Ľakali sme sa do smrti." (Wir haben uns zu Tode erschrocken.) "Večer sme sedeli o polievke a o pive." (Am Abend sassen wir zusammen bei Suppe und Bier.) Posledná veta je výsledkom práce so slovníkom. Analogicky podľa sedieť o vode a o pive (bei Wasser und Brot sitzen) vytvorilo sa spojenie sedeli sme o polievke a o pive, ale z kontextu vyplýva, že chceme použiť sedeli sme pri polievke a pri pive.

Pri deklinácii osobných zámen majú učiaci sa po slovensky problémy s používaním krátkych a dlhých tvarov, napríklad "Čakám na ťa pred fakultou." Zdrojom je opäť medzijazyková interferencia Ich warte auf dich vor der Fakultät. Chyba je i v reakcii a aspekte, v kontextovej súvislosti mala mať veta podobu "Počkám na teba pred fakultou."

Ďalšiu skupinu tvoria predložkové spojenia, pri ktorých ich autor použil nesprávny pád. Tieto chyby sa vyskytujú pri predložkách, ktoré sa viažu s dvoma pádmi, v direktívnom určení s akuzatívom (na, nad, pod, pred, medzi, za) a v lokálnom určení s lokálom (na), alebo s inštrumentálom (nad, pod, pred, medzi, za), "látka pôsobí na rastlinách" a pod.

V príslovkovom určení nástroja a prostriedku sa používa v nemčine predložkový inštrumentál. Tento

rozdiel medzi nemčinou a slovenčinou vedie k chybám "štúdium sa končí so skúškou" (das Studium endet mit der Prüfung), "cestujeme s vlakom" (wir fahren mit dem Zug), "dieťa píše s ceruzkou" (das Kind schreibt mit dem Bleistift) a pod. Správna podoba týchto spojení je: "štúdium sa končí skúškou, cestujeme vlakom, dieťa píše ceruzkou" a pod.

Napriek tomu, že intenzívne nacvičujeme genitív v spojeniach s určitými číslovkami väčšími ako 5 a neurčitými číslovkami alebo príslovkami, vyskytujú sa často chyby ako "štúdium trvá päť roky" (päť rokov), "v študovni študujú mnoho študenti" v študovni študuje mnoho študentov atď.

Pri nacvičovaní slovies vidíme najväčší problém pri upevňovaní aspektu. Študent, učiaci sa slovenčinu pochopí podstatu rozdielu medzi perfektívnymi a imperfektívnymi slovesami, dokáže ich rozlišovať, ale ťažko a pomaly získa cit na to, či má použiť perfektívne alebo imperfektívne sloveso. V prácach môžeme čítať takéto vety: "Keď sme prišli k hlavnému bodu našej cesty, počúvali (počuli) sme veľký hluk. Odrazu sa začalo mračiť, a tak sme behali (vbehli) do jaskyne. Ľakali sme sa do smrti. (Zľakli sme sa na smrť.) Zastavovali (zastavili) sme dych."

Odlišné tvorenie osobných tvarov zvratných slovies spôsobuje chyby typu "v stánku kupujem mi noviny" (im Kiosk kaufe ich mir die Zeitung), "umyjem mi ruky" (ich wasche mir die Hände) a pod. namiesto správnych tvarov "v stánku si kupujem noviny, umyjem si ruky" a pod.

O syntaktických chybách by sme mohli hovoriť v gramatických konštrukciách hlavne vety, v gramatických konštrukciách vedľajšej vety, v slovoslede a v použití spojky.

Výsledkom záporného pôsobenia interferencie s nemčinou sú vety typu "Vo vzduchu lietajú peľ a prach." (In der Luft fliegen Pollen und Staub.) V nemčine sa uplatňuje sémantická kongruencia a v slovenčine formálna "Vo vzduchu lieta peľ a prach." Doslovným prekladom z nemčiny vznikajú vety "Študenti robia výlet." (Die Studenten machen einen Ausflug.) namiesto správnej konštrukcie "Študenti idú na výlet." Sémantický obsah nemeckej vety Wir machen einen Spaziergang, eine Wanderung, einen Ausflug máme po slovensky vyjadriť konštrukciou "Ideme na prechádzku, na túru, na výlet" a pod.

Nesprávne gramatické konštrukcie vznikajú v účelových a predmetových vetách po spojke aby. V slovenčine je v týchto vetách sloveso v préterite, hoci nevyjadruje minulý čas. V študentských prácach majú slovenské vety "Učím sa po slovensky, aby som mohol študovať na Slovensku" alebo "Vyzvala deti, aby už išli domov." často dvojakú podobu "Učím sa po slovensky, aby môžem študovať na Slovensku." (Ich lerne Slowakisch, damit ich in der Slowakei studieren kann). alebo "Vyzvala deti, aby idú domov."
(Sie forderte die Kinder auf, dass sie nach Hause gehen.) alebo "Učím sa po slovensky, aby môcť študovať na Slovensku." a "Vyzvala deti, aby ísť domov." (Ich lerne Slowakisch, um in der Slowakei studieren

zu können. Sie forderte die Kinder auf, nach Hause zu gehen.)

Pri zvratných slovesách stojí zvratná častica sa na druhom mieste. Študenti ju dávajú často až za sloveso, a tak vznikajú nesprávne vety "Musíme učiť sa" alebo "Prečo pán Kováč hneval sa?"

Ďalším problémom je používanie spojok pretože a preto. Študenti ich často zamieňajú, a tak vznikajú vety "Neprišiel, preto (pretože) je chorý." alebo "Nedostatok vitamínu C znižuje odolnosť organizmu, pretože (preto) musíme jesť veľa ovocia a zeleniny."

Na rozdiel od nemčiny môže byť v slovenčine v jednej vete viac negácií. Nikto nič nehovorí. (Niemand sagte etwas.) Tento kontrastívny jav je zdrojom chýb v prácach začiatočníkov, napr. "Nikto hovoril niečo."

Lexikálne chyby vznikali pri zvukovo blízkych slovenských slovách "Agrochemikálie spôsobujú (pôsobia) na organizmus človeka", iný príklad "Nebezpečenstvo stúpa s potrebou (so spotrebou, s používaním) chemikálií."

Inokedy sa zase stáva, že ak má jedno nemecké slovo v slovenčine dva ekvivalenty, zvolia si študenti nesprávny výraz, napr. "v chove rastlín" vzniklo z nemeckého kompozita Pflanzenzucht. Slovenským odborným termínom "pestovanie rastlín" a "chov zvierat" zodpovedajú nemecké kompozitá Pflanzenzucht a Tierzucht. Druhá časť zložení -zucht má v slovenčine význam pestovanie a aj chov.

Príčinou mnohých lexikálnych chýb je nesprávne použitie slovotvorného sufixu alebo prefixu, doslovný preklad z nemčiny, deformovanie základnej morfémy v snahe utvoriť nový slovný druh a pod. Takýmto spôsobom vzniká veľa zaujímavých vtipných príkladov, napr. trieda = triedna miestnosť (Klassenraum, poslucháč = poslúchadlo (Zuhörer, keď slúchadlo = Hörer), červená mletá paprika = paprikový prášok, miešame varechou = miešame miešačníkom, cesto pečieme pri strednej teplote = horúčosti, cesto miešame = cesto dojímame. Príčinou vzniku tohto posledného spojenia je práca so slovníkom. Slovník uvádza pri slove rühren tieto významy: 1. hýbať, pohybovať, 2. miešať, 3. dotknúť sa, hladkať, 4. zasiahnuť, 5. dojať, zapôsobiť. Študent si vybral z piatich možností tú poslednú.

Z fonetických javov treba venovať veľkú pozornosť slovnému prízvuku a vetnej intonácii. Na slovný prízvuk má záporný vplyv interferencia s tretím jazykom - s ruštinou. Ďalšie fonetické problémy spôsobuje znelostný rozdiel mäkké ď, ť, ň, ľ a kvantita slabík. Najväčším ortografickým problémom je písanie dĺžňov a písanie i a y.

Zdrojom chýb bola medzijazyková alebo vnútrojazyková interferencia. Ďalšiu skupinu tvoria náhodné ojedinelé, neopakujúce sa chyby, ktorých pôvod sa nedá jednoznačne určiť.

Pri medzijazykovej interferencii sme si všímali vplyv materinského jazyka, t. j. nemčiny, ale aj vplyv tretieho jazyka - ruštiny. Predchádzajúca zna-

losť ruštiny sa prejavuje pozitívne pri receptívnom ovládaní slovenčiny (rýchlejšie pochopenie čítaného textu), ale pri produktívnom ovládaní slovenčiny sa stala zdrojom chýb fonetických (slovný prízvuk), morfologických (relačné morfémy) a syntagmatických predložkové spojenia typu idem v školu.

Vnútrojazyková interferencia pôsobí záporne v oblasti morfológie pri gramatických výnimkách, napr. človek - človeci analogicky podľa vojak - vojaci, alebo v oblasti syntaxe.

Náhodné chyby vznikajú pri tvorení odborných názvov, pri odvodzovaní slov a pri práci so slovníkom.

Na základe jazykovej analýzy chýb sme určili takéto poradie obťažnosti gramatických javov (od jednoduchšieho k zložitejšiemu):

1. konjugácia a deklinácia,
2. slovesné kategórie času a spôsobu,
3. predložky,
4. rekcia slovies,
5. odvodzovanie slov,
6. rozoznávanie vidu.

Literatúra

1. G a v o r a , P. - R e p k a , R.: Gramatika vo vyučovaní cudzích jazykov. SPN, Bratislava 1979.

2. G r u h n , W.: Sprachen lernen (k)ein Problem?, Urania- Verlag 1987.

3. O r a v e c , J. - B a j z í k o v á , E. - F u r d í k , J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk, Morfológia. SPN, Bratislava 1984.

4. M i s t r í k , J.: Slowakische Sprache. Učebné pomôcky, Banská Bystrica 1985.

5. Krátky slovník slovenského jazyka, SAV Bratislava 1987.

6. Č i e r n a , J. - G é z e , S. - J u r í k o v á , H. - M e n k e , J.: Nemecko - slovenský slovník, SPN Bratislava, 1981.

Diachronicko-synchronické úvahy o kategórii času v slovenčine

Pavol Žigo, FFUKo Bratislava

Východiskom diachronicko-synchronických úvah o gramatickej kategórii času v slovenčine budú všeobecné poznatky týkajúce sa kategórie času. Pri charakteristike gramatickej kategórie času v slovenčine budeme vychádzať z filozofického chápania času, ktorý sa ako filozofická kategória vyznačuje tým, že je základným odrazom každej zmeny stavov, materiálnych objektov, javov. Čas ako filozofická kategória teda vystupuje vo vzťahu ku gramatickej kategórii času ako jej abstraktný obsah, ktorý je vo vzťahu ku konkrétnemu obsahu jeho obsahovou formou. V našom príspevku tak nadväzujeme na základný okruh problémov, ktorý sme zo syhchronického hľadiska opísali v zborníku Studia Academica Slovaca 18 (Žigo, 1989, s. 591-609). Okruh problémov týkajúcich sa diachronického opisu gramatickej kategórie času zameriame na postihnutie základných metrických a topologických vlastností času metrickými vlastnosťami času je homogénnosť - vyjadruje invariantnosť dejov vo vzťahu objektívnemu času - a symetrickosť, všeobecne chápaná ako izotrop-

nosť, t. j. taká vlastnosť, ktoré pri dejoch nerozlišuje "skôr ako" - "neskôr ako"; topologickými vlastnosťami času sú usporiadanosť, jednorozmernosť, spojitosť, jednosmernosť a nekonečnosť .

Sústava tvarov prítomného času - prézenta, minulého času - préterita, budúceho času - futúra, ale aj predminulého času - antepréterita v súčasnej spisovnej slovenčine je výsledkom dlhodobého vývinu. Pri diachronicko-synchronickom opise gramatickej kategórie času je nevyhnutné zamerať sa na východiskový stav a pokúsiť sa postihnúť základné tendencie v zmenách v rámci tejto kategórie od najstarších čias až po súčasnosť. Najstaršie obdobie vývinu jazyka je indoeurópske, po ňom nasleduje obdobie praslovančiny a staroslovienčiny. Opísať vyčerpávajúcim spôsobom sústavu časov v indoeurópčine možno pre absenciu písomných dokladov z tohto obdobia len rekonštrukčnou metódou. V indoeuropeistike sa však bádateľské zámery doteraz orientovali väčšinou na hláskoslovnú a lexikálnu rovinu, morfologická rovina sa spracúva len v poslednom období (pozri Š. Ondruš, 1983, s. 16-17). Množstvo časových foriem a ich príbuznosť v jazykoch indoeurópskej jazykovej rodiny svedčí o tom, že aj napriek absencii písomných pamiatok z tohto obdobia možno predpokladať, že indoeurópčina poznala množstvo súborov tvarov, ktoré slúžili v tomto vývinovom období jazyka na vyjadrovanie rozličných časových významov. Rovnaký predpoklad možno vysloviť aj o praslovanskom období. Z ďalšieho - staroslovienskeho obdobia máme zachované texty, preto sa o stupni rozvoja gramatickej kategórie času v tejto etape vývinu ja-

zyka možno oprieť o spoľahlivý materiál a vysloviť o ňom spoľahlivé závery. V našich úvahách pôjde v prvom rade o také zmeny v systéme časov, ktoré sú charakteristické pre vývin slovenčiny, resp. o zánik aoristu, imperfekta, pluskvamperfekta a futúra exakta. Prézent, futúrum a dnešné préteritum, ktoré sa vyvinulo z pôvodného perfekta, sa z významového hľadiska v podstate nezmenili, preto ich charakteristiku uvádzame len v tabuľke. Naším zámerom nie je opísať formálnu stránku tvorenia jednotlivých tvarov, ale sa zamerať na ich významovú stránku.

Aorist. Z významového hľadiska aorist vyjadroval minulý dej, ktorý trval krátky čas. V rozprávaní sa ním vyjadroval postup diania a ukončenosť deja, pričom vzťah výsledku deja k času prehovoru nebol rozhodujúcim, resp. sa nevyjadroval. Pri posudzovaní metrických a topologických vlastností času vyjadreného aoristom možno konštatovať nasledovné: metrické vlastnosti - homogénnosť a izotropnosť sa aoristom nevyjadrovali, pretože dej vyjadrený týmto časom sa pokladal za ukončený. Z topologických vlastností vyjadroval aorist v plnej miere usporiadanosť (čas deja predchádzal pred časom prehovoru). Jednorozmernosť od minulosti, v ktorej sa ukončil dej k prítomnosti ako času prehovoru bola oslabená, pretože ju ohraničoval smerom do minulosti moment začiatku deja, do budúcnosti zasa významový prvok ukončenosti deja pred časom prehovoru; jednosmernosť bola vyjadrená v plnej miere (pozri príčiny pri usporiadanosti). Spojitosť a nekonečnosť ako posledné topologické vlastnosti času aorist nevyjadroval, pretože jeho funkciou

bolo vyjadrovať také deje, ktorých výsledok nemal vzťah k prítomnosti (t. j. času prehovoru). Vo svojej sekundárnej funkcii mohol aorist vyjadrovať hodnotenie alebo všeobecnú pravdu. V týchto prípadoch išlo o gnómický aorist, pri ktorom možno hovoriť o úplnom vyjadrovaní metrických vlastností času a oslabenom vyjadrovaní spojitosti a nekonečnosti ako topologických vlastností. Usporiadanosť, jednorozmernosť a jednosmernosť sa pri sekundárnej funkcii aoristu prejavujú v rovnakej miere ako pri jeho primárnej funkcii.

Imperfektum. Spolu s aoristom patrilo imperfektum podľa formálneho kritéria k jednoduchým minulým časom. Z významového hľadiska však vyjadrovalo dej, ktorý v minulosti prebiehal súčasne s iným dejom. Okrem týchto vlastností vyjadrovalo imperfektum deje, pri ktorých sa neočakával progres pri rozprávaní, ale len deje, ktoré boli opisné alebo vysvetľujúce. Aj napriek tomu, že aorist vyjadroval dej ukončený, bez dosahu na čas prehovoru, a imperfektum dej, ktorý v minulosti prebiehal súčasne s iným dejom a tvorilo sa od nedokonavých slovies, aorist a imperfektum ako formy jednoduchých tvarov pre minulé deje netvorili opozíciu vo vidovom ponímaní. Metrické vlastnosti času - homogénnosť a izotropnosť - imperfektum nepostihuje. Z topologických vlastností sa pri imperfekte v plnej miere vyjadrovala jednorozmernosť, jednosmernosť a spojitosť. Spojitosť sa pritom chápe ako paralelné plynutie deja vyjadreného imperfektom nielen vo vzťahu k časovej súradnici, ale aj k ďalšiemu deju, ktorý sa síce nevyjadroval implicitne

vo vete, tvar imperfekta však tento významový prvok obsahoval. Usporiadanosť ako ďalšia topologická vlastnosť sa pri imperfekte vyjadrovala v oslabenej miere, pretože tvary imperfekta vyjadrovali nehotový, nekompaktný dej, od ktorého sa neočakával progres z hľadiska témy, ale slúžili len na opis udalostí, resp. výklad dejov. Nekonečnosť ako posledná topologická vlastnosť imperfekta sa tiež vyjadrovala v oslabenej miere, pretože imperfektum vyjadrovalo deje časovo lokalizované pred moment prehovoru. Smerom do minulosti nekonečnosť nebola oslabená samotným tvarom imperfekta, mohla sa však vyjadrovať lexikálnymi zložkami prehovoru, resp. textu. Uvedené topologické vlastnosti aoristu a imperfekta a do určitej miery aj formálna príbuznosť tvarov spôsobili v sústave časov, najmä však tvarom napätie, ktoré dosiahlo najväčší stupeň po kontrakcii, pretože po nej v 2. polovici 10. stor. formy imperfekta v 1. osobe plurálu a duálu boli rovnaké ako tie isté formy sigmatického aoristu. Na základe medziparadigmatickej analógie teda 2. osoba plurálu a 2. a 3. osoba duálu imperfekta prevzali koncovky z aoristu. Formálnym vyrovnaním týchto tvarov sa ešte zvýšilo napätie v systéme a viedlo k rozpadu pôvodnej sústavy časov. Svedectvom tohto procesu je atrofia imperfekta napr. v Kyjevských listoch. Aorist a imperfektum v ďalšom vývinovom období, najmä v konštitutívnom období formovania sa slovenčiny (10. stor.) zanikli a na vyjadrovanie minulých dejov sa ustálilo perfektum, pričom nemalú rolu v tomto procese zohral aj rozvoj gramatickej kategórie vidu. Vid ako osobitná gramatická kategória nebol totiž v sta-

roslovienskom období vývinu jazyka rozvinutý v plnej miere, no vtedajší používatelia jazyka dokázali kompaktnosť a mnohokrátnosť deja rozlišovať a morfologicky ju aj vyjadriť (typ nositi - nesti).

Pluskvamperfektum. Z formálneho hľadiska patrilo pluskvamperfektum, resp. jeho sústava tvarov k zloženým minulým časom. Významovo slúžili tieto tvary na vyjadrovanie takých dávnominulých dejov, ktorých výsledky či stopy nebolo možné v čase prehovoru overovať alebo sledovať. Pôvodne odrážalo pluskvamperfektum základné charakteristické vlastnosti času nasledovne: metrické vlastnosti - homogénnosť a izotropnosť sa pluskvamperfektom nemohli vyjadrovať, pretože dej bol časovo lokalizovaný pred čas prehovoru. Izotropnosť je navyše oslabená aj tým, že pluskvamperfektum predpokladá medzi ukončením sa, resp. priebehom pluskvamperfektového deja a časom prehovoru ešte ďalší dej. Rozlišuje sa teda relácia "skôr ako" - "neskôr ako", pričom rozlišovacím kritériom je práve dej prebiehajúci po deji vyjadrenom pluskvamperfektom a pred časom prehovoru. Uvedené prvky dostatočne charakterizujú aj odraz topologických vlastností v sústave tvarov pluskvamperfekta: v plnej miere sa prejavuje usporiadanosť (dej vyjadrený pluskvamperfektom - ďalší dej - prehovor), jednorozmernosť (od času deja v pluskvamperfekte cez čas ďalšieho deja po čas prehovoru). Tie isté zásady platia aj o jednorozmernosti. Spojitosť ako ďalšia topologická vlastnosť je v pluskvamperfekte oslabená, pretože deje síce nasledujú po sebe, v čase, nemožno však jednoznačne určiť, aké sú intervaly na súradnici času, ktoré

oddeľujú čas deja v pluskvamperfekte od času ďalšieho deja a času prehovoru. Nekonečnosť ako ďalšiu topologickú vlastnosť pluskvamperfektum nevyjadruje z jednoduchého dôvodu: smerom do minulosti - v zápornom zmysle súradnicovej osi - je táto vlastnosť ohraničená začiatkom deja vyjadreného pluskvamperfektom, v kladnom smere ju na osi ohraničuje čas prehovoru, pričom strednú hodnotu má čas fiktívneho deja konaného medzi dejom pluskvamperfekta a časom prehovoru.

Futúrum exaktum. Futúrum exaktum patrilo k zloženým slovesným tvarom pozostávajúcim z l-ového príčastia plnovýznamového slovesa a foriem budúceho času pomocného slovesa. Z významového hľadiska vyjadrovalo výsledok deja, ktorý sa konal v minulosti, t. j. pred časom prehovoru, do budúcnosti, t. j. do času po prehovore; vyjadrovalo existujúci výsledok deja v budúcnosti, po ktorom sa mal uskutočniť ďalší dej. Išlo teda o vyjadrenie následných dejov, o predčasnosť v budúcnosti. Predpokladá sa, že futúrum exaktum je dedičstvom starších vývinových fáz jazyka, pretože už v staroslovienskom písomníctve sú tvary zachované zriedka. Z hľadiska metrických a topologických vlastností možno o futúre exakte retrospektívne konštatovať, že vo svojej základnej významovej funkcii nevyjadrovalo izotropnosť a homogénnosť času. Usporiadanosť sa ako jedna zo základných topologických vlastností času pri futúre exakte vyjadrovala v plnej miere, pretože ide o význam deja konaného v minulosti, ktorého výsledok v budúcnosti je predčasný na ďalší dej následný vo vzťahu k času prehovoru. Spojitosť ako ďalšia topologická vlastnosť sa

tiež prejavuje v plnej miere a vyplýva z argumentov uvedených pri usporiadanosti. Jednorozmernosť a jednosmernosť postihovalo futúrum exaktum tiež v plnej miere, pretože vyjadrovalo chronologický sled deja vyjadreného futúrom exaktom, čas prehovoru, výsledok prvého deja a predpokladaný nástup ďalšieho deja. Nekonečnosť ako poslednú topologickú vlastnosť postihovalo futúrum exaktum tiež v dostatočnej miere.

Zo synchronicko-diachronického hľadiska možno o sústave časov v staroslovienčine konštatovať, že pôvodný systém sa v našich areálových podmienkach od 9. storočia rozpadal. V pôvodnej významovej podobe (so známymi formálnymi zmenami) sa zachoval prézent, zachovalo sa futúrum a pôvodné perfektum. Pôvodné imperfektum, aorist a futúrum exaktum zanikli, resp. prebrali iné významy (pôvodné aoristové pluskvamperfektum prešlo do významu kondicionálu), novšie pluskvamperfektum - perfektové - sa zachovalo v stredoslovenskom areáli v pôvodnom význame a zo synchrónneho pohľadu ho hodnotíme ako antepréteritum, ktoré má v prejavoch väčšinou štylistickú (zdôrazňovaciu) funkciu.

Pohľad na topologické vlastnosti času a mieru ich vyjadrenia v jednotlivých časových stupňoch z hľadiska jazyka odráža aj príčiny zmien v systéme časov slovenčiny. Aorist, imperfektum, pluskvamperfektum a futúrum exaktum vo svojej pôvodnej funkcii a význame zanikli (v tabuľke sú označené ^{x}). Príčiny možno vyčítať zo spôsobu vyjadrovania jednorazovosti, spojitosti a jednosmernosti v súčasnej slovenčine v porovnaní s pôvodným stavom v staroslovienčine. Ak

totiž predpokladáme, že v staroslovienčine nebola v plnej miere rozvité kategória vidu, resp. že neodrážala kompaktnosť a nezavŕšenosť deja v takej miere ako v súčasnej slovenčine, význam spojitosti a jednorazovosti sa musel vyjadrovať rozličnými časovými stupňami. Ďalšou príčinou rozpadu starého systému minulých časov boli aj zmeny vyvolané javmi na úrovni hláskoslovia - kontrakciou, ktorá spôsobila napätie medzi formami imperfekta v 1. osobe singuláru, plurálu a duálu a medzi formami sigmatického aoristu. Ako ukazuje tabuľka (v prílohe), irelevantné sú z hľadiska zmeny v sústave časov metrické vlastnosti času - homogénnosť a izotropnosť, pretože sa prejavujú len pri sekundárnej funkcii jednotlivých časových stupňov. Z predchádzajúcich poznatkov možno teda usúdiť, že všeobecné vlastnosti kategórií nemožno v rovnakej miere aplikovať rovnako v spoločenských i prírodných vedách. Metrické vlastnosti času sú napr. dominantné v prírodných vedách (fyzikálne zákony, matematické formuly), v spoločenských vedách, konkrétne v jazykovede sa tieto vlastnosti času oslabujú pod vplyvom individualizovania konkrétneho deja dominantne akcentovaného subjektom z množiny objektívne plynúcich dejov, pričom sa v uvedených vlastnostiach, resp. miere ich vyjadrovania odráža postoj ľudského subjektu k týmto dejom. Na základe rozboru metrických vlastností času i jeho topologických vlastností dospievame k poznatkom, že kategoriálne systémy v jazyku a jazykovede ako špeciálnej vede majú svoje špecifické hranice, ale aj napriek tomu odrážajú všeobecné zákonitosti kategoriálneho systému v celej jeho šírke i hĺbke.

Gramatická kategória času ako súčasť kategoriálneho systému pri diachronicko-synchronickom pohľade potvrdzuje tézu o tom, že kategórie začlenené historicky do odlišných systémov prehlbujú svoj obsah na novom základe. V našom prípade je to vplyv hláskoslovných zmien a rozvoj kategórie vidu, ktorá sa z menej rozvinutého systému intenzívne rozvíja vo vyvinutejšom systéme. Na druhej strane zasa kategórie, ktoré boli rozvinuté v menej vyvinutých systémoch zanikajú pod vplyvom týchto vyvíjajúcich sa systémov (zánik aoristu, imperfekta, pôvodného perfekta, pluskvamperfekta a futúra exakta) a napokon v novších vyvinutejších systémoch sa objavujú nové kategórie, ktoré v menej vyvinutých systémoch pôvodne neexistovali (dnešné préteritum, podmieňovací spôsob, vidová opozícia). Tendencie v zmenách kategoriálnych systémov jednotlivých jazykov sú sčasti paralelné, resp. totožné, sčasti odlišné, odrážajúce špecifiká konkrétneho jazyka (porovnaj rozvoj kategórie času a vidu v slovenčine a bulharčine). Hlbší rozbor základných metrických, no najmä topologických vlastností času a spôsob ich vyjadrovania v jednotlivých sústavách jazykového času z diachronicko-synchronického hľadiska poukazuje na to, ako sa jednotlivé vlastnosti menili - umocňovalo sa vyjadrovanie spojitosti a jednorazovosti, oslabovalo vyjadrovanie jednosmernosti (na schéme sú označené v hrubom rámčeku). Diachronicko-synchronické úvahy o spôsobe vyjadrovania metrických a topologických vlastností času v slovenčine sú čiastkovou ukážkou zmien v kategoriálnom systéme jazyka, pri ktorej sme využili možnosť špecifikovať

			vlastnosti času						
			metrické		topologické				
			homogénnosť	izotropnosť	usporiadanosť	jednorozmernosť	spojitosť	jednosmernosť	nekonečnosť
časové stupne	prézent (indikatív nedok. vid)	primárna funkcia	−	−	−	(+)	−	(+)	−
		sekundárna funkcia	+	+	(+)	(+)	−	(+)	−
	kondicionál		−	−	+	+	+	+	(+)
	imperatív		(+)	−	+	+	+	+	(+)
	futúrum		−	−	+	+	+	(+)	− +
	préteritum	primárna funkcia	−	−	+	+	+	(+)	− +
		sekundárna funkcia	+	+	+	+	+	(+)	−
	antepréteritum	prim / sek funkcia	−	−	+	+	+	(+)	(+)
	aorist*	primárna funkcia	−	−	+	(+)	−	+	−
		sekundárna funkcia	+	+	+	(+)	(+)	+	(+)
	imperfektum*		−	−	+	+	(+)	+	(+)
	pluskvamperfektum*		−	−	+	+	(+)	+	−
	futúrum exaktum*		−	−	+	+	+	+	+

všeobecné kategoriálne významy na oblasť jednej kategórie v jazykovede tak, že sme neobišli tie prvky, ktoré možno - aj keď ako pomocné - z oblasti filozofie a sčasti prírodných vied aplikovať aj v jazykovede.

Literatúra

1. O n d r u š , Š.: Súčasná komparatistika a Schleicherova indoeurópska bájka. In. Jazykovedný časopis 34, 1983, s. 14-25

2. Ž i g o , P.: Prítomný čas a prítomný dej v súčasnej spisovnej slovenčine. In. Studia Academica Slovaca 18. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989, s. 591-609.

Prehľad o frekventantoch SAS za 25 rokov od vzniku seminára

Oľga Hazuchová, FFUKo Bratislava

Letného seminára slovenského jazyka a kultúry sa za 25 rokov (1965-1989) zúčastnilo 2 678 frekventantov zo 41 krajín (Albánsko, Alžírsko, Austrália, Belgicko, Bulharsko, Cyprus, Čína, Dánsko, Egypt, Fínsko, Francúzsko, Grécko, Holandsko, Chile, India, Japonsko, Jordánsko, Juhoslávia, Kanada, Kuba, Laos, Maďarsko, Malta, Maroko, NDR, NSR, Nórsko, Poľsko, Portoriko, Portugalsko, Rakúsko, Rumunsko, Sýria, Španielsko, Švajčiarsko, Švédsko, Taliansko, USA, Veľká Británia, Vietnam, ZSSR).

Najviac účastníkov pochádzalo z týchto krajín: ZSSR (293), Juhoslávia (268), Poľsko (265), NDR (255), Maďarsko (208), Francúzsko (205), USA (188), Taliansko (185), Bulharsko (177), Rumunsko (165), Španielsko (119), NSR (110), Veľká Británia (80), Japonsko (52).

Z 2 678 frekventantov sa na seminári za uplynulých 25 rokov 1 917 frekventantov zúčastnilo 1-krát a 761 frekventantov seminár viackrát opakovalo:

449 frekventantov opakovalo seminár 2-krát
258 frekventantov opakovalo seminár 3-krát
41 frekventantov opakovalo seminár 4-krát
9 frekventantov opakovalo seminár 5-krát
1 frekventant opakoval seminár 6-krát
3 frekventanti opakovali seminár 7-krát.

Index opakovania je 1,71. Keby sme aj každé opakovanie počítali za jedného frekventanta, potom mal za 25 rokov seminár 4 586 frekventantov, ročne priemerne 107 frekventantov.

Albánsko
Spiru K. 78+, 79

Alžírsko
Halim M. 81
Izzat A. 81

Austrália
Bukovenová E. 89

Belgicko
Baudery M. 83
Baudewyns L. 76
Boerjan A. 88, 89
Bochu C. 83
De Bruyn G. 87
Degreve P. 84
Hallterman B. 85
Chauvier N. 84
Leuse J. R. 77
Mennens C. 71
Vandendriesche B. 72, 74
Vandendriessche F. 84
Vanderbiest L. M. 77
Van Thienen L. 86
Verheyen Ch. 79

Bulharsko
Aleksandrova D. I. 71, 75, 80
Alexandrova P. 85
Apostolov I. 76, 77, 78
Atanasov A. V. 72
Atanasova S. 87
Balabanov R. 87
Balabanova Ch. 84, 87
Bandarmaliev V. 75
Barkalova P. 78
Biks V. 84
Boeva Ľ. 88
Bogojavlenski A. 76, 80, 82
Bošnakov S. 73
Bošnakova B. 80, 82
Bratanov I. 85

+Číslo pri mene = kalendárny rok účasti /81=1981.../

Bujukliev I. 66, 67
Calakov M. 68
Caneva N. 77, 82, 84
Cankov A. 80
Čobanov I. 77, 87
Dalukova L. D. 76
Daskalova C. 74
Dimitrova B. 88
Dimitrovova Ľ. 74
Dimkova G. 85
Dimovskij K. 88
Dončeva B. 78
Dosev G. 66, 69
Džamalova A. I. 80
Elensky J. 75
Evtimov V. 83, 84
Gančev S. G. 70
Genčeva-Zlateva A. 78
Gešev V. 88
Gotemanova M. 79
Goranova Z. S. 77, 79
Hadjieva E. 86
Christov D. 85
Christova G. 84
Christova M. 89
Ilieva D. 73
Ilieva M. 88
Ivanova G. 85
Ivanova I. 86
Ivanova N. 82, 89
Ivanova-Kandilarova P. 86
Iskarov N. 86
Jantarska J. 68
Jantarski G. N. 68
Jordanova V. 78
Jovčeva J. 71
Kajrakova S. 87
Kalčeva G. 71
Kamenova B. 78
Kasabova S. 80
Kirkova G. 70, 73
Kjosseva I. 83
Knoblochova-Siemenová B. 89
Kostadinova S. S. 76
Kostadinova V. S. 81
Kostov Ľ. P. 72
Kovačev M. 68
Kucarov I. 74, 77, 79, 83
Kumanov M. 76, 77
Laleva T. 87
Lambovski B. 89
Lenkov G. 66
Mančev K. 76
Mančeva D. V. 76
Marinova J. 70
Mavrodieva A. 76, 81
Mažlekova M. 87
Mihajlova L. 75
Mihaylova K. 79
Michajlova K. 86
Milčeva T. 78

Mileva V. 70
Minčeva E. 70
Minčevova M. 74
Mišajkova V. 79
Mitreškova T. N. 75
Mladenov M. 77
Neškova M. 78
Nikolova V. 77
Novakova M. 67
Pačev I. 89
Parvev G. 83
Pavlov I. 71, 72
Pavlova P. 80, 89
Penev P. 80, 83
Petkov K. 71
Petkova R. 79
Petrova V. 84
Piskulijska V. 86
Popova A. 79
Popova P. 89
Popova R. 84
Radanova S. 80, 81, 82, 83
Rumenčev V. 81, 83
Samokovliev V. 89
Savova I. A. 76, 80
Spasova E. 77
Spasova I. 82
Spirov P. G. 75, 87
Stefanov Brezinski S. 86, 87
Stefanov D. 66
Stoimenova M. 72
Stoitschova L. 85
Stoyanov S. B. 84
Targovska D. 88
Todorov J. K. 75
Velikov D. 81
Velinova D. 81
Velinova E. 68, 69
Velinova I. 69
Vidrarska M. 76, 77, 79, 80
Vinarova E. 78
Zacharieva N. 70
Zidarova V. 86
Zismanova S. 80

Cyprus

Papadopouluo D. 83

Čína

Čuo-Mei Z. 86
Ču Wei Ch. 87

Dánsko

Arge E. M. 71
Bruhn K. 76
Frostig A. 67, 68, 73, 84
Jacobsen A. K. 66
Jensen S. P. 72, 73, 74
Larsen B. P. 87
Ulsøe R. J. 87
Videbaek A. 88

Egypt

Abdel Rahman El S. E. 85
Abd Elsalam M. A. M. E. 87
Abeer Ali El-Sheikh 87, 89
Ali Abo El-Fotoch El. S. 82, 84, 87
Aziz L. 86, 88
El Bashi M. El Oleimi 84
El Ghamry M. 80
El Shabrawi A. S. 84
Fawzi A. M. 85
Mahamed-Ali Mohamed A. A. 89
Saleh Hasen M. A. R. 83, 88
Salman S. S. 80, 81, 86
Samaya M. M. 81
Sultan N. 86
Ussein N. 83

Fínsko

Ahonen A. 81, 85
Hakila T. 86
Halkilarti V. 78
Hanhikoski V. 87, 88
Horsten U. 79
Hyppönen T. 82
Karjalainen M. A. 84
Kolari V. J. 79
Kyppö J. 82, 84
Lehti R. J. 87
Leppänen S. S. 80
Niemi H. 83, 85
Nousiainen S. M. 80, 82
Olkinuora U. M. 86
Patinen R. 79
Parkkinen A. M. 84
Parkko T. 78
Pänkälainen P. M. 84
Peura M. A. R. 83
Pohto E. S. 77
Rovamo A. 89
Rovio H. 83
Saliniemi M. 76
Sinto T. H. 84
Sireste K. M. 66, 67
Suntis A. 78
Suomalainen R. H. 76
Talaslahti T. M. 85
Tervakangas P. T. 86
Toivanen A. 80, 81
Tommola H. 72
Vesanen T. 86
Vyyryläinen M. 81, 85
Westman K. 86
Woodington W. G. 76

Francúzsko

Ameduri P. 72
Avrilla J.-M. 89
Bastide Y. 67
Bazile F. 80, 81
Bayvet R. M. 82, 83, 85
Beaulavon L. 79

Bellanger M. 75
Bellet M. 79
Bender Ch. 85, 86, 87
Bénet Ch. 86
Berhault B. 75
Boshcer I. 86
Bottechchia G. 89
Boudon J. R. 80, 81
Bougourd Ch. 84, 86
Bouteiller M. N. 86
Bressolette S. 89
Briere E. 87
Brossard A. 74
Bultel A. 83
Bultel J. L. 83
Burgnies V. 82, 83
Caffin J. 68, 69
Caillard F. 77, 78, 79, 81, 82
Castagnou J. D. 68
Clement-Flecchia C. 78, 79, 80, 81, 82
Coreé Marie-Martine 67
Cornard A. S. 86
Červeňanská F. 70
Dehail F. 86
Deliste S. 85
De Mortreux S. 79
Demoulin S. 86
Dennes M. 72
Devaure M. 85
Devaux I. 80
Dordio de Carvalho H. 87, 88
Drgona-Reimond A. 72, 81
Dumas M. 74
Durand M. 71
Dutherage J. M. 72
Enfer C. 81, 82, 83
Eygout E. M. 76, 77, 78, 79
Fernandez B. 89
Fillon C. 87
Fredou H. 89
Frouin D. 70, 76
Gassmann V. 85
Gerbaux G. 68
Ghislaine R. 87
Girard C. 83
Gracia M. J. 81
Gregor M. 86, 87
Griffel C. 84
Groslier F. 89
Guillaume Ch. 84
Hajdamacha A. M. 66
Henny G. 72
Hilaire N. M. 87
Huber F. 69, 75
Charras Ch. M. 78, 79
Chartier N. 86
Chaton Ch. 89
Chojnacki Ch. 82
Ivanic F. 81
Jackowiak F. 83

Jayat Ch. 82, 83
Jelili Ch. 83
Jonville M. S. 88
Lafarge K. 80, 81
Langlois M. O. 88, 89
Laverdure I. 80
Lasserre D. J. 83, 84, 85
Laxague A. 68
Lebeuf A. 71
Le Duigon Ch. 75
Lefrancous P. 75
Le Gallon F. 75
Le Loarer P. 75
Lesay T. 82
Lesport L. 87
Letellier G. 89
Le Quement C. 80, 81
Lheureux P. M. 82
Linares M. 71
Littler B. 72
Loisel S. 84
Loquen S. 84
Luciani G. 66
Luza J. 87
Luza S. 86
Malagyi J. F. 79
Maret F. 85, 86
Marseille L. 82
Martigny J. 84
Maubert T. 85
Mauguillet P. 88
Metz J. 76
Micoureud E. 88
Morisse Ch. 89
Moussarie M. 89
Noblet P.-A. 88
Oboz-Kankula J. 83
Odievre B. 85, 86
Ohlmann A. 69, 70
Ollivier P. 89
Pellez V. 88
Perrier G. 85, 86, 87
Pevny R. 74
Picard C. 89
Piquemal-Pastré M. L. 74
Planquais I. 84, 85
Plazenet P. 89
Poitrineau A. 76, 77
Pomares Ch. 75
Poncik J.-P. 71
Poncik M. 71, 72
Puygrenier A. 80, 81, 82
Quesney C. E. 79
Raphaele F. M. 87
Resse V. 86
Reuze N. 89
Ravaud Ch. 82
Richard N. 89
Rioux G. 88
Roth A. 76
Sejalon G. 81, 82, 83, 84
Schmitt F. A. 67

Souchon S. 79
Soustre C. 87
Tchemitcheff N. 83
Tournu P. 86, 87, 88
Vacher F. 77
Vopli C. 85, 86
Weiss F. 70
Wurtz J. P. 71, 74, 75, 76, 78, 87, 88
Wurtz L. 87, 88
Zavialoff F. 69
Zavialoff N. 69

Grécko
Baltzoglou K. 85
Coutsi E. 88
Dinas K. 74
Giannaraki M. 79
Oekonomou E. 84
Panta D. 87, 88
Papamoschu P. 86
Psallidas G. 79
Tanis D. 89
Tzitzilis Ch. 82
Zissimopoulos E. 84

Holandsko
Bloch D. 76
Dancik J. 73, 74
De Graaf R. 88
Hermans V. 75, 76
Knijpstra S. 86, 87
Kaven P. 78
Roelands M. 87
Vrijstein W. 86

Chile
Herrera M. M. 73

India
Gunaphaprasad Mukerjee 67

Japonsko
Fujimoto T. 77
Goto Y. 82
Honjo J. 83
Ikawa K. 79
Inaba Y. 85, 87
Ishikawa A. 74, 75
Ito I. 86
Iwamura T. 84
Jamazaki H. 81
Kawasaki Y. 75, 77, 81
Kioko O. 85
Kitakata S. 85
Kobayashi M. 69, 73, 74
Koko H. 81
Komo K. 79
Kuwahara F. 74, 76, 80
Matsuya K. 85
Miyako A. 87
Miyzaki Y. 79
Nagayo S. 80, 82, 86, 88
Nobumori H. 84
Noguchi Y. 80
Okada K. 74
Satoo K. 79
Sekizawa A. 79, 80, 81, 85

Senga T. 79
Shirai H. 77, 78
Takaya M. 84
Tamura S. 78
Tomoko K. 88
Yamada I. 84
Yamazaki T. 82

Jordánsko

Sa'D Ma 'Moun H. 84
Zabanek H. 72
Zyoudie M. 85, 87

Juhoslávia

Ahlin M. 79
Andrić B. 85
Arapović M. 82
Babiak M. 83
Babková A. 78
Baďura M. 70
Bajt D. 70
Bakevski P. 76, 77, 79
Bakmaz I. 75
Bakić E. 78
Bartoš V. 72
Bartošová S. 88
Bauer L. 66
Bažaľa M. 79
Benka D. 88
Benka M. 82
Bobošová A. 76
Božić M. 82, 84
Brecelej M. 65
Brtka J. 68, 69
Bujzáš S. 79
Burnać M. 81
Bzovský M. 68, 69
Cerovský Š. 77
Cicka J. 67
Ćáni L. 85
Čaklić S. 82
Častvenová F. 68
Čech J. 70
Čelovský T. 89
Čeman S. 68, 69
Damjanová K. 75
Danianová K. 86
Dekleva B. 67
Diovcoš V. 68, 77
Diovčošová V. 68
Djordević N. 68
Dodić M. 72
Dorča V. 81
Dudáš J. 68, 69
Dudok D. 66, 78
Dular J. 74
Ďuriš P. 82, 88
Fejsová O. 78
Feldy J. 81
Ferková A. 68
Fink A. 66, 86
Forgáč M. 74
Ftičár M. 81, 83
Garaj J. 75

Gazdík S. 73
Grujičič N. 86, 87, 88
Hadrík M. 80, 83
Harpáň M. 67
Hriešik T. 89
Hriešiková M. 67
Hristovski A. 73
Hrková A. 84
Hrnčiarová T. 74, 80, 89
Hronec V. 71, 78, 79
Hudak Š. 80
Chalupka J. 85
Ivanova O. 65
Jačev R. 81, 87, 88
Jahić D. A. 81
Jahić S. 81
Jazbec V. 67
Ječmenová Z. 68, 80
Jerman F. 76
Jesenšek M. 89
Juríková Z. 81, 86
Kačanik E. 66, 67
Kanjuh M. 79
Kaňa J. 72
Kaňa P. 71
Kastelic L. 70
Kevenska J. 68, 78, 82
Kitanović N. 83
Kocijančič I. 84
Kocjančič V. 68, 69
Kolár A. 71
Kolár S. 78
Kopčok J. 68
Kotváš O. 73
Kováč P. 71
Krasko I. 68, 69
Kreft M. 68, 69
Kuhar P. 68
Kukučka A. 68
Kuric A 76
Labátová A. 87
Lančarić M. 72
Lazár P. 78
Lekovski S. 79, 84
Lipovec A. 77
Lomen J. 71
Majerová A. 68, 69
Makanová A. 68
Maľachová Ľ. 68
Marčoková Z.-M. 89
Marič N. 71
Markič M. 75
Markov B. 66, 70
Martinko P. 72
Materáková A. 76
Medveďová-Koruniaková Z. 86
Melegová K. 81
Meze J. 66
Miha Z. 87
Mihálíková Z. 74, 75, 76, 82, 87
Miklovic J. 70

Miklovic S. 70
Miovski M. 68, 69
Mňaji P. 67
Modic Z. 68, 69
Nad M. 68, 69
Nedeljković O. 74
Nejman J. A. 75, 76, 79
Nehvatal V. 73
Nikić T. 84, 85
Nikolovski T. 74
Njemoga A. 73
Novaković Z. 85
Obšustová V. 69
Oman S. 79
Ostojič O. 88
Pahič D. 88
Pálenkášová A. 83
Pavlov Z. 77
Peterska A. 78
Petrinović M.87
Petrović M. 85
Petrovičová M. 83
Pop Z. 76
Popovski A. 65
Prebudila M. 83
Prívratská K. 68
Pucovský J. 88
Pucovský V. 70
Rago A. 70
Rajčić-Tabaković B. 65, 66, 67, 73
Rakič O. 89
Režić K. 75
Ristovski B. 66, 68
Rončák A. 81, 82
Roni B. 80
Rozman A. 68
Sadžak I. 84
Sikirica V. 79
Sklabinský S. 68
Skuban H. 81
Skuban N. 75
Sládček J. 73
Smolej A. 72
Smolej V. 72
Smolek J. 76
Stanivuk R. 89
Stanonik T. 71
Starčević Z. 87
Stojanović T. 87
Stojkov M. 84
Sturc M. 89
Sudarski D. 77
Surový M. 71
Suša I. 77
Súšerska M. 85
Šimák A. 79, 81
Šimenc H. 76
Šipická Z. 71
Šircelj I. 71
Širka M. 78
Škulcová R. 89
Šusterová K. 74

Takáčová N. 70
Tica G. 84
Toholj M. 80, 83
Tomašic J. 68
Turčan J. 68, 69
Turčanová A. 74
Turčanová J. 70
Tušiak J. 70
Týr M. 68, 69, 76
Uroševič S. 66, 67, 68, 69
Uršić L. 72
Valo L. 72
Velnar A. 81
Verlič M. 71
Vestegová A. 73
Vistid M. 83
Vladisavljevič S. 88
Vogel H. 66
Vrtunská M. 68, 69
Vuga B. 78
Vuković N. 81
Zadunajska Z. 80
Žele A. 88
Žjak S. 89
Žujovičová Ž. 69

Kanada

Alince P. 88
Bosak E. 84, 85
Csenge L. 82, 89
Dubé M. K. 84
Gorek S. 71
Graydon T. 86, 87
Harney J. 74
Churcher D. 79
Lievens R. P.74
Liptay L. 82
Miklovich W. 77, 79
Parker J. 81
Silaj M. E. 77, 78
Ševc A. 79

Kuba

Piñon V. 81, 82, 85
Reyes J. J. M. 88
Rodriguez J. 83
La Salgaro V. 86
Simarro M. A. 88
Yirat H. E. 86, 89

Laos

Inphagnaraj K. 89
Somphong V. 86

MĽR

Árgyelán E. K. 80,85
Augustín D. 65
Bába I. 79
Bacza P. 69, 78, 80, 87
Balogh Mg. 84, 85
Balogh Mária 85, 86
Bede A. 68
Bekéné N. O. 85, 87
Blaskó E. 85
Burger M. 85
Csudai B. 80

Czmorek M. 82
Dembinsky J. 89
Dembinszky T. 88
Drahoš Á. 73
Drien K. 70
Dudás I. 74, 79
Fazekáš M. 86
Félix A. 73
Folytán J. 82
Fuhl I. 88
Fuzik A. 72
Fülekiné R. K. 85
Gáspár M. 73
Gerö-Németh Z. 77
Glück Z. 82
Gombos J. 76
Gregor F. 66
Gulyás Z. 77
Gyivicsán A. 75, 88
Gyuláné M. 87
Hamberger J. 76, 77, 79
Hankó I. 89
Hankóczi M. 85
Heé V. 68
Hernádi Á. 78
Himes P. 72
Holecs T. M. 79
Hollósy T. 80
Hollósy Z. 78
Honti J. 71, 78, 81
Hrabovski E. 87
Hrivák M. 74, 77, 81, 84
Hunya E. 84
Chlebnický J. 70
Chytil M. 70
Kálmánfi B. 74
Kaveschán Á. 66, 75, 81
Kelecz R. 73
Képes G. 89
Kiss C. 71
Knyihár J. 85
Kocsis P. 89
Komoróczky P. 81
Kondacs A. 72
Kormos A. 75, 79, 80, 84
Koszti P. 82
Kovács J. 82
Králik A. 81
Krizsán F. 65
Krupa A. 78, 81
Kurtós Z. 89
Laczkó M. 88
Ladány L. 88
Lami E. 85
Lami Š. 71, 75
Lázár G. 77
Lestyák I. 89
Lévai B. 76
Lippai J. 83
Lpusna Z. 80
Lukács L. 85
Maglóczki A. 82

Maruszné Sebó K. 79
Mataiszová M. 89
Matolay A. 87
Menczer S. 86
Mihalovecs S. 78, 88
Mikulík J. 87
Mótyán G. T. 86, 89
Nagy A. 79
Németh I. 83
Németh K. 80
Németh Z. 71, 73
Olgyay V. 82
Óvári I. 82
Pálfalvi L. 86
Papuček-Peterdi G. 76, 80
Paulay K. 77, 78, 79, 80
Paulik F. 79
Paulik E. 75, 79
Pecsenay E. Z. 81
Petro L. 87
Pogány A. 80, 86
Pölöskeiné V. R. 71
Pribisan T. 83, 84
Puskás Z. 88
Puskely E. 80
Racskó Z. 66
Réti I. 82
Ruzicka H. 71
Sárköziné M. 88
Sebök M.-V. 69
Selmeczy R. 80
Simon I. 80
Somogyiová N. 88
Spiró G. 72, 73
Srám A. 76
Sulyok M. 74
Supala G. E. 89
Sutyinszky M. 85, 87
Szabó G. 66
Szerka L. 79
Szikora M. 83
Szitágyi E. 81
Toncsenka I. 82
Tóth I. 68
Tóth K. 70
Udvári I. 73, 83
Uhrin E. 81
Ujvári Z. 79
Urbanic-Varga E. 89
Visnyovski R. 72, 74
Vlcsek K. 72, 74
Weisz E. 83, 84
Záluszki A. 84
Zana Z. 81
Zima Z. 78
Zólyomi J. 83
Zsilák M. 75, 76, 79, 82, 84

Malta

Bonanno S. 87
Camilleri B. J. 87, 88
Mangion R. 83, 84
Pizzuto M. 83, 84

Maroko

Charfaraoui M. 85

NDR
Ab elmann I. 80
Alpers K. 85
Auer A. 72, 73, 74
Baerfacker H. 72, 73
Bartel A. 78, 85
Beschoner K. M. 81
Bock D. 73
Bohm I. 74, 77, 78
Brandenstein J. 89
Brandstäter H. J. 86, 89
Brilla B. 78, 79
Bruk T. 77, 78, 80
Brummer L. 83
Brunke S. 66, 67
Bube K. 88
Budar B. 68
Budar L. 83
Budarjowa M. 68
Buttner C. 88, 89
Domaschke R. 85
Dreiseitel B. 84
Drews B. 75
Dreyer A. 79, 81
During B. 84
Dyrlich M. 80, 84
Eckardt U. 81
Ender Ch. 78
Erben E. 76
Erthner A. 68, 73
Eulenstein M. 89
Falkenhann E. M. 69
Felske E. 77
Fortsch L. 82
Frankenberg Ch. 87
Frenzel A. 82, 83
Freydank R. 67
Gäbel A. 80
Genauck R. 79
Gladrow A. 71, 74, 75
Gollasch M. 81
Grabner M. 82
Gross S. 87, 88
Grosser I. 82
Gutschmidt K. 86
Hager U. 74
Halmann I. 86
Handreck H. 78, 80
Hansch T. 86
Hädrich M. 77
Heine L. 68
Heinisch R. 70, 73, 76, 79, 83
Helbig S. 80
Heubner W. 84
Heyder G. 89
Hildegund R. 88
Hofmann A. 82
Holtz M. 74, 75
Howe L. R. 80
Chanbek M. 80
Ihmann W. 83, 85
Jarosch G. 66, 80, 81
Jöhn K. H. 68

Just G. 76
Klaus G. 73
Kleinau M. 72
Kleinsorge L. 82
Kosolofski S. 80
Köhler B. 88
Köhler J. 76, 77
Krabe G. 69
Krabe S. 69
Kraska B. 89
Krebs H. 88
Kresse P. 85
Krimmling B. 78, 79
Kruse S. 80
Kühn H. 75, 76, 77
Kühn K. 85
Lehmann E. 82, 83, 84
Lehmann N. 83, 85, 87, 89
Liebezeit V. 76, 77, 78, 79
Liste H. 72, 85, 88
Ludewig S. 79
Mahling Ch. 77
Macht U. 78, 79, 83, 84
Matzat K. 84
Meier A. 82, 83, 84
Ment K. 80
Merserburger B. 81, 82, 85
Merzdorf B. 68
Mohr G. 66
Naupert K. 87
Nolte G. 75
Pensenstadler H. 78
Pfeil S. 87
Piatza D. 79
Pohle M. 82
Pohrt H. 75, 82
Possekel H. 82, 84
Rassloff N. 83, 84
Reiss W. 81
Reissner E. 70
Rennert R. 83
Riemann G. 75
Riemschneider R. 76
Richardt K. 87
Richter L. 67
Richter M. 78
Rohde U. 80
Seedorff A. 87
Seifert G. 69
Sensky D. 81
Schaefer B. 81
Schaumann G. 81
Schellenberg S. 74, 75
Schmid W. 71
Schmidt A. 88
Schmidt E. 86
Schmöhl K. 87, 88
Scholze D. 79
Schön F. 89
Schöne B. 67, 68
Schöne J. 68

Schreiber P. 71
Schubert U. 85
Schüttler E. 71
Schwartz R. 79
Sobolewski O. 85
Späth A. 87, 88
Starosta M. 70
Stauche I. 69
Stenger S. 78, 79, 81, 85
Striebing M. 80, 83, 86
Stützer R. 81
Sütterlin L. 86
Šudík B. 76, 78, 79
Thiemann P. 87
Thomas S. 81
Vecker M. 78, 79
Vesely G. 83
Vetter H. 74
Volkmann M. 75
Von Zolinicki P. 77
Warneck S. 83
Wendt K. 75
Wenzel W. 81
Wienecke G. 76
Wilhelm O. 83
Winkler G. 81, 85, 87, 89
Zielinski M. 82
Zieler B. 71
Zulkarnain B. 83

NSR

Ahrens-Botzong W. 73
Alexander M. 66
Annuss E. 85
Annuss W. 85
Arndt M. 65
Bellay E. 82, 84
Béckle R. D. 81, 84
Beland H. 69, 70
Clasen B. 74, 75
Faensen J. 66
Fass E. 67, 73
Fass M. 73
Fischer M. 76
Gläsel W. 67
Göbler-Gollert F. I. 69, 82
Gottschalk M. 75
Gringel U. 69
Grütter V. 66
Heissig G. 69
Herrmann H.-G. 66
Hess H. 66
Holland I. 68
Hönig A. 67, 68, 69, 78
Hütten V. 69
Just J. 65
Kapfer M. 87
Kasack W. 70, 72
Klein T. 83, 84

Konrad N. 85
Koszinowski K. 70
Kösling P. 87
Köster G. 66
Kruppa I. 82, 86
Langen D. 65
Lanka S. 88
Latzko W. 71
Lehfeldt W. 76
Leidner G. 88
List S.-M. 67
Meier G. 71
Michalik T. 66
Müller D. 85
Osburg A. 70, 71
Pabst H. 74
Prerovsky F. 79
Raddatz R. 65
Reinard V. 73
Richter P. 66
Ross Ch. 79
Sako Ch. 85
Saul I. 70
Siencnik J. 78
Schäfer J. 82
Schacht C. 66
Schlegel J. H. 69
Schulz R. 69
Schulze A. 67
Skibka D. 66
Steine R. 81, 82
Steinmayer L. 77
Stellmacher J. 67
Verbeeck R. 66
Veselý E. 89
Wagner G. 68, 69, 70
Walbröhl H. 70, 71
Wengel G. 83, 84
Wever M. 73, 74, 75, 76
Wiehl I. 75, 76
Zett G. 67, 69
Zett R. 67, 69
Ziegler S. 78

Nórsko

Bakker B. 70
Bergholtz O. 72
Eggen J. 75
Olsen H. 71
Owessen M. 73, 74
Restan P. 77
Seip M. 70
Wiedswangová S. 68

Poľsko

Abrahomowicz D. 67
Albińska E. 83
Anderman J. 76
Banasiak M. 89
Bartula C. 72
Belchnerowska A. 82
Betiuk M. 89
Bik Z. M. 74, 86

Bluszcz A. J. 74, 80, 85, 87
Bogacki R. 67, 68
Borcz T. 73
Brunner F. 77
Bukowski J. 75
Burek M. 71, 72, 75
Burny K. 78
Ciagwa E. 76
Ciagwa E. 76
Czapik B. 89
Cygal-Krupowa Z. 67
Czubala O. 78
Debska L. 85
Donabidowicz K. 86
Drews D. 84
Dutkowski J. 82
Dziegiel A. 89
Fedorowicz W. 68, 69, 71, 74
Fornelska W. 74, 83, 85
Foromański J. 76
Frelek B. 73
Głuszczak J. 69, 70
Górowska B. 80
Goszczyńska J. 74, 77, 83
Grabowski S. 89
Gruszka H. 77
Gryglak J. 75, 76
Grzeszczyk H. 80
Gucwa J. 86
Hajduk K. 70
Hensel L. 83
Honowska E. 77
Hromada A. 85
Hudobska E. 77
Hunca E. M. 73, 80
Chilińska D. 78
Illg J. 88
Janicka D. 88
Janusz M. 86
Jasic B. 76
Jastrzab M. 73
Jurczak-Trojan Z. 70, 74, 80, 85, 87
Kalamala J. 78
Kalisz M. 74, 75
Kalisz M. 75
Kania S. 80
Kaniewszki W. 87
Kantorowicz A. 86
Kateusz N. 79
Kiedrowski J. 85
Klimczyńska N. 78
Klimończyk V. 71
Knapczyk B. 76, 78, 84
Kolbaszewski J. 67
Konopielko B. 79
Kopińska G. 76
Korytkowska M. 73
Kowalik K. 70
Kowalska A. 77

Krajewska B. 72, 79, 85
Król Z. 66, 67
Krzysztofekova A. 84, 87, 89
Ksiazcak T. 82
Kuczera I. 88
Kukla M. 78
Kula B. 88
Kuligowska H. 77
Kulis A. 89
Kulon F. 86
Kunda B. 70, 71, 85
Kwiatkowski T. 85
Lewaszkiewicz T. 79
Magodziński A. S. 77
Maj D. 82
Majewski S. 73
Maliborska E. 86
Marchlik T. 75
Marjanska-Czernik M. 75
Mieczkowska H. 74, 85, 87
Migo A. 87, 88
Michalewska M. T. 78
Michalski P. 83, 84
Miodek J. 71
Moćko K. 73, 80, 84, 89
Molenda E. 81
Molitoris Ł. 85, 88
Moniczewski J. 86
Moskal B. 81
Mszal L. 76
Musiolek K. 73
Nadhera A. 77, 81
Nelson A. 67
Niedziela Z. 71
Niemojeska E. 81
Nowak J. 87, 88
Orlow E. 73
Orwińska E. 76
Paciga F. 78
Palenik H. 77
Papierz M. 86
Pasieka A. 79
Pastuszka A. 75
Pianka W. 79
Pieruń M. 77
Pilch W. 83
Piotrowski A. 69, 70
Pistrowski J. 72, 73
Piróg E. 83
Pleśniarowicz J. 72, 73
Pleśniarowicz K. J. 75, 86
Poźniak M. 89
Przastek M. 83
Radón B. 78
Radwańska B. 86, 89
Rutkiewicz W. 67
Rzetelska-Feleszko E. 80
Siatkowska M.E. 75
Sieczkowski A. 73
Sikora I. 76
Siwy M. 87
Skowronek A. 83, 84

Sobczyk K. 77
Socha A. 89
Socha M. 80
Sołtys A. 87
Sosnal M. 67
Sowińska M. 78
Spadzińska E. 76, 84
Spernoga J. 81, 86
Spyrka L. 89
Stachurska J. 85, 86
Straczek M. 89
Suchoń B. 83, 84
Sulima M. 82
Sutkowska J. 75, 79
Surma D. 85
Suwara B. 85
Szczepanowska W. 70, 72
Szelachowska-Winiarz L. 66, 67, 70
Szewc R. 88, 89
Szlaga K. 74
Szlufik A. 77
Szmyd M. J. 76
Szpernoga J. 76, 77
Szymoniuk M. 85, 86
Šoltys F. 86
Tabisz B. 67, 68
Tabor T. 81
Tatra E. 77
Tomal R. 73
Tomaszewska L. 84
Tura I. 84
Wach K. 86
Warowiec A. 83
Wiśniewska J. 86
Witowska D. 70
Witterová W. 87
Wójcik Z. 75, 77
Wolczyk A. 67
Wolińska O. 81
Wolniez-Pawlowska E. 79
Woźniakiewicz-Dziadosz M. 66
Wtodzimierz W. 87
Zdunek R. 83, 84
Zipser B. 78
Zondek J. 68, 69, 70, 76, 83
Zychowicz J. 71

Portoriko

Macfie R. L. 70

Portugalsko

De Almeida S. A. 74
Mendes Madeira A. 79, 80
Mendes Machado L. 80
Neto M. 78

Rakúsko

Ammann G. 68, 69
Berdel M. 66
Brazda F. 77, 78, 79
Fenzel R. 71, 72, 73, 74
Fischer G. 78, 80
Grabner B. 85, 86

Holt R. 88
Janotka E. 76
Kohler I. 67
Odehnal B. 89
Pfleger C. 89
Riehl E.
Steberl E. 69, 70
Wefers H. 80
Zavarsky F. 70, 71
Zdovc P. 70

Rumunsko

Abahi M. 67
Adamik P. 74, 75, 77
Adamiková M. 76
Alexandrescu H. 71
Alexandru T. 72
Ambruš I. 81
Anoca D. 77, 79, 81
Armas J. 80
Armas S. 72, 74, 80
Balogh J. 74, 78
Barborica C. 65
Becherescu L. 88
Benedek G. 68, 69
Beraczko Š. 75, 77
Blažek V. 78
Bodea E. D. 88
Bodea I. 88
Bobleanta L. 78
Breazu M. 77
Bujtár P. 76, 80, 82, 84
Calin G. 68
Calin M. 68
Cernavieanu C. 74
Codreanu I. 85, 89
Codrut M. 65
Condrut M. 67
Constantinescu C. M. 72, 74, 78, 80
Constantinescu M. 75
Cornei D. 83
Coroian P. 77
Covaci J. 77, 83
Csasztvay M. 77
Cutlac E. 79
Čornei D. 87
Dobres M. 67
Doval' Š. 73, 81
Dovaly A. 73
Drogeanu D. U. 75
Dumitriu L. 66
Dumitru M. 75
Dumitru S. 78
Gadinceanu M. R. 81
Garai I. 76, 79
Georgescu S. 80
Gheorghiu A. 70
Goffmann H. 67
Grosu J. 73
Gruia A. 76
Heckel M. 71, 73
Huditš F. 68
Husárik P. 85

Chisa A. 85
Iancsik S. 83
Ileana S. 67
Ionescu E. 77, 79
Ionescu M. S. 79
Janosteac C. 89
Jora O. 73, 74, 84
Jurca A. 82, 83
Jurca A. 76
Kantemir N. 84
Kmety E. D. 79, 83
Kukučka J. 79
Kukučková E. M. 79
Laurenta D. 67
Linta E. 70
Liptáková M. 88
Manu E. M. 71, 79
Mihai C. 75
Molnár I. M. 74
Molnár P. 78, 82, 87
Molnárová M. 75
Moneaciu R. 74
Moťovská A. 84, 86
Nad-Juhasz I. 76, 80, 82, 87
Odangiu M. 88
Oros M. 87
Paliga S. 80
Pirvulescu K. 88, 89
Popa R. Z. 80
Robciuc I. 81
Roharik J. 71
Roman A. 74, 75
Roszkos Š. 73
Rozkoš I. 84
Rozkoš P. 84
Sandu G. 73
Stefan I. J. 71, 72, 73, 74, 78
Stoie N. 83
Szikora I. 75
Szuchanszki Š. 74
Šesan D. 88
Štefanko O. 79
Tanasescu A. 66, 71
Tanasescu Ariadna 71
Timar V. E. 82, 83, 85
Tircă A. I. 79
Toth M. J. 83, 86
Unatinska L. 89
Unatinski S. 89
Unison M. A. 68
Vasute M. V. 67
Voicu L. 76
Vrhneanski A. 88
Zetocha A. 80
Zetocha O. 78, 85

Sýria

Al-Gari A. 83

Španielsko

Albor Moreno M. 81
Alvarado S. 83, 84, 86
Asumendi A. H. 88

Bernal E. E. 89
Blanco P. D. 79
Briega Villarrubia P. V. 87
Cabrerizo Rubio M. 87
Caramés J. L. 77
Carrero P. 85
Carro L. M. 82, 85
Casavilla G. J. L. 89
Ceron V. A. M. 87
Courel Gallego De Los A. 83
Cousido G. P. 83
Eire Fuerster A. 83
Elera A. 83
Febrer Bosch I. 78
Fernandéz C. A. 86
Fernandéz-Sanjuan M. A. 86
Frommer E. 76
Fuentefria G. M. 87, 88
Gallego O. M. I. 85
Garcia A. C. 88
Garcia R. 83, 87, 88
Garcia U. J. M. 84, 86
Giménez P. F. 86
Gonzales M. P. 87, 88, 89
Gonzales Morales P. 88
Jerez Rueda T. J. 88, 89
Jimenéz Catalán R. M. 85
Juez Gálvez F. J. 86
Mayordomo F. 78
Lentisco Soriano S. 88
Lopez Garcia P. 85
Lopez Perez K. 87, 88, 89
López Sebastián M. 87
Lopéz Vézquez P. 86
Lucena Gonzalez P. A. 84, 86
Marcos J. 84
Martinez Fernandez L. 85
Martinez M. C. 83
Mateos Martin M. 88
Mercedes Lopez P. 88
Montero Angeles G.-R. 87
Muguruza E. 85
Perez Mato A. 85
Rodrigo Zafra M. R. 89
Roza Vigil S. 88
Samaniego Garcia R. 88
Sanchez Fernández A. 88
Sánchez R. 84
Sanchez Sarmiento R. 85
Suarez Garcia I. 87
Usón L. 85
Usón Andrés M. L. 86
Venegas Maria J. 88

Švajčiarsko

Barthassat F. 73, 74
Bontadina N. 87
Capeland E. 84
Durrer T. 79
Emch M. 83

Frohlich I. 86
Gay J. J. 74
Gay M. M. 74
Hudec F. 89
Kummer R. 89
Martin B. 68
Oberholzer M. 87, 88
Rampl Ch. 83
Schmid M. 79
Storkebaum A. 74
Trombitas E. 89

Švédsko

Ahlgren S. 68
Ahlstrom A. 68
Andersson F. 86
Axelsson D. 80
Bohlin P. 75
Danielsson B. 76
Davidson C. 68
Edgren H. 88
Elveson H. 72
Eriksson I. 74, 75, 76
Fagerman E. 86
Graslund M. 75, 76
Ivarsson M. I. 75, 76
Kleberg O. 68, 70
Lindgren K. 70
Lonngren L. 68
Montelius-Dannielsson 77, 78
Nordlinder S. 87
Orre B. 70
Rydén H. 75
Samuelson B. 71
Sillanpaa A. 83
Thelin N. 68
Winklander G. 85
Zedenius U. 68

Taliansko

Avagliano F. 84
Baldi L. 82
Ballarin L. 79, 81
Barozzi L. 71
Basentini P. 89
Battelliard L. 83, 84
Bertoldi R. 83, 84
Bertoncini P. 89
Bertoncini T. 89
Bonanno M. 89
Bonazza S. 71
Bonetti I. 77
Bonifacio G. 76
Bozzi M. 73
Bozzi S. 68, 69, 70, 71, 73, 74
Brunetti F. 85
Buono M. T. 82
Capaldo M. 67, 69, 70
Castaldo T. 77, 78
Castelli P. 84
Cercola R. 89
Cinque G. 70

Cipolli P. 74
Clemente G. 87, 88, 89
Coluccello S. 87, 88, 89
Corali G. 71, 72
Corso A. 75
Costa G. 74, 75
Costa L. 69
Cusano P. 77
Daneu M. 67
Dattilo R. 74
De Ferrante L. 82
De Fillipis E. 71
Della Valentina P. 77
De Martini M. 74, 85, 86
Dente R. A. 85, 86, 87, 88
Denti A. 71
De Riccardis I. 78, 79
De Santis C. 76
De Sanctis S. 80
De Simone A. 85
Di Giovanni C. 80
Di Maio D. 85
Di Maria R. 78
Ditiello G. 81
Di Vico Paolo 88
Fazzini G. 70, 71
Fazio R. 70
Ferraris Della V. M. 77
Foglietti F. 72
Fogola C. 71
Fumarola L. 80, 81
Fusi G. 73
Gallas A. 71
Gamba I. 78
Ganagnin F. 72
Grossi A. 72
Gusso M. 69
Chessa G. 75
Chiappini M. 88
Kravos M. 69
Lavecchia M. R. 85
Leoncini F. 69, 70
Lerardi S. A. 82
Liotta R. 75
Longo L. 84
Loredana L. 89
Lucarini A. 87, 88, 89
Lucchese P. 80
Magnanini D. 72
Magoga V. 84, 85
Maiello G. 88
Mainini M. R. 65
Marasca F. P. 74
Marchetti V. 68
Marino C. 84
Mastromonaco P. 70, 74, 77
Mattioli G. 71, 85, 76, 78, 79, 80
Mele G. 80, 81, 84
Memoli A. 82
Minuta C. 76
Molinari M. 80, 81, 82
Napolitano L. 74

Oliva R. 65
Oreglia E. 70
Orlandi M. 78, 79, 80
Pacilli G. 81
Papalardo V. 69
Paradiso G. 85, 87
Parrillo C. 80
Pecorado A. 82
Pensa M.-G. 69
Pepicelli T. 76, 77
Pescini M. 72
Pinto V. 82
Pisapia A. 78, 79
Poli L. 86, 87
Porrino G. M. 86
Recchia I. 80, 81, 82
Rosica G. 78
Ruggiano P. 78, 79
Sanavia M. E. 82
Scaringi R. 74
Schioppa V. 76, 77, 78, 81
Sichirollo A. 71, 74
Soravia M. 81, 83
Sorrentino G. 85
Spadanuda M. 66
Tomassucci G. 83, 84
Tramarin A. 69
Turchi G. 72
Vergari R. 65
Visco A. 83
Vittorini M. 86, 87
Zanetti G. 84, 85, 87
Zanetti B. 74, 75
Zanchi E. 89
Ziliani P. G. 71
Zuccon G. 70

USA

Adams J. A. 88, 89
Adams L. 89
Adams M. T. 76, 79
Annin D. E. 70
Babej V. 76
Bacha J. 82
Baine H. 88
Bakalar P. 65
Balta G. 87
Balta Ch. 87, 88
Bargmann U. 84
Barlett B. 86
Barker T. 76
Bayuk M. 83
Behuncik M. 79
Benca L. 86
Berta B. 80
Berta J. 80
Biroš J. 88
Bodnar D. 88
Brown B. A. 72
Bucsko J. 78
Byrne E. C. 89
Byrne V. 86
Cepko G. 82

Cincebox H. 88
Daytel E. G. 84
Dekleva B. 66, 69
Divok M. 88
Dvorščák J. 88
Fedor H. 82, 83
Fedorchak C. 85
Felak Ch. 87
Felak J. 87
Ference G. 85, 87
Ferenchik E. 74
Ferchak I. 77, 78
Follayttar Ch. 75
Garber T. W. 82, 83
Gay R. 86
Gido M. C. 88
Good L. 88
Gracik J. 85, 86
Gromada T. 68
Haller T. 89
Hammer L. B. 81
Harris I. 82
Holich J. 85
Horny G. 68
Hovanec D. 87
Hromco K. 85
Check T. 86, 88
Choma A. 89
Churley S. N. 77
Istvan M. 89
Jakoby W. 76
Jancar B. 68
Jaskiewicz W. Ch. 72
Kasper D. 83
Klehr J. 86
Klems J. 89
Koenigers M. 78
Kochik M. J. 68, 69
Konecznik L. B. 88
Kontos N. B. A. 87
Krafčik P. 81, 82, 83
Kristufek R. 73
Kriz E. 85
Kurator L. 82
Laidig J. 86
Larsen D. 86
Lašček R. 84, 85, 86
Latta M. 69
Liba R. 75
Liptak L. 85
Machalica V. 85, 87
Maitland K. 87
Malton J. 87
Masarik A. 70
Masarik Ch. 70
Mayer M. 78
Mayer P. 89
Migatulsky M. 88
Mychajluk L. 83
Nespor J. 87
Neupauer M. H. 75, 76, 77
Nowatkoski K. 85

O´Connoer E. 88
Pariser J. 70, 76
Podlucky T. 89
Polacok J. 89
Potanko J. C. 83, 84
Ptocik E. 81
Prindes A. 88
Radachi M. A. 87
Ratica-Hipp V. 89
Read V. A. 69
Rogerson J. 71
Rogerson L. 71
Rothstein H. 84
Rothstein R. A. 71, 84
Rudinsky H. 85, 86
Sabo G. J. 74, 75
Sally S. 81
Schaffer D. 87
Sivak-Horchan M. 89
Smith V. M. 76, 77, 78
Sofranko A. 87
Soska D. 84, 86
Sovčík V. 84
Stana L. E. 85
Staruch S. 84
Stasny A. 88
Stehulak . 86
Svec E. 88
Talda T. A. 87
Terbrack G. R. 87
Thompson J. 69
Timko R. 76
Timothy G. 81
Topley L. M. 89
Tuhy F. 86, 88
Tuleya E. A. 76
Turansky J. 83
Tybor M. 82, 85
Urbanek L. 88
Vajda J. 68, 69
Vician D. 89
Vician E. 89
Wiktorek D. 81, 82, 83
Woytko C. 71
Zarecky M. 85
Zatko J. 78
Zavada R. 89
Zawoyski M. 87
Zayac M. 84, 85, 86

Veľká Británia

Attridge R. V. E. 89
Birch M. 84, 85
Bland D. E. 77
Boon A. M. 89
Bronski H. A. 87, 89
Brown M. 83, 85
Bygate S. C. 88, 89
Cansdale G. I. 89
Caramés L. J. 77
Cleminson R. M. 76, 77, 89
Crook L. 85
Daly S. 88
Deegan M. P. 81, 82, 83

Donaly J. 86, 87
Evans A. J. 73, 74, 75, 78
Gaal E. 89
Gomme R. 85
Gotteri N. J. C. 89
Hards P. 68
Hobbs N. 80
Christopher J. 89
Jasiewicz D. 84
Kennedy B. 81
Kerr G. 87
Kingsley H. A. 83
Kingsley S. 83
Kwan M. 81
Lambert M. D. 79
Lambert M. Y. 79
Lewis G. 77
Lynda H. 89
McCabe J. 85, 86
McDougall S. B. 88
McLean Moryen 88
Marsch S. E. 82, 83
Morrice S. 80
Nicholson P. J. G. 81
Nowosielska E. 88
Paszkowski U. 88
Peston E. 85, 86
Power E. 86
Rabone J. K. 84
Rhydderch A. 87, 89
Robinson H. M. 84
Russel S. 88
Shannon A. M. 86
Short D. 79, 84
Shuster M. 68
Shuster P. 68
Slater J. D. C. 72, 73
Smith J. M. 89
Thomas A. 80
Thorp D. M. 86
Vočadlo K. 86
Whitehead P. A. 89
Yourston A. 87

Vietnam

Duong Tran Minh 88
Nguyen Thi T. 79
Pham Quang Ngoc 87
Tran Thi Nhien 87

ZSSR

Abdulajeva N. 88
Agabalenc S. 74, 75, 77, 78, 80
Agarkov A. V. 84
Akulin A. 82, 83
Akulov A. 84
Aleksandrova I. V. 89
Al'gert A. R. 89
Aljochyn A. 87
Anderš J. 82
Andrejčenko T. 83
Andrejeva O. 86
Andruchiv S. D. 74

Antoš V. 88
Antropov N. 85, 88
Anžane V. 76, 77, 79
Arosjeva N. M. 76, 79
Belej Ľ. 86, 87, 89
Bello R. 84
Belozerova O. 71
Benediktova J. 87
Berzinš U. 76, 77, 79
Bilas A. 88
Blinov V. P. 81
Borisova E. 73
Bukajeva K. T. 82
Burič V. 87
Čanceva V. 77
Čebotareva T. 72, 75, 79
Čellini E. 83
Červinskij P. P. 89
Davydova A. I. 75
Dementjev V. 87
Denisova T. N. 89
Donec K. 86
Dorochova I. 86
Eradze L. 82
Fedoriščev V. I. 81
Fondiakova R. 67
Frančuk V. J. 81
Furanov V. I. 72
Gerasimova S. 85
Gevorkjan G. K. 76, 77, 79
Golub J. V. 89
Gončarenko M. 86
Gontar A. 83
Gracianskaja N. N. 74
Grachovska G. 87
Grigorieva L. 85, 86
Grigorieva O. A. 89
Grimič V. 82, 83
Gruco A. P. 68
Gruša A. 67
Grybauskas A. 79, 80
Gryzlova V. V. 80
Gurajeva O. 78
Charpaleva V. F. 67
Cholopov B. 74
Chromyk V. 74
Chundadze N. T. 81
Ignatovič V. 77
Iljinska I. 78
Ionová T. 74
Jelichina O. 72
Jelisejeva Ľ. 85
Jeradze L. 81
Jermakov V. 69
Kalašnik D. 76
Kamejša M. 88
Karabut V. N. 77, 78, 79
Karlinskaja N. 77
Karpova T. 71
Katoržnov V. 87
Kiseľova L. 85
Klykova J. 84
Kočevskij V. V. 80, 81

Kogleva J. 85
Kolomejceva M. 78
Koltaševa I. 66, 70
Kopaševa M. 69
Kopytina M. O. 81
Kormilicyna J. 73
Korosina H. 84
Korotkova S. A. 89
Koršukov J. I. 74, 75, 79, 84, 87
Košeľ P. 86, 88
Kotov V. 69
Kovaleva T. T. 81
Krasikov S. P. 89
Kraučis V. 77, 79, 85
Kušak J. 88
Kutukova N. 73
Kuzmičova V. 66
Kuznecova N. 82
Leber-Baša L. 76
Leselidze N. 80, 87
Levykin V. 81, 82
Ležava J. 81
Lifanov K. 78, 82, 85
Lisovska O. 76
Litvinenko V. 87
Logiš S. 87
Lubkivska N. 80
Lubkivskij R. 78, 79, 80
Lučuk I. 89
Lučuk-Senatovič O. 89
Lukina K. 87
Lukjančikova S. 86
Madaminov S. 88
Makaľ P. 72, 73, 76
Malachova T. 83
Malevič O. 71
Marčenko M. 86
Markov J. 72
Markov L. O. 79
Maškova A. G. 76, 80
Matvejev G. 69
Matvejevova G. 80
Medvedeva Ľ. 68, 69
Melikian G. S. 75, 76
Melikian I. 88
Meľničenko M. 85
Metsar L. 70, 71, 74, 80
Michajlova M. 89
Michnevič A. 79
Miročicky L. 76
Mironova T. 70, 71, 83
Mišanič A. 66
Mlichina S. 73
Moskalenko E. A. 74
Múza G. 75
Myrka G. 88
Nagornaja N. A. 79
Napoľskaja N. S. 75, 77
Nasirov E. 77
Nazarova I. 66
Nazinian Z. 75
Nedaškovskaja A. I. 89
Nekľudova J. 72

Nemsadze N. 73
Nenaševa Z. S. 76, 83, 86
Neruš A. 68, 69, 70
Nikiforov G. 71, 73
Nikogosjan L. 88
Nikolajeva N. 80
Nikolajeva T. 80
Noringriis C. 71
Novikov G. 87
Ochrimenko E. N. 72
Orlova V. 75, 79
Osadčenko T. 89
Osipova R. 80
Ovčinikova E. 70, 72, 87, 88
Ovčinikova I. 89
Parpara A. 83
Pasična V. 72
Pavlov V. 75
Petriščeva E. F. 68
Pismennyj A. M. 84
Pluchanova M. 81
Pocchišvili M. 71
Poljakova N. 70, 83
Priščepa H. 85
Rahojša V. 86
Reizema Ch. 67
Riabčenko V. 72, 80
Riabčuk M. 87
Rodkovič E. 88
Romanova G. 67
Rosanov L. I. 77, 78
Rouda K. I. 67
Sabadoš I. 82
Saboniene B. 85, 86
Sabonis S. 71, 72, 73, 83
Samoukova G. 87
Savickaja I. 88
Sercova A. 66
Sivačenko G. 79, 81, 84
Smirnovova I. 77, 79
Smolickaja G. P. 68
Staroselec T. A. 75
Strepetova M. 76
Syrokvá I. A. 76
Šakirová S. 86
Šendrik O. I. 74
Šimko R. 84
Šimková R. 77
Šipina I. 88
Širokova Ľ. 71, 72, 75, 82
Šugaj A. 82, 83
Šulgina N. M. 78, 82
Švedova N. V. 81
Talonin V. 87
Taran V. 84
Timofejeva E. J. 81
Teren V. 86
Tokar G. S. 74, 79
Tuguševa R. 72, 78, 84, 87
Vasiljeva L. 70, 83, 84
Vašukova G. V. 76
Vertinski A. 76

Viktorovna T. L. 75
Vokova T. 77
Volkova N. 71
Volostnova N. 86
Volostnova T. 80
Volynkina L. 88
Zabrodskaja E. N. 82
Zalesskaja U. 88
Zil'bert B. A. 89
Žičko F. 85
Žukauskene N. 88

Obsah

Jozef Mistrík
K histórii Letného seminára slovenského jazyka a kultúry SAS 7

Eugénia Bajzíková
Názory na triedenie zámen v spisovnej slovenčine 15

Viera Budovičová
Jazykové tabu v medzijazykovej komunikácii 25

Juraj Dolník
Mnohovýznamové slová v slovenčine 47

Ľubica Droppová
Jarmočné a púťové piesne na Slovensku 71

Ladislav Dvonč
Alternácie dvoch spoluhlások v spisovnej slovenčine 83

Anton Habovštiak
Slovenská rozprávka - výrazný fenomén ľudovej slovesnosti 97

Katarína Habovštiaková
Z problematiky slovesných priezvisk 113